

A gendernyelvészet horizontja

Szerkesztette Huszár Ágnes

Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 9.

A gendernyelvészet horizontja

Szerkesztette Huszár Ágnes

Pécs
2013

Kiadja:
Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola

Felelős kiadó és sorozatszerkesztő: KASSAI ILONA

Segédszerkesztő: JÓRI ANITA

Minden jog fenntartva

ISBN 978-963-642-562-3

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029

Tudományos képzés műhelyeinek támogatása
a Pécsi Tudományegyetemen

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

A SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:

1. **szám:** *A jelnyelv helyzete a kutatásban, az oktatásban és a mindennapi kommunikációban.* Szerk.: Szabó Mária Helga, Budapest – Pécs, 2003
2. **szám:** *Etűdők alkalmazott nyelvészetre.* Szerk.: Kassai Ilona, Pécs, 2004
3. **szám:** *Szakszó, szaknyelv, szakmai kommunikáció.* Szerk.: Kassai Ilona, Pécs, 2005
4. **szám:** *A nyelvi tabuktól a temporális referensekig.* Szerk.: Kassai Ilona, Pécs, 2006
5. **szám:** *Nyelv, nyelv, nyelv a Máté evangéliumától a finn egészségügyig.* Szerk.: Kassai Ilona, Pécs, 2007
6. **szám:** *Dolgozatok a hangos stílusról.* Szerk.: Kassai Ilona, Pécs, 2008
7. **szám:** *Pszicholingvisztika egy életem át.* Szerk.: Szépe Judit, Pécs, 2009
8. **szám:** *Az akcentus kérdésköre.* Szerk.: Kassai Ilona, Pécs, 2010
9. **szám:** *A gendernyelvészet horizontja.* Szerk.: Huszár Ágnes, Pécs, 2013

A 9. füzet letölthető a Nyelvtudományi Doktori Iskola honlapjáról (nydi.btk.pte.hu), valamint a Magyar Elektronikus Könyvtár és a Google Books oldalairól.

Tartalom

<i>Huszár Ágnes</i> Bevezető	1
<i>Kovács Gábor</i> <i>A magam női erejével dolgozom: Nyelvi önreprezentáció és társadalmi nem a manysi egyéni énekekben</i>	3
<i>Batár Levente</i> A fiúk és a lányok nyelvhasználati különbségei egy agresszivitást mérő kérdőíves kutatás tükrében	18
<i>Borbély Angéla</i> Felelősségelhárítási stratégiák a gendernyelvészet, a pragmatika és a szintaxis határán	28
<i>Csatlós Krisztina</i> Alice Walker <i>Kedves Jóisten (Color Purple)</i> és Toni Morrison <i>Nagyonkék (The Bluest Eye)</i> című regényének gender-központú nyelvészeti elemzése angol – magyar párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével	47
<i>Virágh Árpád</i> Hogyan befolyásolja a kérdező neme a politikai interjúk alakulását	57
<i>Eklics Kata</i> Az információkérés és az információközlés módjai női műsorvezetők és férfi politikusok beszélgetéseiben	65
<i>Pethő Márta</i> Női öndefiníció a férfiak tükrében: A szexista humor mint a férfi önérvényesítés eszköze	80
<i>Szöllősy Éva</i> A férfiak és a nők szerepének történetéről a magyar óvodákban	92

Gyöngyösi Livia

Nemek és sztereotípiák a mindennapi nyelvhasználatban – A nő és a férfi szavak szinonimáinak vizsgálata.....97

Csányi Eszter

Szóhasználati különbségek főiskolás lányok és fiúk között.....125

Takács Izabella

Kétnyelvű környezetben élő szerb és magyar anyanyelvű fiatalok mentális lexikonának elemzése gendernyelvészeti szempontból.....135

Kovács Renáta

Az androgunitás jellemzése az egyiptomi és az európai társadalmakban.....145

Bevezető

2013-as kötetünk írásainak szerzői a 2009/2010-es, valamint a 2010/11-es tanév második félévében tartott *Bevezetés a gendernyelvészetbe* és *Gender szempontú nyelvészet* című kurzusok hallgatói. Ezek a rövid tanulmányok mind térben – a manysik szibériai lakóhelyétől a mai magyar valóságon keresztül egészen Egyiptomig – mind pedig kulturálisan és tematikailag is nagyon tág horizontot fognak át.

KOVÁCS GÁBOR *A magam női erejével dolgozom. Nyelvi önreprezentáció és társadalmi nem a manysi egyéni énekekben* című, eredeti látásmódú tanulmánya a női és férfiidentitás megjelenését vizsgálja az archaikus szövegekben. A kulturális antropológia, a kognitív metafora- és metonímia-elmélet, valamint a gendernyelvészet segítségével értelmezi az énekekben megvalósuló önreprezentációs aktusokat.

Két szerző a mai magyar nők és férfiak, fiúk és lányok nyelvhasználatát vizsgálja a nyelvészeti pragmatika eszközszerével. BATÁR LEVENTE írása – *A fiúk és a lányok nyelvhasználati különbségei egy agresszivitást mérő kérdőíves kutatás tükrében* – azt mutatja meg, mennyiben különböznek a fiúk és lányok a kellemetlen helyzetek kezelésében. Következtetése: a fiúk lényegesen többször “szólnak be” másoknak, mint a lányok. BORBÉLY ANGÉLA *Felelősségelhárítási stratégiák a gendernyelvészet, a pragmatika és a szintaxis határán* című írása bonyolult beszédaktus-szekvenciák elemzésével mutat ki jelentős különbségeket a két nem beszédstratégiájában.

CSATLÓS KRISZTINA fordításelméleti szempontból nagyon izgalmas feladatra vállalkozott. *Alice Walker Kedves Jóisten (Color purple) és Toni Morrison Nagyönkék (The bluest eye) című regényének gender-központú nyelvészeti elemzése angol-magyar párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével* című írása azt mutatja be, hogy az afro-amerikai írónők többszörösen – a helyi tájnyelv, a feketék által beszélt amerikai angol és a női regiszter által – determinált eredeti szövegei milyen grammatikai és szókészletbeli sajátosságokkal jellemezhetők, és ezeknek milyen funkcionális megfelelői jelennek meg a magyar fordításokban.

A televízió által közvetített női és férfi beszéd-sajátosságok három tanulmányban is központi szerepet kapnak. Nem véletlenül, hiszen a média által közvetített szerepmodelleket, s azok verbális sajátosságait is mintaként fogadja el nagyon sok fiatal férfi és nő. VIRÁGH ÁRPÁD *Hogyan befolyásolja a kérdező neve a politikai interjúk alakulását* című írásában férfi és női műsorvezetők beszéd-szervező stratégiáját hasonlítja össze. EKLICS KATA *Az információkérés és az információközlés módjai női műsorvezetők és férfi politikusok beszélgetéseiben* című írása ezzel szemben csak női műsorvezetők férfi megkérdezettekkel szemben megnyilvánuló stratégiáját veszi górcső alá.

PETHŐ MÁRIA *Női öndefiníció a férfiak tükrében. A szexista humor mint a férfiak önérvényesítésének eszköze. A Való Világ 4 és 5 adásainak elemzése* című tanulmánya arra mutat be meggyőző példákat, hogyan konstituálódik a férfi identitás a durva verbális humor és agresszív megnyilvánulások segítségével. A valóságshow-k női szereplői – úgy látszik –, nem vesznek zokon áldozatszerepüket, sőt, együttműködnek ebben a számukra megalázó nyelvi játékban.

SZÖLLÖSSY ÉVA írása, melynek címe: *A férfiak és a nők szerepének történetéről a magyar óvodákban*, a pervazív és a foglalkozási szerepek kollízióját tárgyalja történelmi szempontból.

GYÖNGYÖSI LÍVIA írása – *Nemek és sztereotípiák a mindennapi nyelvhasználatban. A nő és a férfi szavak szinonimáinak vizsgálata* – a mai magyar nyelvhasználat egy sajátos területét mutatja be. Abból, hogy milyen stílusrétegbe tartozó szóval említik a megkérdezettek a különféle életkorú és külső megjelenésű nőket és férfiakat, következtethetünk társadalmi sztereotípiákra és előítéletekre.

CSÁNYI ESZTER írása, *Szóhasználati különbségek főiskolás lányok és fiúk között* azt igazolja, hogy a fiatal férfiak és a nők nyelvhasználatát nem tér el lényegesen egymástól. Ez az uniszex tendencia érinti a trágárságokat is.

TAKÁCS IZABELLA *Kétnyelvű környezetben élő szerb és magyar anyanyelvű fiatalok mentális lexikonjának elemzése gendernyelvészeti szempontból* című írása egy pszicholingvisztikai kutatás eredményeit értelmezi gendernyelvészeti szempontból.

KOVÁCS RENÁTA *Az androgunitás jellemzése az egyiptomi és a magyar társadalomban* című írása arra keresi a választ, miben különböznek a közel-keleti iszlám és az európai kultúrához tartozó fiatalok a két nem jegyeit egyaránt magukon viselő – androgün – személyek megítélésében. Az európai megkérdezettek válaszaiból kiderül, hogy ők árnyaltabban, toleránsabban írják le a személyeket, mint az egyiptomi fiatalok.

Pécs, 2013. szeptember 2.

Huszár Ágnes
meghívott oktató
Pécsi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola

A magam női erejével dolgozom

Nyelvi önreprezentáció és társadalmi nem a manysi egyéni énekekben

Kovács Gábor
kovigab@gmail.com

This paper deals with Mansi personal songs from the point of view of how gender identities appear in the texts. The appearance of gender identity was interpreted with the methods of cultural anthropology, theory of cognitive metaphor and metonymy and genderlinguistics as representational acts of the self realized in a cultural context. In these songs of autobiographical character the culturally determined role changes can be revealed, which play an important role in forming the image of the self. Therefore, the individual will be able to represent his/her own gender role, task and relation to the others in the community.

Keywords: Mansi, personal song, autobiography, cultural anthropology, theory of cognitive metaphor and metonymy, gender linguistics, gender identity

A tanulmány a manysi egyéni énekeket vizsgálja a szövegekben megjelenő női és férfiidentitás szemszögéből. A szerző a kulturális antropológia, a kognitív nyelvészet metafora- és metonímia-elméletének, valamint a gendernyelvészetnek a segítségével a nemi identitás megjelenését adott kulturális közegben megvalósuló önreprezentációs aktusokként értelmezi. Ezekben az életrajzi jellegű énekekben jól kimutathatóak a sokszor kulturálisan meghatározott szerepváltások, melyeknek fontos önkép-alakító szerepük is van, ezért az egyén képes általuk reprezentálni saját közösségbeli nemi szerepét, feladatát és másokhoz való viszonyát is.

Kulcsszavak: manysi, egyéni ének, önéletrajz, kulturális antropológia, kognitív metafora és metonímia, gendernyelvészet, nemi identitás

1. A dolgozat tárgya és kérdései

Dolgozatomban a manysi (vogul) „egyéni énekek” illetve „autobiografikus énekek” gender szempontú vizsgálatára vállalkozom. Munkám forrásanyagát a Munkácsi Bernát által összeállított Vogul Népköltési Gyűjtemény IV. kötetének úgynevezett „sorsénekei” alkotják (Munkácsi 1896, 1-144). A szövegek elemzése során a kognitív nyelvészet, illetve a kulturális antropológia módszereit használtam fel, azért, hogy választ keressek a következőkre: elsősorban arra, hogyan jelenik meg az említett énekekben a korabeli manysi kultúrára és társadalomra jellemző női-, férfiidentitás, megjelenik-e egyáltalán, illetve hogyan reprezentálja az egyén saját társadalmi nemi szerepét az adott kulturális kontextusban, milyen nyelvi képekkel (metaforák, metonímiák) fejeződik ki nőisége és férfisége. Feltételezem, hogy az egyéni énekek szövegei a manysi társadalmi valóság és adott kulturális közeg kontextusán belül megvalósuló önreprezentációs aktusokként értelmezhetőek.

A számos szibériai nép folklórkincsében előforduló egyéni ének manysi elnevezése *ēriy*.¹ A régebbi sorsének terminust Munkácsi Bernát vezette be, amelyet a későbbi kutatók (pl. Kannisto 1930; *kohtalolaulu* ’ua.’ és Rombangyejeva 2005; *pesznja szugybi* ’ua.’) is átvettek, az egyéni ének az önazonosság vizsgálatának szempontjából viszont sokkal egzaktabb terminusnak bizonyult. Jelen dolgozatban nem kívánok kitérni a terminológiai problémák magyarázatára,² ehelyett röviden szólnék a műfaj definíciós lehetőségéről. Ehhez fontos adalékokat szolgáltat Munkácsi (1892), Niemi (1998/1999), Gemujev (2001) és Rombangyejeva (2005), amelyek alapján az egyéni ének olyan személyre vonatkozó, általa

¹ Az *ēriy* (эрыг) a szoszvai dialektusban (a mai manysi irodalmi nyelv) éneket jelent (Rombangyejeva – Kuzakova 1982, 157). Nyelvjárási változatai: pelimi *ēri*, kondai *erēj*.

² Részletesebb kutatástörténeti áttekintéshez lásd: Ojamaa 2002, 77–79.

birtokolt lírai narratíva, amely a szerzője életének fontosabb mozzanatait beszéli el. Lehet pillanatnyi állapot, társadalmi státusz, készségek prezentálása vagy egy hosszabb autobiográfia. Az ének mindig tartalmazza az eredeti szerző nevét, amely nem ritkán több nemzedék kommunikatív emlékezetében is fennmarad.

2. A vizsgálat módszereinek áttekintő bemutatása

Az egyéni énekek az adott társadalomban az önkifejezés fontos eszközei, de azok egyes darabjai egy közösség beleértési tartományainak (Bahtyin 1981, 18-22) ismeretében értelmezhetőek. Jan Assmann mutatott rá (Assmann 1999, 105) arra a jelenségre, hogy a szövegek (itt: az énekek szövegei) elveszíthetik a maguktól való értődésüket, ezért fontos szempont a beleértési tartományoknak a feltérképezése. Ezeket a szempontokat figyelembe véve az egyéni énekek szövegeit a társadalmi valóság és adott kulturális közeg kontextusán belül megvalósuló önreprezentációs aktusként értelmezem. Ez az aktus saját élettörténetként (autobiografikus formában) jelenik meg, vagy a szerző, előadó számára kiemelt fontossággal bíró életesemény, epizód leírásaként. Az autobiografikus énekek felépítését szemlélve szembetűnnek azok a biográfiai változások / változtatások, amelyek segítségével az önazonosság felfedezésére törekszik a beszélő. Ezeket a Mandelbaum által leírt fordulópontokként kezelem, amelyek „az élet fontosabb szakaszait, változásait jelzik”, amely az új szerep, kapcsolat, önkép vállalásával, elfogadásával válik teljessé. Ez egyesíti a három dimenziót: kulturális, társadalmi és pszichoszociális. Az ehhez való alkalmazkodás az adaptáció módszerei alapján történik (Mandelbaum 1982, 36-37). A fordulópont különféle adaptációja során, illetve az azt követő biográfiai szakasz(ok)ban érhetők tetten azok a nyelvi megnyilatkozások, amelyek a beszélőnek önmagához, helyzetéhez, társadalmi, érzelmi állapotához vagy másokhoz (szülők, házastárs stb.) való viszonyát jeleníti meg, általában metaforikus kifejezések formájában. Ezeket az autobiografikus szöveghelyeket Tengelyi észrevételei alapján értelemképződési folyamatként értelmezem, amely újabb narratívák utólagos beillesztését teszi lehetővé. Itt dől el, hogy az egyén pozitív vagy negatív jelentéssel adaptálja-e az adott eseményt saját élettörténetébe, amely szükségszerűen a mindenkori önkép megváltozásával, megváltoztatásával járhat (Tengelyi 1998, 26-28). Az említett narratívák alapjául szolgáló autobiografikus emlékek társas meghatározottságúak, a másoktól hallott történetek éppúgy szerepet játszanak az értelemképződés folyamatában. Az egyént szoros, metaforikus viszony köti saját történetéhez, amelynek segítségével az individuum képes elhatárolni magát a tömegtől. Halála után a közösség által megőrzött narratívák szolgálják emlékének kimerevítését, megőrzését, ez utalja őket a kommunikatív emlékezetbe (Keszeg 2000).

A beszélőnek (illetve az írónak) a saját „környezetéhez és címzettjéhez való viszonyulásának módjáról” a nyelvhasználat tanúskodik, ez azt is „elárulja, hogy a beszélő és az író hogyan alkotja meg magának azt a valóságot, amely körül a mindenkori szöveg vagy beszédaktus forog” (Anderegg 1995, 248). Ezt az önreprezentatív funkciót látják el a manysi egyéni énekek is. Azonban mindezt nagymértékben befolyásolja a nyelvi beszélők kulturális, társadalmi háttére is. Janusz Bańcerowski szerint a nyelvet tekinthetjük az általános megismerés folyamatának közvetlen tükröződéseként, amely kulturális és társadalmi tényezőkkel egyaránt kapcsolatban áll (Bańcerowski 1999, 81). Ennek fényében hasznosnak látom a kognitív nyelvtudomány módszereit alkalmazni elemzésem során. A kognitív szemantikusok két alapvető, a fogalmakkal operáló kognitív folyamatot különítenek el; a fogalmi metaforát és metonímiát. A fogalmi metafora olyan általános kognitív folyamat, stratégia, amelyben absztrakt vagy kevésbé ismert jelenséget (céltartományt) valamely konkrét, ismerősebb fogalom (forrástartomány) segítségével konceptualizálunk. A kettő között rendszerszerű megfelelések, leképezések találhatók (Kövecses 2005, 20-22; Kövecses

– Benczes 2010, 79-81). A fogalmi metonímia ezzel szemben olyan kognitív folyamat, amelyben egy közvetítő entitás mentálisan hozzáférést biztosít egy ugyanabban az idealizált kognitív modellben szereplő célentitáshoz (Kövecses–Benczes 2010, 65). A metafora és metonímia elméletének alkalmazását az ezáltal indokoltta, hogy a kognitív nyelvészet a metaforát és a metonímiát kulturális, társadalmi és fiziológiai jelenségként tartja számon (Kövecses–Benczes 2010, 93).

A vizsgálatom tárgyát képező szövegtörzset a női és férfi énekek két csoportjára lehet felosztani. Ezért tartottam érdemesnek a társadalmi nem reprezentációjával foglalkozni, amelyet a gendernyelvészet segítségével kívánok vizsgálni. A továbbiakban a két nem eltérő nyelvhasználatát vizsgáló gendernyelvészeti modell rövid bemutatására vállalkozom.

A társadalmi nemek nyelvhasználatának a korábbi, bináris oppozícióra alapuló, „leegyszerűsített” szemléletét kívánják felülírni a konstruktivista nézetrendszerhez köthető „(de)konstrukciós gendernyelvészeti modell”-ek. Ennek követői a társadalmi nemet nem adott modellnek tekintik, hanem amellett érvelnek, hogy mindig az adott kommunikációs aktus során jön létre. Ez a felfogás nem elégszik meg a két nem adott csoportjára jellemző nyelvhasználatnak a konstataciójával. A szövegek kritikai elemzésével igyekeznek ismereteket szerezni arról, hogyan hozza létre az adott társadalmi gyakorlat „az érvényesnek tekintett női és férfiképet” (Huszár 2009, 109). Elsősorban a diszkurzív pszichológiai (DP) szemléletű modellt kell megemlíteni. Ezen megközelítés szerint a társadalmi nemi identitást az egyén hozza létre a mindennapi interakciók során. A nemi önazonosság megállapítása nem belső fejlemény, hanem társas kölcsönhatás eredménye. A mindennapi nyelvi gyakorlatok rendeltetése többek között az is, hogy szervezze és rendszerezze ezen interakciókat és társas cselekvéseket (Weatherall–Gallois 2003, 495-496). Susan Gal is felhívta a figyelmet arra, hogy a férfiak és nők közti folyamatos interakciók hozzák létre a „kulturálisan konstruált hatalmi viszonyok rendszerét”, melyek a két nem élesen különböző tevékenységei által dichotóm rendszerben ábrázolható beszédműfajokat teremthetnek. Megállapítása szerint a beszélőközösség tagjainak „a társas világról szóló értelmezéseit a közösség számára is hozzáférhető metaforák, interakciós elrendezések alakítják”, fontos elemzési szempont a férfiak és nők által alkotott különböző verbális műfajok megértése, amelyeket „a forma, a tartalom és az előadás kontextusának együtteseként” kell értelmezni (Gal 2001, 164, 171–182).

3. „Hagyományos” női és férfi nemi szerepek a manysi társadalomban

A következőkben a manysi társadalmon belül elkülöníthető, férfi és női nemi szerepeket kívánom bemutatni, amelyek a későbbi elemzés során fontos támpontot nyújtanak majd.

Igyekeztem az adott korszakot (19. század vége) jól tükröző etnográfiai szakirodalmat felhasználni, így esett a választásom a Nyugat-Szibéria népei című kötet, manysikról szóló fejezetére (Akszjanova–Gemujev–Fjodorova–Mogilnyikov–Szokolova 2005, 199-303). Sárkány Mihály megállapítása szerint is az énekek által reprezentált női és férfi viszonyok összhangban állnak a korabeli néprajzi feljegyzésekkel (Sárkány 1990, 92).

A „hagyományos” manysi kultúrában a nők fizikálisan és mentálisan alacsonyabb rendűeknek számítottak a férfiaknál, amely a hétköznapi és a vallással kapcsolatos tevékenységekben is megmutatkozott (Rombangyejeva 1975, 299-300). Ezt jól példázza Kannistonak egy medveünnepéről szóló leírása 1905-ből. A medveünnepi színjátékon az egyes szerepeket (a nőieket is) kizárólag férfiak vagy fiatal fiúk játszhatták. A medveénekeket is csak ők énekelhették. Az étkezés során a medve húsát is csak férfiak készíthették el. A nők csak a medve hátsó részéből származó húst fogyaszthatták, tilos volt olyan húsból enniük, amely a szívvel vagy a fejvel főtt együtt (Kannisto 1981 [1938], 190-194). Ebből tehát látható, hogy a nők a szakrális életben egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan vehettek részt. A

szakrális beszéd is inkább a férfiakra volt jellemző. A szent ligetekben például csak a falu férfi tagjai illetve az általuk meghívott idegen férfiak tartózkodhattak és vehettek részt különböző rituális gyakorlatokon. A különböző tilalmak ellenére nem érthetünk egyet azzal a megállapítással, mely szerint a nők teljes mértékben alá lettek volna rendelve a férfiak akaratának. Bár a hősénekekben a nők gyakran segítői, ösztönzői a férfiaknak, de – ahogy azt alább is látni fogjuk – az egyéni énekekben sokszor jelenik meg a női önállóság, egyéni döntés (Sárkány 1990, 98). Munkácsi Bernát a VNGy I. kötetében azt is megállapítja, hogy a nőt és férfit jelölő kifejezések együtt szereplése esetén a nőre utaló kifejezés szerepel első helyen. Munkácsi szerint ez a nőknek a manysi családban és társadalomban betöltött szerepe iránti tiszteletével magyarázható (Munkácsi 1892, 176-177).

A gazdasági tevékenységekben a férfiak feladata javarészt az élelemszerzésre (vadászatra, halászárra), lakóhely és egyéb gazdasági épületek (pl. boronaház, lábasház) építésére illetve a háztartásban fontos eszközök (síléc, szán, csónak) faragására korlátozódik. Míg a nők feladata az élelmiszerek feldolgozása, ruházat varrása, favágás, vízfordítás, edénykészítés, bogyógyűjtés, és a gyerekek nevelése.³ A használati tárgyak elkészítésekor a férfiak rendszerint a keményebb (fa, csont, agyar), míg a nők a puhább (szőrme, nyírkéreg, szövet) anyagokat munkálják meg.

A nemi szerepek különbözőségének szempontjából két fontos, családhoz köthető szertartást kell megemlíteni: a születéssel és a házasságkötéssel kapcsolatosakat. A születés / szülés összetett szertartásait *Káltes anyó* (*Numi Tórumnak*, a felső ég urának felesége vagy lánytestvére) alakjával hozzák kapcsolatba. A manysik úgy hiszik, hogy ő adott lelket az első embernek és tőle kapja azt az újszülött is. A nők háromévente egyszer, december végén mutathatnak be neki áldozatot a szent helyeken. A lányok és a fiúk csak a szexuális érettséget megelőzően számítanak egyformán „tisztának”. Az első menstruáció jelentkezésekor a lányok „szimbolikusan tisztátalan”-oknak (*ikšam*) számítanak, ezért életük végéig kötelesek különböző tilalmakat betartani. A ciklus ideje alatt a nők egy kis házában (*mañkol*) tartózkodnak egyedül. A terhes nőt a természetfeletti hatalmak által befolyásoltnak tartották, csak allegorikusan beszélhettek róluk (*pojtis* ’valami, ami abbamaradt’). Az anyaméhben fejlődő magzatot a másvilág (az ősök világa) küldöttének tekintették. Amint egy nő észrevette magán a terhesség jeleit, meghatározott szabályok szerint kellett viselkednie. Saját kezűleg elkészíti a leendő gyermek eszközeit (ruhák, bölcső, cumi). A szülés a manysikban zajlik le a közeli nőrokonok segítségével. Az újszülöttet az anya a kunyhóhoz viszi és kopogás után így szól: „Nyissatok ajtót, megérkezett a lány négy szarvason (vagy a fiú öt szarvason).” A manysik hite szerint az újszülöttbe egy elhunyt rokon lelke költözik, így a gyermek örökli annak tulajdonságait (pl. jó kéz ügyesség, vadásztehetség stb.) is. A szüléshez kapcsolódó rítushoz további adalékokat szolgáltat Rombangyejeva (1975, 299-310).

A házasságok a manysiknál – a duális exogámia idején – a két frátria képviselői közt kötődtek. Ezzel összefüggésben létezett a levírátus⁴ intézménye is, amely az obi-ugor népeknél széles körben ismert és elfogadott volt. A házasságot sok esetben a szülők határozták el, a vőlegény és a menyasszony sokszor a lakodalom előtt nem is találkozott. A házassági korhatár fiúknál 18-20, lányoknál 14-16 vagy 17-20 év. A menyasszonyváltást a vőlegénynek az apa és fivérei állították össze, de saját maga is készíthetett ajándékot. A menyasszony hozományát a család szinte minden tagja segítette összegyűjteni. A leánykérést elvégezhetette a vőlegény apja és anyja is. Amint a menyasszony igent mondott, előkészítették a házassági szertartást a menyasszony családjának házában, amelyet egy (véres vagy vértelen) áldozat előz meg. A szertartás után a menyasszony a vőlegény családjához került. Ha a feleség meghalt, a menyasszonyváltás visszakerült a lány családjához. Ha a férj hal meg,

³ Forrás: <http://fu.nyud.hu/hivmny.htm> (2010. szeptember 27.)

⁴ Levírátus: Az a társadalmilag előírt vagy javasolt szokás, hogy az özvegyasszony az elhunyt férj fiútestvérehez vagy közeli férfirokonához menjen feleségül (Morvay 1980, 452a).

akkor őt egyik rokona helyettesíti. A válás bármikor megengedett, viszont ritkán fordul elő, ha már gyerekekkel rendelkezik a házaspár. Ha a nő a válás kezdeményezője, vissza kell adnia a férfinak a váltságot. Az elvált nőért újraházasodása esetén csak csekély váltságot fizetnek.

4. Az egyéni énekek vizsgálata

4.1 A gazdasági tevékenységek ellátása felőli önreprezentáció

Az egyéni énekeket szerzőik gyakran adják elő társas összejöveteleken, ünnepek során, ezért önjellemző aktusuk nemcsak a személy önképének megújítását szolgálja, hanem az egyénnek a közösség többi tagja felé is igyekszik prezentálni saját képességeit, tudását, ismereteit. Ily módon az orális narratívák további példaként szolgálhatnak a társadalmi nemek alakulásában, alakításában. Az első női énekekben az öregséggel a gazdasági feladatok megfelelő szintű ellátására való képesség elégtelen jellege válik fordulóponttá a szerző számára.

„erős nőnek, erőm elfogyott, | hatalmas nőnek hatalmam elfogyott.⁵ [...] | Az én utánam maradó leány [...] | Ezen mesterkező nő (keze mester nő)⁶ készítette | mindenféle élő lábas állat hímzését, [...] | ép úgy készítse majd, | ép úgy varrja majd! [...] | Az én halálom után | ezen szájjénekbeli három vigalmam, ezen nyelvénékbeli négy vigalmam | valamelyik hugomnak | ép úgy legyenek gyönyörűségére, [mint nekem] | ép úgy énekelje el [őket]” (I., 26-36; I.2., 15-20)⁷

Az idézetben megfigyelhető az ERŐ MENNYISÉG-ként való szemlélete, amely egy személyhez köthető kezdeti energiamennyiség meglétét feltételezi, ami a mindennapos tevékenységek során egyre apad. Az erő itt női erőként jelenik meg, tehát az egyénnek a női társadalmi feladat ellátását segítő energiaként értelmezhető, melynek apadásával, gyengülésével már kevésbé képes gazdasági feladatait teljes mértékben ellátni. Az idézet végső szakaszában a beszélő kijelöli saját, múltbéli női tevékenységének minőségét a KÉZ SZAKEMBER metafora által. Bańcerowski Janusz a kéz nyelvi képének vizsgálata kapcsán mutatott rá, hogy általában „pozitív konnotációk társulnak” a „kézhez mint a munka szimbólumához”. A konnotációk a munkának, a hasznossággal összefüggő szemantikai értékét hívják elő (Bańcerowski 2003, 432). Ennek tükrében is érthetővé válik az egyén keze által végzett magas minőségű (női) munka, mely a kézimunkában való jártasságot prezentálja. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az énekes az ének zárlatában azt kéri az őt követő nemzedék (női) képviselőitől, hogy az ő gazdasági tevékenységét éppen olyan szinten műveljék, illetve, hogy az ő tulajdonát képező narratívákat őrizzék meg és énekeljék. Ez a kérés tulajdonképpen direktív illokúciós aktusként (Searle 2001, 72) értelmezhető, amely egyfajta útmutató, továbbörökítő szándékkal bír. A szöveget szerzője azért kívánja a következő nemzedék kommunikatív emlékezetébe utalni, hogy egyfajta posztumusz módon kerüljön diskurzusba a többi orális narratívával, melynek segítségével a társadalmi nemi szerepeket képes strukturálni.

Az alábbi ének is hasonló szándékkal születhetett:

„A magam női erejével dolgozom,⁸ | testemet ruházom, fejem fedem. | Jó oroszok között, jó vogulok között | jó öltőruhát öltök fel, | jó enni valót eszem, | jó inni valót iszom. | A bátyám pénzhalmiját | maga árúlja, maga adogatja; | hogy én áruljam, ugyan hogyan engedné?!” (VI.1., 12-20)

⁵ *vayĩñ nē va'ēm xblēs, | jbrĩñ nē jbrēm xblēs* 'erős női erőm elfogyott | hatalmas női hatalmam elfogyott'

⁶ *ti kātā māštēr nē varēm* 'ez keze mester nő készítette'

⁷ Az egyes énekek vonatkozó részleteit változtatás nélkül idézem. A szövegekben a () és [] írásjelekben (kivéve a kihagyásokat jelző [...] jelet) Munkácsi Bernát kiegészítései, magyarázatai, pontosításai olvashatóak, amelyeket figyelembe vettem elemzésem során is. Az egyes versszakokat | jellel választottam el. A római számokkal az ének sorszámát, kettőspont után pedig az idézett sorokat adtam meg zárójelben. Lábjegyzetekben a metaforikus szöveghelyek manysi megfelelőit közlöm.

⁸ *amki nē jōrēmteł rūpīte'im* 'magam női erőmmel dolgozom'

Az életrajz társadalmi aspektusába sorolható tevékenységek önreprezentatív jellegű felsorolását láthatjuk. Jól látható tehát, hogy a beszélő pozitív minőségben prezentálja saját munkáját, a ruhakészítést. Az ERŐ ESZKÖZ metafora figyelhető meg az első sorban, amely a női jelzővel utal arra a képességére, hogy ezen eszköz segítségével tudja ellátni a társadalmi nemi feladatát. A 3-6. sorokban látható felsorolás nem metafora, de fontos önreprezentációs aktus. Olyan adaptációs formák jelennek meg, amelyek a társadalomhoz való alkalmazkodást, a csoport gazdasági tevékenységeiben való részvételi folyamatot mutatják be. A szerző által számba vett cselekvések mind azt mutatják be, hogy képes a (manysi és az orosz!) társadalmi normák által elvárt princípiumok felmutatására, melyet szintén saját „női erejének” köszönhet. A záró sorok a kézimunka pénzre váltásának, kereskedelemnek a férfiak által végezhető jellegét hangsúlyozzák, amely a beszélő számára tiltott tevékenység.

A következő férfiénekekben szintén felsorolás formájában jelenik meg a társadalmi feladatok magas szintű ellátásának prezentálása:

„jó erdei vadat fogó férfi | [ott] lakom én, | jó vízi halat fogó férfi | [ott] lakom én. | Az én vadász zsákmányomat sok orosz, sok vogul eszi; | sok orosz, sok vogul | viseli [ruhakép]. | A tenger torkolata tájáig | hangzik az én hírem, | jó vízi halat fogó férfikép | hangzik az én hírem.” (LXV., 4-14)

A férfi számára, jelen kontextusban, kiemelkedő presztízzsel bíró, orosz és vogul társadalmi norma által elvárt princípiumok felsorolásán túl, a beszélő önmagát széles körben ismert személyként jellemzi. Ismertségét saját munkájának magas minősége révén nyerte el. Énekében tehát képes önmagát a manysi és az orosz társadalmon belül elhelyezni, munkáját és tevékenységét pedig annak fontos elemeként jellemezni. Saját képességét azonban, amelynek segítségével társadalmi nemi szerepét ellátja, nem jellemzi. Ezzel ellentétben a XIII. ének női beszélője tevékenységeinek jellemzésekor sokkal inkább alkalmaz metaforákat:

„Munkálni való munkában mesternő vagyok, | varrni való varrásban kedvet lelő nő vagyok. | szájbeli éneklésben kedvet lelő nő vagyok. | A tölem varrott varrás oroszoknak kell, voguloknak kell; | ha orosz veszi észre: minden áron meg akarja venni; | ha vogul veszi észre: minden áron meg akarja venni. | Őrző nő jó anyám dédelgette (altatta) két jó kezemmel⁹ | jó munkát készíteni tanultam. [...] | öltő [ruhát] szerzek, viselő [ruhát] szerzek; | ételt találok, italt találok, | leányom, fiam éhét (hasát) csillapítom.” (XIII., 1-13)

A beszélő ebben az esetben is prezentálja a társadalmi nemi szerep ellátását, betöltését. A nemi feladatok továbbhagyományozásának aktusa jelentkezik a KÉZ ESZKÖZ metafora, melyet édesanyja nevelt, alakított (dédelgetett). A kéz nyelvi képében felfedezhető a társadalmi tudás elsajátításának momentuma is, amely kiemelt esemény biztosítja a beszélő számára a ruhakészítés magas fokú ismereteinek elsajátítását. A kézi munka eladásából származó jövedelem segítségével, pedig képes gondoskodni gyermekeiről. Gyermekeinek táplálására való képesség a TESTRÉSZ ÁLLAPOTA A SZEMÉLY ÁLLAPOTA HELYETT metonímiában figyelhető meg. A társadalmi nemi feladatok ellátásának reprezentációs aktusa tulajdonképpen adott kulturális tudás birtoklását feltételezi, amely hozzásegíti az egyént nemi szerepének betöltéséhez. Ez jelenik meg a következő énekrészletben is:

„Ha kendőjét föltett szép leányzó kell: | végy el engemet! | A te sátradat én nő fölállítom. Én, leányzó, a tűzhelyhez tűzifát [vágni] | szintén tudok, | rénbikával való szép csordavéget [hajtani] | szintén tudok, | a te kezed nagyságára ruhát [varrni] | szintén tudok, | rénbika-bőrrel borított bőrsátrat [gondozni] | szintén tudok.” (XXII., 18-28)

⁹ *ūri nē j`mēs sāhim xujiptalim j`mēs kātäyemtēl`* 'örző nő jó anyám altatta jó kezeimmel (Dual.)'

A hasonló felsorolások jelentősége kulcsfontosságúak a manysi társadalmon belüli önreprezentáció esetében. Hiszen az éneknek a közösségen belüli terjedése folytán emblemikus kapcsolat alakul ki közte és szerzője között, amelynek segítségével az egyén azonosíthatóvá válik saját – tevékenységeit is tartalmazó – narratíváival.

A következő autobiografikus női ének a társadalmi nemi feladat elfogadásának problematikája körül szerveződik. A nagynénje által férjhez adott asszony elszökik a férfitől, de később adaptálja a feleség szerepét:

„Árva (inségszenvedő) lábon, árva kézen¹⁰ | maradtam hátra [...] | Nő nagyságúra serdültem föl, | aztán férjhez adtak. | Az én kedvemnek nem felelt meg [férjem]; | erővel adott hozzá néném. [...] | Én elhagytam a férjem, haza szöktem | Néném kérdezi: | «Miért hagyta oda a férjed? [...] | a hova [férjhez] adtalak, ottan élj! [...] | Én bolond női eszemmel szöktem meg tőled¹¹ [...] | Férjem lovat, tehenet vett számomra. | Eszes nőnek eszem | akkor eszesedett meg (gondoltam meg).¹² | A tehenes, lovas házat [gondozva] | immár a jövőre irányult gondolatom,¹³ | a leányos, fias házat [gondozva] | immár a jövőre irányult gondolatom. | Nyusztot ööl, jávort ööl férjemnél | akkor immár végleg letelepedtem. [...] | ezen tőlem énekelt nyelvbéli énekem | valamikor én utánam | a hátramaradó leányok | ép úgy hadd énekeljék” (XVIII., 1-89)

Az énekrészletben jól nyomon követhető az önkép folyamatos változása / változtatása, amelyet az adott válsághelyzet pillanatában kibontakozó értelemképződés, jelentéskonstrukció vált ki. Az idézett szakasz kezdő motívuma a beszélő életének korai szakaszát beszéli el, kiemelve a saját élettörténetére hatást gyakorló eseményeket. A szülők korai halálakor a személy állapotát külső testrészeire (kéz, láb) kivetítve jellemzi a TESTRÉSZ ÁLLAPOTA A SZEMÉLY ÁLLAPOTA HELYETT metonímia segítségével. A kéz és a láb ebben az esetben az érzelmek hordozóivá válnak és közvetítő entitásként magára a beszélőre utalnak. Érzelmeket, képességeket közvetítő szerepekben más énekben is megtalálhatók a külső testrésznevek: „ezen mesterkezű nő (keze mester nő)”, „már kezem is rosszul érzi magát (szűkőn van, megunatkozott) | már lábam is rosszul érzi magát;”. Meglátásom szerint ezek a közösség tagjai által általánosan használt metaforák, ezért az egyén feletti (szupraindividuális) szinten jelennek meg (Kövecses 2005, 237). Sipőcz Katalin hasonló metonimikus viszonyokat mutatott ki a testrészeknek az érzelmek kifejezésében játszott szerepéről. Megállapította azt is, hogy a kéz és a láb pozitív és negatív érzelmek nyelvi kifejezésében egyaránt szerepelnek a manysi nyelvben. A két testrésznév együtt szereplését pedig a manysi folklórszövegekre jellemző paralelizmus¹⁴ alakította ki (Sipőcz 2006, 120).

Az idézett szakaszban olvashatunk a biológiai érettség elérésének motívumáról, amelyet a „nő nagyságúra serdültem föl” sorban jelenik meg. Ez azonban a szociális érettség állapotának elérését is jelöli, amely életkorban szert tett fizikai tulajdonságok alkalmassá teszik a személyt a házasság intézményébe való belépésre. Korábban már említettem Mandelbaumnak a kulturális dimenzióra vonatkozó megállapítását: „minden kultúra általános forgatókönyvet készít az életpályára vonatkozóan, amely jelzi a főbb életszakaszokat.” Ezen belül is „a szerepek és a viselkedési minták részletesebb előírására van szükség.” „Ezek az előírások rendszerint olyan megoldási lehetőségeket kínálnak, amelyek között az egyén válogathat” (Mandelbaum 1982, 34-35). Az előírt elvárások a szülők (ebben az esetben az idősebb

¹⁰ *Sawälép la 'élél, sawälép kätél* 'Árva lábbal, árva kézzel'

¹¹ *am ussam nē n`mtēmtél* 'én bolond női eszemmel'

¹² *n`mtiñ nē n`mtēm | uš-ta n`mēlmatāslēm* 'eszes nő eszem | akkor gondolkoztam'

¹³ *ēlāl' ta n`mēlmatāslēm* 'előre ím gondolkoztam'

¹⁴ „Tartalmi-formai szempontból összehangolt és arányosan tagolt rokon vagy egymásra vonatkoztatott gondolatpár.” „Azonos gondolat más szavakkal való megismétlése szabályos szerkezeti rendben.” (Katona 1981, 189b–190a)

nőrokon) által kijelölt házastársi kapcsolat, amelyet a beszélő nem kívánt elfogadni.

Az éneket tovább olvasva kiderül, hogy a társadalmi deviancia egy esetével találkozunk; a fiatal feleség elszökik férjétől, akihez nagynénje hozzáadta. Ezen a ponton egyfajta nemzedéki szembenállás figyelhető meg. Az idős asszony a társadalmilag előírt normák teljesítésének betartására törekszik („a hova [férjhez] adtalak, ottan élj!”), amellyel szemben a fiatal feleség deviáns viselkedése áll. A fentebb említett gendernyelvészeti modell alapján a párbeszéd értékelhető olyan társas interakcióként, amelyben a társadalmi nemiség létrejön. A történet során a férj megérkezésével kezdődik meg a narráció további részét meghatározó értelemképződési aktus. Ez a deviancia feladásával és a társadalmi nemi szerep elfogadásának elbeszélésével folytatódik, amelynek során a beszélő az ÉSZ TÁRGY metaforát alkalmazza. A „bolond női ész” deficitikus kulturális tudást feltételez, amelynek birtokában nem képes ellátni a számára kijelölt szerepeket. A társadalmi nemi feladat elfogadásával együtt járó önkép megváltozása szintén az ész, a gondolat tárgyként való kezelésében nyilvánul meg: „eszes nőnek eszem, akkor eszesedett meg”. Az ész itt a kultúra által kijelölt szerepek ismeretére, társadalmi tudás megszerzésére is utal. A kijelölt életvezetési modell, stratégia megfelelő elsajátítása egyfajta normát képvisel a manysi társadalomban és ezek ismerete presztízszt jelent a beszélő számára. Mandelbaum szerint a fordulópont „akkor válik teljessé, amikor az adott személy újfajta szerepeket vállal, új kapcsolatokba kerül más emberekkel, új éntudatot alakít ki (Mandelbaum 1982, 36-37). Az idézett szakasz végső felében jelenik meg a három dimenzió (kulturális, társadalmi, pszichoszociális), amelynek egyesülése a társadalmi feladat adaptálásaként. A mandelbaumi értelemben vett adoptáció a személynek a fordulópontokra, társadalmi kapcsolatokra adott reakcióit, alkalmazkodási formáit jelenti (Mandelbaum 1982, 37). Itt egy orientációs (irányultsági) metafora jelenik meg a TUDÁS ELŐRE IRÁNYULTSÁG formában. Hiszen a tudás megszerzésével a jövőben is képessé vált a feleségektől elvárt szerepek, feladatok teljesítésére: „férjemnél immár végleg letelepedtem”. A társadalmi nemiség önreprezentációja tehát kettős: a normáknak (kijelölt házastársi kapcsolat) megfelelni nem akaró, deviáns női önkép illetve a társadalmi nemi szerepét elfogadó és ezáltal az adott kultúrában boldoguló nő. Az ének végén látható direktív illokúciós aktus az utána maradó leányok felé intézett kérdés, felszólítás az ő narratíváinak megismétlésére, amely kvázi a tanmese műfajába utalja az autobiografikus éneket. Olyan személyes modellt kíván tehát átadni a következő generációnak, amely tovább strukturálja a manysi társadalmat és nemi szerepeket. Ily módon megállapítható, hogy „minden személy kultúrájának tagja és hordozója, manipulátor a társadalomban, a kultúra létrehozója” (Mandelbaum 1982, 36).

További adalékokat szolgáltatathat ehhez a XXX. ének női szerzője, aki szintén férjétől szökik el:

„Im [itt] most már olyan lettem, mint egy vénasszony, | e helyett (így) inkább maradtam volna leánynak, | inkább ne adtak volna férjhez. [...] | Nyawém-leány mamuskám mondja: | «Azon a helyen, a hova adtalak, akár, hogy tartsanak; | vissza téged nem veszlek: | egyszer téged [a házból] ím kiadtalak, | levágott kenyérszelet módjára¹⁵ | vágtaalak téged [ezzel] el [a szülői háztól]. [...] | Ha atyádnál, anyádnál | észszel [gondolkozni] meg nem tanítottak;¹⁶ | miután a távolba kerültél, | most megtanítanak észszel [gondolkozni].” (XXX., 36-45)

Jól láthatóak az első két sor önkép változatai. A férjnél rossz bánásmódot elszenvedő fiatal feleség vénasszonyként jellemzi magát. Ez a kulturálisan előírt fordulópontokra adott adoptációs reakció ábrázolása, amelyben az értelemképződés során létrejövő önreprezentációs aktus a ROSSZ ÁLLAPOT ÖREGSÉG metaforában manifesztálódik. Idealizált állapotként jelenik meg a korábbi, a férjhez adás előtti önkép. A fentebbi énekhez képest itt erőteljesebben jelenik meg

¹⁵ *χot-jäktēm nañ-širām χ'jtēl* 'levágott kenyérszelet módjára'

¹⁶ *n`mtēl-ke at χańštālwaśēn* 'ésszel nem tanítottattál-e'

a társadalmi normák betartásának / betartatásának momentuma. Az anya azzal érvel, hogy férjhez adásával az asszony rendelkezni fog azzal a kulturális tudással (ésszel), amelynek birtokában minden körülmény között képes ellátni a rá szabott feladatait. Ezzel ő is a preskriptív kulturális forgatókönyvet tekinti konvencionálisan követendőnek. Érdekes felfigyelni a CSALÁD KENYÉR egyszeri képi metaforára. Kövecses szerint ebben az esetben két képi sémának az egymásra helyezéséről van szó (Kövecses 2005, 53). Példánkban a család egy kenyér, tehát olyan élelmiszer, amelyet a manysi társadalomban a nők készítenek és tálalnak fel. Az anya vágja fel, kínálja a kenyér egy szeletét, tehát férjhez adja lányát, leválasztva a családi egységet is szimbolizáló kenyérről.

Susan Gal arra hívta fel a figyelmet, hogy a két nem élesen különböző tevékenységei által dichotóm rendszerben ábrázolható beszédműfajokat teremthetnek (Gal 2001, 164). Habár a férfiakat prezentáló énekek csekély számúak, a vizsgált énekek alapján – Susan Gal megállapítását is követve – mégis arra következtetnek, hogy a manysi társadalmi gyakorlatban a két nem gazdasági tevékenységei nem élesen, de egymástól eltérő beszédmódokat teremtenek. Meglátásom szerint ennek a férfiak gazdasági feladatainak ellátásához szükséges képességek – metaforák illetve metonímiák segítségével történő – nyelvi kifejezések hiánya szolgáltathat alapot. Ezzel szemben a női énekekben gyakrabban jelennek meg absztrakt fogalmak (pl. erő, ész) konkrét fogalommal történő leképezései, amelyek általában a női jelzővel szerepelnek az idézett szövegrészekben. Ebből következően a női és férfi identitáshoz köthető erények jól elkülöníthetően jelennek meg az énekekben.

4.2 A házasság mint reprezentációs tér

A fenti példákból következően célszerűnek tűnik külön fejezetben tárgyalni, hogy mely nyelvi képek segítségével jelenik meg a házassághoz illetve a házasoknak az egymáshoz való viszonya a manysi egyéni énekekben. A fentebb idézett énekekben láthattunk olyan narratívákat is, amelyek a társadalmi szerep elfogadásának / elutasításának házassághoz köthető problematikája körül szerveződtek. Az alábbiakban azt kívánom vizsgálni, hogy a házastársak illetve a házasulandók hogyan jellemzik egymást, magukat és kapcsolatukat. Illetve a fejezet végén kitérek az érzelmek szerepére és a társadalmi nemek reprezentációjára is. Az alábbiakban idézett énekek leginkább a pszichoszociális dimenzió aspektusait példázzák.

Az alábbi ének férfi szerzője a házasságára vonatkozó várakozásait és a szeretett nő iránti vágyát fejezi ki:

„ezen formás nő formádat | bárcsak én bírhatnám,¹⁷ | ezen szépséges nő szépségedet | bárcsak én vehetném magamhoz! [...] | Zelniczefával hajtásozott hajtásos bölcsőbe | bár fektetnének együvé bennünket; | egy vánkossal, egy ágybőrrel | rendeznének bár bennünket! | Ezen Persinafalusi nő anyád, | ezen Cserjés-falusi anyuskám, | bár együvé rendeznének bennünket.” (XIX., 1-5.; 20-26)

A konceptualizáció során gyakori az absztrakt fogalmaknak a tárgy forrástartománnyal való leképezése. Itt a cselekvés páciensének kiemelt tulajdonságai (forma, szépség) válnak a birtoklási vágy tárgyává a NŐ TULAJDONSÁGA ÉRTÉKTÁRGY metafora által. Ez eszünkbe juttathatja a HÁZASSÁG / SZERELEM BIRTOKLÁS metaforát is, amelynek során a szeretett személy mintegy „objektivizálódik”, tárgyi tulajdonságokkal ruházódik fel és ezáltal szemlélhetjük lehetséges tulajdonként. A házasság kulturális sajátossága bontakozik ki az idézett szakasz további részében. Ez a manysi közösség beleértési tartományain belül már idézett, a szülők (itt: az anyák) által kijelölt házastársi kapcsolat ábrázolása fedezhető fel, amely a HÁZASSÁG BÖLCSŐ / ÁGY és a HÁZASTÁRSÁK CSECSEMŐK metaforák mentén szerveződik. Ez a megnyilatkozás arra is enged következtetni, hogy a beszélő férfi

¹⁷ *ti xuriñ nē xurin | am voss bśn•lēm* 'ezen alakos női alakot | én hadd birtokolnám'

egyenrangú felekként kezeli magát és esetleges jövődöbelijét. A csecsemő forrástartomány alkalmazása azonban utalhat az élettörténetük alakulásában a szülőknek való kiszolgáltatottságra, amely a mandelbaumi kulturálisan előírt fordulópont – a férfi által áhitott – adaptációját juttatja eszünkbe. Ezen kívül feltételezheti a „gyermeki ártatlanságot”, érzelmi őszinteséget is.

A HÁZASSÁG BIRTOKLÁS metafora figyelhető meg a lánykérőbe érkező, de visszautasított férfi énekében is:

„[...] nászoló férfi is magam vagyok, | növevő férfi is magam vagyok;¹⁸ [...] | adod-e húgodat [hozzám], vagy nem? [...] | a drága selymet, a drága posztót | az asztalra helyeztem ím oda. [...] | «Engemet bácsikám oda nem adhatsz, | eszes nő eszem nekem magamnak is van; | A mely férfihez a kedvem nem húz, | te ahhoz engem erővel nem adhatsz [...] | Isteni nagy szégyenbe, | bálványi nagy szégyenbe | esett [ember] féle vagyok én [...] | az én anyuskám | formátlanul szült engem, | szépség nélkül szült engem, | azért nem néz én reám leány” (XX., 48-121)

A NŐ ÉRTÉKTÁRGY metaforával kezdődik az idézett részlet, amely szintén a lánykérés kultúrspecifikus sajátosságát tükrözi. A kérőnek csak az ellenértékként fizetett megfelelő mennyiségű prém illetve rénszarvas ellenében adja ki a lányt a család. Ez a momentum továbbiakban nyilvánvalóvá is válik, tehát a nő itt nem csak metaforikus értelemben értéktárgy. A birtoklási vágy ebben az énekben nem teljesülhet be, ezért a visszautasított lánykérés válik a későbbiekben válsághelyzetté, fordulóponttá a SZÉGYEN TARTÁLY metaforában. A szégyenérzet morális nagyságát egy szakrális tárgy (bálvány) illetve a természetfeletti hatalom (isteni; a manysi nyelvű szövegben Tārem vagyis a manysi kozmogónia főistene Numi Tórem) szimbolikus értékéhez viszonyítja. Hiszen a visszautasított lánykérés a presztízs elvesztésének minősül a manysi kultúrában. Ez a beszélő önképének szükségszerű változásával jár együtt, ahogy az idézet végső soraiban is megfigyelhető. A forma és a szépség hiánya a TULAJDONSÁG ÉRTÉKTÁRGY metaforával magyarázható, amely a házasság intézményében való érvényesülés fontos attribútumaiként jelennek meg a beszélő számára. Ez a reprezentatív aktus értelmezhető az egyénnek a megváltozott társadalmi kapcsolatára adott adaptációs válaszként is. Az énekben azonban női önreprezentációt is megfigyelhetünk. A visszautasítás aktusában a kikért lány magát a társadalmi normáktól független nőként jellemzi, aki maga dönti el, hogy kivel házasságköt.

A XXV. ének egy férfinak egy férjes asszony iránti vágyakozásáról szól. A szöveg a házastársi kapcsolat idealizálása és az asszony férjének jellemzése miatt érdemel figyelmet:

„Kicsiny, gazdag leányka! | Miért nem tetszem én neked?! [...] | sárga virágú szép fűszál módjára¹⁹ | hadd állanánk mi együtt! [...] | Ezen farkashoz hasonló otromba férfihoz²⁰ | miért mentél [feleségül]? | Ezen Tapész-fői fekete «kecsegéhez»²¹ | miért mentél [feleségül]?” (XXV., 1-7; 30-33)

Az idézett harmadik és negyedik sorban kettejük ideális állapota jelenik meg a HÁZASTÁRSÁK FÜSZÁLAK metaforában. A kettejük kapcsolatának effajta értelmezése, a fentebb vizsgált HÁZASTÁRSÁK CSECSEMŐK nyelvi képhez hasonlóan, a férfi és a nő egyenrangúságára utalhat. A metafora a fűszál fizikai és esztétikai tulajdonságainak (törékeny, hajlékony, karcsú, szép stb.) jelentéstartományát vetíti ki a két szerelmesre mint céltartományra. A törékenységet feltételezi az érzelmi nyitottságot, sebezhetőséget.

¹⁸ *χajtnē χum amki ti, | nē vénē χum amki ti* 'nászoló (tkp. odamenő) férfi magam ím | nő vivő/vevő férfi magam ím'

¹⁹ *kasm tal'ēxpā j'mēs porē' χ'jtēl | akw' jot voss l'ūlnuwēmēn* 'sárga csúcsú jó fű módjára | együtt hadd állnánk'

²⁰ *ti sāli purnē χum kapajné* 'ez farkas férfi (tkp. szarvast harapó férfi) otrombához'

²¹ *ti Tāpēs-tal'ēχ sēmēl kārējnē* 'ez Tapész-fői fekete kecsegéhez'

A szövegrész utolsó felében a FÉRFI FARKAS és a FÉRFI KECSEGE metaforákban jelenik meg az asszony férjének nyelvi reprezentációja. A leképezés során az állat egy jellemző tulajdonsága vetítődik ki a személyre. A farkasnak az agresszív viselkedése, míg a kecskének²² – a korábban említett paralellizmus miatt feltételezhetően – szintén a kedvezőtlennek ítélt színe.²³

Martsa Sándor megállapítását elfogadva kijelenthetjük, hogy az állatmetaforák esetében leginkább az állat ösztönös cselekvései, magatartásformája vetítődik az emberre, mint céltartományra (Martsa 2003). A manysik vadászó, halászó életmódjuk miatt képesek részletesen megfigyelni a környezetük részét képező állat és növényvilágot. Ezáltal létrehoznak egyfajta kulturális modellt, amely szükségszerűen el is térhet a szakemberek megfigyelésétől. Ez hozzájárul a beleértési tartományok további strukturálásához, specifikálásához, amely megfigyelhető az alábbi énekben is:

„mintha vén asszony volnék,²⁴ | [olyanná] tett már engem. | az ő rozomák nője²⁵ (szeretője) miatt nyúz ő engem [...] | Bizony valamikor az én legifjabb (legutolsó) kis sógorkáim | valami rothadt halas nyírhéj-dobozkát²⁶ (hitvány nőt) fognak majd elvenni; | talán azok a maguk [ruha-] szakadását sem fogják birni [megvarrni]. | Én bármilyen voltam; a varráshoz értem.” (XI., 22-39)

Az első sorban a – már fentebb említett – ROSSZ ÁLLAPOT ÖREGSÉG metaforára lehetünk figyelmesek. Az utána következő szakaszban a NŐ ROZSOMÁK nyelvi képpel találkozunk. Ebben az esetben az állat valamely negatív tulajdonsága válik forrástartománnyá. Ez lehet az állat agresszív viselkedése (kártékony a haszonállatokra), tisztátalannak tartott táplálkozási szokásai (a rozsomák néha dögevő, de előszeretettel ejti prédául más állatok kölykeit is). De valószínűsíthető az is, hogy ehetetlen húsa miatt haszontalan állatnak számít a manysi kultúrában. A haszontalanság lesz az a tulajdonság, amelyet a következő, a NŐ HASZNÁLATLAN TÁRGY metaforában érhetünk tetten. Egyértelműen látható, hogy a „rothadt halas nyírhéj-dobozka” hasznavehetetlen, hulladék jellegét emeli ki a beszélő, amely a társadalmi nemi feladatok elvégzésének elégtelenségére utal. Ezt a negatívumot ellenpontosítva reprezentálja magát az egyén, saját feladatát minden körülmények között, megfelelő minőségben ellátni képes nőként.

Az alábbi női énekben a házasság bőségének, a házasság közeli kapcsolatának leírásával találkozhatunk. A férj és feleség kapcsolatát csak az asszony anyósa és apósa „mérgezi meg, ami a beszélő élettörténetében válsághelyzethez vezet. Ezen a ponton az érzelmek reprezentálják az egyént:

„kis (?) Vaszilkám [...] | drága csájt, drága cukrot | sok számmal hoz [...] | enni valóm sok van, inni valóm sok van [...] | Ezen öreg ember atyja életben léte miatt | ezen öreg nő anyja életben léte miatt, | vagyunk mi ketté választva. [...] | Ezt a hírt [midőn] meghallottam, | szívvel való nőnek szívem sajogni kezdett, | szívvel való nőnek szívem égni kezdett; | két élű éles késsel; | érzem, mintha szívem hasogatnák; | fenyőtobozhoz hasonló kis szívem | olyan mintha szurokfenyőfával teli zsarátnokra volna vetve.”²⁷ (XL., 1-9; 22-45)

²² A kecsge (*Acipenser ruthenus*) a Fekete-, a Kaszpi-tenger, valamint az Ob, Irtis és Jenyiszej folyók vízgyűjtő területén is előforduló, sötétszürke színű halfajta. Maximális hossza elérheti az egy métert, lárvákkal, más halfajták ikráival táplálkozik. Forrás: <http://www.ecosystema.ru/08nature/fish/051.htm> (2010. november 30.)

²³ Bár nem áll rendelkezésemre adat a *sēmēl* [*sēməl*] 'fekete, sötét' lexémához kapcsolódó pozitív illetve negatív attitűdről, ezen a szöveghelyen az agresszív sajátossággal együtt szereplő gondolatpárhuzamból következtetnek a színnév kedvezőtlen konnotációjára.

²⁴ *matēm ēkwa-χ'jtēl* 'öregedett nő módjára/ként'

²⁵ *taw kīmēt nētā mā'ēs* 'ő rozsomák nője miatt'

²⁶ *sajim χul sārriś vēyēt* 'rothadt hal nyírhéj dobozt'

²⁷ *kīt ēlmip ēlmiñ kāsājil* | *simēm silētēnā sujtī*; | *tarē'-pākw māñ simēm* | *χ'ūt-jiw ta'ēliñ lumnē paltimē vojpi*

Az ének első felében a beszélő jó módú, szükségét nem szenvedő nőként jellemzi magát. Az alapvető cikkek (cukor, tea, szövet stb.) felsorolásával azt reprezentálja, hogy azok felhasználásával, feldolgozásával képes ellátni társadalmi nemi feladatait. Férjéről is sokatmondó jellemzést ad azzal, hogy mindez az ő segítségével valósulhat meg. Hiszen, ha egy manysi férfi nem képes az alapvető élelmiszereket, a vadászszákmányt biztosítani családjának, akkor a társadalom többi tagja elítéli. A vaszjugáni hantik alkoholfogyasztási kultúráját vizsgálva, Nagy Zoltán írt arról, hogy a férfiidentitás fontos eleme, hogy „megszerezze azokat a javakat, amikkel családtagjait fenntartja”, illetve a munkában való jártasság, ügyesség.²⁸ A jelen kommunikációs aktus során tehát saját feladataikat egymás segítségével ellátó férfi és női társadalmi nemi reprezentációt láthatunk.

Ebben az élettörténeti epizódban válsághelyzetet vált ki a férj szüleinek rosszindulatúként megítélt tevékenysége. Az ezen a szöveghelyen megvalósuló jelentés konstrukció a HÁZASSÁG EGYSÉG metaforában jelenik meg. E szerint a házastársak egy teljes egészet alkotnak, amely káros külső hatásra felbomlik, kettéválik. Az intenzív emocionális állapot az asszony érzelmeit bemutató metaforákban ölt testet. Sipőcz Katalin megállapítását elfogadva magam is amellet érvelek, hogy a manysi folklórszövegekben a szív (*sim*) testrésznév egyértelműen központi szerepet játszik az érzelmek kifejezésében. Továbbá az ész (*n`mt*) lexéma azonos szerepével kapcsolatban rámutatott arra is, hogy a szívhez hasonló érzelmeket képes kifejezni, ezért szerepük az érzelmi kifejezésekben nem választható el élesen (Sipőcz 2006, 121-122, 126). A fizikai sérülés (sajog) és a tűz válnak az érzelmek forrástartományává a BÁNAT FÁJDALOM és BÁNAT TŰZ metaforákban. Kövecses Zoltán mutatott rá, hogy a tűz forrástartományt számos érzelm (szerelem, düh stb.) megértése során alkalmazzák a legtöbb kultúrában. Az ezzel kapcsolatos metaforákban az érzelmek intenzitása áll a jelentés fókuszában, amelynek fiziológiai alapjai vannak: „Amikor intenzív helyzeteket [...] élünk át, általában megnő a testhőmérsékletünk” (Kövecses 2005, 125). Hasonló testi tapasztalat szolgálhat a BÁNAT KÉSSZÚRÁS metafora alapjául. Stilisztikai szempontból is figyelemre méltó az érzelm intenzitását kifejező képi metafora, amelyben a szív a parázsba vetett fenyőtoboz fizikai tulajdonságait veszi át. A toboz ugyanis nem egyenletesen, hanem erőteljes durranások kíséretében, lassan szenesedik el.

A házasságot, házastársakat, azok kapcsolatát bemutató énekekben fontos adalékokat kaphatunk a társadalmi nemek megjelenéséről / megjelenítéséről. Susan Gal megállapítását elfogadva a női beszédmódokat „az uralkodó, többnyire férfidiskurzussal szembeni reakciók széles skáláját (elfogadás, szembeszegülés, bomlasztás, ellenállás) felvonultató kommentárként” vizsgálom (Gal 2001, 182). A fent idézett férfi énekeket vizsgálva legelőször a NŐ ÉRTÉKTÁRGY metafora lesz igazán szembetűnő. Említettem, hogy ez a kulturális dimenzió által előírt forgatókönyvként határozza meg az egyén, a nők életrajzát. Az ezzel való szembeszegülésre láthattunk néhány példát (XVIII., XXX.), amelyek az esetek többségében deviáns viselkedésnek számítottak, amelyre a megoldást az idősebb, konvenciókhoz ragaszkodó nők kínálták előírás szerűen. A normák sikeres megtagadását pedig a XX. énekben lehet tetten érni, ahol a lánykérőbe érkező férfival és a lányt neki „eladni” szándékozó idősebb férfirokonnal folytatott diskurzus során prezentálta magát az egyén függetlenül dönteni képes nőként. A házassággal kapcsolatos férfi énekek azonban a férjet és feleséget egyenrangú társakként értelmezték a HÁZASTÁRSÁK CSECSEMŐK és FŰSZÁLAK metaforákban. Az énekek többségében azonban a női beszélők saját társadalmi nemi feladatuk magas szintű ellátásának leírásával prezentálták női társadalmi feladatukat, néhol tovább strukturálva ezzel a manysi társadalom nemi szerepeit.

’két élő és késsel | szívem szeletelője hangzik | toboz kis szívem | szurokfenyő teli parázs dobva módjára’

²⁸ Forrás: <http://www.szocialismunka.hu/script/media.php?id=1> 1–17. (2010. november 30.)

5. Az eredmények összegzése

Összegzésként megállapítható, hogy az egyéni énekek a manysi kultúrában olyan orális narratívákként értelmezhetők, amelyek a közösség kommunikatív emlékezetének részeként képesek tovább alakítani az aktuális nemi szerepeket, egyfajta iránymutatást adva ezzel még a szerző-tulajdonos halála után is. A fentebb elemzett folklórszövegek ugyanis autobiografikus jellegükönél fogva tartalmazzák az élettörténet azon fordulópontjait, amelyekhez társadalmilag előírt szerepváltások kapcsolódnak. Az új közösségi szerep adaptációja olyan jelentéskonstrukciós folyamatként funkcionál a szövegekben, amely lehetővé teszi az önreflektív motívumok elhelyezését. Ezek társadalmi nemenként is jól elkülöníthető önreprezentációs aktusokként értelmezhetőek. Segítségükkel az ének szerzője képessé válik saját – és mások – társadalmi nemi szerepének, feladatának jellemzésére és közösségi státuszának prezentálására. Ezen aktusok sok esetben a nyelvi szinten megjelenő metaforák és metonímiák formájában manifesztálódnak, amelyek a kognitív nyelvészet vonatkozó elméletének segítségével vizsgálhatók, így kapunk hasznos adalékokat a gender szempontú elemzéshez is.

A társadalmi nemi identitás kifejezésének kérdését a fentebb említett diszkurzív pszichológiai (DP) modell bevonásával vizsgáltam. Ennek köszönhetően megállapítható, hogy a vizsgált énekekben megjelenő nemi identitás a mindennapi interakciók során létrejövőként értelmezhető. A manysi egyéni énekek fontos funkciója ugyanis, hogy a kommunikatív emlékezetben megőrződött, kimerevített emlékként is értelmezhető orális narratívákként képesek interakcióba lépni a következő generációk autobiografikus énekeivel. Ezáltal tovább struktúrálják az érvényesnek tekintett női- és férfiképet a kultúra birtokosai számára. Elemzésemből jól elkülöníthetően megállapíthatók az énekek keletkezésékor aktuális női és férfiszerepek.

A férfiidentitás fontos részeként értékelhető a család fenntartásához elengedhetetlen javak (halász-, vadászszákmany) és egyéb árucikkek (cukor, tea) beszerzése illetve a lánykéréshez szükséges hozomány előállítás (státuszreprezentációs jelleggel). A férfiénekek csekély számából is következhet az, hogy a társadalmi feladat ellátására vonatkozó részletekben kevésbé használnak nyelvi képeket. A házassággal kapcsolatos reprezentáció, önreprezentáció során azonban a vonatkozó férfiénekek egyenrangú felekként értékelték önmagukat jövőbelijükkel. Bár jól kimutatható a manysi házasságkötési szertartás sajátosságát tükröző NŐ ÉRTÉKTÁRGY illetve a NŐI TULAJDONSÁG ÉRTÉKTÁRGY metafora.

A női énekek jelentős számmal szerepelnek a kötetben. Ezek nagy többségében megtalálhatók azok az önreprezentációs aktusok, amelyek a társadalmi nemi feladat magas szintű ellátását prezentálják. Nézetem szerint ezzel az énekek célja leginkább egyfajta szerzett kulturális tudás, szimbolikus tőke közvetítése a közösség többi tagja felé, amelynek segítségével a közösség hasznos tagjaként láttatja magát. Ezt támasztja alá – többek között – a XXII. női ének is, ahol a beszélő leendő vőlegénye felé igyekszik képességeit bemutatni. A női énekekben gyakori a metaforák, metonímiák megjelenése az önreprezentáció során. Leginkább az erő (*jbr*), ész/gondolat (*n`mt*) és a kéz (*kāt*) lexémák metaforikus szövegbeli szerepe figyelemreméltó, melyeket általában a gazdasági feladat ellátását vagy a kulturális tudás elsajátítását segítik, befolyásolják. Érdeemes figyelni arra is, hogy kivétel nélkül a női énekekben fordul elő a társadalmi nemi szerep, a kulturális (női) tudás átörökítésének igénye a következő generáció nőtagjai felé. Ez a direktív illokúciós aktusként is értelmezhető kérés férfi énekekben egyáltalán nem fordul elő. Markáns megjelenítését tetten érhetjük azokban az énekekben is, ahol a deviáns magatartási formát felvevő, társadalmi nemi szerepét adaptálni nem kívánó nőt egy idősebb nőrokona (általában édesanyja) figyelmezteti a helyes kulturális szerep elfogadására (vö. XXX. és XVIII. énekeket).

Irodalom

- Акса́нова, Г. А. – Гемуев, И. Н. – Фёдорова, Е. Г. – Моги́льников, В. А. – Соколова, З. П. [Akszjanova, G. A. – Gemujev, I. N. – Fjodorova, Je. G. – Mogilnyikov, V. A. – Szokolova, Z. P.] (2005) Манси. [A manysik.] In Гемуев, И. Н. – Молодин, В. И. – Соколова, З. П. [Gemujev, I. N. – Mologyin, V. I. – Szokolova, Z. P.] (szerk.) *Народы Западной Сибири*. [Nyugat-Szibéria népei.] Москва: Наука. 199–303.
- Anderegg, Johannes (1995) Irodalomtudományi stíluselmélet. *Helikon* 6 (3): 232-251.
- Assmann, Jan (1999) *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Bahtyin, Mihail (1981) *A szó az életben és a költészetben*. Budapest: Európa Kiadó. 18–22.
- Bañcerowski Janusz (1999) A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123 (1): 78-87.
<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1231/123107.htm> (Letöltés: 2010. november 18.)
- (2003) A kéz nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 99 (4): 427-433.
<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/03-4/banczer.pdf> (Letöltés: 2010. november 19.)
- Gal, Susan (2001) Beszéd és hallgatás között. A nyelv és társadalmi nem kutatásának kérdései. *Replika* 45-46: 163-191.
- Гемуев, И. Н. [Gemujev, I. N.] (2001) (főszerk.) *Энциклопедия уральских мифологий. Том II. Мифология манси*. [Uráli mitológiák enciklopédiája. II. kötet. A manysi mitológia.] Новосибирск: Издательство Института археологии и этнографии СО РАН.
- Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 98. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kannisto, Artturi (1981 [1938]) A vogul medveünnepek. In: Domokos Péter (szerk.) *Uralisztikai olvasókönyv*. Budapest: Tankönyvkiadó. 186–197.
- (1930) *Vogulien kohtalolauluista*. [A vogul sorsénekeiből.] Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Katona Imre (1981) párhuzam, gondolatpárhuzam, paralelizmus, párhuzamosság szócikk. In: Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon. IV. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 189b-190a.
- Keszeg Vilmos (2000) Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.) *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón: a Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10-12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai*. Budapest–Szentendre: Magyar Néprajzi Társaság és Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 131-164.
<http://keszeg.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=3&p=2133> (Letöltés: 2010. október 16.)
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010) *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses Zoltán (2005) *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Morvay Judit (1980) levirátus szócikk. In: Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon. III. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 452a.
- Mandelbaum, David G. (1982) Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. *Documentatio Ethnographica* 9: 29-46.
- Martsa Sándor (2003) On the Conceptualization of Animal Taxonomies Across Cultures. In: Komlósi László Imre – Houtlosser, Peter – Leezenberg, Michiel (szerk.) *Communication and Culture Argumentative, Cognitive and Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Sic Sat. 131-142.
- Munkácsi Bernát (1892) *Vogul Népköltési Gyűjtemény. I. kötet. Regék és énekek a világ teremtéséről*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

- Munkácsi Bernát (1896) *Vogul Népköltési Gyűjtemény. IV. kötet. Életképek*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Nagy Zoltán. *Az alkoholfogyasztás kultúratudományi megközelítése*.
<http://www.szocialismunka.hu/script/media.php?id=1> 1-17. (Letöltés: 2010. november 30.)
- Niemi, Jarkko (1998/1999) The Genres of the Nenets Songs. *Asian Music* 30 (1): 77-132.
- Ojamaa, Triinu (2002) The Story of Life in Music: Autobiographical Songs of the Nganasans. *Folklore* 21: 77-98. <http://www.folklore.ee/folklore/vol21/songs.pdf> (Letöltés: 2010. október 25.)
- Rombangyjeva, E. I. (1975) Az asszonyi élet. In: Gulya János (szerk.) *A vízimadarak népe. Tanulmányok a finnugor rokon népek élete és műveltsége köréből*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 299-310.
- (2005) (összeáll.) *Мифы, сказки, предания манси (вогулов)*. [Manysi (vogul) mesék, mítoszok, szájhagyományok.] Новосибирск: Издательство Наука.
- Sárkány Mihály (1990) Nő és férfi a manyszi mitológiában és a valóságban. In: Borsányi László – Ecsedy Csaba (szerk.) *Etnológiai tanulmányok. Történelem és kultúra* 5. Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség. 91-101.
- Searle, John R. (2001) Közvetett beszédaktusok. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 62-82.
- Sipőcz Katalin (2006) A testrésznevek szerepe az érzelmek nyelvi kifejezésében a manysiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 117-128.
- Tengelyi László (1998) *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó. 11-48.
- Weatherall, Ann – Gallois, Cindy (2003) Gender and Identity: Representation and Social Action. In: Holmes, Janet – Meyerhoff, Miriam (szerk.) *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 487-508.

A fiúk és a lányok nyelvhasználati különbségei egy agresszivitást mérő kérdőíves kutatás tükrében

Batár Levente
batarlevente@gmail.com

Research shows that women are more polite and better able to deal with unpleasant situations than men. I was interested in how this difference emerges at a younger age. The aim of the research was to reveal the different language use of the sexes and to investigate which case, physical or verbal aggression appears higher level of aggression. To achieve this goal, a questionnaire survey was conducted. I have found that: 1) in the case of girls, low aggression level, in the case of boys, high aggression level was dominant, 2) both groups reacted in a more aggressive way when they suffered from verbal aggression than when they were physically attacked.

Keywords: gender linguistics, language aggression, verbal behaviour

Kutatások azt mutatják, hogy a nők udvariasabbak, és jobban tűrik a kellemetlen helyzeteket, mint a férfiak. Arra voltam kíváncsi, fiatal korban hogyan alakul ki ez a különbség. A kutatás célja egyrészt az volt, hogy rámutassak a férfiak és nők eltérő nyelvhasználatára, másrészt hogy megállapítsam, a fizikai vagy a verbális agresszió elszenvedésekor jelenik meg nagyobb fokú agresszió a reakciókban. A cél megvalósításához kérdőíves kutatást végeztem. Arra az eredményre jutottam, hogy: 1) a lányoknál a kisfokú agresszió több mint duplája a nagyfokúnak, a fiúknál a nagyfokú haladja meg a kisfokút, 2) nyelvi agresszió esetén mind a lányoknál, mind a fiúknál jóval nagyobb az agresszivitás aránya, mint fizikai agressziókor.

Kulcsszavak: gendernyelvészet, nyelvi agresszió, nyelvi viselkedés

0. Bevezetés

A két nem nyelvhasználata meglehetősen eltér a stresszes helyzetek esetében. Azt a közkeletű feltételezést, hogy a nők udvariasabbak, jobban tűrik a kellemetlen helyzetet, mint a férfiak, számos gendernyelvészeti kutatás eredményei is alátámasztják (Huszár 2009, 65). Arra voltam kíváncsi, hogyan alakul ki ez a különbség a fiatal életkorban. Középiskolás fiúk és lányok anticipált verbális reakcióit vizsgáltam kérdőíves módszerrel.

1. A kutatásról

1.1 A módszer

Az agresszió hatásmechanizmusát női-férfi viszonylatban vizsgáló kérdőíves kutatást, azon belül felderítést végeztem. Részben azért választottam ezt a módszert, mert az önkéntesen szolgáltatott adatok alapján megállapítható, hogy az emberek hogyan gondolkoznak és éreznek, vagy mit szándékoznak tenni. Részben azért, mert egy jól megtervezett felmérés lehetőséget nyújt arra, hogy az emberek fejével gondolkodhassunk és viselkedésüket „valós helyzetekben” vizsgáljuk (Griffin 2001, 16).

1.2 A kutatás menete

A kérdőíves kutatást iskolás diákok körében végeztük. Az egyik csoport tagjai 13-14 évesek, a másiké 16-17 évesek voltak, összesen 80 kérdőívet dolgoztam fel.

A kérdőívet egy az iskolások számára ismeretlen (általam felkért) személy osztotta ki, azt a megkérdezettek maguk töltötték ki, névtelenül, tanár vagy más iskolai dolgozó nem volt a helyszínen, így segítve elő az őszintébb válaszadást. A megbízott röviden ismertette a megkérdezettek feladatát, kiosztotta, beszedte a kérdőíveket.

A nyert adatokat kódoltam: A – agresszív (pl.: „A kurva anyádat!” „Fogd be a pofád, és húzz a sor végére!” „Csöndben egyél, mert kibaszlak a moziból!”), S – semleges, beismerő, belátó (pl.: „Miért, hogy kéne kinéznem?” „Hagyd abba!” „Semmi baj.”), U – udvarias (pl.:

„Légyszi, egyél halkabban!” „Legyen szíves kikapcsolni a mobilját!” „Bocsánat, legyen szíves!”), NM – nincs megnyilvánulás, azaz a beszédaktus hiányáról van szó („Nem válaszolnék.” „Nem mondok semmit.” „Kussba maradnék.”), M – hallhatóan nem nyilvánul meg, csak magában (pl.: „És még ő magyaráz illelről - magamban.”), Cs – verbalitás helyett a cselekvés valamilyen formáját választja (pl.: „Megfordulok és visszalököm.” „Adok neki egy taslit.” „Megfogom a kanalat, és feldugom a seggébe.”). Kérdőjel (?) jelöli azokat a válaszokat, amelyekre valamely oknál fogva nem feleltek a megkérdezettek, vagy ha a szituációt nem tudták értelmezni az ismeretlen helyzet miatt (pl.: „Nem az iskolában ebédelek.” „Nem járok könyvtárba.” „Nem mennék el moziba az osztályfőnökkel.”). Két csoportban (A és U) két további fokozati kategóriát is érdemesnek találtam bevezetni: a kisfokút (K) és a nagyfokút (N), hogy még árnyaltabb képet kapjak. A kérdőívek begyűjtése után, egyszerre készült a kódolás, hogy az minél egységesebb legyen. Nincsenek átfedések az egyes kategóriák között, egy felelet csak egy kategóriába került.

Hogy mérsékeljem a szubjektív mértékét, három eltérő jellegű könyvben (Deme-Grétsy-Wacha 1987; Kiss 1995; Hegedűs 2005) áttekintettem a nyelvi udvariasságra, udvariatlanságra vonatkozó elméleteket és a felsorolt példákat.

1.3 A kutatás céljai

A kutatás célja az volt, hogy rámutassak a férfiak és nők eltérő nyelvhasználatára. Több kérdésre kerestem a választ:

1. Milyen megnyilvánulási, nyelvi viselkedései különbségek adódnak abból, hogy más-más személyek (barát, idegen felnőtt, tanár) vesznek részt ugyanabban a szituációban?
2. A kontextuális tényezők hogyan befolyásolják az agresszió elszenvedését és a nyelviileg agresszív cselekedeteket?
3. A fizikai vagy a verbális agresszió elszenvedésekor jelenik meg nagyobb fokú agresszió a reakciókban?
4. A reakciókat tekintve milyen különbségek mutathatók ki a két nem képviselői között?

2. A kérdőív

2.1 A kérdőív összeállítása

A megkérdezettek összesen tizenkét kérdést kaptak (ld. Melléklet). Minden szituáció mögött valamilyen súlyú atrocitás húzódik meg. A szituációkban egyetlen változó volt: az agresszor személye. Figyeltem rá továbbá, hogy a kérdések világosak legyenek, ne álljanak távol a diákok szokványos élethelyzeteitől. Törekedtem a gyorsan olvasható és gyorsan megválaszolható itemek megalkotására, kerültem a tagadó formájú, rövidítéseket tartalmazó, sugalmazó megfogalmazásokat (Babbie 1998, 179).

Az első hat item a hagyományos kérdőív kérdéseivel hasonlított. Ezek felében (1., 3. és 4.) egyfajta fizikai agressziót írtam le, amit az adatközlőkkel szemben követtek el. A 2., 5. és 6. az agresszió egyéb formáját tartalmazta. A megkérdezetteknek azt kellett beírniuk, hogyan nyilvánulnának meg azokban. A kérdőív második felében (7-12. kérdés) nyelvi agresszió érte a fiatalokat. Ezek diskurzuskiegészítők voltak, tehát meg volt adva a szituáció és a szomszédsági pár kezdő eleme, ezt kellett saját reakciókkal kiegészíteniük.

Valós helyzeteket fogalmaztam meg, a megkérdezetteknek ezekre saját szavaikkal kellett felelniük. Bár a zárt kérdések könnyen feldolgozhatóak lettek volna, azért a nyitottakat alkalmaztam, mert így nemcsak a megadott lehetőségek közül lehetett választani, így nem maradtak ki előzetesen nem várt válaszlehetőségek (Babbie 1998, 176).

2.2 A reprezentativitás kérdése

A felmérésben 13-14 és 16-17 éves diákok voltak az adatközlők. Mivel az engem érdeklő populáció összes tagját nincs lehetőség megkérdezni, így mintát kellett közülük vennem.

A kérdőív nem reprezentatív, nem vonhatunk le következtetéseket a teljes sokaságra vonatkozóan, mivel nem ugyanaz a mintának az összetétele, mint az alapsokaságnak. A választás véletlenszerű volt, két tényező azonban érvényesült: 1) egyensúlyban volt a férfi-nő arány (40-40 fő), 2) mindkét korosztályból ugyanannyi (40-40 fő) volt az adatközlők száma.

2.3 Hipotézisek

1. Minél nagyobb a felek közötti társadalmi távolság, annál kisebb az alkalmazott nyelvi agresszió mértéke.
2. Minél nagyobb a felek közötti korkülönbség, annál kisebb az alkalmazott nyelvi agresszió mértéke.
3. A sértettek közül nagyobb fokú agressziót vált ki a verbális, mint a fizikai vagy egyéb agresszió.
4. A fiúknál a nagyfokú, a lányoknál a kisfokú agresszió lesz a gyakoribb.

3. Eredmények

3.1 Összes válasz

Bár elsősorban a nemenkénti különbségekre helyeztük a hangsúlyt, érdemesnek találtam az 1. számú táblázatban összefoglalni mind a 80 megkérdezett választát.

Válaszok	A válaszok száma és aránya	
Kisfokú agresszió (AK)	592 (20,56%)	1066 (37,02%)
Nagyfokú agresszió (AN)	474 (16,46%)	
Semleges (S)	750 (26,04%)	
Kisfokú udvariasság (UK)	236 (8,19%)	306 (10,62%)
Nagyfokú udvariasság (UN)	70 (2,43%)	
Nincs megnyilvánulás (NM)	552 (19,17%)	
Magában nyilvánul meg (M)	0 (0%)	
Verbalitás helyett a cselekvés valamilyen formáját választja (Cs)	48 (1,67%)	
Értékelhetetlen válasz (?)	158 (5,49%)	

1. táblázat: Összes válasz

Mindegyik itemet úgy alkottam meg, hogy tartalmazzon valamiféle agressziót. A válaszok 37 százaléka mondható agresszívnek, meglehetősen sok a semleges stílusú válasz (750) és a meg nem nyilvánulások száma (552). (Később látni fogjuk, hogy ezek elsősorban milyen helyzetekben és kikkel szemben jelennek meg.) Nagyon alacsony az udvarias reakciók száma (306), ami azt jelenti, hogy a kísérleti személyeket ért agresszióra csak az esetek 10 százalékában reagáltak udvariasan. Csak elvétve (48 alkalommal) fordul elő, hogy nem verbális válasz érkezik az agresszióra. Sok az értékelhetetlen válasz és az elmaradt válasz, ez persze különböző okokra vezethető vissza, pedig a kérdésekben mindennapi szituációk jelentek meg.

3.2 Eredmények nemenként

A feldolgozás során kapott nemenkénti eredményeket táblázatokba foglaltam, a feleletek darabszámait és a százalékos arányait is megadtam.

	Lányok		Fiúk	
A	370	544 (37,77%)	222	522 (36,25%)
K	(25,69%)		(15,42%)	
A	174		300	
N	(12,08%)		(20,83%)	
S	380 (26,39%)		370 (25,69%)	
U	116	158 (10,97%)	120	148 (10,27%)
K	(8,06%)		(8,33%)	
U	42		28	
N	(2,91%)		(1,94%)	
N	276 (19,17%)		276 (19,17%)	
M				
M	-		-	
C	18 (1,26%)		30 (2, 09%)	
s				
?	64 (4,44%)		94 (6,53%)	

2. táblázat: A válaszok megoszlása a két nem esetében

Bár összességében az agresszív megnyilatkozások száma nemenként szinte megegyezik (1,5% a különbség), összetétele azonban lényegesen különbözik: a lányoknál a kisfokú agresszió több mint duplája a nagyfokúnak, a fiúknál a nagyfokú haladja meg a kisfokút. A többi kategóriában (S, UK, UN, NM, M) a különbség minimális vagy semmi. Nagyobb gyakorisággal jelent meg üresen hagyott válasz vagy értékelhetetlen válasz a két fiúcsoportban. Összességében nyugodtan kijelenthetjük, hogy a nemek között kis nyelvhasználatbeli különbség állapítható meg a felvázolt helyzetekben és megadott személyekkel szemben.

Azt is érdemes összevetni, hogy az agresszió fajtáira hogyan reagáltak a kísérleti személyek.

	szituációk 1a-6c		szituációk 7a-12c	
A	102	200 (27,77%)	268	344 (47,78%)
K	(14,16%)		(37,22%)	
A	98		76	
N	(13,61%)		(10,56%)	
S	198 (27,5%)		182 (25,28%)	
U	58	94 (13,06%)	58	64 (8,89%)
K	(8,06%)		(8,06%)	
U	36 (5%)		6	
N			(0,83%)	
N	188 (26,11%)		88 (12,22%)	
M				
M	-		-	
C	16 (2,22%)		2 (0,28%)-	
s				
?	24 (3,34%)		40 (5,55%)	

3. táblázat: A megnyilatkozások száma az agresszió fajtáját figyelembe véve – lányok

Láthatjuk, hogy a lányoknál a nyelvi sértések (7-12. itemek) esetében 72 %-kal megugrik az agresszív válaszok aránya, többszörösére növekedik a kisfokú, enyhén kisebb lesz a nagyfokú agresszió mértéke. Emellett csökken a semleges megjegyzések száma, az udvariasság és a cselekvéses reakciók aránya, nagyot esik a meg nem nyilatkozások száma.

	szituációk 1a-6c		szituációk 7a-12c	
A	76	216 (30%)	146	306 (42,5%)
K	(10,56%)		(20,28%)	
A	140		160	
N	(19,44%)		(22,22%)	
S	162 (22,5%)		208 (28,89%)	
U	56	78 (10,83%)	64	70 (9,72%)
K	(7,77%)		(8,89%)	
U	22		6 (0,83%)	
N	(3,06%)			
N	184 (25,56%)		92 (12,78%)	
M				
M	-		-	
C	18 (2,5%)		12 (1,67%)	
s				
?	62 (8,61%)		32 (4,44%)	

4. táblázat: A megnyilatkozások száma az agresszió fajtáját figyelembe véve – fiúk

Hasonló, de nem teljesen azonos tendenciák figyelhetők meg a fiúk esetében is. Náluk a 7-12. szituációkban mind a nagy, mind a kisfokú agresszió mértéke nő, ugyan a lányokéhoz képest kisebb mértékben. A semleges megjegyzések gyarapodnak, az udvariasság terén összességében enyhe csökkenés fedezhető fel, ugyan a kisfokú udvariasságok száma növekszik. A meg nem nyilatkozások száma éppen felére zuhan, csökken a cselekvéses reakciók aránya.

Mindkét csoport esetében megállapítható, hogy a 7-12. szituációkban az agresszív megnyilatkozások számának növekedésével párhuzamosan csökken a meg nem nyilatkozások és a cselekvéses reakciók száma, ezzel párhuzamosan a verbális agresszió hatására megnövekszik az agresszív válaszok aránya.

	a (barát)	b (idegen felnőtt)	c (tanár)
AK	150 (10,42%)	144 (10%)	58 (4,03%)
AN	94 (6,53%)	68 (4,72%)	12 (0,84%)
S	152 (10,55%)	92 (6,38%)	136 (9,44%)
UK	16 (1,12%)	54 (3,75%)	46 (3,19%)
UN	24 (1,68%)	10 (0,69%)	26 (1,8%)
NM	38 (2,64%)	66 (4,58%)	172 (11,94%)
M	-	-	-
Cs	6 (0,42%)	10 (0,7%)	2 (0,14%)
?	18 (1,25%)	18 (1,25%)	28 (1,94%)

5. táblázat: A megnyilatkozások száma az agresszor személyét figyelembe véve – lányok

A fenti táblázatból leolvashatjuk, hogy a lányok enyhe fokú agressziót ismeretlennel szemben csaknem ugyanannyiszor alkalmaznak, mint baráttal szemben. A nagyfokú agresszió száma jóval nagyobb mértékben csökken „b” esetekben. Tanárral szemben mindkét agressziófajta jóval ritkább, a nagyfokú szinte elenyésző (0,84%). A tanárral szemben a válaszok 4,87%-a

bántó, ismeretlennel szemben 14,72%, baráttal szemben 16,95%. A semleges megjegyzések száma a barát esetében a legmagasabb (10,55%), az ismeretlennel szemben a legalacsonyabb (6,38%). A fiatalok leginkább a tanárral szemben udvariasak, őt követi az idegen, legkevesebb udvariasságot a barát kap.

A lányok 38 esetben baráttal, 66 esetben idegennel szemben, 172-ször tanárral szemben nem verbalizálják gondolataikat. Ahogy nő a társadalmi távolság, úgy nő a meg nem szólalások száma.

Az agresszív cselekedet is a tanárt érinti a legkevésbé, az ismeretlent a legtöbbször, ám a különbségek minimálisak. Az értékelhetetlen vagy kimaradt válaszok száma a tanár esetében kimagasló, jó lenne tudni ennek okát, találgatásokba nem bocsátkozom.

	a (barát)	b (idegen)	c (tanár)
AK	92 (6,39%)	82 (5,69%)	48 (3,33%)
AN	148 (10,28%)	122 (8,47%)	30 (2,08%)
S	156 (10,83%)	122 (8,47%)	92 (6,39%)
UK	16 (1,12%)	44 (3,05%)	60 (4,16%)
UN	2 (0,14%)	2 (0,14%)	24 (1,68%)
NM	28 (1,94%)	70 (4,86%)	178 (12,36%)
M	-	-	-
C s	14 (0,98%)	12 (0,83%)	4 (0,28%)
?	24 (1,68%)	26 (1,8%)	44 (3,05%)

6. táblázat: A megnyilatkozások száma az agresszor személyét figyelembe véve – fiúk

Az agresszor személyét figyelembe véve a fiúk esetében ahogy csökken az agresszió és a semleges reakciók száma, úgy növekszik az udvariasság és a nem nyilatkozások mértéke. Így tehát a tanárt éri a legkisebb agresszió (78 alkalommal), a legkevesebb semleges megjegyzés (92 alkalommal), de a legtöbb udvariasság is (84 alkalommal), és vele szemben maradnak legtöbbször (178 alkalommal) szótlank a sértettek. Meglepő, hogy a nagyon udvarias megjegyzések száma megegyezik azokban a szituációkban, ahol a barát és az idegen vesz részt. Baráttal szemben hangzik el a legtöbb agresszió (240 alkalommal), a legkevesebb udvarias megjegyzés (18 alkalommal), csekélyszer (28 alkalommal) nem fogalmazza meg gondolataikat, és a legtöbb fizikai agresszió is őt éri.

A társadalmi távolság és az agresszió mértéke fordított arányban van egymással, ahogy előbbi nő, úgy lesz az utóbbi kevesebb.

3.3 Eredmények itemenként

A válaszokat itemenként is elemeztem, azonban csak azokat az eseteket emelem ki, amelyekben a válaszok minimum kétharmada egybehangzó.

Lányok

Az 1. itemben a megkérdezettek kétharmada nem nyilatkozik meg tanárral szemben, baráttal szemben ugyanennyi a semleges megnyilatkozások száma.

A 7. itemben a válaszok 40%-a értékelhetetlen.

A 8. itemben és a 9. itemben kétharmados a kisfokú agresszió mértéke az idegennel szemben.

A 8. itemben ötven százalékos, a 12. itemben kétharmados a kisfokú agresszió mértéke a baráttal szemben.

A lányok enyhének érzik (0-29 darab agresszió) az 1., 6. és 7. szituációt, közepesen agresszívnek (30-55 darab agresszió) a 2., 4., 5. és 9., durvának (56 darab agresszió felett) a

3., 8., 10., 11. és 12. szituációkat. Legudvariasabban reagálnak a 7. és 5., legkevésbé udvariasan a 12. és a 9. szituációkban.

Fiúk

Az 1. itemben 80%-os, a másodikban kétharmados a meg nem nyilatkozások száma tanárral szemben.

A 7. itemben majdnem teljesen ugyanazt a reakciót váltja ki az idegen, mint a tanár.

Az 1. itemben az idegennel, a 7-ben a baráttal szemben nem hangzik el agresszív megnyilatkozás, azonban a tanárral szemben igen.

A 9. itemben teljes mértékben megegyeznek a reakciók a baráttal és az idegennel szemben.

A 12. itemben elhangzó kritikára a tanár majdnem annyi nagyfokon agresszív megnyilatkozást szenved el, mint a barát vagy az idegen.

A fiúk az 1. és 4. szituációt enyhének (0-29 darab agresszió), a 2., 5., 6., 7., 10. és 11. szituációkat közepesen agresszívnek (30-55 darab agresszió), a 3., 8., 9. és 12. szituációkat durvának érzik (56 darab agresszió felett).

A fiúk a legudvariasabban reagálnak a 7. és 2., legkevésbé udvariasan a 12. és a 9. szituációkban.

4. A hipotézisek értékelése

Mind a négy hipotézis beigazolódott.

1. A társadalmi távolság valóban fordított arányosságban áll az alkalmazott nyelvi agresszió mértékével. Mivel az idegennel és a tanárral szemben nagyobb a társadalmi távolság, csökkent az agresszió mértéke. Azt is láthattuk továbbá, hogy a tanárral szemben még alacsonyabb az alkalmazott nyelvi agresszió mértéke, mint az idegen felnőttel szemben.

2. A különbség szintén fordított arányosságban áll az alkalmazott nyelvi agresszió mértékével.

3. A sértettek reakcióiban nagyobb fokú agresszió jelenik meg a verbális agresszió, mint fizikai agresszió elszenvedésekor, így feltételezhető, hogy előbbi nehezebben tolerálják.

4. Beigazolódott, hogy a két nemnél az agresszió más-más fajtája a gyakoribb.

5. A különbségek magyarázata

A nemek közötti nyelvhasználati különbségek kialakulása már gyerekkortól elkezdődik a nemi szerepekre való szoktatással. A környezet befolyásolja a gyermeket (például ajándékozással), a kislányok inkább babát, a kisfiúk játékfegyvert és járműveket kapnak. A különbség már korán meg is figyelhető, a fiúk küzdenek egymással, a lányok együttműködve alakítják közös tevékenységeiket. Az iskolában a gyerekeket további nyelvi hatások érik, a család szerepe csökken, a kortárs csoport kiemelkedő szerepre tesz szert a nyelvi szocializáció szempontjából. Ekkor alakulnak ki a nemi szerepekhez kapcsolódó repertoárok. A fiúknál gyakori a viccelődés és a cukkolás. Az agresszió verbális kiélése éppoly fontos eszköz a csoporthierarchia kialakításában, mint a fizikai erő bármely más összemérése. A lányok sétálgatnak barátnőikkel, megtanulnak kihívóan járni, nézni, viselkedni (Huszár 2009, 66-71).

Irodalom

- Babbie, E. (1998) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
Griffin, E. (2001) *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat.
Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Források

- Deme László–Grétsy László–Wacha Imre (szerk.) (1987) *Nyelvi illemtan*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.
Hegedűs Rita (2005) *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Kiss Jenő (1995) *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Melléklet

Kérdőív

1. a, A helyi járatos buszon utazol barátoddal, aki rálép a lábadra. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, A helyi járatos buszon utazol. Egy ismeretlen felnőtt rálép a lábadra. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

c, A helyi járatos buszon utazol osztályoddal. Az osztályfőnök rálép a lábadra. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

2. a, Az iskolai menzán várakozol a sorban. Egy barátod váratlanul beáll eléd a sorba. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, Az iskolai menzán várakozol a sorban. Egy ismeretlen felnőtt váratlanul beáll eléd a sorba. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

c, Az iskolai menzán várakozol a sorban. Egy tanár váratlanul beáll eléd a sorba. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

3. a, Az iskolai menzán ebédelsz. Mögötted elhaladó barátod véletlenül leönt a levesével. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, Az iskolai menzán ebédelsz. Mögötted elhaladó ismeretlen felnőtt véletlenül leönt a levesével. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

c, Az iskolai menzán ebédelsz. Egy mögötted elhaladó tanár véletlenül leönt a levesével. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

4. a, A megyei könyvtár folyosóján valaki meglök hátulról. Megfordulsz, egyik barátod áll ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, A megyei könyvtár folyosóján valaki meglök hátulról. Megfordulsz, egyik ismeretlen felnőtt áll ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

c, A megyei könyvtár folyosóján valaki meglök hátulról. Megfordulsz, egyik tanárod áll ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

5. a, Moziban vagy. Három székkal arrébb barátod hangosan csörög a chipses zacskójával, szürcsöli a kólát. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, Moziban vagy. Három székkal arrébb egy ismeretlen felnőtt hangosan csörög a chipses zacskójával, szürcsöli a kólát. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

c, Moziban vagy az osztályoddal. Három székkal arrébb az osztályfőnököd hangosan csörög a chipses zacskójával, szürcsöli a kólát. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

6. a, Meg akarod szólítani egyik barátod, megállsz, a szemébe nézel, de ő úgy tesz, mintha nem is lennél ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, Meg akarsz szólítani egy ismeretlent felnőtt az utcán, megállsz, a szemébe nézel, de ő úgy tesz, mintha nem is lennél ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

c, Meg akarod szólítani osztályfőnököd, megállsz, a szemébe nézel, de ő úgy tesz, mintha nem is lennél ott. Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

7. a, Az iskolában az ebédbefizetést intézed. Beszállsz oda, ahol a sor végét gondolod, amikor egy barátod ingerült hangon megszólal: „Öreg, ott van a sor vége!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, Az iskolában az ebédbefizetést intézed. Beszállsz oda, ahol a sor végét gondolod, amikor egy ismeretlen felnőtt ingerült hangon megszólal: „Öreg, ott van a sor vége!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

c, Az iskolában az ebédbefizetést intézed. Beszállsz oda, ahol a sor végét gondolod, amikor a gazdaságvezető ingerült hangon megszólal: „Öreg, ott van a sor vége!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

8. a, Vonaton utazol az osztályoddal. A hétvégi buli eseményeit vitatjátok meg. Egy barátod, aki családi program miatt nem volt a buliban, a következőt mondja: „Nem érdekel az ócska kis bulik!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....

b, Vonaton utazol az osztályoddal. A hétvégi buli eseményeit vitatjátok meg. Egy ismeretlen felnőtt a következőt mondja: „Nem érdekel az ócska kis bulitok!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
c, Vonaton utazol az osztályoddal. A hétvégi buli eseményeit vitatjátok meg. Osztályfőnököd a következőt mondja: „Nem érdekel az ócska kis bulitok!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
9. a, Használt mobiltelefonodat akarod eladni barátodnak. A telefon láttán ő ezt mondja: „Volna pofád ezért az ócskaságért pénzt kérni?” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
b, Használt mobiltelefonodat akarod eladni barátodnak. Egy ismeretlen felnőtt a telefon láttán ezt mondja: „Volna pofád ezért az ócskaságért pénzt kérni?” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
c, Használt mobiltelefonodat akarod eladni barátodnak. Az üzletet az egyik iskolai szünetben akarod lebonyolítani, ezért az osztályfőnököd véletlen jelen van. A telefon láttán ezt mondja: „Volna pofád ezért az ócskaságért pénzt kérni?” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
10. a, Az iskolai osztályzatokról beszélgettek. Egy osztálytársad megjegyzi: „Te csak ennyire vagy képes?” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
b, Az iskolai osztályzatokról beszélgettek. Egyik ismeretlen felnőtt megjegyzi: „Te csak ennyire vagy képes?” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
c, Az iskoláról beszélgettek. Osztályfőnököd megjegyzi: „Te csak ennyire vagy képes?” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
11. a, Buszon ülve utazol. Felszáll egy néni, majd barátod megjegyzi: „Na, gyorsan add át a helyed!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
b, Buszon ülve utazol. Felszáll egy néni, majd egy ismeretlen felnőtt megjegyzi: „Na, gyorsan add át a helyed!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
c, Buszon ülve utazol. Felszáll egy néni, majd osztályfőnököd megjegyzi: „Na, gyorsan add át a helyed!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
12. a, Hallod, amint a barátod megjegyzést tesz rád: „Hogy nézel ki?!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
b, Hallod, amint egy ismeretlen felnőtt megjegyzést tesz rád: „Hogy néz ez ki?!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

.....
c, Hallod, amint az osztályfőnököd megjegyzést tesz rád: „Hogy néz ez ki?!” Mondasz valamit ebben a helyzetben? Ha igen, akkor mit?

Felelősségelhárítási stratégiák vizsgálata a gendernyelvészet, a pragmatika és a szintaxis határán

Borbély Angéla
borbely.angela@gmail.com

Gender linguists analyze the differences between the language use of women and men from many different points of views. The paper at hand attempts to introduce a partly new, partly old approach. On the one hand, the notion of mapping the pragmatic communication differences between the genders is well-known to linguists. On the other hand, correlations between syntax and pragmatics are not unknown to them either. This paper proceeds from these two relations and marks the differences and connections that can be detected on the boundary of gender linguistics, pragmatics and syntax when we examine the adaptation of strategies to disclaim responsibility in the communication of women and men.
Keywords: gender-linguistics, language, pragmatics, disclaim responsibility, impersonal verbs, middle verbs, passive constructions

A nők és a férfiak nyelvhasználata közt megjelenő különbségeket a gendernyelvészet képviselői számos szemszögből elemzik. Jelen tanulmány részben új, részben pedig egy már alkalmazott megközelítési módot próbál bevezetni. A két nem eltérő kommunikációjában jelentkező pragmatikai különbségeket már feltárták nyelvészeti kutatások, ennek során a pragmatika és a mondattan összefüggéseire is fény derült. A tanulmány ebből a két vonatkozásból kiindulva azt mutatja meg, milyen eltérések és összefüggések mutathatók ki a gendernyelvészet, pragmatika és mondattan határán a felelősségelhárítási stratégiák alkalmazásában nők és férfiak között.

Kulcsszavak: gendernyelvészet, nyelv, pragmatika, felelősségelhárítás, személytelen igék, mediális igék, passzív szerkezetek

0. Bevezető

A tanulmány azt vizsgálja, milyen különbségek jelenhetnek meg a férfi és női nyelvhasználatban az ágenst háttérbe szorító, felelősségelhárítást szolgáló kitérési stratégiák alkalmazása során. Ezek közül célzottan a passzív és személytelen mondszerkezetekre, valamint a mediális igékre tér ki részletesen. Az elméleti rész érvényességét egy empirikus vizsgálat is alátámasztotta, melyhez 22 fő szolgáltatott adatokat egy kérdőíves felmérés során. A kérdőív összesen három részből állt. Az első részében az adatközlők diskurzusokat értékelték, a másik kettőben pedig diskurzusokat egészítettek ki. Mint ahogy az eredmények is mutatják, a személytelen mondatok és a mediális igék használata sokkal számottevőbb a magyar nyelvre kevésbé jellemző passzív szerkezetekhez képest. Különbségek láthatók továbbá abban, hogy a férfiak és a nők milyen céllal alkalmazzák ezeket a felelősségelhárítási stratégiákat, valamint abban, hogy beszédpartnereik hasonló stratégiáit hogyan értelmezik.

A tanulmánynak nem célja a diskurzuselemzés további részelemeinek vizsgálata, más kihátrálási vagy bocsánatkérési stratégiák alkalmazásának megfigyelése, a homlokzat-elv alapján történő pragmatikai beszédaktus-elemzés valamint egyéb kommunikatív jellemzők leírása. Célja viszont, hogy egy újabb, a pragmatikával, pszicholingvisztikával, szemantikával, morfológiával és szintaxissal határvonalon álló területet elemezzen az eddigi gendernyelvészeti kutatások fényében.

1. A pragmatika mint a szociolingvisztikai kutatások tere

Mind a pragmalingvisztika, mind a szociolingvisztika a beszélőkre és az empirikus adatgyűjtésre helyezi a hangsúlyt. A tanulmány morfoszintaktikai jelek és e jelek használóinak viszonyát kívánja jellemezni, ily módon a pragmatikai megközelítésmódot választja. Azonban a pszicho- és szociolingvisztika határterületein létrejövő igény a

kommunikációs aktusokról is számot adó megközelítésmódra (Pléh – Terestyén 1997, 15) arra enged következtetni, hogy a szóban forgó téma a gendernyelvészet szemszögéből is relevánsan vizsgálható.

A férfi és a női társalgási stratégiák (magyar nyelven és kultúrán belüli) egyes vizsgálatai arra mutattak rá, hogy noha nem beszélhetünk genderlektusok, vagyis egymástól jelentősen különböző női és férfi nyelvváltozatok létezéséről, férfiak és nők bizonyos mértékben eltérő nyelvi viselkedést mutatnak. Ez kiterjed arra is, hogy míg a nők többet használnak „burkolt nyelvi formákat”, addig ők ezt mégis a férfiak sajátjának tartják (Boronkai 2006, 83). A burkolt (indirekt, rejtett) fogalmazás ez esetben a nyílt (direkt) fogalmazás ellentétét jelenti, mely mindig valamilyen mögöttes üzenetet rejt (ld. 2.4. pont). Boronkainál (2006) nem találunk rá definíciót. Ennek a tanulmánynak a szempontjából minden olyan megnyilatkozás „burkolt”, amelyben az egyes lexémák jelentése a hozzáadott grammatikai jelentéssel együtt nem tükrözi explicit módon a beszélő által szándékolt jelentést, hanem rejtett információt közvetít (vö. 2.1. pont: direkt módon, személyraggal ellátott állítmányon keresztül megfogalmazott ágens és a háttérbe tolt ágens). Ily módon ismételt a pragmatikához jutunk el. A nemek közti nyelvi különbségek a grammatika minden szintjén megmutatkoznak, legyen szó akár a lexikai választásokról, akár az eltérő szintaktikai szerkezetek használatáról egy adott szituációban (Labov 1973, 50). Ez a tanulmány is ehhez a nézőponthoz kíván csatlakozni. A nyelvi funkciók empirikus leírását a szociolingvisztika, a néprajz és a szociálpszichológia képviselői is feladatukká tették (Pléh – Terestyén 1997, 20).

A számos, sokszor egymásnak ellentmondó vizsgálati eredménynek és a folyton megújuló nyelvészeti irányzatoknak nyomán a következő három alapvető gendernyelvészeti megközelítést kell figyelembe vennünk (Boronkai 2006, 66-67):

1. a **differenciahipotézis**, amely az interakciós különbségeket az eltérő szocializációs mechanizmusoknak tudja be;
2. a női és férfi helyett sokkal inkább alá- és fölérendelt beszélgetési stílusokat elismerő **dominanciahipotézis** /a deficithipotézis értelmében a férfiak nyelvhasználata számít a norma képviselőjének (Huszár 2009, 105)/;
3. a napjainkban egyre inkább a **pragmatikai módszerek** segítségével leírt, a nemek nyelvhasználatában megmutatkozó különbségeket.

2. A kitérészi stratégiák főbb szempontjai a tanulmányban

2.1 Az ágens háttérbe szorítása – strukturális grammatikai szempontok

A cselekvő mondatok alkalmazásán kívül számos egyéb módon is kifejezhetjük mondanivalónkat, szavakba önthetjük ugyanazt a jelentéstartalmat, más-más megvilágításba helyezve azt. Lehetségessé válik a mondanivalónk egyik lényeges elemének kiemelése, lényegtelenebb, kevésbé fontos (vagy csak kevésbé fontosnak feltüntetett) elemének lefokozása. Ennek rendszere, a rendszer fontossága, a kifejezőeszközök tárháza, az elemek közötti folytonosság és az átjárhatóságot létrehozó grammatikai mechanizmusok nyelvről nyelvre változnak. Az angol nyelvre jellemző kanonikus passzív mondat a magyar nyelvben ritka jelenség. Ebből adódóan a magyar grammatikai leírásokban is periférikus szerepet kap. A magyar mondatokból hiányoznak azok az igepárok, amelyeket funkcióváltoztató képzés kapcsolna össze (Komlósy 1992, 378).

Ezzel szemben vannak olyan nyelvek, amelyekben a személytelen és passzív mondatok igen színes képet mutató jelensége szembeötlő, annak használata kikerülhetetlen. Ilyen például a lengyel nyelv is. Ezek a mondatípusok eszközt adnak a kezünkbe a nemileg semleges szövegek létrehozására (vö. Huszár 2009, 39) annak ellenére, hogy a lengyel nyelvben is megvan a többi szláv nyelvhez hasonlóan a hímnem, nőnem, valamint a semleges nyelvtani nem.

A személytelen szerkezetek T.sz./3. sz. és/vagy általános hímnemmel kifejezett alakja

szinte minden európai nyelvre jellemző (az elsőt illetően a magyarra is, pl. „*Leszedték a rózsáimat.*”). Azonban szó van nem csak a nyelvenként eltérő formai gazdagságról, hanem a formák használata között megjelenő különbségekről is (Siewierska 2011, 57). Bizonyos nyelvekben pedig (mint amilyen a lengyel is), annak ellenére, hogy a létezik bennük a nyelvtani nem kategóriája, a majdnem minden igéből képezhető személytelen igék segítségével lehetségessé válik cselekvő igei állítmányok alkalmazása oly módon, hogy nem jelenik meg bennük a nyelvtani nem alapján való egyeztetés.

Van a magyar nyelvhasználatnak is egy olyan területe, melyben az ágenst háttérbe helyező szerkezetek sem ritkák. Ezek lehetnek generikus, személytelen mondatok vagy pedig a szóban forgó felelősségelhárítási stratégiák. Mivel tanulmányomban azzal foglalkozom, milyen válaszreakciókat adnak nők és férfiak, ha az általuk (akarattal vagy figyelmetlenségükből kifolyólag) véghezvitt cselekedeteik negatív eredményét kéri rajtuk számon, ezért egyértelmű, hogy ez egyfajta megszorítást is ad a szóba jöhető igék csoportjára. Így az adatgyűjtést szolgáló kérdőívben az Accusativusban megjelenő tárgyak állnak az igék mellett. A tematikus szerepelmélet szempontjából tehát azt mondhatjuk, hogy ezekben a mondatokban a cselekvő szubjektum az ágens, az objektum pedig, amelyre az ágens legtöbbször kifejti a hatását, általában a páciens lesz (Komlósy 1997).

A tárgyaz ige behatárolása után a következőt tapasztaljuk. A cselekvő mondatokban szerepel(het) egy Nominativus-ban álló alany, egy -t tárgyjellel ellátott tárgy, valamint egy igei személyraggal ellátott ige (*Én összefestettem a falat.*). A személyraggal ellátott ige pontosan meghatározza az E.sz./1.sz. cselekvő ágenst a személyes névmás (*én*) kitétele nélkül is. Ehhez képest a passzív mondatok alanya a magyar nyelvben nem kerül kifejezésre. Ha mégis, az még természetellenesebb mondatot eredményez: *Hát a fallal mi történt?! –Össze lett fogdosva / *általam, *Gabi által.* (A csillag a hibás szerkezeteket jelöli.)

Az általánosítás leggyakrabban a T.sz./3.sz. igékkel történik: *Hát a fallal mi történt?! –Összefogdosták.* A mondatban szerepeltetett páciensnek megmarad a jelöltsége: *Összefogdosták a falat.* Az általánosítás egy másik módja egyes számú ige mellett a *valaki* határozatlan névmás (*Valaki összefogdosta a falat*), többes számú ige mellett a *valakik* (*Valakik összefogdosták a falat*) névmás alanyi szerepben történő kitételével is történhet.

A mediális igék alkalmazásával nyomatékosíthatjuk a véletlennek köszönhető eredményt, akaratunkon kívül helyezzük a megtörtént eseményt – mintha csak magától történt volna. A jelentésviszonyok az aktív-passzív ige pároknál tapasztaltakra hasonlítanak, a mediális ige alanya megfelel a párjaként álló tárgyaz ige tárgyának (Kiefer 2000, 261). Ezek úgynevezett kvázipasszívumok, melyek mellé nem rendelhető ágens (Komlósy 1992, 410).

A tea egyértelműen nem ömölhet az asztalra magától, mégis leggyakrabban azt mondjuk, „*Kiömlött a tea*”. A különféle igék kategorizálása nem elsődleges célja a tanulmánynak, de ki kell emelnünk, hogy két tárgyaz ige szintaktikai viselkedése között igen nagy eltérések lehetnek. Így például az ágens ferde esettel visszahozható a következő mondatba: „*Eltörött nálam a toll*”, de ugyanez már nem lehetséges a kiömlő teával. A toll azért is eltörhet, mert már igencsak használt volt, egy kancsóról viszont nem mondhatjuk el, hogy kiömlött a tartalma, mert már régi volt. A kancsó esetében tehát az ágens közbenjárása a nem túl szerencsés eredményt illetően egyértelmű. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a természeti erők megnevezhetők ágensként, ellenben az élő személlyel ugyanezt nem tehetjük (Kiefer 2000, 261): „*Kati/a huzat becsapta az ajtót*” → „*Az ajtó becsapódott (*Katitól/a huzattól)*”.

2.2 Cselekvési erő és annak „eldobása”

A beszélő megnyilatkozásának és a mondatnak a jelentése különbözhet egymástól (Searle 2001, 62). A szintaktikai megformáltsághoz hozzájáruló minden morféma, szó és szintagma, az adott beszédhelyzetben és kontextusban meghatározott jelentésfunkcióval rendelkezik. Az

előző pontban megfogalmazott elvet az ágens háttérbe szorításáról a következőképpen is kimondhatjuk: minden megnyilatkozás cselekszik, de csak a performatívumoknak van cselekvési ereje. A társas érintkezés úgy jelenik meg a kérdőívvel elvégzett felmérésünkben, mint a párbeszéd útján végbemenő cselekvés. A felmérés eredményei azt sugallják, hogy a morfoszintaktikai szempontok figyelembe vételével megfigyelhetővé válik, hogy vajon az adatközlők végrehajtják-e performatívumok segítségével az aktust (tehát E.sz./I.sz. igéket alkalmaznak) vagy ellenkezőleg, nem hajtják végbe azt, tagadják vagy álcázzák (passzív, személytelen mondatokat, mediális igéket alkalmaznak).

Forma és jelentés viszonya (Pléh-Terestyén 1997, 8) és az abból következő mögöttes jelentéstartalom lesznek igen fontosak a téma szempontjából. Ez pedig kapcsolatban áll a grice-i *modor maxima* megsértésével, mely a következőket tartalmazza: 1. kerüld a kifejezés homályosságát!, 2. kerüld a kétértelműséget!, 3. légy tömör!, 4. légy rendezett! (Grice 1997, 217).

Továbbá a téma szempontjából igen releváns a kifejezés homályossága (pontosabban szólva annak a beszélő általi homályosítása), és a szándékos kétértelműség okozása. Az akaratlagos nyelvi homályosság használata a kevésbé direkt jelentés elérésének céljából történik (Grice 1997, 224).

2.3 A három szintaktikai kitérés stratégia találkozása a gendernyelvészetrel

A gendernyelvészeti kutatásoknak (sok egyéb mellett) egyik célja, hogy empirikus módszerekkel és kimutatható eredményekkel alátámassza, vagy megcáfolja azokat a vélekedéseket, esetlegesen sztereotípiákat, melyek az eltérő férfi és női nyelvhasználatról egyetemesen vagy pedig különböző társadalmakban eltérő módon kialakultak. A teljesség igénye nélkül említem a következő példákat: a gendernyelvészeti vizsgálatok irányulhatnak a lexikai elemekre, az eltérő fonológiára és morfológiára valamint szintaktikára, a két nem konverzációs stratégiái között megmutatkozó különbségekre. Gyakorta állnak a vizsgálatok központjában a beszédaktusok, valamint az elkendőzés és a hallgatás jelenségei.

A nőknek tulajdonított kommunikációs formák és a nyelvhasználati sajátosságok közül sokat, noha nem egybehangzóan, sztereotípiának ismernek el. Esetenként egyéb szociológiai körülmények következményeivel, pragmatikai szempontból értelmezhető és értékelhető „jelhasználati” stratégiákkal vagy biológiai tényezőkkel magyarázzák őket.

Vizsgálták azt (elsősorban Labov, 1984-es munkájában), hogy a nők valóban előnyben részesítik-e a nem izolált társadalmi csoportokhoz tartozó standard nyelvi formákat, de azt találták, hogy ez elsősorban az iskolázottság fokával és az udvariassági stratégiákkal mutat összefüggéseket (Boronkai 2006, 65; Huszár 2009, 39). A feltételes mód kérő funkciójának és az angol nyelvet jellemző rövid mondatvégi visszakérdezéseknek a vizsgálatok pedig Lakoffot (1973, 55-56) megcáfolva Bernstein azt találta, hogy ez sokkal inkább a nyelvi hátránnyal küzdőket jellemző nyelvi kód (Huszár 2009, 43-44). A női nyelv udvarias voltáról és helyességéről szóló sztereotípiákat Holmes is vizsgálta 1995-ös *Women, Men and Politeness* c. könyvében. A konkrét elemzések nem támasztották alá az állításokat, melyek szerint gyakoribbak a kétértelmű és homályos kifejezések a női beszédben. Nem bizonyult igaznak az, hogy a férfiak beszédével ellentétben több a női beszédben a tompítás, bizonytalanság és a folyamatos megerősítés igénye (Cseresnyési 2004, 82). Ennek ellentmondanak Boronkai felmérésének eredményei (2006).

Arról is olvashatunk, hogy a nők nem beszélnek többet a férfiaknál (Cseresnyési 2004, 82), mely szintén több véleménnyel és felmérési eredménnyel sem korrelál. A nők bőbeszédűségéről szóló mítoszt 63 darab 1951 és 1991 közötti tanulmány eredményeinek újbóli kivizsgálásával kívánták felderíteni (James-Drakich 1993, 281). Az egymásnak ellentmondó tanulmányok alapos áttekintése vezetett el annak a kijelentésnek a megtételéig, hogy a női vagy férfi beszéd mennyisége nagymértékben kontextus-, helyzet- és közegfüggő,

a női bőbeszédűség mítoszához pedig nagy valószínűséggel a nők által kedvelt triviális témák megvitatása vezetett el (James-Drakich 1993, 302). Ennek az állításnak a második felével azonban szintén nincs összhangban az a szakvélemény, mely szerint a gyermekkorban korábban megszólaló, emiatt nagyobb szókinccsel és nyelvtani pontossággal rendelkező nők verbális fluencia fölénye felnőttkorban is megmarad. A verbális fluenciával magyarázható az is, hogy a nők jobban emlékeznek összefüggő szövegekre, jobb a verbális memóriájuk (Huszár 2009, 24). Kimura, aki a nők és férfiak kognitív képességeiben kimutatható különbségeket biológiai okokkal magyarázza, itt az ösztrogénszinttel kapcsolatosan talál összefüggéseket (2003, 128).

Mint látható, sok egymásnak ellentmondó tanulmány keletkezett a gendernyelvészet megszületése óta. A beszélés etnográfiáját kutatók rámutattak, hogy lehetetlen arra nézve általánosításokat levonni, hogyan beszélnek a nők. Érvényes kijelentéseket csakis azzal kapcsolatban tehetünk, hogyan beszélnek a nők egy adott kultúrán belül (Bucholtz 2003, 48). A tanulmányban érintett direktség és indirektség is abszolút a társadalomtól függő, kultúra specifikus jelenség. Ugyanis, míg bizonyos társadalmakban a nők részesítik előnyben az indirekt formákat és a férfiak a direkt formákat, addig más kultúrákban ennek épp az ellenkezője tapasztalható (Gal 2001, 170; Bucholtz 2003, 47; Tannen 199, 174-178).

2.4 „A közvetettség védőpajzsa”

Minden kimondott szó olyan, mint egy érem két oldala. Deborah Tannen *„Miért értjük félre egymást?”* című, a nagyközönség számára íródott könyvében is olvashatunk a mögöttes üzenet lényegéről, ugyanis mondandónk jelentése függ annak gyorsaságától, módjától, hangosságától és hangmagasságától, tempójától, a hanglejtéstől, a hangsúlyozástól. Függ továbbá mindazoktól a nyelvi eszközöktől, melyeket saját mondanivalónkról való vélekedésünk kifejezésére alkalmazunk (Tannen 2001, 25-27). Itt visszautalhatunk a 2.2 pont mondatára, mely szerint a beszélő megnyilatkozásának és a mondatnak a jelentése különbözhet egymástól (Searle 2001, 62). A közvetettség védőpajzsát alkalmazva nem kötelező kimondanunk, amit gondolunk (Tannen 2001, 71). Erre számos okunk lehet. Egyik lehet például önmagunk védelme (kikerülő, önfelmentő stratégiák alkalmazása), de az is, ha a nyíltan kimondott véleményünk (E.sz/1. sz. igék) egyértelmű kifejezése sértheti a beszédpartnert. A közvetett, mögöttes üzenetekbe rejtett információ átadásakor nem kell színt vallanunk (Tannen 2001, 74, 83). A mediális igék, a passzíválás és a személytelen mondaszerkezetek véleményem szerint is azt a célt szolgálják, hogy mások igényei (*Valld be, ha valamit elkövettél!*) és a magunk igényei között (*Nem bírom nyíltan bevallani!*) megteremtjük az egyensúlyt.

A kihátrálási stratégiákra jellemzők az implicit formák, enyhítő elemek és a homlokzatvédő eljárások (Boronkai 2003, 69). Lakoffnak az 1970-es években született vizsgálataira alapozva mondja, hogy a megfelelő női beszédben az erős érzelmek kifejezése kerülendő, a bizonytalanság kifejezése viszont igen kedvelt (Lakoff 1973, 46). Boronkai vizsgálatai arra mutattak rá, hogy a nők a hátrító, védekező és enyhítő stratégiákat részesítik előnyben, míg a férfiak az explicit és direkter formákat kedvelik (Boronkai 2003, 85). Az előző fejezet kultúra specifikus meghatározásának fényében a tanulmány most következő kísérletének leírásakor is kizárólag a magyar anyanyelvűekről, magyar kulturális nevelést kapott adatközlőkről vonhatunk le következtetést. A felmérés célja tehát kideríteni, hogy vajon az említett indirektség és implicit megfogalmazás megjelenik-e a passzíválás, a személytelen mondaszerkezetek és a mediális igék használatában. Célja továbbá megtudni, hogy ezek használata tükrözi-e azt, hogy a két nem képviselői mennyire érzékenyek az explicit és direkt (személyraggal ellátott igék) vagy pedig az implicit és indirekt (a három felelősségelhárítási stratégia valamelyikét tükröző) kijelentések tartalmára. Nem elég a használatot vizsgálni, az értelmezést is figyelembe kell venni. A kettőt összeadva rajzolódik

majd ki különbség a nők és a férfiak között.

3. A felmérés

3.1 A résztvevők

A hasonló képzettségű (megkezdett vagy befejezett egyetemi/főiskolai tanulmányokkal rendelkező), kisvárosi vagy közepes nagyvárosi (20000-140000 ezer fős városokból származó) adatközlők által szolgáltatott információt csak a társadalmi nem alapján elemeztem. A tanulmányban kifejezetten a nők és a férfiak beszédhasználatában megmutatkozó különbségre, a nyelvi anyagban pedig kizárólag az említett felelősségelhárítási stratégiákra figyelek.

A legfiatalabb adatközlő egy 19 éves férfi, a legidősebb pedig egy 57 éves férfi, a kitöltő nők átlagéletkora 28 év, a kitöltő férfiak átlagéletkora 29 év volt. Összesen 11 férfi és 11 nő adatközlő töltötte ki a kérdőíveket, ez azonban nem kevés adat, ha figyelembe vesszük, hogy ez összesen 47x22, vagyis 1034 beszédhelyzet eredményeit és azok értékelését jelenti.

3.2 Kérdőív

A nyelvek esetében a modalitások különbözőségéről és az azokhoz kapcsolódó nyelvi szerkezetekről is szó van. A kitöltendő kérdőív gyakori módszer empirikus kutatások esetében (vö. Szili 2004). Főleg azért, mert módot ad kvantitatív értékelésekre. Fontos kiemelni, hogy a jellegzetesen megtalálható nyelvi formák a spontán beszéd során nem fordulnak elő annyiszor, hogy az elegendő nyelvi korpuszt szolgáltatson egy hasonló vizsgálathoz. Az irányított kérdőív viszont képes a keresett nyelvi formákat előhívni.

A kérdőív három részből állt. A felmérés első része dialógusértékelés volt. Ebben arra kértem az adatközlőket, hogy döntsék el, hogy a 24 szituációban felvázolt válaszreakciók a számon kért cselekedet vállalását tükrözik-e, vagy ellenkezőleg, a szereplők tagadják, illetve álcázzák a hibájukból kifolyólag megtörtént eseteket. Minden típus ellenpéldáját is szerepeltettem. Így hasonló tartalmú mondat megjelent közvetlen mondatípussal és közvetett, rejtett ágensi főszereplőkkel is. Ez a véletlenszerű és nem konzekvens válaszadásokat volt hivatott kiszűrni, de ilyenek nem fordultak elő a kérdőív kitöltése során. Szándékosan, ahol csak erre lehetőség volt (az anyai szereplő kivételével), nem határoztam meg a beszédpartnerek nemét semmilyen referáló szóval. Hasonlóan jártam el a kérdőív további két részének összeállításakor is. Ezáltal a mondatok nemileg semlegesek, nem utalnak női-férfi tapasztalatokra (Huszár 2009, 39-40).

A kérdőív második és harmadik része dialógus-kiegészítés volt. A második részben pontosan meghatározott szituációkra kellett életszerűen reagálni. A harmadik és egyben utolsó részben az adatközlőknek szintúgy adott szituációkra kellett reagálniuk egy megszorítással: előre meghatározásra került velük szemben az elvárás, hogy vállalják-e fel, vagy pedig tagadják tettüket.

Összesen tehát, mint ahogy a 3.1. pontban is olvasható, 11 férfi és 11 női adatközlő töltötte ki a kérdőíveket, ami 1034 beszédhelyzetet jelent. Az 1034 szituációból így 24x22, vagyis 528 mondatértékelés és 23x22, vagyis 506 befejezett szituáció érkezett. Összesen tehát 528 diskurzus-értékelés tud számot adni arról, hogyan bírálják, értelmezik a nők és a férfiak a passzíválást, személytelen mondat szerkezeteket és mediális igéket mint az álcázás, tagadás módszerét. Ezen felül 506 esetben nyílt lehetőség arra, hogy a három kitérés stratégia alkalmazását megfigyeljük mind a nők, mind a férfiak nyelvhasználatában.

Hipotézisem szerint a nők érzékenyebbek az elemzett kitérés stratégiaakra a beszédpercepció során. Tehát a nők gyakrabban alkalmazzák a „homályosító” kitérés stratégiákat.

Ez alátámasztaná Boronkai (2003, 85) eredményeit is. A következő pont értékelése megmutatja, vajon elmondható-e ez az általunk vizsgált három tényezőt keresve is.

3.3 A felmérés eredményei

A felmérés igen érdekes eredményeket adott. Nyilvánvalóan látszik, hogy eltérés van a nők és a férfiak között a következő esetekben:

1. az adott szituációk értékelésénél a nők érzékenyebbek voltak a passzív, a személytelen mondatok, valamint a mediális igék iránt. A férfiak kétszer annyi, a helyesként meghatározottól (tehát a kérdőív összeállítója által szándékolt jelentéstől) eltérő választ adtak az ilyen mondatok kiértékelésekor, mint a nők;
2. a dialógus-kiegészítés a második pontban szintén eltéréseket mutat. Tapasztalhatóan a férfiak az álcázott, a nők pedig a felvállalt cselekedeteik során használják gyakrabban az elemzett kitérési stratégiákat.
3. a harmadik feladat meghatározta, hogy az általuk okozott károkat az adatközlőknek el kell-e ismerniük, vagy pedig tagadniuk kell. Ebben a feladatban nem mutatkozott eltérés a két nem között, viszont kirajzolódott, hogy milyen céllal használják nők és férfiak is az adott szerkezeteket.

3.3.1 Első feladat – beszédaktusok értékelése

Az első feladat instrukciója így hangzott:

„Ön szerint az alábbi szituációk második (2.) szereplői felvállalják, amit elkövettek, vagy pedig szeretnének úgy tenni, mintha az első (1.) szereplő által felvázolt szituációkhoz nem vagy kevésbé lenne közük, tehát tagadják/álcázzák azt?”

A következő táblázat az első feladat összesített kiértékelését tartalmazza. A második oszlop azt mutatja, hány esetben adtak a nők és a férfiak a szándékolt jelentéstől eltérő választ. Ennyi esetben volt köztük látható az eltérő interpretáció. A férfiak válaszaiban a jelentős eltérést az okozta, hogy az elemzett felelősségelhárítási stratégiák jelenléte ellenére is, a szituáció második szereplőjének mondatait a cselekedet vállalásaként értelmezték. Ezt mutatja a negyedik oszlop (ez tökéletes tükörképe annak, ahogyan a nők a vállaláskor alkalmazzák ezeket a kitérési stratégiákat – talán a férfiak erre tanultak rá?). A harmadik oszlopban az látható, hogy az aktív mondatokat közel azonos, aránylag kevés esetben értelmezték nők és férfiak is úgy, mint a szituáció tagadását. Az eltérések mögött szinte minden válaszadó esetében az állt, hogy több álcázó mondatot értelmeztek felvállalásként. A férfiak esetében ez az ilyen lehetőségek közel felét, a nőkhez képest a kétszeresét jelentette.

Nem	Eltérés	Aktív tagadás	Passzív/személytelen/ mediális felvállalás
Nők	52	19	33
Férfiak	80	16	64

Különösen érdekes volt a XXIV. beszédshituáció, melyet az adatközlő nők 11-ből 6-an álcázásként/tagadásként értékeltek, a férfiak közül viszont 11-ből csak 1 tett így. A többi 10 szerint ez a felvállalás tükröződése. Az adott pont feladata így hangzott:

XXIV.

1. szereplő: *„Nem láttad a kedvenc poharamat? Két napja nem találom. Abból szeretek a legjobban inni.”*

2. szereplő: *„Arra a füles poharra gondolsz? De igen, láttam. Kerestem egy poharat, mikor megszólalt a telefonod. Úgy megijedtem a hangjától, ugrottam is egyet ijedtemben! Akkor esett le a pohár és eltörött.”*

A XVIII. mondatot egyetlen nő sem értékelte felvállalásként, ellenben 3 férfival:

XVIII.

1. szereplő (szülő): „Nem láttad a Tv-újságot? Megnézném, mi lesz az esti műsor.”

2. szereplő (gyerek): „A Tv-újságot? Hát, kiömlött valamilyen újságra egy pohár víz, lehet, hogy épp arra... ??”

Végül pedig: a X. szituáció meglehetősen körmönfont és túlbonyolított mondatát 11-ből 5 férfi értékelte a tett elismeréseként, míg a nők közül csak 2 gondolta így:

X.

1. szereplő: „Köszönöm, hogy visszahoztad a pulcsimat. Hmm, milyen illatos az öblítő. Hát ez... mi ez a folt rajta?!”

2. szereplő: „Folt? Ó, az a pontocska. Hát igen... tudod, egy olasz étteremben ettünk az este. Jaj, azok a spagetti tészták, szörnyűek! Sehogy sem akart megmaradni a villámon és egy szál ráesett a pulóverre.”

3.3.2 Második feladat – dialógusok tetszés szerinti kiegészítése

A második feladat dialógus-kiegészítése azt jelentette, hogy nem volt meghatározva, hogy az adatközlőknek tagadni vagy pedig vállalni kell-e a cselekedeteiket. Az instrukció így hangzott: „Mit mondana a következő helyzetekben? Próbáljon meg kérdésenként maximum 1-2 mondatban válaszolni!”.

Ezen a ponton sajnos el kell gondolkodni azon, hogy az értékelésbe maga az értékelő is beleviheti (a nemtől is függő) nyelvi kompetenciáját. Ahhoz, hogy tagadásként vagy beismerésként lehessen elkönyvelni egy-egy megnyilatkozást, mindegyiket, tehát összesen 506 mondatot kellene kiértékelteni megfelelő számú női és férfi adatközlővel. Ennek hiányában a következő stratégiát követtem. Tagadásként értelmeztem minden olyan esetet, amelynek során a válaszadó kategorikusan kijelentette, hogy nem ő követte el a bajt hozó tettet. Tagadásként értelmeztem azt is, amikor a válaszadó mérgesen szembeszegült a szereplővel vagy a szituációval (ez az arcfenyegtettség kompenzálásaként értékelhető, vö. Szili 2004), megpróbálta elhárítani, hogy nem tud semmit a dolgokról, vagy pedig azokban az esetekben is, amikor másra (közvetlenül vagy közvetve valamely más személyre, állatra, természeti erőre, stb.) fogta a történeteket magát meg sem említve, vagy éppen áldozati bárányként feltüntetve. Ezzel szemben vállalásként értékeltem a leírt mondatokat, amennyiben az adatközlő bocsánatot kért és/vagy bevallotta, hogy ő követte el azt, amiből a másik szereplőnek kára keletkezett („Ne haragudj, én voltam/eltörtem/letettem/ráültem” stb.). Ezen válaszok azonban, mintegy magyarázkodásként és ártatlanságuk kereséseként, szintúgy tartalmazhatták az elemzett kitérészi stratégiák egyikét. Mindezen alkalmazott stratégiák mennyisége látható a következő táblázatban (melyekbe csak a passzív, személytelen, mediális igéket számoltam és vettem bele):

Nem	Egyértelmű szituációt álcázó stratégia	←Ebből a vizsgált felelősség-elhárító stratégia	Nem egyértelmű szituációt álcázó stratégia	←Ebből a vizsgált felelősség-elhárító stratégia	Ószinte, a tett felvállalása	←Ebből a vizsgált felelősség-elhárító stratégia
Nők	19	6	9	2	94	24
Férfiak	26	12	8	3	82	13

Külön csoportba osztottam az olyan szituációkat, amelyekben a másik fél kárát egyértelműen csakis a válaszdó okozhatta (rossz helyre parkolt, eltörte a bögrét, stb.) és azokat, amelyekben ez nem olyan egyértelmű (pl. vírust találtak a számítógépen, miután ő azt használta). Az eredmények azt mutatják, hogy a férfiak inkább a tagadás funkciójában használják a keresett mondat- és igitípusokat. A nők pedig akkor használják őket, amikor felvállalják a tetteiket, de mégis külső okokat keresnek, amelybe magyarázkodás céljával kapaszkodhatnak. Egyetlen férfi és mindössze egy női adatközlő ismerte el, hogy a kölcsönkért autón keletkezett horpadás vagy a biciklin keletkezett kár neki is köszönhető. A többi adatközlő többsége a különféle negatív jelzőkkel illetett „valaki” hibáját ecsetelte annak értelmi képességeire utalva (káromkodások is előfordultak), mint a következő példa is mutatja:

19 éves férfi:

I.

Elvitte ismerőse biciklijét. Nem zárta hozzá semmihez, mire visszamegy, azt látja, hogy a bicikli a földön hever és darabokban a hátsó lámpája.

Barát: „Köszönöm, hogy időben visszahoztad... Úristen, hát ezzel meg mi történt?!”

Ön: „Valaki szemét összetörte a bringádat, amíg nem figyeltem rá.”

25 éves nő:

II.

Elvitte barátja autóját. Ön túl közel parkolt a kereszteződéshez és mire visszamegy, azt látja, hogy horpadás keletkezett rajta.

Barát: „Köszönöm, hogy időben visszahoztad, épp indulnom kell... Úristen, hát ez itt mi?!”

Ön: „Jézusom, észre sem vettem, biztos belement valami idióta, míg bent voltam a boltban. Legalább otthagyhatta volna a biztosítási papírokat.”

Ennek ellenére közel azonos számban érkeztek be a vizsgált felelősségelhárítási stratégiákat tartalmazó mondatok, és ezek megoszlása a következő volt:

Nem	Mediális	Passzív	Személytelen
Nők	17	0	8
Férfiak	19	2	11

A táblázat értékeit összeadva nem kapunk az előzőével egyező számot, ugyanis (elenyésző esetben) előfordult, hogy valaki egy válaszon belül több stratégiát is alkalmazott. Mint látható, a mediális ígék a legkedveltebbek e célból. A magyar nyelvre nem jellemző passzíválás viszont igen ritkán fordul elő.

3.3.3 Harmadik feladat – diskurzus-kiegészítés megszorítással

Az előző feladat eredményeitől eltérően érdekes módon azt tapasztaljuk, hogy amennyiben meghatározott típusú választ kérünk, úgy férfiak és nők egyazon mértékben használják a vizsgált mondat- és igitípusokat. Sőt, általában egyazon feladatban ugyanazt az adott típusú kihátráló szerkezetet választják, mintegy a szituáció által „diktált” módon. Az instrukció a következőképpen szólt: „Mit mondana a következő helyzetekben? Próbáljon meg kérdésenként maximum 1-2 mondatban válaszolni! Figyeljen a kérésre (tehát annak megfelelően vállalja fel vagy tagadja az esetet)!”

Nem	Cél	Mediális	Passzív	Személytelen
Nők	Elismerés	17	0	4
	Álcázás	11	2	5
Férfiak	Elismerés	15	0	12
	Álcázás	12	3	12

A fenti táblázat összesíti, hogy a személytelen és a passzív mondatokhoz a nők és a férfiak is azonos gyakorisággal fordulnak, ha tettük álcázása/tagadása a céljuk. A férfiaknál gyakoribb volt a személytelen szerkezetek alkalmazása elismerés és álcázás esetében is. A mediális igék viszont mindkettő célból használatosak. Ez utóbbit valamivel magasabb számban alkalmazták elismerés céljával, esetlegesen a kibúvókat keresve, a felelősség elhárítását szem előtt tartva. A nők példáiból idézek néhányat:

VIII.

Kölcsönkérte a szomszédától az aznapi hírlapot, mert az újságosnál már nem lehetett kapni. Ebéd közben Ön nem figyelt oda és felborította a teáját. Az újság elázott. Ismerje be, hogy az Ön hibájából történt!

Szomszéd: „No, elolvastad már a hírlapot? Én még igazából nem is olvastam, most végre lenne időm.”

Ön: „Sajnos elázott, amikor ráborult a teám, ne haragudj.”

A következő szituációban a támadó ismerős a legtöbb válaszadóból annak mérgesebb énjét hívta elő. Támadásra támadás volt a tipikus válasz. Amint az alábbi mondatokból is kitűnik, furcsa jelenséget eredményez, ha mediális ige mellé ágenst rendelünk („*nálam rongálódott meg*”). Az ilyen stratégia átlátszó. A válaszadó célja jelezni, hogy az adott eset bármikor, bárkivel megtörténhetett volna. Nagylelkűségét kifejezendő kifizeti a kárt, ami nem az ő hibájából keletkezett, és végül szembeszegül ismerőseivel, annak orra alá dörgölve, hogy ismerőse csak egy pótolható tárggyal törődik, tőle magától pedig még csak meg sem kérdi, hogy van a testi épsége.

XII.

Kölcsönkérte ismerőse biciklijét. A bicikli kereke meglehetősen lapos volt. Ön sietett és úgy gondolta, pumpálás nélkül is megteszi. Elesett a biciklivel. Másnap ismerőse átjön Önhöz. Ön ártatlanságát szeretné bizonyítani.

Ismerős: „Igazán mondhattad volna, hogy történt valami, alig tudok menni a biciklivel, akkora 8-as van benne! A bal pedálom is eltört. Neked sem adok kölcsön soha többet semmit sem!”

Ön: „Sajnálom, de nem mondtad, hogy lapos a kereke. Mivel nálam rongálódott meg, ezért kifizetem a károdat, egyébként meg, köszönöm jól vagyok.”

4. Összegzés

A tanulmány célja a személytelen és passzív mondat szerkezetek, valamint a mediális igék vizsgálata volt a női és a férfi nyelvhasználatban. Mindhárom alkalmas indirekt megfogalmazás létrehozására, így a cselekvő ágenst a háttérbe szorítva a beszélő védekező, felelősségelhárítási stratégiát alkalmazhat, amennyiben azzal szembesül, hogy szint kell vallania az általa szándékosan vagy véletlenül véghezvitt cselekedet negatív eredményéről.

Az elméleti részről főként az 1. és a 2.4. pontokban olvashattunk, melyek arról szólnak, hogy az adott témának lehet-e helye a gendernyelvészeti kutatások között. Az ott leírt elmélet alátámasztását egy három részből álló kérdőív eredménye biztosította.

Hipotézisem az volt, hogy a nők érzékenyebbek az elemzett kitérési stratégiákra a

beszédpercepció során. Ha pedig a beszédprodukción vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a nők gyakrabban alkalmazzák a „homályosító” kitérés stratégiaikat, ez megerősítene Boronkai (2003, 85) eredményeit is.

A kérdőív eredményeinek összesítése után azt láthattuk a három vizsgálati szempontot illetően, hogy azokat nem csak valamely társadalmi nemhez tartozó személyek alkalmazzák. Nők és férfiak is használják őket, viszont különbség mutatkozik meg abban, melyik nem nyelvhasználatában milyen szituációkban jellemzőek, valamint abban, hogy más személy megnyilatkozásában hogyan értékeli a két nem az ilyen mondatokat. A kérdőíveket kitöltő nőket inkább jellemezte az, hogy – bár elismerték tettüket – közben magyarázták „ártatlanságukat”. A férfiaknál a szembenállás a tiltakozó, álcázó stratégiákban mutatkoztak meg.

A fentiek a nyelvi viselkedésre vonatkoztak. Amikor azonban az ilyen nyelvi viselkedéseknek a másik beszédpartnerben lecsapódó interpretációját vettük figyelembe, a következőkre figyelhettünk fel: a felelősséget elhárító stratégiák megjelenése ellenére is az volt jellemző a férfiakra, hogy az ilyen mondatokat gyakorta a felelősség vállalásaként értelmezték. Velük szemben a hasonló nyelvi viselkedést a nők a tett tagadásaként interpretálták. Némi eltérés mutatkozott abban, mely típusú mondatokat választották a két nem képviselői. A férfiakra sokkal inkább jellemző volt a „*valaki*” határozatlan névmás alkalmazása ágensi szerepben. Mind az álcázáskor, mind a tett beismerésekor szerepeltek az adott stratégiák. A mediális ígék némileg gyakrabban szerepeltek a beismerő mondatokban, azonban a magyar nyelvre egyébként sem jellemző passzív mondatok csak álcázáskor kerültek elő, számuk pedig egészen elenyésző volt.

Irodalom

- Boronkai Dóra (2006) A „genderlektusokról” egy szociológiai diskurzuselemzés tükrében. *Szociológiai Szemle* 2006/4: 64-87.
- Bucholtz, M. (2003) Theories of Discourse as Theories of Gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies. In: Meyerhoff, M. – Hoff, J. (szerk.) *The handbook of language and gender*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 43-68.
- Cseresnyési László (2004) *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Férfi nyelv – női nyelv. Budapest: Tinta Kiadó. 78-88.
- Gal, S. (2001) Beszéd és hallgatás között. A nyelv és társadalmi nem kutatásának kérdései. *Replika* 45-46: 153-161.
- Grice, H. P. (1997) A társalgás logikája. In: Pléh – Síklaki – Terestyéni (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 213-227.
- Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe: miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* Budapest: Tinta Kiadó.
- James, D. – Drakich, J. (1993) Understanding gender differences in amount of talk: a critical review of research. In: Tannen, D. (szerk.) *Gender and conversational interaction*. – New York: Oxford University Press. 281-312.
- Kiefer Ferenc szerk. (2000) *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kimura, D. (2003) *Női agy, férfi agy*. Budapest: Kairosz.
- Komlósy András (1992) Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 299-527.
- Labov, W. (1984) Field methods of the project on linguistic change and variation. In: John, B. – Sherzer, J. (szerk.) *Language in Use. Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 23-53.

- Lakoff, R. (1973) Language and women's place. *Language in Society* 2/1: 45-80.
- Searle, R. J. (1997) Közvetett beszédaktusok. In: Pléh – Síklaki – Terestyéni (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 62-81.
- Siewierska, A. (2011) Overlap and complementarity in reference impersonals: Man-constructions vs. third person plural impersonals in the languages of Europe. In: Malchukov, A. – Siewierska, A. (szerk.) *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 57-90.
- Pléh Csaba – Terestyéni Tamás (1997) Jelentés és használat a kommunikáció kutatása a szemantika és a pragmatika határán. In: Pléh – Síklaki – Terestyéni (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 7-27.
- Szili Katalin (2004) *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta könyvkiadó.
- Tannen, D. (1993a) Editor's introduction. In: Tannen, D. (szerk.) *Gender and conversational interaction*. Oxford – New York : Oxford University Press. 3-13.
- Tannen, D. (1993b) The relativity of linguistic strategies: rethinking power and solidarity in gender and dominance. In: Tannen, D. (szerk.) *Gender and conversational interaction*. Oxford – New York: Oxford University Press. 165-188.
- Tannen, D. (2001) *Miért értjük félre egymást? Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak vagy buknak*. Budapest: Tinta Kiadó.

Melléklet

Kérdőív

Kor: _____ év

Nem: nő/férfi

1. Ön szerint az alábbi szituációk második (2.) szereplői felvállalják, amit elkövettek, vagy pedig szeretnének úgy tenni, mintha az első (1.) szereplő által felvázolt szituációkhoz nem vagy kevésbé lenne közük, tehát tagadják/álcázzák azt?

I.

1. szereplő (édesanya): „Na, mondhatom szépen néz ki a fal a villanykapcsoló körül!”

2. szereplő (gyerek): „Igen, tényleg. Úgy néz ki, össze lett fogdosva.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

II.

1. szereplő: „Nem láttad a kedvenc tollamat? Két napja nem találom. Az ír a legszebben.”

2. szereplő: „Arra a sárga tollra gondolsz? De igen, láttam. Szükségem volt egy szépen író tollra, ezért elvettem. Épp hogy csak elkezdtem vele írni és valahogy eltörött.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

III.

1. szereplő (főnök): „Kérem ellenőrizze a D245698-as csomag útját, mert nem érkezett meg a címzetthez.”

2. szereplő (alkalmazott): „*Rendben.*” (5 perc eltelik) „*Nos, uram, úgy tűnik, hogy elírtam a címzett kerületét, X. helyett a XI. kerületbe küldtem a csomagot. A címzett már holnap megkapja.*”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

IV.

1. szereplő (szülő): „*Kisfiam/kislányom, nem tudod, mi történt az ablakkal?*”

2. szereplő (gyerek): „*De igen, éppen labdázunk a többiekkel, amikor az ablak felé lett elhajítva a labda és az ablak eltörött. De hamar megcsináltatod, mint a múltkor, nem igaz?*”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

V.

1. szereplő (tanár, a terembe belépve): „*Istenem, gyerekek, mit keres a virágcserep a földön? Most minden csupa föld és a növény is elhal.*” (a gyerekek xy gyerekekre mutatnak)

2. szereplő (xy gyerek): „*Tanárnő kérem, ki akartam nyitni az ablakot, mert úgy éreztem, nincs bent semmi levegő és nem láttam a virágot. Kinyitottam az ablakot, az meg leesett.*”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

VI.

1. szereplő (főnök): „*Kiss, ezek a számítások hibásak. Kérem, mihamarabb javítsa ki őket!*”

2. szereplő (Kiss alkalmazott): „*Hibásak? Ó, valóban. Többen is dolgoztunk rajta és úgy néz ki, valami el lett rontva. Egy óra és végzek a javítással.*”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

VII.

1. szereplő (szülő): „*Nem láttad a hirdetőújságokat? Átolvasnám őket még egyszer.*”

2. szereplő (gyerek): „*Épp tegnap gyűjtöttem össze őket. Kidobtam mindet, azt hittem, hogy már nem kellene.*”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

VIII.

1. szereplő (munkatárs): „*Nem láttad a szakkönyvet, amit itt hagytam az asztalomon? Nem hinném, hogy elvittem innen.*”

2. szereplő (munkatárs): „*De láttam. Odatettem a radiátorra, le lett öntve egy kis vízzel.*”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

IX.

1. szereplő (lakótárs): „*Jaj ne, eltörött a kedvenc tányérom.*”

2. szereplő (lakótárs): „*Igen. Kicsit sok holmi van a szekrényben és véletlenül kirántottam a másik tányérral együtt.*”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

X.

1. szereplő: „Köszönöm, hogy visszahoztad a pulcsimat. Hmm, milyen illatos az öblítő. Hát ez... mi ez a folt rajta?!”

2. szereplő: „Folt? Ó, az a pontocska. Hát igen... tudod, egy olasz étteremben ettünk az este. Jaj, azok az a spagetti tésták, szörnyűek! Sehogy sem akart megmaradni a villámon és egy szál ráesett a pulóverre.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XI.

1. szereplő: „Miért nem megy a Tv? Mondtam, hogy munka közben hallgatni szeretném a híreket.”

2. szereplő: „Nem tudom, ezek szerint ki lett kapcsolva. Mindjárt visszakapcsolom.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XII.

1. szereplő (főnök): „Mondja, mi történt az imént érkezett áruval? Kértem, hogy hagyják a D folyosón, de ott nincs.”

2. szereplő (alkalmazott): „Ó, hát... ezek szerint be lett szállítva a raktárba.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XIII.

1. szereplő: „Nem láttad a kedvenc bögrémet? Két napja nem találom. Abból szeretek a legjobban inni.”

2. szereplő: „Arra a kékre gondolsz? De igen, láttam. Nem találtam az enyémet, ezért a tiedet fogtam. Megijedtem a macskától és sajnos leejtettem. Összetörött.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XIV.

1. szereplő (főnök): „Kérem ellenőrizze a K2215x szállítmány útját, mert nem érkezett meg az üzletbe.”

2. szereplő (alkalmazott): „Rendben.” (15 perc eltelik) „Nos, úgy tűnik, hogy rossz címre lett feladva a szállítmány.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XV.

1. szereplő (szülő): „Kisfiam/kislányom, nem tudod, mi történt a bejárati ajtó üvegével?”

2. szereplő (gyerek): „Ó, labdáztunk a többiekkel és az ablak felé dobtam a labdát. De hamar megcsináltatod, mint a múltkor, nem igaz?”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XVI.

1. szereplő (tanár, a terembe belépve): „Istenem, gyerekek, mit keres az összes kiránduláson készült fénykép a földön? Összeszedhettétek volna!” (a gyerekek X gyerekre mutatnak)

2. szereplő (X gyerek): „Tanárnő kérem, ki akartam nyitni az ablakot, mert úgy éreztem, nincs bent semmi levegő, de valaki odatette a képeket. Kinyitottam az ablakot, és levertem a képeket.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XVII.

1. szereplő (főnök): „Kiss, ezek a számítások hibásak. Kérem, mihamarabb javítsa ki őket!”

2. szereplő (Kiss alkalmazott): „Hibásak? Ó, valóban. Többen is dolgoztunk rajta és úgy néz ki, valahol tévedtünk. Ez az eredmény valóban képtelenség. 1 óra és végzek a javítással.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XVIII.

1. szereplő (szülő): „Nem láttad a Tv-újságot? Megnézném, mi lesz az esti műsor.”

2. szereplő (gyerek): „A Tv-újságot? Hát, kiömlött valamilyen újságra egy pohár víz, lehet, hogy épp arra... ??”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XIX.

1. szereplő (munkatárs): „Nem láttad a számológépemet, amit itt hagytam az asztalomon? Nem hinném, hogy elvittem innen.”

2. szereplő (munkatárs): „De láttam. Elvittem tegnap magammal és véletlenül otthon hagytam. Itt az enyém.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XX.

1. szereplő (lakótárs): „Jaj ne, eltörött a kedvenc poharam?”

2. szereplő (lakótárs): „Tényleg? Hú, mikor kivettem az enyémet, hallottam valami puffanást, de nem gondoltam volna, hogy a pohár esett le. Kicsit beljebb kell rakni a poharakat, mert így könnyen leesnek.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XXI.

1. szereplő: „Köszönöm, hogy visszahoztad a sálamat. Hmm, milyen illatos az öblítő. Hát ez... mi ez a folt rajta?!”

2. szereplő: „Ó, hát képzeld.... Hát igen... tudod, bort ittam és egy picit leöntöttem. Próbáltam kimosni, de sajnos csak ennyire tudtam.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XXII.

1. szereplő: „Miért nem megy a rádió? Tudod, hogy munka közben szeretem hallgatni.”

2. szereplő: „Az előbb telefonáltam, ezért kikapcsoltam. Mindjárt visszakapcsolom.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XXIII.

1. szereplő (főnök): „Mondja, mi történt az imént érkezett tévékkel? Kértem, hogy hagyják átvizsgálásra a hátsó kapunál.”

2. szereplő (alkalmazott): „Ó, azokat épp most vittük be a raktárba.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

XXIV.

1. szereplő: „Nem láttad a kedvenc poharamat? Két napja nem találom. Abból szeretek a legjobban inni.”

2. szereplő: „Arra a füles pohárra gondolsz? De igen, láttam. Kerestem egy poharat, mikor megszólalt a telefonod. Úgy megijedtem a hangjától, ugrottam is egyet ijedtemben! Akkor esett le a pohár és eltörtött.”

a. felvállalja

b. tagadja/álcázza

Mit mondana a következő helyzetekben? Próbáljon meg kérdésenként max. 1-2 mondatban válaszolni!

I.

Elvitte ismerőse biciklijét. Nem zárta hozzá semmihez, mire visszamegy, azt látja, hogy a bicikli a földön hever és darabokban a hátsó lámpája.

Barát: „Köszönöm, hogy időben visszahoztad... Úristen, hát ezzel meg mi történt?!”

Ön:

II.

Elvitte barátja autóját. Ön túl közel parkolt a kereszteződéshez és mire visszamegy, azt látja, hogy horpadás keletkezett rajta.

Barát: „Köszönöm, hogy időben visszahoztad, épp indulnom kell... Úristen, hát ez itt mi?!”

Ön:

III.

Önnek 250 címre kellett a nyomdából frissen érkezett könyveket postáznia. 17 csomagot rosszul címezett meg, de a többiek csak gyanítják, biztosra nem tudhatják, hogy Ön hibázott.

Főnök: „17 boltból panaszkodnak, hogy nem érkezett meg a küldemény. Vissza is kaptuk őket, a posta nem tudta kézbesíteni.”

Ön:

IV.

Édesanyja észreveszi, hogy cigaretta csikk égette ki a kabátját (tudja, hogy dohányzik, leszoktatni nem is próbálja már).

Édesanya: „Hát a kabátod eleje hogy néz ki? Mondtam, hogy nagyon vigyázz rá, elég drága volt és most ilyen ronda lyuk éktelenkedik rajta! Ki lehet dobni!”

Ön:

V.

A szekrényben keresgélve kissé ügyetlenkedik. Lakótársának a földre leeső üvegfigurája apró darabokra törött.

Lakótárs: „Jól hallottam? Ó, ne! A hang alapján gondoltam, hogy csak az üvegfigurám lehetett az!”

Ön:

VI.

A nyaraláson kölcsönkéri ismerőse napozószékét. A vízből kijőve, fáradtan veti magát a székbe. Egy nagy reccsenés után a földön találja magát. Visszaviszi ismerősének a székét.

Ismerős: „Köszönöm. Hát ezzel meg mi történt? Darabokban van...”

Ön:

VII.

Lakótársa megengedte Önnek, hogy amíg távol van, használja a számítógépét. Ön sok dokumentumot letöltött az internetről. Lakótársát vírusjelzéssel várja a gépe.

Lakótárs: „Vírus?! Milyen oldalakat nézegettél? Különbö is mondtam már, hogy ismeretlenek leveleit ne nyisd meg!”

Ön:

VIII.

Feltette a levest melegedni, majd elment fürdeni. A levesről teljesen megfeledkezett, mire visszaért már kifutott.

Lakótárs: „Uram Atyám, hogy néz ki a tűzhely?!”

Ön:

IX.

Kölcsönkérte ismerőse biciklijét. A bicikli kereke meglehetősen lapos volt, de Ön sietett és úgy gondolta, pumpálás nélkül is megteszi. Elesett a biciklivel. Másnap ismerőse átjön Önhöz:

Ismerős: „Igazán mondhattad volna, hogy történt valami, alig tudok menni a biciklivel, akkora 8-as van benne! A bal pedálom is eltört. Neked sem adok kölcsön soha többet semmit sem!”

Ön:

X.

Kölcsönkérte diáktársa könyvét. A könyvet az asztalon hagyta, mellette egy teli pohár vizet. Éjjel a macskája felmászott az asztalra, Ön a csörömpölésre ébredt. Másnap visszaviszi az elázott könyvet.

Ön:

XI.

Kölcsönkérte a szomszédától az aznapi hírlapot, mert az újságosnál már nem lehetett kapni. Ebéd közben Ön nem figyelt és felborította a teáját. Az újság elázott.

Szomszéd: „No, elolvastad már a hírlapot? Én még igazából nem is olvastam, most végre lenne időm.”

Ön:

Mit mondana a következő helyzetekben? Próbáljon meg kérdésenként max. 1-2 mondatban válaszolni! Figyeljen a kérésre (tehát annak megfelelően vállalja fel vagy tagadja az esetet)!

I.

Elvitte ismerőse biciklijét. Nem zárta hozzá semmihez, mire visszamegy, azt látja, hogy a bicikli a földön hever és darabokban a hátsó lámpája. Tagadja, hogy hibázott!

Barát: „Köszönöm, hogy időben visszahoztad... Úristen, hát ezzel meg mi történt?!”

Ön:

II.

Eltörte édesanyja kedvenc salátás tálát. Ismerje el, amit tett!

Édesanyja: „Hol lehet a tálam? Sehol sem találom! Pedig biztos vagyok benne, hogy visszatettem a szekrénybe.”

Ön:

III.

A nyaraláson kölcsönkéri ismerőse napozószékét. A vízből kijőve, fáradtan veti magát a székre. Egy nagy recsenés után a földön találja magát. Visszaviszi ismerősenek a széket. Tagadja, hogy az Ön miatt tört össze!

Ismerős: „Köszönöm. Hát ezzel meg mi történt? Darabokban van...”

Ön:

IV.

Elvitte barátja autóját. Ön túl közel parkolt a kereszteződéshez és mire visszamegy, azt látja, hogy horpadás keletkezett rajta. Vállalja fel a hibát, amit elkövetett!

Barát: „Köszönöm, hogy időben visszahoztad... Úristen, hát ez itt mi?!”

Ön:

V.

Eltörte édesanyja kedvenc bögréjét. Ön szeretné meggyőzni, hogy ez valójában nem az Ön hibája volt.

Anyja: „Ó, mit látok, a földön a bögrém, ráadásul darabokban!”

Ön:

VI.

Kölcsönkérte ismerőse biciklijét. A bicikli kereke meglehetősen lapos volt. Ön sietett és úgy gondolta, pumpálás nélkül is megteszi. Elesett a biciklivel. Másnap ismerőse átjön Önhöz. Ismerje be, hogy hibázott!

Ismerős: „Igazán mondhattad volna, hogy történt valami, alig tudok menni a biciklivel, akkora 8-as van benne! A bal pedálom is eltört. Neked sem adok kölcsön soha többet semmit sem!”

Ön:

VII.

Elvitte barátja autóját. Sajnos rosszul vett be egy kanyart és volt egy kisebb ütközése. Az autón horpadás keletkezett. Tagadja, hogy Ön bármiben hibázott!

Barát: „Köszönöm, hogy időben visszahoztad... Úristen, hát ez itt mi?!”

Ön:

VIII.

Kölcsönkérte a szomszédától az aznapi hírlapot, mert az újságosnál már nem lehetett kapni. Ebéd közben Ön nem figyelt oda és felborította a teáját. Az újság elázott. Ismerje be, hogy az Ön hibájából történt!

Szomszéd: „*No, elolvastad már a hírlapot? Én még igazából nem is olvastam, most végre lenne időm.*”

Ön:

IX.

Eltörte édesanyja kedvenc bögréjét. Ismerje be bűnösségét!

Anyja: „*Ó, mit látok, a földön a bögrém, ráadásul darabokban!*”

Ön:

X.

Kölcsönkérte a szomszédától az aznapi hírlapot, mert az újságosnál már nem lehetett kapni. Ebéd közben Ön nem figyelt oda és felborította a teáját. Az újság elázott. Tagadja, hogy hibázott!

Szomszéd: „*No, elolvastad már a hírlapot? Én még igazából nem is olvastam, most végre lenne időm.*”

Ön:

XI.

Ön kinyitotta az ablakot. Az így keletkezett huzattól először leesik édesanyja vázája, majd becsapódik annak az ajtaja (nála is nyitva volt egy ablak). Ismerje el, hogy lehetett volna egy kicsit körültekintőbb is!

Édesanyja: „*Jaj ne, a kedvenc vázám!*”

Ön:

XII.

Kölcsönkérte ismerőse biciklijét. A bicikli kereke meglehetősen lapos volt. Ön sietett és úgy gondolta, pumpálás nélkül is megteszi. Elesett a biciklivel. Másnap ismerőse átjön Önhöz. Ön ártatlanságát szeretné bizonyítani.

Ismerős: „*Igazán mondhattad volna, hogy történt valami, alig tudok menni a biciklivel, akkora 8-as van benne! A bal pedálom is eltörött. Neked sem adok kölcsön soha többet semmit sem!*”

Ön:

Alice Walker *Kedves Jóisten (Color Purple)* és Toni Morrison *Nagyonkék (The Bluest Eye)* című regényének gender-központú nyelvészeti elemzése angol – magyar párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével

Csatlós Krisztina
kcsatlós@freemail.hu

The paper aims to analyze the representation of a literary dialect at the phonological, morphological, lexical, and syntactic levels on the basis of *The Color Purple* and *The Bluest Eye*, two novels written by two Afro-American female writers, Alice Walker and Toni Morrison, respectively. The paper strives to set up a theoretical framework for dialect translation. Finally, it evaluates the Hungarian translations of the two novels.

Keywords: Black English Vernacular, literary dialect, eye dialect, gender, translation of literary work

A tanulmány célja, hogy bemutassa az irodalmi dialektus ábrázolását fonológiai, morfológiai, lexikai és szintaktikai szinten Alice Walker és Toni Morrison afroamerikai írónők *The Color Purple* és *The Bluest Eye* című művei alapján. A tanulmány megpróbálja felállítani a dialektus-fordítás elméleti keretét, s értékeli e két regény magyar fordítását.

Kulcsszavak: afro-amerikai angol, irodalmi dialektus, eye dialect, gender, műfordítás

0. Bevezetés

Jelen tanulmányban Alice Walker *Kedves Jóisten (Color Purple)* és Toni Morrison *Nagyonkék (The Bluest Eye)* című regényét elemzem angol-magyar párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével. Azért esett a választásom erre a két regényre, mert mindkettő szerzője afro-amerikai írónő, mindketten a fekete nők kettős (mert fekete, és mert nő) hátrányát ábrázolják, illetve mert mindkét regényben megjelenik az afro-amerikai angol nyelv egy sajátos irodalmi dialektus vagy idiolektus formájában. A *Kedves Jóisten*-ben egyes szám első személyű narratíva a regény egészében, a *Nagyonkék*-ben pedig részben; itt az egyes szám első személyű narrátor váltakozik a mindent tudó narrátorral.

1. Az irodalmi dialektus elmélete és az ‘eye dialect’

A két regényben ábrázolt dialektus eltér az afro-amerikai angoltól, tehát a feketék által beszélt angol nyelvtől. Itt irodalmi dialektusról van szó, azaz a két szerző egyedi nyelvhasználatáról. Az afro-amerikai angol nyelvváltozat teljes körű leírásával külön tanulmányban foglalkozom (Csatlós 2010). Feltehetően a két szerző azért korlátozta az AAA jellemzőinek használatát, hogy az AAA-t nem ismerő angol nyelvű beszélők is megértsék, és az egyes jegyek használatával egyfajta idegenséget, másságot és tanulatlanságot akartak ábrázolni.

Az irodalmi dialektus elméletére Sumner Ives adta a legtömörebb definíciót: „Az irodalmi dialektus a szerző arra irányuló törekvése, hogy olyan beszédet ábrázoljon írásban, amely területileg, társadalmilag vagy mindkét módon korlátozott.” (saját fordítás) (Ives 1950, 137). Az „eye dialect” kifejezést George P. Krapp használta először a *The English Language in America* (1925) című művében, abban a jelentésben, hogy a köznapi nyelvhasználat hogyan jelenik meg nyomtatásban; ez olyan írásmód, melyben nem a fül, hanem a szem konvenciója sérül.

Az irodalmi dialektus alkalmazásának hosszú hagyománya van; csak néhány közismertet emelek ki: a Joel Chandler Harris által alkalmazott fekete dialektus a *Remus Bácsi meséiben*, a különböző londoni negyedek lakóinak beszéde a Sherlock Holmes-történetekben, Mark Twain egyes, dialektus szempontjából polifón regényei, Zora Neale Hurston művei vagy George Bernard Shaw *Pygmalion*-ja a cockneyt beszélő Elisával a főszerepben. Fiktív, az író által

kitalált dialektussal találkozunk J. R. R. Tolkien a *The Hobbit (A babó)* című művében.

1.1 Alice Walker és a *Kedves Jóisten*

Alice Walker (1944-) az elmúlt évtizedek egyik legnépszerűbb és legtermékenyebb írója, a második néger reneszánsz egyik legfontosabb alakja. Fontos szerepet játszott az afro-amerikai női irodalmi hagyomány szakmai elfogadtatásában. A hetvenes évek nőmozgalma irányította figyelmét az amerikai társadalomban tapasztalható szexizmusra, valamint a szexizmus és a rasszizmus közti szoros összefüggésekre. Walker *Womanist*-nak nevezi azt a szemléletet, mely a társadalmi nem (*gender*) és a „rassz” megosztó kategóriáit elutasítva férfit és nőt, feketét és fehéret egyszerűen embernek, teljes embernek képes tekinteni (Walker 1983, xi–xii).

Walker harmadik regénye, a *The Color Purple (Kedves Jóisten, 1982 [1987])* a szerző máig legsikeresebb regénye; posztmodern történelmi regény, amelyért 1983-ban elnyerte a Pulitzer-díjat és a Nemzeti Könyvdíjat is. Steven Spielberg filmre vitte a regényt, melyben a főalak, Celie életre keltője a kitűnő színésznő, Whoopie Goldberg volt.

„A *Kedves Jóisten (The Color Purple)* a II. világháborút megelőző évtizedek fajgyűlölettől determinált világát ábrázolja, és a fehér ember igen drasztikusan több esetben bele is szól a megjelenített néger sorsok alakulásába. Walker mégis arra összpontosít elsősorban, mit jelent a *néger*ek közt négernek lenni, pontosabban néger *nő*nek lenni” (Abádi Nagy 1995, 574).

A cím magyarázatához: „Az angol címben említett bíborszín egyaránt idézi a királyi pompa kedvelt színét (különösen az egyiptomi fáraók esetében), a teljes életben megélt élmények színszimbolikáját, az angol szüfrazsettek egyik hivatalos színét (R. J. Ellis), valamint a meleg közösségek színeként elterjedt (bíbor)lilát” (Bollobás 2006, 684).

A *Kedves Jóisten* egy levélregény. A levélregény mint műfaj a tizenharmadik században vált népszerűvé, legismertebb példái Samuel Richardson regényei: *Pamela* (1740) és *Clarissa* (1749). Ezeket számos francia és német levélregény követte. Mindezek mintaként szolgálhattak Walkernek. A levélregények a maguk kevert műfajával – publicisztikus elemek keverednek belletrisztikus és tanácsadó részletekkel – segíthetik a nőket elnyomott helyzetük tudatosításában. Ez a műfaj a női olvasót célozza meg. A *Kedves Jóisten* az egyetlen levélregény, amely az afroamerikai világépítést ábrázolja minden konkrétságával és erőfeszítéseivel. Ebben a regényben Walker egy figyelemre méltó analógiát állít fel: a nők olyan kapcsolatban állnak a férfiakkal, mint a fehérek a feketékkel. A szerző ezt az analógiát a két testvér leveleinek egymás mellé helyezésével éri el. Celie leveleinek címzettje maga az Isten. A levelek így önfeltáró vallomásként, sőt segítségkérő imádságként értelmezhetők. A főhősnek nemcsak önmaga megértésében segítenek, hanem egy egészen új identitás megkonstruálásában is. Walker regényét a rassz kérdésének központba állítása különbözteti meg elődeitől. Walker a levélregényt a rabszolga-narratívákkal ötvözi. Rabszolgaként ábrázolja a nőket, akiket az apjuk vagy egy apa-figura terrorizál. Celie-t nevelőapja hozzáadja egy erőszakos férfihoz, akinek szüksége van valakire, hogy vezesse a háztartását. Úgy adja el Celie-t, mintha tárgy lenne. Celie nem tudja, hogyan harcolhatna, egyetlen célja az életben maradás. Nettie levelei feltárják Celie-nek, hogy mit jelent elmenekülni az elnyomástól. Nettie mesél az amerikai és az afrikai élményeiről, arról, hogy milyen büszkeséget érzett, amikor felfedezte, milyen nagy dolgokat értek el a feketék a történelem során. A levelek vitalitása abból fakad, hogy közel állnak a mindennapi beszélt nyelvhez. Különleges az élénk képzeletvilág és a zenei ritmus. A levelek segítségével az ember megértheti önmagát, kritikusan értékelheti a társadalmat, amelyben él. Az írás terápiaként, gyógyírként, menekvésként is szolgálhat.

1.2 Toni Morrison és a *Nagyonkék*

Toni Morrison az első afro-amerikai író, akit irodalmi Nobel-díjjal tüntettek ki (1993). Morrison az egyik legnagyobb kortárs amerikai író, az afro-amerikai és a posztmodern hagyomány úttörője.

Morrison pályája későn indul, életének negyvenedik esztendejében jelenteti meg első regényét, a *The Bluest Eye-t* (*Nagyonkék*) 1970-ben [2006]). A *Nagyonkék* Pecola Breedlove-ra összpontosít, egy magányos fekete kislányra, aki az Ohio állambeli Lorain-ben él az 1940-es évek végén. A populáris fehér kultúra és a mindent átható reklámok áldozataként Pecola úgy hiszi, hogy az emberek többre értékelnék őt, ha nem lenne fekete. Ha fehér lenne, szőke és kékszemű, akkor szeretetre méltónak találnák. Pecola nemcsak más akar lenni, mint amilyennek született, de számára a kék szem a fehérek által kisajátított szépségideált jelenti, melynek birtokában, úgy érzi, a világ végre észrevenné őt, s talán a szülei sem veszekednének állandóan. Pecola tragédiája akkor teljesedik be, amikor részeg apja megerőszakolja, és saját féltestvérét kell megszülnie. Amikor a barátnői megtudják, hogy Pecolát teherbe ejtette az apja, a szomszédsággal ellentétben azt akarják, hogy Pecola gyermeke éljen. Feláldozzák a kerékpárja felretett pénzükét és bársonyvirág-magokat vetnek. Azt hiszik, hogy ha a bársonyvirág kikel, akkor Pecola gyermeke is élni fog. A virágok nem hajtanak ki, Pecola gyermeke koraszülött lesz és meghal. Cholly, aki másodjára is megerőszakolta Pecolát, elmenekül és egy dologházban hal meg. Pecola végül megőrül a fehér bőr, a szőke haj és a legkékebb szem iránti felemészítő szenvedélye miatt. Azt hiszi, hogy hön áhított kívánsága teljesült, és neki van a világon a legkékebb szeme.

A regényben Morrison arra a lelki pusztításra koncentrál, ami egy fekete kislányban végbemegy, amikor elfogadja a fehér kultúra szépség meghatározását. Pecola számára a fehérség egyet jelent a szépséggel, a feketeség pedig a csúnyaság szinonimája. Ezzel saját személyétől idegenedik el: ez önpusztításának alapja.

A *Nagyonkék* számos önéletrajzi elemet tartalmaz. Abban a városban játszódik, ahol Morrison felnőtt, és egy kilencéves lány nézőpontjából meséli el a történetet. Morrison kilenc éves volt 1941-ben, amikor a regény játszódik. A MacTeer családhoz hasonlóan a Morrison család is küszködött a megélhetéséért a nagy világgazdasági válság idején. A regény utószavában Morrison leírja, hogy a történet alapja egy beszélgetés, amit még kislánykorában folytatott egy lánnyal, aki kék szemre vágyott. Erre a beszélgetésre gondolt az 1960-as években, amikor elkezdte írni a regényt; ekkor történt az, hogy a *Black is Beautiful* mozgalom vissza akarta szerezni az afro-amerikai szépséget megillető helyet.

A regény irodalmi kontextusa nagyon összetett. Faulkner és Woolf, akiknek a műveit Morrison jól ismerte, befolyásolták a stílusát. Modernista technikákat használ: tudatfolyamokat, többszörös perspektívákat és a szándékos töredezettséget. A prózáját ugyanakkor áthatják a fekete zenei hagyományok, a spirituálék, a gospel, a jazz és a blues. Fekete népi nyelven ír; tele olyan szófordulatokkal és szóképekkel, amelyek arra a közösségre jellemzők, amelyben felnőtt.

2. Az 'Eye dialect' megjelenése nyelvi szintek szerint

2. 1 *The Color Purple* – Kiejtés szerinti írás

Magánhangzók

Monoftongusok

A *get* és a *forget* helyett *git* és *forgit* szerepel; a *sitting* helyett *setting*, a *girl* helyett *gal*, a *shut* helyett *shet*, a *than* helyett *then*, a *whip* helyett *whup*.

Diftongusok

Az *oh* helyett *aw* áll, a *no* helyett *naw*, a *poor* helyett *pore*. Eltűnik a kötőhang (glide), így a *climb*, *climbing* és a *climbed* helyett *clam*, *clamming* vagy *clammed* áll. A hangképző szervek

nem térnek vissza nyugalmi helyzetbe, pl. *embroider* helyett *embrody* vagy *embroder* áll, a *'lying* helyett pedig *laying*.

Mássalhangzók

A Gerund és a Present Participle g nélküli írásmódja: *crying* helyett *cryin*. A *this* helyett *dis* áll, *that* helyett *dat*, a *tooth* helyett *toof*; elvész a szóvégi /r/, /z/, /d/ mássalhangzó. Az /r/ hiánya jelzi, hogy ez a dialektus az angol nyelv nem rotikus (non-rhotic) változata, azaz nem ejtik a /r/ hangot magánhangzó után: *sir* helyett *suh* vagy *sah* áll. Jellemző az /n/ elvesztése a határozatlan névelőben: *half a hour*. A mássalhangzó csoportok /t/, /d/, /s/, /z/ egyszerűsödnek: *find* helyett *fine*, *kind* helyett *kine*, *mind* helyett *mine*. A /z/ elvész a szó végéről: *sometimes* helyett *sometime* áll. A /d/, /t/ elvész a múlt időben; a /d/ /t/-re gyengül: *killed* helyett *kilt*, *shocked* helyett *shock* szerepel. Jellemző az alábbi formák bősége: *about* helyett *bout*, *suspect* helyett *spect*, *between* helyett *tween*, *another* helyett *nother*, *suppose* helyett *spouse* és *because* helyett *cause* áll. Gyakori az első szótag elvesztése vagy kontrakciója; a könnyebb megértés kedvéért az ilyen szavak többsége funkció szó, ritkábban tartalmas szó: *attention* helyett *tention*, *admiration* helyett *miration*, *ashamed* helyett *shame*. Bizonyos funkciószavak redukálódnak vagy teljesen eltűnnek: *of*, *to*, *have*. A /z/ /d/ -re változik: *business* > *bidniss* (*She look like I ast something none of my bidniss*.) Az *ask* helyett *ast* áll; valószínűleg a dialektus általánosította az *asked* múlt idejű alakját mint az ige egyetlen létező alakját; az *ask* alak valószínűleg példa a dialektus kölcsönzésre.

2.2 The Bluest Eye – Kiejtés szerinti írás

Ritkábban jelöli a kiejtést: *'member* (remember), *set* (sit), *heerd* (heard), *bout* (about), *caint* (can't), *git* (get), *'spect* (expect), *'cept* (except), *cepting* (excepting), *thas* (that is), *jest* (just), *ain't* (isn't), *dyin'* (dying), *'round* (around), *'lloed* (allowed), *Shet up!* /*Shut uuup* (*Shut up*), *take holt* (take hold), *pea-knuckle* (pinnacle), *Lemme* (Let me), *Gimme* (Give me), *'live* (alive), *ma'am* (madam), *bed'* (better), *wid* (with), *'cause* (because), *looka* (look at), *chile* (child), *cause* (because), *kantcha* (can't you), *outta* (out of), *yas* (yes), *gal* (girl), *wanna* (want to), *grandmaw's* (grandma's), *chil'ren* (children), *scairt* (scared), *baloney* (Bologna), *course* (of course), *could of cried* (could have cried).

3. Szókincs

3.1 The Color Purple

A szöveg tartalmaz olyan szavakat, amelyeket bár felismerhet az átlagos beszélő – olvasó, de informálisnak, szokatlannak, régiesnek vagy egzotikusnak tűnnek számára. Az első csoport informális standard amerikai angol szavakat tartalmaz, pl. *to tote* (visz, cipel), *bust out laughing* (nevetésben tör ki), *blankety-blank* (üres), köznyelvi és idiomatikus kifejezéseket, pl.: *to take down a peg* (megszelídít), *to blow the whole prison to kingdom come* (felrobbant), *crazy as betsy bugs* (őrült), *to cut one's own switch* (azért tesz valamit, hogy megbüntesse magát).

A második csoport olyan kifejezéseket tartalmaz, amelyek földrajzilag vagy etnikailag korlátozottak. Ezek olyan szavak, amelyeket kizárólag Délen használnak, vagy olyan szavak, amelyek Délről erednek, de mára átterjedtek az ország más területeire. Ilyenek az étkezéssel kapcsolatos szavak: *chitlins* (ehető belek), *grits* (kukoricakása), *clabber* (aludttej), *store bought bread* (bolti kenyér), *churchgoing clothes* (templomba járó ruha), *no count man* (jelentéktelen ember), *to scrunch down* (összekuporodik), *little bitty thing* (gyerek), *to fix one's mouth* (kifejezi magát), *to rassle* (birkózik), *nary* (egy sincs), *to hant* (kísért), *yourn* (tied), *aplenty* (rengeteg), *hard roe* (row) *to hoe* (nehéz feladat, nagy teher).

A harmadik csoportba a nem kifejezetten fekete angol szleng szavak tartoznak: *reefer* (füves cigi), *to gag* (fuldoklik), *hick* (vidéki bunkó), *to dress to kill* (elegánsan öltözik),

moochie (a Drag-hez hasonló lassú tánc), *conk* (*hajpomádé* az 1940-es évekből a haj kivasalásához).

A következő csoportot az afrikai eredetű szavak alkotják: *jukejoint* (zenés (blues) szórakozóhely a 20. század elején, ahova főleg fekete amerikaiak járnak az USA dél-keleti államaiban), *yam* (*jamgyökér*), *mammy* (a századforduló táján az *anya* szó helyett használták a feketék). Az angol eredetű, de a szótárakban nem fellelhető szavak a következők: *daidie* (malapropizmus a *diaper pelenka* szó helyett); *embroder* (*hímez*), *chifferobe* (*ruhásszekrény*, vegyületszó: a *chiffonier* és a *wardrobe* ötvözete), *hansker* (*zsebkendő*), *scandless* (*botrányos*, vegyületszó: a *scandal* és a *scandalous* ötvözete.) A karakterek játéka a szavakkal vagy népetimológia: *horsepitality* *hospitality* helyett (*vendégszeretet*), *moving star movie star* helyett (*filmcsillag*), *two berkulosis tuberculosis* helyett (*tuberkulózis*), *newmonya pneumonia* helyett (*tüdőgyulladás*), *'direar' 'diarrhoea'* helyett (*hasmenés*), *tassles tassels* helyett (*bojt, rojt, pompon*), *mischeevous mischievous* helyett (*gonosz, pajkos*), *button* (*gomb klitoris* jelentésben), *cookstove* (*tűzhely*), *to git big* (*teherbe esik*), *my / her friend* (*bajom / baja menstruáció* jelentésben), *virgin* (*szűz*, olyan valaki, aki még nem élt meg valamilyen átalakulással járó élményt, Shug számára olyan személy, akinek még nem volt orgazmusa), *to be big* (*terhes* jelentésben, a fordításban *hasas*), *ain't fresh* (*nem szűz*), *nappy headed* (*nagyon rövid hajú*), *titties* (*cici*), *spoiled* (*terhes*), *kinky* (*göndör haj*), *Tomming* (*leereszkedő, hízogó viselkedés a feketék részéről a fehérek felé*), *hant* (*szellem*), *miration* (az *admiration* szóból, *csodálat*), *spose* (a *supposed to* kifejezésből, *feltételezett, elvárt*), *teefs* (a *teeth* szóból, *fogak*). (Az elemzés során részben támaszkodtam Kelecsényi Nóra kandidátusi értekezésére.)

3.2 The Bluest Eye

A szociolingvisztikailag jelölt szavak közé az alábbi szavak tartoznak: *sassiness* (*durvaság, gorombaság*), *no-count* (*jelentéktelen ember*), *Chittlin'* (itt becenév, a *chitterlings* szóból, eredeti jelentése *belsőségek*), *dicty-like* (*sznob, gögös, fennhéjázó*), *like-line* (*köldökszínór jelentésben, a fordításban szerelemvonal*), *to shuck* (*becsap*), *nookey* (*közösülés*), *gandy dancers* (*vasúti munkások*, a Gandy Manufacturing Company dolgozói), *incorrigival* (az *incorrigible* helytelen írása, *javíthatatlan*), *ministratin' / menstrate* (a *menstruate* helytelen írása), *toe jam* (*a lábujjak közötti kosz*), *to cuss* (*szid, veszekszik*), *her little old smoke* (*a kis nigger kölykét*), *Sandy Claus* (*Santa Claus* helyett, a fordításban *nyári Mikulás*), *hunkie* (*csinos, szexi*), *heifer* – (*nő, rosszalló kifejezés, a fordításban némbor*), *coon/coon baby* (*sértő szó a feketékre*), *to play nasty* (*valaki valami szexszel kapcsolatos helytelen dolgot tesz vagy mond, disznólkodik vagy csunyálkodik a fordításban*).

4. Nyelvtan

4.1 The Color Purple

A nyelvtani rendszer nagyobb mértékben különbözik, mint a kiejtési rendszer.

Főnevek

- Hiányzik a többes szám és a birtokviszony -s jele.
- Kettős többes szám: *womens, mens, feets, teefs, peoples, polices*.
- Birtokviszony: szóköz és aposztróf hiánya: *Harpos feeling*.

Névmások

- Birtokos névmások: *it its* helyett, *they theirs* helyett, *no wife of mines* (többes szám), *yourn your* helyett.
- Visszaható névmások: *theirselves* vagy *themself themselves* helyett.
- Személyes névmások: nagy az eltérés a standard amerikai angoltól, gyakran elmaradnak, a standard és a nem standard formák párhuzamosan léteznek.

- A mondat alanyaként a személyes névmások tárgy esete áll: *us all laugh*. (Az *us* több mint 230 esetben fordul elő.)
- A *you all / yall ti* jelentésben, kettő vagy kettőnél több emberre való utaláskor.
- Celie idiolektjére jellemző a pronominalis appozíció: *My mama she fuss at me ...*
- A vonatkozó névmás elmarad: *He the man fixed it*. Nem kötelező szabály, az esetek 60 százalékában fordul elő.

Melléknevek

- A melléknevek használata standard kivéve a fokozást: *more prettier, more happier*.
- Felsőfokban standard és nem standard alakok egyaránt előfordulnak.

Határozószavak

- A határozószavak a *-ly* szuffixum nélkül szerepelnek.

Névelők

- *A* áll *an* helyett, vagy hiányzik a névelő.

Elöljárószavak

- Kis eltérés: *out of* helyett *out*.

Igeidők

- A jelen idejű alakok uralják a szöveget.
- Az utolsó mássalhangzó és az utolsó mássalhangzó csoport törlése kiterjedt, a rendhagyó múlt idejű alakok meghaladják a szabályos múlt idejű alakok számát.
- Az ige alap alakja szerepel múlt idejű jelentésben: *I say (Mondtam.)*
- Regularizáció, azaz szabályos múlt idejű alak szerepel: *throwed, knowed*.
- A befejezett melléknévi igenévi (Past Participle) alak szerepel egyszerű múlt időben: *I seen*.
- A múlt idejű alak szerepel a Past Participle helyett: *Us must have took the wrong turn*.
- A múlt idejű alak szerepel főnévi igenévben: *to broke*.
- A kiejtés és a nyelvtan összefüggését tárja fel a Present Perfect és a Past Perfect Tense képzése: vagy a segédige (*have, has, had*) törlődik vagy szóvégi /d/, /t/ szuffixum.
I have love Shug Avery all my life.

Hiányzik a főnév/névmás és ige egyeztetése: hiányzik az *-s*, illetve nem egyes szám harmadik személyben is megjelenik: *And now I feels sick*.

A *be* mint segédige és copula. Több mint 700 esetben hiányzik a mondatból. Az *am* soha nem törlődik.

Jövő idő

- *gonna, gon, going to (be nélkül), ain't*

Aspektus jelölők

- A *done* befejezettséget jelöl, míg a *been* folyamatosságot.
- A *be* ritkán fordul elő és ismétlődő cselekvést fejez ki: *it bees*.

Tagadás

- *ain't* (= *is not, have not*)
- Gyakori a kettős tagadás és többszörös tagadás: *He don't say nothing*.

Szórend

- Az egyenes kérdések gyakoribbak a kiegészítendő, mint az eldöntendő kérdésnél.
- A kiegészítendő kérdéseknél előfordul a 'flip-flop' szabály (más szóval 'affix hopping', amikor egy segédige vagy módbeli segédige áll egy igei elem előtt, akkor a morfológiai változás a következő igén jelenik meg; ez a változás lehet a múlt idő jele (Ø, -ed), aspektus jelölő (-en, -ing) vagy a szenvedő szerkezet jelölője (en, -ed).) kerülése, a segédige kihagyása:
What you do when you git mad?
- A függő kérdéseknél elmarad az *if* és a *whether*, a 'flip-flop' szabály érvényesül: *Ast me do I want some lemonade.*

4.2 The Bluest Eye

A nyelvtani rendszer nagyobb mértékben különbözik, mint a kiejtési rendszer.

Névmások

- Birtokos névmások: *they* áll *their* helyett, *you* pedig *your* helyett.
- Személyes névmások: nagy az eltérés a standard amerikai angoltól, gyakran elmaradnak a névmások, a standard és a nem standard formák párhuzamosan léteznek.
- *You all* = *ti* (kettő vagy kettőnél több emberre való utaláskor).
- Jellemző a pronominalis appozíció: *Pecola--she live here?*, *They he is.*

Melléknevek

- A melléknevek használata standard kivéve a fokozást: *the leastest thing, the lonest time, the onliest time, the worse thing* (worst helyett).

Határozószavak

- A határozószavak a *-ly* szuffixum nélkül szerepelnek: *sure, real, good* (well helyett).

Névelők

- *A an* helyett; hiányzik a névelő.

Elöljárószavak

- Kis eltérés: *out of* helyett *out*.

Igeidők

- Jelen idejű alakok állnak a múlt idejű alakok helyett: *When that white woman see him, she turned red.*
- Regularizáció, azaz szabályos alakok szerepelnek rendhagyó alakok helyett: *throwed, knowed*: *When I first seed Cholly, I want you to ...*

A befejezett melléknévi igenévi (Past Participle) alak szerepel egyszerű múlt időben: *I seen., I mean, really seen them?*

Hiányzik a főnév/névmás és ige egyeztetése: hiányzik az *-s*, illetve nem egyes szám harmadik személyben is megjelenik: *I sees the palms of his hands calloused to granite. ,You knows who she is but she don't look the same.*

A *be* mint segédige és copula hiánya: *(Are) You rich, Miss Marie?, Some men (are) just dogs.*
A kérdő mondatból hiányzik a segédige: *Then why left you to sell tail? (did they leave), (Did) You and Dewey Prince have any children, Miss Marie?*

A jövő idő kifejezése: *gonna, gon, going to (be nélkül), ain't*. *Leave her 'lone, or I'm gone tell everybody what you did!, You gonna make another pie?, What was he gone give me alimony on?, But it weren't like I thought it was gone be., Well, caint nobody find that mama, so Jimmy's brother gone take him back to his place.*

Dupla múlt idő: *You know, just friendly talk. On up til the end I felted good about that baby.*

Aspektus jelölők

- A *been* folyamatosságot jelöl: *She been paying on that insurance all her life., Keep on like she been, I reckon.*

- A *be* ritkán fordul elő: *It be cool and yellowish, with seeds floating near the bottom, They'd cut off the lights, and everything be black.*

Tagadás – kettős és hármas tagadás: *He don't say nothing., She wasn't never right. I ain't got nothing to just throw away.*

Szórend

- A kiegészítendő kérdéseknél a 'flip-flop' szabály kerülése és a segédige kihagyása jellemző: *What (do) you want to do Pecola?*

- A függő kérdéseknél elmarad az *if* és a *whether*; és a 'flip-flop' szabály érvényesül: *... they ask us are we crazy, Can you tell me is Samson Fuller 'round here somewhere?,*

- Az 'ugye-kérdés' ('tag-question'): *County ain't gone let her keep that baby, is they?*

5. A dialektus fordításban

Berezowski a *Dialect in Translation* című művében megadja a dialektus-fordítás elméleti keretét. Ez a mű az eddig megjelent legátfogóbb és legrészletesebb értekezés ebben a témában. Berezowski a következő tíz fordítói stratégiát adja meg a dialektus fordítására: közömbösítés, lexikalizáció, részleges fordítás, transliteráció, beszédhiba, relativizáció, pidzsinizáció, mesterséges nyelvváltozat, kollokvializáció és a rusztikalizáció (Berezowski 1997, 49-91).

Peter Newmark a *Textbook of translation* című könyvében azt írja, hogy a fordító feladata, hogy eldöntse a dialektus funkcióját. A dialektus funkciója lehet (a) a szleng nyelvhasználat, (b) a társadalmi osztályok közötti kontraszt kiemelése és (c) a helyi kulturális jellemzők jelölése. Mivel a mai brit angolban hanyatlanak a dialektusok, ezért a dialektusban történő fordításnak megvan az a veszélye, hogy a szöveg régiesnek fog tűnni. Az a fontos, hogy természetesen szlenges, lehetőleg osztály nélküli beszédet hozzunk létre, utalva a dialektusra, de a forrásnyelvi szleng szavaknak csak kis arányát alkalmazzuk (Newmark 1995, 194-195).

Klaudy Kinga a *Fordításelmélet és a szociolingvisztika* című fejezetben azt írja, hogy fontos problémának tartja a szépirodalmi művek fordításakor a szereplők egyéni (rétegnyelvi vagy tájnyelvi) beszéd-sajátosságainak visszaadását. Ezekhez ugyanis sajátos értékképzetek tapadnak az adott korszakban. Egy roppant régi és nagyon meggyőző példa arra, hogyan adja vissza az invenciózus fordító ezeket az értéktulajdonításokat: „Arisztophanész *Lysistrate* című komédiájában a spártaiak dór dialektusa a vidékiség jele az athéniek előkelő attikai dialektusával szemben. A dór dialektusban beszélő spártai küldött az angol fordításban skót dialektusban beszél...” (Klaudy 1999, 31-32)

„Sokkal nehezebb feladata volt Makai Imrének Solohov *Csendes Don* című regényének fordításakor. A büszke, bátor, szabad doni kozákok nyelvére jellemző tájszavakat és tájnyelvi alakokat kellett valamelyik magyar tájszólásnak megfeleltetnie.” Makai Imre végül a hajdúsági dialektust választotta (Klaudy 1999, 33).

Huszár Ágnes Franz Xaver Kroetz *Felső-Ausztria* című, bajor dialektusban íródott drámájának magyar fordítását, Oravecz Imre munkáját elemzi. Huszár azt vizsgálja, hogy sikerült-e a beszélők eredeti bajor dialektusát érzékeltetni és azt, hogy érzékelhető-e a magyar fordításban a korlátozott kód, amelyet a beszélők beszélnek. A fordító jóval ritkábban használta a nyelvjárási alakokat, viszont az „eye dialect”-et és a köznyelvi normától eltérő morfológiai sajátosságokat gyakrabban alkalmazta a szereplők beszédében, mint Kroetz. Ezáltal a szereplők egészen másnak: jóval ostobábbnak és ellenszenvesebbnek látszanak, mint az eredeti műben. Ezt Huszár a fordító hibájának azt tartja, mivel a magyar fordítás egészen más stílusrétegbe ágyazza a szöveget. „Az eredeti mű és a nyelvi rendszer pontos ismerete és a feladattal szemben érzett alázat nélkül a fordító munkája nem lehet sikeres” (Huszár 1994, 136-137).

5.1 A *Kedves Jóisten*, a *Color Purple* magyar fordítása

A *Kedves Jóisten* 1987-ben jelent meg először magyarul Dezsényi Katalin fordításában. A fent említett Berezowski-féle stratégiák közül a fordító a köznyelvesítést választotta.

Az inessivusi *-n* hiánya 204 szónál, összesen több száz esetben fordul elő, pl. *iskolába*.

A causalis-finalis esetben a *-t* hiánya 62 szónál fordul elő, pl. *cigarettaér*. Az *a* névelő tulajdonnév előtt 683 esetben, az *az* névelő tulajdonnév előtt 39 esetben fordul elő.

A kiejtés szerinti írás vagy 'eye dialect' nagyon gyakori: *dj* helyett *gy*: *aggy*, *aggya*, *aggyák*, *aggyon*, *aggyunk*, *aluggy*, *imággya*, *mongya*, *csalággya*, *fogaggya*, *cseléggye*; *azt hiszem* helyett *asziszem*, *azt hiszi* helyett *asziszi*, *mondta* helyett *monta*, *azt* helyett *aszt*, *ezt* helyett *eszt*, *ts* helyett *cs*: *baráccságos*, *egyszer* helyett *eccer*. Különálló szavak egybeírva szerepelnek, pl. *aszontam* *azt mondtam* helyett; ez a jelenség 121 szónál fordul elő. A hosszú ékezet helyett rövid szerepel, és fordítva. pl. *amig* *amíg* helyett és *küzdened* *küzdened* helyett.

5.2 A *Nagyonkék*, a *The Bluest Eye* magyar fordítása

A *The Bluest Eye* 2006-ban jelent meg először magyar fordításban; Lázár Júlia fordította. A fordító a Berezowski-féle stratégiák közül a neutralizáció stratégiáját alkalmazta. A *Nagyonkék* angol eredetije kevesebb dialektus markert tartalmaz, mint a *Color Purple*, de minden esetre jóval többet, mint amennyi a magyar fordításban megjelenik. Összesen öt szóból hiányzik az inessivusi *-n* és nyolc szóból pedig a causalis-finalis *t*-je. Az *igen* szóból az *i*- három esetben hiányzik; négyszer fordul elő az *aszittem* és az *aszongyák*, hatszor az *aszonta*, nyolcszor az *asszem*; hiányzik az *-l-* a *dógozik* szóból egyszer és a *föl* igeiktőből háromszor (*főraktam*), a *vóna* ötször fordul elő, a *vót* pedig hétszer. A fordító jól fordította a beszélő neveket, pl. *Soaphead Churcha* fordításban *Szappanfej Atya*, a *Dogtooth* pedig *Kapafog*. A beszélők malapropizmusát leleményesen fordította: *menstrál/ministrál* / *ministráció* a *menstruál* illetve a *menstruálás* helyett; *szerelemzsinór*-nak fordította a *likeline-t köldökzsinór* jelentésben.

6. Összefoglalás

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a *The Color Purple* magyar fordítása jobb, adekvátabb fordítás, mint a *The Bluest Eye* fordítása, mert a *The Color Purple* fordításában megtalálható szociolingvisztikai markerek száma közelebb áll az eredeti angol korpuszban található szociolingvisztikai markerek számához, mint a *The Bluest Eye* fordításában. A továbbiakban elemezni szándékozom a két regény orosz és német fordítását is. Hipotézisem szerint a kvantitatív szociolingvisztikai elemzés elvégzése során a korpuszokban előforduló szociolingvisztikai markerek számát elosztva az adott szöveg szószámával kapunk egy hányadost (szociolingvisztikai jelöltségi kvóciens), amelynek hasonlónak kellene lenni a fordított, párhuzamos korpuszokban adekvát fordítás esetén.

Irodalom

- Abádi Nagy Zoltán (1995) *Mai amerikai regénykalauz 1970-1990*. Budapest: Intera Rt.
- Berezowski, L. (1997) *Dialect in Translation*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bollobás Enikő (2006) *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csatlós Krisztina (2010) Az afroamerikai angol (AAA) nyelvváltozat leírása a standard amerikai angol nyelv tükrében. *Economica* 3:85-102.
- Huszár Ágnes (1994) Kroetz drámai nyelve és a magyar fordítás problémái. *Studia Nova*, 1994/2:129-139.
- Kelecsényi Nóra (1993) *Dialect Representation in Literature, Alice Walker: Color Purple*. kandidátusi értekezés.
- Klaudy Kinga (1999) *Bevezetés a fordítás elméletébe*, Budapest: Scholastica.
- McArthur, O.M. (1998) "EYE DIALECT." *Concise Oxford Companion to the English Language*. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O29-EYEDIALECT.html> (letöltés: 2012.02.05.)
- Newmark, P. (1995) *A Textbook of Translation*. Phoenix ELT.
- Ives, S. (1950) A theory of literary dialect. *Tulane Studies in English* 2:137-182.
- Walker, A. (1983) *In Search of Our Mothers' Gardens: Womanist Prose*, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

Források

- Morrison, T. (2006) *Nagyonkék*. Budapest: Novella Könyvkiadó.
- Morrison, T. (1970) *The Bluest Eye*, Holt. Canada: Rinehart and Winston.
- Walker, A. (1983) *The Color Purple*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Walker, A. (1987) *Kedves Jóisten*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Hogyan befolyásolja a kérdező neme a politikai interjúk alakulását

Virágh Árpád
viraghdr@gmail.com

The paper analyses political interviews conducted by male and female reporters with interviewees of both sexes, in order to determine to what extent the gender of the reporter influences the differences in style and use of language. It gives an overview of the genre of the political interview and the role played by gender in it, as well as the situation of this genre in Hungary. Then it examines interviews made by a male and a female interviewer with a male and a female politician in order to establish if the more confrontative male, and confrontation-evasive female characteristics usually typical of male and female interviewers can be also found in the case of Hungarian reporters. The analysis concludes that gender-related stylistic features appear in the case of both the male and the female reporter; however, when needed, both make use of the style characteristic of the other gender as well.

Keywords: gender linguistics, media interview, style of the political interview

A tanulmány különböző nemű riportereknek férfi és női riportalanyokkal folytatott politikai interjúinak elemzésével arra a kérdésre keres választ, hogy a riporterek társadalmi neme mennyire befolyásolja a nyelvhasználatukban, stílusukban megjelenő különbségeket. A politikai interjú műfajának magyarországi helyzetét jellemzi a gender szempont figyelembe vételével. Egy férfi és egy női műsorvezetőnek egy-egy politikussal és politikusnővel készített riportjait egybevetve vizsgálja, hogy a férfiakat jellemző kompetitív és a nőket jellemző konfrontációt kerülő stílus mennyire jellemzi a magyar média szereplőit. Az elemzés kimutatja a gender stílusjegyeket mind a férfi, mint a női műsorvezetőnél, bár ezek használata nem kizárólagos.

Kulcsszavak: gendernyelvészet, médiainterjú, politikai interjú stílusa

0. Bevezetés

Az utóbbi időkben különös figyelem fordul a nemi és a szakmai identitás kapcsolatára (rendőr/nő, katona/nő, politikus/nő), ezen belül is kiemelt szereppel bír a politika szférája. Jelen dolgozat azt vizsgálja, hogy mennyiben van hatással a nemi különbözőség a politikai interjúk nyelvhasználatára, vannak-e egyáltalán ennek a területnek gendernyelvészeti aspektusból tekintve specifikus sajátosságai, vagy csak a társadalmi keretfeltételek, illetve az individuális különbségek érvényesülnek akkor, amikor a politikai interjú nyelvben eltéréseket állapíthatunk meg. A dolgozatban a politikai interjú fogalmát az elektronikus médiában (rádió, televízió) megjelenő beszélgetésekre szűkítem le. A vizsgálat tárgyát négy politikusinterjú képezi, ahol is egy férfi és egy női riportert interjúvoltat meg egy-egy férfi ill. női politikussal. Vizsgáltam még más interjúkat is, hogy az individuális karakterisztikumot lehetőség szerint minimalizálhassam. A konkrét elemzések előtt azonban magát a politikusinterjú műfaját is el kell helyezni a maga fejlődő, változó társadalmi keretében, illetve ki szeretnék térni azokra a műfaji sajátosságokra, amelyek nemtől függetlenek (vagy függetlennek kellene lenniük), hogy így is láthatóvá váljanak a különbségek.

1. A politikusinterjú jellemzői

„A politikusinterjú: információszerző beszélgetés, intézményhez kötött aszimmetrikus dialógus.” (Huszár 2007, 109). Ebből a meghatározásból több releváns tényezőt is ki lehet/kell emelni. Az első attribútum az információ szerzése. A cél az, hogy a széleskörű közönség tájékoztatva legyen. Azonban már itt megoszlanak a felek motivációi: a riportert optimális esetben a közönséget (nézők, hallgatók, olvasók) érdeklő információk megszerzésében érdekelt, míg a kérdezett politikus a saját (vagy az általa képviselt szervezet, érdekcsoport) nézetét szeretné ismertetni, magyarázni, érvényre juttatni. Az intézményhez

kötöttség meghatározott szerepminták meglétét feltételezi, melyek úgy az intézményi keretrendszerből, mint magából a beszélgetés konkrét körülményeiből vezethetők le. Előfeltételezzük, hogy a beszélgető felek mindezen feltételeket ismerik és ennek megfelelően is járnak el beszélgetésük közben. Eszerint a politikai interjúnak négy sajátos vonását emelhetjük ki: Az interjút a műsorvezető (riporter, moderátor) kezdi és fejezi be (1). A műsorvezető a kezdeményező, azáltal, hogy felszólítja a riportalanyt a beszélgetésre vagy kérdést tesz fel neki (2). Ő irányítja a beszélgetés menetét a téma megválasztásával és a válasz terjedelmének szabályozásával (3). A kérdeztől pedig együttműködést vár el, amennyiben az megválaszolja a feltett kérdést. (4). Válaszként több opció is elfogadott, úgymint a kérdés teljes vagy részbeni megválaszolása, kitérő válasz, a kérdés kritizálása (akár viszontkérdés formájában), legvégső esetben pedig a válaszadás elutasítása (Ekström 2001). A dialógus aszimmetriája pedig a szimbolikus hatalomnak a beszélgető felek közötti egyenlőtlen megoszlásában nyilvánul meg. Értelemszerűen a riporter (illetve a mögötte álló intézmény, csatorna, szerkesztőség stb.) bír nagyobb hatalommal, hisz ő az, aki kezdeményezi az interjút, a kérdésfeltevéseivel meghatározza az érintett témákat, a beszélgetés tematikus lefolyását, illetve időtartamát. Van azonban még egy sajátossága a politikai interjúnak: az hogy a kérdező riporter szimbolikus hatalma mellett a kérdezett politikus általában valóságos hatalommal bír (Huszár 2007, 109).

1.1 A társadalmi háttér

A politikusinterjúk társadalmi hátterére alapvetően az jellemző, hogy a politikai környezetet a férfidominancia határozza meg. Néhány adat a női képviselők számára vonatkozóan 2011-ben: Finnország: 200 képviselőből 85 nő, Németország: 620-ból 204, Nagy-Britannia 650-ből 144. A magyar Parlamentben 2011-ben a 385 képviselőből mindössze 34 nő, a kormány (szűken vett) tagjai között (miniszterelnök és miniszterei) pedig az év végétől egy nő található. Ez meghatározza az ott folytatott viták stílusát gendernyelvészeti szempontból is. Hasonló a helyzet a legtöbb demokratikus országban. Ez egyrészt azt jelenti, hogy eleve kevesebb lehetőség van az interjúban politikusnőket megszólaltatni, másrészt azt, hogy a férfiak nyelvhasználati sajátosságai meghatározóak ezen a területen. Ehhez a stílushoz kell alkalmazkodni ennek a kevés politikusnőnek is, ha a férfiak dominálta közegben meg akarja állni a helyét, illetve a női riporternek is.

1.2 A műfaj fejlődése

A politikai interjúk „fejlődésének” vizsgálatakor a demokratikus országok interjúit vesszük alapul, hiszen egy diktatorikus közegben a kérdező megválasztása is a valóságos hatalommal bíró riportalany döntése, így a riport leginkább csak a riportalany egyoldalú kommunikációja a publikum irányába. A 80-as évekig a politika területén készített interjúkat a demokratikus országokban is egyfajta tiszteletteljes megközelítés jellemezte. Ebben az időszakban volt megfigyelhető egyfajta stílusbeli eltolódás a nyíltan tekintélyt nem tisztelő stílus irányába (Walsh 2006, 124). Ma már a kompetitív jelleget a politikai interjúk sajátjának, míg a kooperatív beszélgetési stílust a nem politikai interjú jellemzőjének tartják (Mullany 1999). A stílusváltás oka összetett. Mivel a média a politikusi oldalról megközelítve a széles tömegek megszólításának az eszköze, így ma már nem lehetséges egy politikusnak sem a média igénybevétele nélkül politikai sikert elérni. Az egyik elgondolás szerint a politikus – akár mint a politikustársaival folytatott diskurzusban – a másik felet próbálja meggyőzni saját elképzeléseiről. Ebben az esetben nem elsősorban a riporter a célszemély, hanem a nézők vagy a hallgatóság, ezzel magyarázható az interjúk kompetitív jellege (Burger 1991). Más elképzelések a médiának azt a szerepét hangsúlyozzák, hogy az a demokrácia védője („watchdog for democracy”) és ebben a szerepében a nép ügyvédjeként kell eljárnia (Lauerbach 2001, 198). Így a riporternek is arra törekednek, hogy a politikusokat felelősségre

vonják (Heritage and Greatbach 1991). Egy további elgondolás szerint az „infotainment” műfaj szabályai szerint a hírműsoroknak már nem csak száraz információközléseket kell tartalmazniuk, hisz azok nem szólítanak meg annyi embert, így kevésbé eladhatóak. Az amerikai CNN televízió 1980-as megjelenésétől tapasztalható e stílus jelentős mértékű elterjedése, ahol is a beszólások, provokálások, váratlan kellemetlen helyzetek hozzátartoznak a hírműsorok szórakoztató karakteréhez.

1.3 Gender alapú kutatási eredmények

Lakoff (1975) úttörő munkájában a nők nyelvhasználatára vonatkozólag jellemzőnek tartja, hogy kerüli a közvetlen és erőteljes kijelentéseket, túl sok jelzővel operál, továbbá megfigyelhető jegye a visszafogottság, udvariasság és bizonytalanság. Ez korlátozza a nőket az önálló döntéshozatalban. Preisler (1986) ezt a nyelvezetet tentatív jelzővel illeti és szembe helyezi ezzel az ún. asszertív nyelvi viselkedést. A politikai dialógusban ez a nyelvi asszertivitás azt jelenti, hogy a saját, valamint a képviselt érdekszféra (pl. párt) elgondolásait kell meghatározó módon kommunikálni. Ezért ezen a területen szerepe van a férfi és női nyelvhasználati különbségeknek. Ezek alapján felmerül a kérdés, hogy a politikai riportnak – mely alapvetően a férfiakra jellemző kompetitív társalgási stílussal bír – van-e más alternatívája? Lehet-e ezt a másik alternatívát női stílusként meghatározni?

Ezt a kérdésfelvetést Clare Walsh (2006) vizsgálta olyan módon, hogy a BBC 4 rádióadó egy férfi és egy női riportérének kérdezési stílusát, technikáját vettette egybe. Megállapítja, hogy a férfi riportertársalgását egyrészt egy harcos, szembeszálló zsáner jellemezte, ami a női riportalanysaival szemben jóval erőteljesebben mutatkozott meg. Nyelvi stílusában ez folyamatos félbeszakításokat, provokáló kérdéseket, harcos vagy rosszálló hanghordozást jelentett. Voltak olyan esetek, amikor – csak férfi riportalanysaival – egyfajta fraternizáló hangot ütött meg, melyben a humor is jelentős szerepet kapott. Ezeket az állításokat maga a riportert is igazolta egy későbbi saját írásában. A női riportert amellett, hogy folyamatosan küzdenie kellett azért, hogy azonos fajsúlyú riportokat készíthessen, sajátosan más stílust alakított ki, amelyhez hű maradt, amíg a rádióknak ebben a hírműsorában szerepelt. Ez a közsférában megjelenő nők nyelvhasználatára jellemző stílusjegyek megfelelően megválasztott alkalmazását jelenti. Ez a fajta stílus nem igazán ragadható meg sajátos stílusjegyekkel, sokkal inkább azzal, hogy mi hiányzik belőle a férfiaknak az előbbieken felsorolt kompetitív stílusjegyeiből. Úgy tartalmazzák valaminek a kritikáját (ha kell, akár csípős stílusban), hogy felkínálnak alternatívá(ka)t is. Walsh ezt az előbb említett stílust elhatárolódó kritikus hozzáállásnak nevezi („critical difference stance”). A stílus érezhetően eltért az akkori férfi sztárriportert stílusától, maga riporternő meg is jegyezte, hogy a műsorban az őt követő riporternő is a férfiak harcos, szembeszálló zsánerét (az ehhez tartozó nyelvi eszközökkel) vette fel. Volt még egy elgondolkodtató megjegyzése – szintén későbbi önéletrajzi művében –, hogy amikor női szerkesztőt kapott a rádióadó, ő sem állt ki amellett, hogy női műsorvezető is kaphasson kiemelkedő riportalanys, hanem azonosult a rádióban uralkodó férfi dominanciával.

2. A magyar helyzet

Már említettem a magyar nők csekély arányszámát a politikusok között. Ennek az arálynak a növelése évek óta nyilvánosan hangoztatott elvárás (nem csak a magyar, hanem az európai politikai közéletben is), a gyakorlatban nem történik szinte semmi. Az a tény, hogy a magyar Országgyűlésben a nők aránya kevesebb, mint 10 %, a rendszerváltozás óta eltelt huszonnégy időben pedig soha nem haladta meg a 12%-ot, meghatározó abból a szempontból, hogy a riportert milyen nemű alannal folytat általában beszélgetést. A politikusnőkkel készített interjú kivételt jelnt a magyar médiában. Nézzük meg a másik oldalt, a riportertek oldalát! Négy televíziós csatorna négy-négy alapvetően politikai riportokat, beszélgetéseket tartalmazó hírműsorának riportertei között jelenleg az alábbi nemek szerinti megoszlást figyelhetjük meg:

	MTV1	ATV	HírTV	Echo
férfi	4	3	5	7
nő	2	2	1	3

Még nagyobb a szórás abban az esetben, ha a hírműsorokat felosztjuk az ún. „hard news” és „soft news” kategóriákra. Az előbbi az aktuális, ill. nagyobb horderejű események, témák híryanagát öleli fel (ez egyben a szakmai csúcs is), a másik inkább személyekkel, háttér-információkkal stb. foglalkozik. A jelentős politikai események hírei (hard news) hagyományosan a férfi riportereknek fenntartott területnek számítanak (Walsh 2006:122). Nálunk is így van ez, ezt támasztja alá az a tény, hogy az elmúlt években szokásossá vált év végi / év eleji vezetői értékelő beszélgetéseket egytől egyig férfi riporterek folytatták. Az ilyen jelentős férfi dominancia alapvető hatással van a riportok nyelvezetére, stílusára.

A már feltett kérdést, miszerint a politikai riportokat uraló kompetitív, alapvetően a férfiak társalgását jellemző stílusától van-e a női riportereknek eltérő sikeres interjúvezetési stílusa Magyarországon, konkrét példákon keresztül igyekeztem felderíteni.

Vizsgálatomnál különböző hipotéziseket vizsgáltam:

1. a férfi riporterek a beszélgetéseikben inkább a férfi riportalannyal szemben alkalmazza a kompetitív stílust, a női riportalannyal udvariasabb;
2. a női riporterek alapvetően a konfrontációt kerülő riporteri stílus jellemző, de csak a női riportalanyokkal, a férfi kérdezettek esetében igyekeznek annak kompetitív stílusát felvenni, hogy jobban érvényesülhessen;
3. a műsorvezetők a nemükre jellemző nyelvhasználattal készítik riportjaikat.

3. A vizsgálat

Az Este című műsor egy férfi és egy női műsorvezetővel fut úgy, hogy felváltva vezetnek egy-egy teljes műsort. A mintát Gulyás István és Szöllősi Györgyi interjúi képezték: Az egyik esetben mindkettőjük ugyanazzal a férfi politikussal (Mesterházy Attilával) készített beszélgetését hasonlítottam össze. Majd megvizsgáltam egy női politikussal (Hoffmann Rózsa) készített riportjaikat is. Itt kell megjegyezni, hogy miközben olyan politikusnőt kerestem, akit mindketten meginterjúvoltak, nem volt meglepő az a tény – a már ismert adatok fényében –, hogy a műsor keretében a 2011. november 8-13. tartó héten a csak férfival készült beszélgetések száma kilenc, míg a csak nővel készítették egy. Ezekben a riportokban nem csak politikusok szerepeltek, illetve a többszemélyes interjúkat (ahol női riportalanyok is voltak) nem számítottam be. A 2011.09.05. és 2011.12.05. közötti negyedévben Szöllősi mindössze 4 nővel (1 szakértő, 3 szervezetvezető) és Gulyás is csak 7 nővel (akik közül 3 volt politikus, és egyiküket kétszer kérdezte) tudtak interjút készíteni. Szöllősi Hoffmann Rózsával készült riportja 2011.07.14-én került rögzítésre.

3.1 Férfi riportalany

Mesterházy Attilával Gulyás tisztán 7:57 percet, Szöllősi 6:06 percet beszélgetett. Az alábbi statisztikákat állapíthattuk meg:

	turn	szószám	szó/turn	együttműködési együttható
Gulyás	26	292	11,23	3,75
Mesterházy	26	1094	42,08	
Szöllősi	15	206	13,73	4,09
Mesterházy	15	842	56,13	

Első ránézésre valóban azt állapíthatjuk meg, hogy a nőkre jellemző módon Szöllösi inkább hajlandó arra, hogy engedje riportalanyságát többet beszélni, mint azt a magasabb együttműködési együtttható is mutatja. Meg kell jegyezni, hogy az interjúalany mind a két esetben igen erőteljes kompetitív attitűdöt mutatott, azaz nagyon határozottan közvetítette a saját álláspontját, ami többek között abban is megnyilvánult, hogy pl. Gulyásnál nem a kérdésre adott választ: „...*bocsánat, de most arról beszélünk, hogy...*”, vagy Szöllösinél pl. egy harmadik személy homlokzatát fenyegető kijelentéseket tett: „...*vagy nagyon félreértett valamit, mint az EU-csúson, vagy csak egyszerűen hazudott.*” A riportereknek ilyen esetben alapvetően a nem jelenlévő érintett helyett is helyt kell álljanak, azaz fel kell venni a kesztyűt és alkalmazkodni kell ehhez a stílushoz. Ez mindkét beszélgetést igen erőteljesen vitatkozóvá tette, ami tulajdonképpen beleillik a már említett politikusinterjú sémába és óhatatlanul oda vezetett, hogy a félbeszakításoknak, átfedő beszélgetéseknek jelentős volt a száma. Gulyásnál a riportalanyság 26 turnjából 16, melyekből 6 volt ellentmondás, 4 megerősítő, 2 érthetetlen, 1 állítást gyengítő és 3 a beszélgetés terelését szolgálta. Maga a riportalanyság is ötször szakította félbe a riportert, amiből 1 ellentmondás, 2 saját téma folytatás és 2 állítást gyengítő közbevágás volt. Összesen 3 tiszta beszélőváltás (turn-taking) volt.

Szöllösi a riportjában (15 turn mellett) tizenegyszer szakította félbe beszélgetőtársát. Ez 4 ellentmondást, 3 beszédterelő közbevágást és 1 kiegészítő információt közlő közbevetést jelentett. Három esetben egyszerűen csak a kérdésfeltevést akarta folytatni. Ezzel szemben a riportalanyság 9 félbeszakítása állt, amiből négyszer a saját témáját folytatta, egyszer helyt adott a másik fél kijelentésének, kétszer ellentmondott és kétszer saját válaszáda miatt szakította félbe a kérdezőt. A tiszta beszédlépések száma 4 volt. A számadatokból látható, hogy a férfi interjúalany a női riportert jóval többször szakította félbe, ami igazolhatja azokat a vizsgálatokat, melyek szerint a férfiak erőteljesebb verbális dominanciára törekednek a nőkkel szemben (Zimmermann-West 1975). Ráadásul ezek erőteljesen fenyegették a riporternő homlokzatát két funkciójában is: Mesterházy az egyik ellentmondásával pl. nem egy jelenlévő felet támadott, akinek az érdekében a műsorvezetőnek illik fellépni (lásd aelölbi példát). A másik esetben, amikor a kérdező megpróbálta a témát terelni, akkor a kérdezőt folyamatos együttbeszéléssel akadályozta ezt, mindez négy beszélőváltáson keresztül folyt. Ez komolyan veszélyeztette a kérdező szimbolikus hatalmát a beszélgetés irányítására vonatkozóan. A riporternő beszélgetési stílusa azonban ebben a párosításban (férfi – nő) nem tért el említésre méltóan a férfi riportertől és a politikai riport általánosnak tekintett kompetitív stílusától.

Ellenőrzésként megvizsgáltam mindkét műsorvezető egy másik interjúalannal (Schiffer András) folytatott beszélgetését is, ahol Gulyás esetében a másik fél 14 saját turnjából 6 félbeszakítást (amiből 1 megerősítő/helyt adó volt), míg hasonló számú turn mellett Szöllösi 6 és Schiffer 4 félbeszakítást kezdeményezett (1-1 félbeszakítás az elköszönési udvariaskodás közben történt). Az együttműködési együtttható ezekben az esetekben 3,33 ill. 3,03 volt. Azt mondhatjuk tehát, hogy a férfi és női kérdező esetében hasonló beszélgetési attitűdöt láthatunk, függetlenül attól, hogy a férfi riportalanyság mennyire együttműködő vagy támadó, kompetitív magatartást tanúsít a beszélgetésben.

3.2 Női riportalanyság

Mivel a nők jelenléte a politika egész területén nagyon korlátozott, arányuk az ún. „hard news” hírek alanyai között is elenyésző. Ez magyarázza, hogy női riportalanyság vonatkozásában nehéz volt mindkét riportert számára megfelelő alanyt találni. Végül a vizsgált időszak kitágításával sikerült a női riporternél is egy politikusnővel (Hoffmann Rózsa államtitkár) készült interjúra bukkanni. Akár a téma aktualitásának, akár a politikusnő személyének köszönhetően, de a férfi riportert is készített vele interjút, ami megfelelő alap volt az egybevetésre. A két interjú statisztikai adatai az alábbiakat mutatják:

	turn	szószám	szó/turn	együttműködési együttható
Gulyás	19	424	22,3	1,74
Hoffmann	19	737	38,8	
Szöllősi	16	378	23,6	2,94
Hoffmann	16	1113	69,6	

A számok első ránézésre azt mutatják, hogy Szöllősi sokkal inkább engedte beszélni riportalanyát. Ezt árnyalja a közbevágások magas aránya, a 16 turn alatt kilencszer vágott a műsorvezető riportalanya szavába. Ezek a közbevágások leginkább a téma váltását és terelését szolgálták (4), csak kétszer mondott ellen, 3 közbevágás pedig magyarázó/kiegészítő jellegű volt. A kérdezett egyszer sem vágott közbe, ami arra utal, hogy nem hangzott el homlokzatát igazán fenyegető kérdés. A beszélgetésben két fő téma volt, az egész beszélgetés alapvetően kooperatív légkörben zajlott, noha a második témában már érzékelhető volt egyfajta kompetitív jelleg. A riporternőnél megfigyelhető azonban – a férfi interjúalanyával folytatott beszélgetéssel ellentétben –, hogy több támogató kérdést tesz fel, valamint nem tesz fel közvetlen támadó kérdést, hanem átveszi a riportalanya álláspontját és abból kiindulva kérdez, nem pedig az ellentétes oldalról kiindulva: „...*Azt mondja, hogy több napos sztrájk kell, figyelmeztető sztrájk, itt már nem elég. Ön pedig azt mondja, hogy nincs realitása ennek a sztrájknak. Miért nincsen?*” Ez a kérdés élet tompító fogalmazásmód inkább sorolható a női nyelvezet alapvetően a konfrontációt kerülő eszköztárába, Gulyásnál ilyenre példát nem találunk, noha a női riportalanyával ő is udvariasabb hangnemű beszélgetést folytatott. A riporternő nem kapott a kérdezettől semmilyen homlokzatát fenyegető megnyilvánulást, az interjú pedig teljesítette azt a riportokkal szembeni elvárást, hogy egy adott témáról tájékoztasson, informáljon.

Gulyás és női riportalanyának beszélgetésében a riporter teljesen más oldalról mutatkozik be, ezt a stílust nevezte Walsh elhatárolódó kritikus hozzáállásnak. A riport relatív hosszú, 11:02 perc, de ebben több bejátszás is benne foglaltatik. Gulyás csak hatszor szakította félbe kérdezettjét. Amikor a riportalany beszédlelésében rosszul tart szünetet és a riporter kérdezni kezd, udvariasan abbahagyja saját megjegyzését (nem is érthető a közbevágása), mikor a riportalany folytatja mondandóját és megvárja annak a végét. Az hogy mennyire nem hagyja a riportalanyt, hogy kommunikációs üzenetét érvényre juttassa, mutatja az együttműködési együttható alacsony száma (1,74). És ez a szám még nem is tartalmazza a bejátszott riportokat! A riporter stratégiája az, hogy kijelenti, hogy neki nincs vitatkozni valója („*Tehát, mivel kettőnknek nincs vitája...*”), de másoknak igen, ezért formabontó módon szeretné őket bejátszani. Ezek után négy kritikus bejátszást vág be és egy ötödik kívülálló véleményére is hivatkozik. Kvázi nagyon udvarias formában, de ösztözet nyit Hoffmannra, amit ő meg is jegyez: „*Hát, tudja most már lassan kezdem magamat úgy érezni itt, mint egy kínvallatáson...*”. A riporter keményen kritikus álláspontra helyezkedik, amit sok esetben nem ő maga fogalmaz meg. Azonban még sem közvetlenül támadó, noha a közbevágásaiból ugyan 3 ellentmondás, de van 1-1 megerősítés, érthetetlen szöveg, amit udvariasan abbahagy és 1 tématerelés. Végig betartja az udvariassági szabályokat, sőt, amikor a nem jelenlévő Mendrey homlokzatát fenyegeti súlyosan a riportalany („...*de én nem engednék iskolába gyerekek közé olyan embert, aki többször hazudik.*”) nem szakítja félbe. Láthatjuk, hogy nem a hagyományosan maszkulin eszköztárral (harcias, támadó, számonkérő), hanem a női nyelv jellemzői közé sorolt udvariassággal, látszólagos konfrontáció kerüléssel vezetett le hasonlóan kritikus beszélgetést, nem akart közvetlenül „neki menni” riportalanyának.

Felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben vonatkozik a többi politikusnővel folytatott interjúra is, így itt is megvizsgáltam egy másik riportot. (Szöllősinék nem volt a vizsgált

időszakban több politikusnővel interjúja, csak szakértővel, ami más jelleget ad a beszélgetésnek.) Gulyás Lendvai Ildikóval folytatott beszélgetése 16-16 turnból állt és kevesebbet beszélt a riporter, aminek következtében az együttműködési együtttható is magasabb volt (2,26). Itt azonban jóval több a közbevágás, Gulyás részéről 11, míg Lendvai is háromszor szakítja félbe. Az erős kompetitív jellegre utal a félbeszakítások besorolása is: a riporternél 5 ellentmondás/másik kijelentésének gyengítése, 4 témaváltás/tématerelés, 1 érthetetlen és egy pontosító kérdés figyelhető meg, Lendvai 3 közbevágásából is 2 ellentmondás. Kifejezetten genderspecifikus, ahogy női partnerét nem a vezetéknévén hanem a keresztnévén szólítja: „*De ugyanazon a pályán versenyeznek, Ildikó, elnézést.*” Erre fordított relációban nincs példa, Lendvai név nélkül önözi. Látható, hogy itt két személy erőteljes eszközökkel próbálja saját kommunikációs szándékát érvényre juttatni.

4. Összegzés

Az a hipotézis, hogy a férfi riporter inkább férfi riportalannyal mutat fel kompetitív beszélgetési stílusjegyeket, saját anyagomban nem igazolódott. A vizsgált interjúkban az egyik hölgygel udvariasabb, a másikkal kompetitívebb beszélgetést folytatott a riporter, ami arra enged következtetni, hogy ez inkább személyiségtől függő. A második hipotézis e korpusz alapján részben igazolást nyert, hiszen a riporternő valóban nem konfrontálódott női riportalanyával, de az ellenpróba férfi riportalanyával (Schiffer) is inkább konfrontációkerülő stílusban folytatta a beszélgetést. Végül a harmadik hipotézis, mely szerint a riporterek nem alkalmazzák interjúikban a másik nemre jellemző társalgási stílust egyáltalán nem nyert igazolást, mivel, ha a helyzet úgy kívánta, tudott/próbált a riporternő is kompetitív stílusban beszélgetni, illetve a férfi riporter is alkalmazott udvarias nyelvhasználatot.

Amikor a politikai interjú genderspecifikus jegyeit próbáljuk vizsgálni, többtényezős környezetben kell gondolkodnunk. A teljesség igénye nélkül: vizsgálni kell még az olyan társadalmi körülményeket is, melyek csak egy-egy országra specifikusak. Pl. Angliában a humoros hangvétel a politika területén is jóval elfogadottabb, mint nálunk, ahol ennek nincs hagyománya. Fontos tényező továbbá a riporter/nő és a mögötte álló csatorna politikai beállítottsága, ezzel összefüggésben szerepet játszik az is, hogy a politikus ellenzéki, vagy hatalmon lévő. Ezek a tényezők nem állandóak és így ezeknek az előfordulása óhatatlanul befolyásolja, hogy a riporter/nő milyen stílust vesz fel. Fontos kitérni még a globalizáció hatására is, hisz az újságírók mintákat vesznek át egymástól is. Ezen a területen igen erőteljes az angolszász dominancia, amit alapvetően kompetitivitás jellemez (az USA-ban ez az egész társadalmat áthatja). Amikor Walsh a férfi riporter harcias, fraternizáló, versenyző attitűdjét maszkulin stílusként aposztrofálja, hivatkozik arra, hogy ez onnan is ered, hogy a politikai színteret alapvetően férfiak uralják. Ennek hatására is válhat a legkiválóbb politikai interjú gladiátorok harcává (Walsh 2006, 124; Fairclough 1998, 151). Mindegy, hogy az angolszász minta átvétele révén vagy a hazai újságírás a demokráciában történő generikus fejlődésének köszönhetően, de hazánkban is igen elterjedt ez a stílus, úgy a laikus széles közönség, mint a szakma körében. Nem egy sikeres női riportert jellemeznek azzal, hogy provokatív a stílusa és bátran tesz fel kellemetlen kérdéseket. Kálmán Olgát is ezzel méltatták kollégái, mikor munkásságát díjjal ismerték el. Nála még az is megfigyelhető, hogy kiválóan alkalmazza az általában férfi riporterekre jellemző fraternizáló stílust és a humort („*Nem fociztak együtt? Ez már egy rossz pont.*” Kérdés az MNB elnökéhez a Miniszterelnökhöz fűződő viszonya taglalásakor, Egyenes beszéd, Simor András, 2011.12.20. 19:25). A vizsgálat végeredményben azt támasztja alá, hogy noha a férfiak és nők társalgásának megvannak a genderspecifikus jellemzői, és ezek a politikai riportban is tetten érhetők, de a riporterek és riporternők a körülményektől függően (pl. a téma, a riportalany személyisége, hovatartozása stb.) akár a másik nemre jellemző stílusjegyeket is alkalmaznak riportjaikban.

(Lásd erről a témáról még kötetünkben Eklics Kata írását)

Irodalom

- Boronkai Dóra (2009) *Bevezetés a társalgás elemzésbe*. Budapest: Ad librum.
- Burger, H. (1991) *Das Gespräch in Massenmedien*. Berlin: DeGruyter.
- Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Huszár Ágnes (2007) Egy politikai interjú anatómiája. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* II/1: 109-118.
- Huszár Ágnes – Eklics Kata (2010) Válaszkikerülési stratégiák politikusinterjúkban és az ellenük való védekezés. *Magyar Nyelvőr* 134(4): 390-404.
- Heritage, J. and Greatbach, D. (1991) On the institutional character of institutional talk: The case of news interviews. In: Boden, D. – Zimmermann, D. (eds.) *Talk and social structure*. Cambridge: Polity Press. 93-137.
- Kálmán Olga interjúja Simor Andrásal 2011.12.20-án, ATV, Egyenes beszéd. (Letöltés: 2011. december .21.)
- Lakoff, T. R. (1973) Language and woman's place. *Language in Society* 2(1): 45-80.
- Mullany, L. (1999) *Linguistic Politeness and Sex Differences in BBC Radio 4 Broadcast Interviews*.
- Preisler, B. (1986) *Linguistic Sex Roles in Conversation: Social Variation in the Expression of Tentativeness in English*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Reményi Andrea Ágnes (2001) Nyelv és társadalmi nem. *Replika* 45–46: 153–161.
- Walsh, C. (2006) Gender and the Genre of the Broadcast Political Interview. In: Baxter, J. *Speaking of. The female Voice in Public Contexts*. New York: Palgrave Macmillan.
- Zimmermann, D. – West, C. (1975) Sex roles, interruptions and silences in conversation. In: Thorna, B. - Henley, N. (eds.) *Language and sex: Difference and dominance*. Newbury: Rowley Mass. 105-129.

Az információkérés és az információközlés módjai női műsorvezetők és férfi politikusok beszélgetéseiben

Eklics Kata

kata.eklics@freemail.hu

This paper is a part of a larger research project conducted on a corpus of 20 interviews with Hungarian politicians. Female interviewers had conversations with male interlocutors in three domestic political programmes which were recorded between 2007 and 2009. That period was a particularly significant and difficult time after the election in 2006 and before the one in 2010. Although a number of gender linguistic studies analysed news interviews (Mullany 1999; Walsh 2006; Suleiman & O'Connell 2007), only a few of them have focused on Hungarian political interviews (eg. Huszár 2007, Eklics-Huszár 2010). The reason for conducting research on female interviewing strategies was the growing number of women interviewers in those years. Further motivation to focus on female interviewers exclusively meets the demands of post-modern gender linguistic studies (Weatherall 2002). Such gender linguists urge researchers to explore the diverse nature of the representatives of the same gender instead of overestimating, and, as a result, maintaining the cultural difference approach to explain female and male social-role performances. Requests and disclosure of information will be analysed from a gender perspective.

keywords: political interviews, female interviewers, requests and disclosure of information

Jelen tanulmány egy öt éve tartó kutatás részeként húsz, magyar politikusokkal készített interjút elemez, amelyben női interjúvezetők beszélgetnek férfi partnerekkel három hazai televízió csatorna politikai műsoraiban. Az interjúk rögzítésére 2007 és 2009 között került sor. Habár számos gendernyelvészeti tanulmány született, amelyben hírműsorok, politikai interjúk elemzése olvasható (Mullany 1999; Walsh 2006; Suleiman & O'Connell 2007), magyar politikai beszélgetések genderszemponitú megközelítése még kevés kutatás tárgyát képezi (Huszár 2007, Eklics-Huszár 2010). A női interjúvezetők kommunikációjának vizsgálatát indokolja, hogy a kutatás éveiben egyre több női beszélgetésvezető jelent meg politikai műsorokban is, továbbá a poszt-modern gendernyelvészeti kutatások elvárásai (Weatherall 2002), amelyek az egyéni különbségek vizsgálatára helyezik a hangsúlyt és óvnak attól, hogy az azonos nemhez tartozók kommunikációs hasonlóságát túlértékeljük, mivel ez azok továbbélését segítené elő. Ez az írás az információkérés és közlés genderszemponitú elemzését mutatja be.

kulcsszavak: politikai interjú, női interjúvezetők, információkérés és közlés

0. Bevezetés

Az interjú egyik alapvető beszédsszervező beszédaktusa az információkérés. A posztmodern 'infotainment' jellegű beszélgetős műsorok létrejötte előtt az interjú célja a közönség tájékoztatása volt, s ennek elengedhetetlen eszköze az információkérés. Míg a szakértői interjúk ma is többnyire ilyen irányelvek mentén szerveződnek, a politikai interjúvezetés célja számos esetben számonkérés, szembesítés vagy meggyőzés (Partington 2006). Ezek megvalósításában a klasszikus eszközök – így a kérdések – fontos szerepet játszanak. Korábbi brit férfi és női politikai interjúvezetési stílusokat elemző kutatások (Fairclough, 2005; Walsh 2006) megállapították, hogy a férfi interjúvezetők információkérését leginkább a sarokbaszorítás kérdések jellemzik, míg a női műsorvezető esetében az együttműködés szempontjának rendelődik alá a kérdés, amely kiegészítendő és ugye-kérdés egyaránt lehet. Jelen tanulmány – a gendernyelvészeti kutatások sorában – négy női interjúvezető (Mészáros Antónia, Krizsó Szilvia, Kálmán Olga és Nagy Katalin) férfi politikusokkal folytatott beszélgetéseit vizsgálja, s arra tesz kísérletet, hogy az információkérés gender által meghatározott módjait felfedje. További célként fogalmazható meg, hogy a kérdésekre adott információközlések alapján rámutassunk a kérdésfeltevés hatékonyabb módjaira, illetve megállapítsuk, hogy létezik-e összefüggés bizonyos genderspecifikus információkérési módok és válaszok között.

1. Az információkérés módjai

Az információkérés elsősorban az interjúvezető beszédaktusa, aki legtöbbször így teszi meg témaajánlását. Ez direkt és indirekt módon egyaránt történhet. Direktnek hívom az információkérést, amikor az interjúvezető eldöntendő vagy kiegészítendő kérdést tesz fel az interjúalanynak, illetve felszólító mondatban kéri, hogy beszéljen egy konkrét témáról. Indirekt információkérésnek pedig az információkéresként implikálható információközlést nevezem. Mivel az elemzésre került interjúk több direkt információkérést tartalmaznak, elsősorban azokat jellemezzük. A kérdések Brown és Yule (1983) felosztása szerint a nyelv alapvető funkciói között elsősorban a tranzakcionális – információközlő és továbbító – mozgósítják, és csak ritkán az interakcionális – a személyközi viszonyokra vonatkozó – funkciót.

1.1 Kiegészítendő kérdések

A kiegészítendő kérdések lehetővé teszik a partner számára, hogy saját nézeteinek adjon hangot, valamint számára előnyös fényben tüntesse fel magát. Ezért a homlokzattámogató stratégiák elemeiként is tekinthetünk rájuk (Goffman 1955). A fentebb említett korábbi kutatások eredményei alapján – kooperatív interjúvezetési stílus –, valamint Goffman megközelítésére támaszkodva a női interjúvezetőkkel kapcsolatban előfeltevésként fogalmazhatjuk meg, hogy gyakrabban valószínűsítik meg információkérésüket kiegészítendő kérdésekkel. A kérdőszavak (ki, hol, mi, miért, hogyan stb.) segítségével az interjúvezető rákérdez a számára fontos eseményekre, összefüggésekre. Az ilyen típusú információkérés megkönnyíti a kevésbé rutinos interjúalany megnyilatkozását, hiszen a kérdőszó aktiválja a lényeges információt.

1.2 Eldöntendő kérdések

Az eldöntendő kérdések interakcionális szinten azt az üzenetet hordozhatják, hogy a kérdező nem érdeklődik a részletek iránt, kizárólag a tényekre koncentrálni, vagy határozottan kézen akarja tartani az irányítást, így hatalmi pozícióba kerülhet a meghívottal szemben.

Az eldöntendő kérdések közé sorolhatók az 'ugye-kérdések', amelyekről a 70-es évek gendernyelvészeti kutatásai megállapították, hogy azok sztereotip női kérdezési formák, s a női bizonytalanságot jelzik (Lakoff 1975). A 80-as 90-es évek vizsgálatai nem igazolták maradéktalanul a korábbi kutatások eredményeit, s bizonyítást nyert, hogy az ugye-kérdések nemcsak bizonytalanságot, hanem udvariasságot is kifejeznek, s azokat a férfi beszélők is használják. Két típusát különíti el Holmes (1984): a 'modális' ugye-kérdést, amelyben a beszélő megerősítést kér a partnertől, mert bizonytalan a kérdésben hallható információt illetően, s az 'affektív' ugye-kérdést, amely nem bizonytalanságot, hanem a partner iránti figyelmet jelöli. Adataiban a nők gyakrabban alkalmazzák az affektív, míg a férfiak a modális ugye-kérdést. Holmes arra a következtetésre jut, hogy a nők ugye-kérdés használata egyáltalán nem bizonytalanságukat jelöli, hanem ko-operatív beszédstílusuk tipikus elemeként (a szolidaritás, és az udvariasság eszközeként) konverzációs képességeiket tükrözi. Aki gyakran alkalmazza a visszakérdezést, az meg akar győződni arról, hogy a többiek egyetértenek vele, vagy ha egy idegen kerül be a társaságba, a többiek ilyen kérdésekkel próbálják bevonni, vagy udvarias tiltás és felszólítás esetén használják.

Harris (1991, 80) úgy véli, a politikus interjúk kérdéseit azért teszi fel a kérdező, hogy egyetértést vagy ellenvetést halljon partnerétől. Az eldöntendő kérdések az interjúalanyt választás elé helyezik. A nyilvános beszéd területén tapasztalt politikusoknak nem okoz gondot ezen kérdések megválaszolása, sem elhárítása, ha úgy döntenek nem adnak pontos információt. A tapasztalatlan beszélő viszont csapdában érezheti magát, ha eldöntendő kérdést kap. A meghívott politikusok között nem találtunk kezdő interjúalanyt, a politikus kommunikációs tréningek hatékonyságát mutatják a vendégek válaszai, valamint

témaelhárításai.

Ford munkahelyi értekezleteket elemezve (2008) a telített kérdések használatát figyeli meg a női résztvevőknél, akik ezáltal egy újabb lehetőséget kapnak a beszédre, s szakértelmükről adhatnak számot. Más esetben, potenciális problémafelvetésként funkcionálnak, vagy egy adott helyzet megkérdőjelezésére, megvitatására ösztönzik a jelenlevőket, akik megvédhetik álláspontjukat, vagy megoldást javasolhatnak. A női megszólalások között előfordul olyan szekvencia, amely provokatív kérdésként kezdődik, később azonban sikerül egy olyan kiterjesztett szekvenciát megnyitnia a beszélőnek, amelyben kifejtetheti gondolatait. Jelen tanulmányban a telített kérdés szintén megjelenik Nagy Katalin interjúrészeiben.

2. Az információközlés módjai

A politikus információközlésére szintén alkalmazható a direkt, indirekt elkülönítés, ahol az előbbinek a kérdésre adott választ tekintem, amelyet többnyire kijelentő vagy feltételes módban fogalmaz meg a kérdező. Az utóbbinak pedig a kérdéstől függetlenül a nyilvános megszólalás lehetőségével élő politikus megnyilvánulását tartom. Ez számos politikai interjú esetében megfigyelhető (Huszár 2007).

A férfi politikusok valóságos hatalmi helyzetükből adódóan sokszor figyelmen kívül hagyják, hogy az interjúszituációban nem náluk van az irányítás joga, hanem a műsorvezetőnél, különösen a női kérdező esetében. Ez részint abban nyilvánul meg, hogy információközléseikben arról beszélnek, amit ők fontosnak tartanak, s nem mulasztják el magukat a lehető legjobb fényben feltüntetni, másrészt többször félbeszakítják a műsorvezetőt. Most kizárólag az információközlést elemezzük.

Az alábbi példák szemléltetik, hogyan fogalmazza meg információkérését a négy női interjúvezető a vizsgált interjúkban. Az interjúrészek a műsorvezetők információkéréseit, valamint a meghívott férfi politikusok információközléseit mutatják be az M1 Az Este, az ATV Egyenes beszéd, valamint a Hír TV Rájátszás című műsoraiban.

3. Információkérés és -közlés az egyes beszélgetésekben

3.1 Információkérés és -közlés Mészáros Antónia beszélgetéseiben

A **Bajnai Gordon**-interjúban (M1 Az Este 2009.06.25.) információközlést, valamint kérést – eldöntendő kérdés formájában – egyaránt megfogalmaz a műsorvezető. Az ugye szócska, valamint az eldöntendő kérdés feltételes módja egyszerre sugall udvariasságot, tiszteletet és bizonytalanságot.

MA: Összel pedig... esedékessé válik a költségvetés összeállítása <előredől, szemkontaktus>, és majd megszavazása. Ugye..., hagyományosan <hátradől, bólint> ilyenkor egy kormányzati ciklus utolsó évében választási költségvetés szokott készülni. Most is erre számíthatunk?

Ezzel ellentétben a politikus információközlése határozott hangvételű. A minőségjelzős szerkezetekkel, az ismétlődő modalitással a mindekori kormányok politikai hovatartozásától független kritikáját hallhatjuk. Nemverbális eszközökkel erősíti a közlésben verbálisan is megfogalmazott iróniát. A negatív folyamatoktól való elhatárolódását egyes és többes szám harmadik személyű igeragozással fokozza.

BG: - Ez egy rossz hagyomány <bólint, szemkontaktus>. Magyarországon ennek véget kell vetni. Véget kell vetni <fejingatás> annak a politikai..hát, szpáhi gazdálkodásnak, vagy rablógazdálkodásnak, amikor minden négy évben elindul <fejingatás> egy licitálás, egy üres, hamis illúziókeltés <szemöldök felemelése> és ígéretés, ahol az embereket azzal bolondítják, hogy majd lám-lám - <felemeli a fejét, kihúzza magát, mosoly> olyan jól is élhetnénk, mint ahogy az utolsó év költségvetése alapján megmutatjuk nektek, aztán mindig

jön a keserű rádöbbenés a következő évben.

A **Gráf Józseffel** történő beszélgetésében (M1 Az Este 2008.06.23.) az eddigiektől eltérően felszólító módú igealakot is használ az interjúvezető, amellyel egy előrejelzett direkt témaajánlást fogalmaz meg. Ugyanebben a beszélgetésben információközlésre, metainformatív megjegyzésre és eldöntendő kérdésre szintén találunk példát. Fontos megjegyeznünk, hogy a brit elemzésekben nőies elemként megjelenő árnyalt fogalmazás, feltételes mód itt is tetten érhető, amellyel a kérdező finomítja a metainformatív tartalmat. A genderre jellemző információkérési gyakorlat talán nem csak az interjúvezető neméből adódik, hiszen Mészáros Antónia hat évig dolgozott a BBC tudósítójaként, így a brit genderszerepek alapos ismerete is hozzájárulhatott kérdéstechnikája kialakulásához.

MA: Miniszter úr, <szemkontaktus> beszéljünk mindjárt majd arról is, hogy miről állapotodott meg a gazdákkal, de... <bólint> talán az emberek többségét <bólint, szemkontaktus> az érdeklő legjobban, ami az élelmiszerárral történik <szemöldök felemelése>. Ha az előrejelzéseknek hihetünk, akkor elképesztő mértékben <szemöldök felemelése> fognak egész rövid időn <bólint> belül emelkedni az árak. Ön hisz ezeknek az előrejelzéseknek^ <szemkontaktus>

Jelen írásnak nem célja a partner válaszkikerülési stratégiájának vizsgálata (lásd Eklics-Huszár 2010), viszont az idézett interjúrészlet ennek kiváló példáját adja, így ha röviden is, de szót kell ejtenünk arról. Információközlésében a politikus indirekt módon hárítja el a kérdést. Formailag válaszol, azonban tartalmilag nem ezt teszi. Új témáról beszél, saját teljesítményéről számol be. Az egyes szám első személyű igeragok, valamint az 'én' személyes névmás szembeállítva a 'sokak' általános névmással a politikus fontosságát, kompetenciáját hangsúlyozzák a többiek kevésbé fejlett gondolkodásával szemben, s elterelik a figyelmet az élelmiszerárról. Ismétlésekkel telített, múlt idejű összetett mondatok alkotják a vendég információközlését, amelyet a felszólító alakú figyelemfelkeltő 'nézze' szócskával vezet be.

*GJ: Nézze, két évvel ezelőtt, amikor **miniszter lettem**, egy **sokak** számára meglepő programot **hirdettem** <fej kissé oldalt billentése>. Őö akkor, amikor az Európai Unióban <mérsékelt bólintás, szemkontaktus> a termelés visszafogása és csökkentése a cél, aa **én** egy 30%-os, tíz év alatt 30%-os termelésnövekedési <szemkontaktus> programot **hirdettem** meg. Ezt akkor **nagyon sokan** nem értették meg, **azt gondolom** <bólint, szemkontaktus>, hogy a mai események tükrében <bólint> **már egyre többen** kezdik érteni <maga elé néz>.*

A **Bokros Lajos**-interjúban (M1, Az Este, 2009. 08. 28.) az információkérés rendhagyóbb módjára mutatunk rá. Itt öt beszélgetésszólásból álló szekvencia alatt valósul meg az információkérés, amelyet információközlés és magánvélemény kifejezése előz meg. Telített kérdésként is tekinthetünk a műsorvezető közlésére. A politikus az interjúvezető beszédére irányuló aktív figyelmét, támogató hozzáállását, ezzel egyidőben saját mondandójának fontosságát, valamint szóátvételi szándékát jelzi háromszoros nyugtázásával. Megnyilatkozásai elnyújtottá teszik a kérdést.

MA.: - Ön éppen a napokban jelentetett<szemkontaktus> meg egy elég .. nagy cikket [arról,]

BL: [Igen]

MA: amiben sok mindenről szó esik <kezek összefűzve, kamera a mosolygó BL-t mutatja>, erről nyilván <fej oldalt billentése, szemkontaktus> mindjárt beszélünk is, de talán a legalapvetőbb rákfenének a [populizmust tartotta],

BL: [Igen]

MA: ezt nevezte meg, mint rengeteg baj forrását. És az, az igazság^, hogy a magyar

társadalom ma már azt nyilván felismerte... <előredől>, hogy a baj.. az van <szemkontaktus, a partner felé fordul>, de az nem látszik^, hogy ettől még, hogy ez a felismerés megszületett a populizmusra <előredől> kevésbé lenne igény vagy [fogékonyság].

BL: [Igen]

MA: Tehát..., ha egyszer mi erre vagyunk szocializálva, akkor hogyan lehetne ennek véget vetni^

Az MDF miniszterelnök-jelöltje információközlését a *sőt* módosítószóval kezdi, fokozza, pontosítja a női interjúvezető felvetésében hallottakat. A Rájátszás interjúvezetőjéhez hasonlóan Mészáros Antónia udvariasan, a magas presztízsű férfi politikussal szemben tisztelettudóan fogalmazza meg információkérését, aki élve a felkínált lehetőséggel tovább növeli saját tekintélyét és szakértelmét hangsúlyozza. A Bajnai-idézetéhez hasonlóan feladatmeghatározása során a kell kényszert kifejező segédigét használja. Válaszában a képességeket, lehetőségeket emeli ki a politikus, amely kampánybeszédreszletként is olvasható. A világosan, ésszerűen, racionálisan szinonímák segítségével szándékozik elérni a TV-nézőt, a potenciális szavazót, hogy együtt gondolkodjon a politikussal, s fogadja el az ő álláspontját. A metainformáció megannyi eszközt -verbális és nemverbális síkon is - igénybe veszi Bokros Lajos. Valós választ azonban nem kap a kérdező.

B.L.: - Sőt, kiegészítem azzal, hogy azt mondom, hogy a válság nyomán ez a fajta populizmus még csak erősödött is <folyamatos szemkontaktus, szemöldök felemelése>, olyan körülmények között, amikor egyre-másra nagyon sok embernek elvész a munkahelye, és a jövője <szemöldök felemelése> is ennek kapcsán, akkor a csodavárás taktikája <fejngatás, szemöldök felemelése> az teret nyer. Én azt gondolom, hogy azt kell világosan látni, ésszerűen, racionálisan, hogy éppen ez a fajta populista felelőtlen, túlköltekező <folyamatos szemkontaktus>, az államot minden határon túl felnövő politika volt az, amelyik a magyar gazdaságot ebbe a nagyon súlyos helyzetbe <szemöldök felemelése> hozta, ahol a gazdasági válság bennünket sokkal mélyebben <bólint> érint, mint adott esetben más országokat, pl. Csehországot vagy Lengyelországot....

Navracsics Tibornak (M1, Az Este, 2009. 01.30.) számonkérő kérdést tesz fel az interjúvezető. Mészáros Antónia a beszélgetőpartner pártjára vonatkozó metainformatív megjegyzésekkel kezdi a beszédlépést, ezután fogalmazza meg kiegészítendő kérdését. A személyes nézőpont részint az igék többes szám harmadik (gondolják) és többes szám első személyű (tudunk, tennünk) alakjainak használata által, valamint az önök személyes névmással fejeződik ki. A korábban megfigyelt árnyalt információkérésnek nyoma sincs. Határozott hangvétellű, a brit gyakorlatban inkább a férfiakra jellemző homlokzatfenyegető kiegészítendő kérdést hallhatunk.

MA: - Az, hogy Önök azt gondolják, hogy Gyurcsány Ferenc mondjon le..., és hogy mindenről a kormány tehet, azt eddig is tudtuk <határozott szemkontaktus>. Mi-ért nem voltak hajlandóak ma konkrétan arról beszélni <szemkontaktus, bólint>, hogy Önök szerint most..., ebben a helyzetben... mit kell tennünk ahhoz, hogy kilábaljunk belőle^

A politikus információközlése határozott kijelentő mondat, amelyet nemverbális jeleivel is felerősít. A 'férfiás' kérdésre a műsorvezető szavait ismételve 'férfiás' válasszal felel. Modalitásmentes megnyilatkozásával azt a benyomást kelti, hogy teljes mértékben tudatában van a megoldásnak, valamint szándékozik elkerülni a konfliktus lehetőségét. Nem veszi át a műsorvezető mi - önök szembeállítását, a kormányról egyes szám harmadik személyben beszél. Egy esetben jelenik meg a többes szám első személyű igerag, amellyel feltehetően a választópolgárokkal való azonosulását fejezi ki. A férfi politikus információközlése, tárgyilagos és távolságtartó.

N.T.: - Egészen konkrétan beszéltünk róla. <bólintás, szemöldök megemelése> A legrövidebb út a gazdasági válságból való kilábalásra egy hiteles<bólintás>, a többség bizalmát élvező és cselekvőképes kormány<bólintás>. Ez pedig akkor jöhet létre, hogyha az európai parlamenti választásokkal egy időben új választásokat tartunk. Ez a legrövidebb válságkezelési mód, ennél nincsen rövidebb <fejngatás>.

Mészáros Antónia **Varga Mihálynak** olyan eldöntendő kérdést tesz fel, amelyben jövőbeli intézkedésekre kérdez rá. A nézőket - s a műsor szerkesztőit - képviselő műsorvezető szemlélete tükröződik a politikus pártja által alakított kormány és a 'nekünk' szembeállításával, amelyet már a korábbi interjúban is megfigyelhettünk. A beszélgetés egésze azonban kevesebb homlokzathelyettesítő beszédaktust tartalmaz, mint a Navracsics-interjú. Valószínűleg a férfi politikus mérsékelt kommunikációja hatására a női kérdező is a sztereotipikusan nőies információkérési módokat részesíti előnyben.

MA: - És, ha vészhelyzet van, az az is, az azt is jelentheti, <maga elé néz> hogy egy újabb kormány, esetlegesen a FIDESZ vezetésével<felemeli tekintetét, fejét oldalra fordítja, vendége szemébe néz> vagy részvételével újra tárgyalná pl. az IMF-fel, Valutaalappal való magyar kormánysszerződést^ <szemöldök felemelése, szemkontaktus>, és majd jobb hiányt eszközölne nekünk?<kérdő hangnem>

A politikus információközlése nem tartalmaz minősítő kifejezéseket. Megjegyzi ugyan, hogy az ellenzéki pártokkal általában nem tárgyal az IMF, de nem használ erős érzelmi színezetű szószerkezeteket, közlése nem ölt kampánybeszéd-jelleget. A kérdésre kitérő választ ad. Az interjú egészében meglehetősen ritka a tagadó alakok előfordulása, ehelyett a pozitív, az egyetértés érzetét keltő fogalmazás érhető tetten, amelyet a többes szám első személyű igeragokkal hangsúlyoz.

VM: - Az IMF-fel most is folyamatos konzultációban vagyunk^<szemkontaktus, bólint>, igaz, hogy nekik nem kötelességük egyik országban sem ellenzéki pártokkal tárgyalni, de hát látják azt, hogy itt jövő tavasszal választások vannak. Kikérik a mi véleményünket is, és mi tájékoztatjuk őket az álláspontunkról <bólint, szemkontaktus>. Hamarosan sor kerül megint egy ilyen egyeztetésre^.

3.2 Információkérés és -közlés Krizsó Szilvia beszélgetéseiben

Hiller Istvántól (M1, Az Este, 2008.01.28.) kiegészítendő kérdéssel kér információt az interjúvezető, miután tárgyilagosan hivatkozott a partner korábbi kijelentéseire. A kérdés neutrális, nem érzékelhető a kérdező álláspontja. Az információkérés akár a szakértői interjúkban is elhangozhatott volna, gender-specifikus jegyet nem tartalmaz.

KSZ: Ön korábban úgy fogalmazott, hogy a reneszánsz év költségei egy milliárd forint alatt nem állnak meg. Hol a határ^

A miniszter információközlését egyes szám első személyű ragokkal kezdi, majd átvált többes szám első személyre, amellyel a kulturális szférában tevékenykedő művészekkel, szervezőkkel egy csapatba tartozását hangsúlyozza. Fentebb utaltunk a kérdés neutrális voltára, itt a válasz hasonló jellegét emeljük ki. Az idézet politikai színezettől mentes. Eszerint tartalmilag, a nézőpontot illetően meghatározó lehet az információkérés módja, viszont a gender determináns voltára nem mutathatunk rá.

HI: Azt gondolom, hogy igazam lett, merthogy végülis a költségvetési tárgyalás során 4 milliárdos költségvetést sikerült elérni^. Egy milliárd alatt nem vágtam volna bele, ez a 4

*milliárd forintos költségvetés a hagyományos évadoktól megkülönböztetheti a reneszánsz évet^, magyarul^, nemcsak a nagy rendezvények^, nemcsak kiállítások, nemcsak konferenciák, hanem a szó szoros értelmében az ország legtöbb településén **megjelenhetünk**^.*

Draskovics Tibort pénzügyminiszteri jelöltségével kapcsolatban kérdezi a műsorvezető. Az eldöntendő kérdés tagadó alakja mérsékeltebbé teszi a beszélgetőpartner személyiségére vonatkozó megjegyzéseket, azok mégis homlokzatfenyegetőnek minősülhetnek. A brit kultúrában a női interjúvezetők múlt század végi gyakorlatára kevésbé jellemző információkérés figyelhető meg Krizsó Szilvia kérdésében. A magyar köztelevízió műsorvezetője feltehetően eleget kíván tenni a szakmai szituációnak megfelelő genderelvárásoknak, s látszólag ötvözi az információkérés asszertív (korábban férfiakra jellemző) és szupportív (sztereotipikusan nőiesnek vélt) módjait. Természetesen nem állíthatjuk, hogy a támadó kérdések kizárólag a férfiakra volnának jellemzőek, viszont azoknak a nőknél megfigyelt, árnyaltabb változatai arra engednek következtetni, hogy a társadalom (a háttérben a csatorna tulajdonosok, szerkesztők) női beszélgetésvezetőkkel szembeni szerepelvárásai a mérsékelt fenyegető kérdések megfogalmazását teszik lehetővé.

A nyilvános szereplésekben edzett politikus könnyen kezeli a konfliktus lehetőségét is magában rejtő információkérést, a műsorvezető jelzőit nem utasítja el. Feltételes mondata teret ad a műsorvezetőéhez hasonló vélekedésnek is, de nem teszi kötelezővé azt. Hogy számára hízog, amit az információkérésben hallott, az részint a következő tagadó mondatából derül ki, másrészt a nemverbális jeleiből. Így, bár az interjúvezető személyeskedő megjegyzése konfliktus-helyzet lehetőségét is magában rejti, a politikus a múlta vonatkozó jelzők érvényességét a jelenre terjeszti ki, s elkerüli a homlokzat körüli csatározásokat.

KSZ: Már nem annyira ravasz... és szakmailag hiú, mint régen? <előredől, szemkontaktus, jobb alkarján támaszkodik>

DT:Ha ravasz és szakmailag hiú voltam, akkor vagyok is <szemkontaktus, bólint, halvány mosoly, fejjátogatás>. Nem változom olyan gyorsan <folyamatos fejjátogatás, mosoly, szemkontaktus>

A **Navracsics Tibor**-interjúban (2009.02.10.) ügye-kérdésként kezdi információkérését a műsorvezető, azonban a megnyilatkozás további része információközlés. Az információkérés, ahogy azt Mészáros Antóniánál is láthattuk, egy hosszabb beszédsekvencia során valósul meg, a beszélgetőpartner nyugtázásai miatt. Itt verbális és nemverbális szinten is érzékelhető az interjúvezető távolságtartó és magyarázatot kérő álláspontja. Mindazonáltal, kritikai megjegyzése a nőies szerepelvárásoknak megfelelően visszafogott (*Azért..a számok között] nagy a különbség.*)

KSZ: Ugye, Önök többször azt mondták <szemkontaktus>, hogy nem igazából jó a közbiztonság..., és akkor most finoman fogalmaz[tam] <gyorsabb beszédtempó>.

NT: [Igen].

KSZ: [hogyan Ön azt mondta egyszer]

NT: [Igen, finoman tetszett fogalmazni]<bólint, szemkontaktus>.

KSZ: Magyarországon, s ezért a kormányt hibáztatják, s hogy Ön volt az, aki azt mondta decemberben, tavaly decemberben <fejét jobb vállára hajtja, maga elé néz, majd szemkontaktus> illetve Orbán Viktor pártelnök is <gyors beszédtempó>, hogy három milliárd forint kell ahhoz, hogy a rendőrséget rendbe tegyék..., meg is találták az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium ezt a három milliárd forintot, de most már harminc milliárdról beszélnek <leejt fejét, szemkontaktus> Fidesz-es képviselők <kezeit kitarja, szemkontaktus>.

NT: [E..egy ..picit]

KSZ: [Azért..a számok között] nagy a különbség.

NT: Igen. Ugyanis a költségvetési vitához, amit beterveztünk három és fél milliárdos

módosító csomagot, az egy rendőrőrs építési program <bólogat, szemkontaktus>, vagy rendőrőrs létesítési program első lépése <fejét oldalra hajtja, szemkontaktus>.

A politikus pozitív, egyetértést kifejező kijelentései feltehetően a kialakult ellentét feloldását célozzák meg, vagy NT azt az érzetet kívánja kelteni, hogy nem mond ellent a köztvériporterének, s ezáltal igyekszik megnyerni a hezitáló választók szimpátiáját. Egy közbevágása ugyan a műsorvezetői támadásokra vonatkozó visszavágás jegyeit (e..egy..picit..) mutatja, de gyorsan vált, s nem ebbe az irányba viszi a beszélgetést. A többes szám első személyű igeragozással vállalja a pártja tetteit. Okfejtésében a felvetésben megfogalmazottak érvényességi mezejét csökkenti, így kísérli megmagyarázni, miért térnek el az interjúvezető által említett számok.

Orbán Viktorral (M1, Az Este, 2008.03.11.) beszélgetve egyik információkérését teljes mértékben információközléssel teszi az interjúvezető. A nyilvános szereplésben meglehetősen jártas, az interjú idején ex-miniszterelnöknek nem jelent nehézséget az indirekt információkérés. Mivel a beszélgetés során a politikus többször provokálja a kérdést vagy hivatkozást, itt megjegyezzük, hogy a vendég korábbi nyilatkozatainak pontos idézésével a kérdező nem hagy teret esetleges szakmai kifogásoknak. Bár felvezetésében kritikai megjegyzést tesz, az igazi számonkérő kérdést a meghívott vendég szavainak idézésével, valósítja meg. A sarokbaszorító információkérés 'nőies' módja itt a védett pozícióból történő mérsékelt támadás.

***KSZ:** Ön erősebben is fogalmazott^, mert ööö<jegyzeteit nézi> azt mondta korábban, mondjuk ez még 2006. októberében volt^, hogy az emberek megmenekülnek a felesleges megszorító intézkedésektől, az ország újra cselekvőképessé válik, s miután a kormány hozzákötötte magát ezekhez az intézkedésekhez <felolvassa az idézett sorokat>, a kormánynak is és a kormányfőnek is távoznia kell*

Válaszában az ex-miniszterelnök megerősíti az interjúvezető által idézett korábbi kijelentéseit, viszont a jövőbeni helyzet alakulását a kormánypártoktól teszi függővé. Magabiztos, személyes hozzáállását egyes szám első személyű igeragozással, valamint magyarázó mellékmondatával fejt ki, amelyet élénk nemverbális kommunikációval kísér. Ne feledjük, hogy a köztelevízió elvileg politikai elfogultságtól mentes csatorna, ami azt is jelenti, hogy bármelyik párt szimpatizánsai nézhetik a műsort. Logikusnak tűnik a baloldal, valamint a potenciális szavazók megszólítása, akik a kormánypártokat alkotják, illetve azokból kiábrándult pillanatnyilag nem elkötelezett választópolgárok is lehetnek.

***OV:** <bólogat> Meglátjuk, így lesz-e. Amit mondtam az előbb, meg amit ön most itt idézett^, azt én tartom^, de hát...ugye a Parlamentben mm.. a kormánytöbbség tartja életben a kormányt <előredől>. A kérdés az, hogy a kormánypártok, akik a kormánytöbbséget adják^ <hátradől>, levonják-e ezeket a szerintem szükséges következtetéseket, de én azért nem sürgetem őket, mert mindennek eljön az ideje, előbb-utóbb <mosoly, bal kéz föl-alá, szemöldök magasra emelése, élénk, változatos mimika> csak átgondolják a helyzetüket, és valamire jutnak <bólint>.*

Varga Mihályt (M1, Az Este, 2009.03.12.) az MDF miniszterelnök-jelöltjének elutasításáról kérdezi a műsorvezető. Információkérése információközlésből és egy rövid kérdőszóából áll, amellyel kiegészítendő kérdést fogalmaz meg. Határozott hangvételű információkérést figyelhetünk meg. Krizsó Szilvia számonkérő információkérése az alábbi részletben is finomítottnak tűnik, pontosan az egyes szám harmadik személyű, a Fidesz pártjára vonatkozó megjegyzéssel. Nyílt támadás helyett a közvetett nódot választja (ld. az utolsó előtti mondat).

***KSZ:** Korábban nagyon sokszor <fej oldalt billen> azt mondták, és szinte minden Fideszes*

<bólogat, szemkontaktus> politikus azt mondja, hogy ahhoz <előredől>, hogy beinduljanak a gazdasági folyamatok <gyors beszédtempó> Magyarországon, illetve, hogy a válságból ki lehessen jutni <szemkontaktus>, ahhoz kormányváltásra van szükség <tagoltan, hangsúlyozva, bólint, szemkontaktus>. Erre lett volna most mód, hiszen Dávid Ibolya felvetette azt, hogy ahhoz, hogy konstruktív bizalmatlansági indítványt terjesszenek be <gyors beszédtempó>, ő megnevezett egy miniszterelnök jelöltet, a Fidesz erre kategorikusan nemet mondott. Miért?

Bizonytalannak tetsző információközlést figyelhetünk meg, majd a 'framing', másnéven a körülhatárolás technikáját (Entman, 1993) alkalmazva a politikus a számára fontosabb témát, a válságból kivezető utat, emeli ki. Saját véleményét egyes szám első személyű igealakokkal kezdi megfogalmazni, majd rövid hezitáció után a TV-nézők megszólításával próbál egyetértést kialakítani Bokros Lajos tevékenységével kapcsolatban.

VM: Hát, ő itt szerintem, nem csak az a kérdés, hogy <fejintés, szemkontaktus> kell-e most miniszterelnököt váltani, mert az egy technikai probléma <fej oldalra billen, bólint>, én alapvetően azt tartom fontosnak, hogy a válságból <bólint, szemkontaktus> milyen kivezető út van <bólint, szemöldök felemelése>, milyen kivezető programot akar valaki megvalósítani. Ebből a szempontból <fejintés, homlokráncolás> Bokros Lajos megoldásai nem elfogadhatók,, de..a.. nézők is jól emlékeznek talán arra <szemkontaktus, komoly arc>, hogy Bokros Lajos megoldása az volt <bólint, fej oldalt fordítása, maga elé néz>, hogy ő..tandíjat vezetett be, elvonta a gyermek után járó adókedvezményt...

3.3 Információkérés és -közlés Kálmán Olga beszélgetéseiben

Kálmán Olga információkérései nemcsak információközlést, kérdéseket és metainformatív megjegyzéseket tartalmaznak, hanem élénk nemverbális jeleket is. Kérdései a beszélgetést határozottan irányító, nőies és férfias elemeket ötvöző stílust tárnak fel.

Eörsi Mátyásnak (ATV, Egyenes beszéd, 2007.07.16.) információközlésekkel telítve ajánlja a beszélgetés következő témáját az interjúvezető. A titkosított iratokat átvizsgáló bizottság létrejöttével kapcsolatban számonkérő megjegyzést tesz, majd a köznyelvi 'Mi van vele?' kiegészítendő kérdéssel zárja beszédlelését. A kérdés, női kérdezőktől szokatlan megfogalmazása fokozza a számonkérő jelleget.

KO: Azt mondta, hogy a demokrácia egy hosszú tanulási folyamat. Ebben a hosszú tanulási folyamatban van egy rendezetlen ügyünk <szemkontaktus>. Ez az ügynök-ügy. Ezt most ööö valószínű olyan pozícióba kerültek Önök <szemkontaktus, bólint>, hogy átvitték a koalíciós partneren is az Önök akaratát. Lesz egy bizottság <kamera EM felé, fanyar mosoly az arcán>. Erről a bizottságról azt hallottuk, hogy hétvégén vagy a hét elején^ -igencsak a hét elején járunk így hétfő lévén – megalakul majd a bizottság..., még nem hallottuk, hogy megalakult volna. Mi van vele?<szemöldök felemelése>

A politikus verbális szinten határozottan védi ki a támadást, többszörösen összetett mondatában, a közönséget indirekt módon megszólítva, idézi a múlt eseményeit. Saját pártjáról egyes szám harmadik személyben beszél. Meglepettségét mindössze nemverbális kommunikációja fedi fel, amely már az információkérés háttérscsatorna-jelzésekként is észlelhető, később pedig a saját információközlését kíséri. Valószínűleg a női interjúvezetővel szemben eltérő elvárásai lehettek a kérdezettnek, vagyis nem maga a kérdés, hanem a nő által történő megfogalmazás okozhatta a zavart. A direkt kérdés úgy tűnik, nem erősíti a direkt válasz lehetőségét.

EM: Valóban, egy 17 éve húzóódó folyamat^ <kitárt kezek>, a televízió nézői jól emlékeznek arra, hogy néha egy-egy csontváz kihullik a szekrényből és akkor mindenki mondja, hogy jaj, de kár, hogy nem sikerült ezt még megoldanunk^.. A Szabad Demokraták Szövetsége nagyon gyakran nekiugrott ennek a kérdésnek, többnyire részsikereket elérve csak.

A **Gusztos Péter**-interjúban (ATV, Egyenes beszéd, 2009.01.29.) a témabevezetés utáni beszédsszekvenciák egyik beszélőlépése a korábbiakhoz hasonlóan direkt információkérés. Az ilyen rövid kérdés pergőbbé teszi a beszélgetést, s a témát pontosabban határozza meg. Az akar ige használata azonban homlokzatfenyegetést, sőt nyílt támadást jelenthet, s a válasz kikerülésére kevesebb lehetőséget ad. Az Este beszélgetésvezetőinél megfigyelt árnyalt fogalmazástól markánsan eltérő, a műsor címéhez hű 'egyenes beszéd' hangzik el. Walsh (2006) tanulmányában a férfi műsorvezetők sarokbaszorító kérdéstechnikájaként ír erről.

KO: ^Mit akart tudni az igazságügy minisztertől<szemkontaktus>?

A politikus nemverbális jelei és a hezitációs markerek árulják el, hogy valóban homlokzatfenyegető aktusként értelmezte az információkérést. Lassan veszi át a tematikai irányítást, a feltételes módból kijelentőbe lép.

GP: <csodálkozó tekintettel, nyitott ajkakkal figyel> Egy picikét ...hátrébb lépnék ..még a..<mosoly, hunyorít> az írásbeli kérdésnél, mielőtt a részletekbe belemegyünk^ <tekintet az asztalra szegeződik, fejét kissé felemeli>. Arról a kérdéstről van szó <szemkontaktus>, hogy öö..minden ...modern.., és <fejét mérsékelten előrebillenti, szemkontaktus, lassú, tagolt beszéd> öö demokratikus államnak.. van egy közös sajátossága.

A **Kósa Lajos**-beszélgetés (ATV, Egyenes beszéd, 2009.02.06.) idézett szekvenciája telített kérdés. Az interjúvezető az információkérésen túlmenően a politikus tagadó válaszát is megkérdőjelezi, majd a bizonytalan közlés hallatán homlokzatfenyegető, választó kérdést fogalmaz meg. A vendég nemverbális reakciója jelzi, hogy valóban támadó, sarokbaszorító kérdés hangzott el. Meg kell állapítanunk, hogy a választó kérdéssel az interjúvezetőnek nem sikerült pontosabb információhoz jutnia, hiszen a politikus információközlése nem tartalmaz határozott állásfoglalást, inkább általánosításokat sorol fel. Az ellenzéki férfi politikus női műsorvezetővel szembeni elvárásai feltehetően nem teljesültek, hiszen a politikus zavara nyilvánvaló.

KO: Polgármesterként más esetet, tehát, nem az Ön példáját hozom fel, tehát, elhiszem <hátradől, szemkontaktus>..ö..Önnek, hogy az Ön személyére voksolnak..azok..ö.., akik a polgármesteri munkája alapján ítélik meg például <bólogat, szemkontaktus> politikusi tevékenységét. De, mégiscsak, nem az a nagy ... átlag <tagolt beszéd>, hogy ismerem én ezt az XY politikus^ <fejingetés, mesélő hangnem>..., tudom, hogy ott van az országgyűlésben^, de nem azt nézem <fejingetés, szemkontaktus>, hogy ő mit csinált itt a térségben, hányszor szólalt fel a parlamentben, hanem azt <homlokráncolás, szemkontaktus> nézem, hogy melyik párthoz tartozik, Fidesz, rá szavazok, MSZP, rá szavazok <határozott hangvétel, bólogat>?

KL: Nem...

KO: Nem így döntenek az emberek^<szemkontaktus, szemöldök felemelése>

KL: Nem, nem. De, van aki, nyilvánvalóan]

KO: [Most] akkor nem^... vagy de? <kamera a meglepett arcú KL-n>

KL: Úgy értem, hogy nyilván van olyan <fej oldalt billentése, bólogat, szemkontaktus>. Hogy, hogy döntenek az emberek, az emberek sokféleképpen döntenek <bólint, szemkontaktus>, tehát hogyha ilyen egyedi állításokat teszünk egymással szembe, az egyszerre lehet igaz <gyors beszédtempó>. Van olyan ember, aki így dönt >bólint, kéz érvelő mozdulata, szemkontaktus>, én nem....

Orbán Viktorral (ATV, Egyenes beszéd, 2009.11.10.) beszélgetve a műsorvezető egy felszólító módú mondat, majd eldöntendő kérdéssel kéri a konkrét információt. A kérdés

prozódiaja, valamint a neutrális fogalmazás célravezetőnek látszik, ugyanis a politikus idézett válasza ritka példája a kérdés határozott megválaszolásának. (Megjegyezzük, hogy ez valóban így is történt.) A válasz háttérben áll a potenciális miniszterelnök-jelölt elszántsága. Kálmán Olga valószínűleg tudatosan játssza el a női gender-szerepet (jelen esetben pontos információkérés + finomító prozódia), amellyel a magas rangú férfi politikust válaszra bírja. Ez alapján azt kell feltételeznünk, hogy a korábbi példákban sem véletlenül alkalmazta a 'férfiasnak' bélyegzett technikát, de azokban a szituációkban nem feltétlenül az információszerzés lehetett a célja.

KO: <kérdő tekintet, fej oldalra fordul, szemkontaktus> A kettő együtt jár, de akkor beszéljünk arról az egyszeri nagyarányú adócsökkentésről. Ha 2010-ben a választók jóvoltából Ön kap felhatalmazást, akkor lesz 2010-ben egyszeri nagyarányú adócsökkentés? <fej oldalt billen, éneklő hangnem, szemkontaktus>

OV: Lesz. <előredől, mosolyog>

Varga Mihálynak (ATV, Egyenes beszéd, 2009.01.13.) a témát információközlés útján ajánlja a műsorvezető. Kálmán Olga magyarázatot ad az IMF vezérigazgatójának magyarországi látogatására, amit a partner nem fogad el. Metainformatív megjegyzése a vezérigazgató és a magyar kormány azonos politikai háttérére vonatkozik. A hangnem és a fogalmazás erősen köznyelvi jelleget ölt. A beszélgetésben az infotainment-hatás érezhető. Az interjúvezető vitatja a politikus felvetését, aki a konfrontációt elkerülendő, tisztázza kijelentését.

KO: Nagy valószínűséggel rá lesz kényszerítve <fej oldalt fordul, szemkontaktus>. Egyébként megkérdezték a vezérigazgatót a kollégák, hogy miért jött, tehát egyáltalán mi indokolta azt, hogy most és Magyarországra jöjjön <bólint, szemkontaktus>, és... a Tények riporterének kérdésére, ezt pont láttam a ...Tényekben^, azt válaszolta, hogy az ő közgazdász csapata, amelyik egy nagyon jó csapat, azt javasolta, hogy oda menjen először, ahol jól mennek a dolgok, és ezért Magyarország.

VM: Hát, Strauss-Kahn úr egy udvarias ember <szemöldök megemelése, szemkontaktus majd lehunyja szemét>, és ugye 2007-ig a francia szocialista párt képviselője volt a francia parlamentben, tehát nyilván érzi azt, hogy ennek azért politikai <kezek érvelő mozdulata, szemöldök megemelése> üzenete is van <bólogat>

KO: Na, most meg már szocialista és azért [mond pozitívokat, tehát]

VM: [én ezt csak a tények] kedvéért mondtam, semmilyen pejoratív éllel nem mondtam ezt a mondatot <szemkontaktus, két kéz érvel>.

Az ATV a baloldali erők által támogatott csatorna, ahol Kálmán Olga a kutatás éveiben nemcsak az Egyenes beszéd című műsor vezetője, hanem a csatorna hírigazgatója is. Ez a pozíció feltehetően nagyobb szabadságot biztosít a beszélgetés szervezésében. A kezdeményezések, információkérések az interjúvezető interakcionális dominanciájára utalnak, s a műsorvezetőnő kompetenciájának benyomását erősítik. Mivel az információkérésben megfogalmazott témák kedvezőtlen helyzetet teremtettek a politikus számára, ő úgy próbált előnyösebb pozícióba kerülni, hogy információközléseiben több beszédtemát javasolt, mint amennyit az interjúszituáció megkívánt volna. A nem verbális háttércsatorna-jelzések, pl. a szemkontaktus kontrolláló funkciója erősíti meg ezt az értelmezést.

3.4 Információkérés és -közlés Nagy Katalin beszélgetéseiben

A politikai jobboldal által támogatott Hír TV műsorvezetője, ATV-s kolléganőjéhez hasonlóan, információkérésében nézőpontot is közvetít, amikor **Kovács Zoltánnal** (Hír TV, Rájátszás, 2008.), Pápa polgármesterével beszélget az önkormányzati elvonásokról. Az indirekt információkérés formailag információközlés, amelyben következtetéseket is

megfogalmaz Nagy Katalin. Különleges bársonyos hangja, hangsúlyozása, továbbá a partner szituációjának elfogult leírása mind a 'nőies' kooperatív kommunikáció elemei.

NK: Pont tehát ez a kérdés, <bal kéz kitár KZ felé>, hogy ^értelmes elvenni az önkormányzatoktól pénzt, hogy minél több, még többen álljanak sorba ezért a bizonyos pénzért vagy pénzre, amit önhibájukon kívül válságba került önkormányzatok jutnak<bólogatás>

A politikus nem él a felkínált lehetőséggel, sőt, kiigazítani igyekszik a műsorvezető többes szám harmadik személyű megközelítését az önkormányzatokról. A meghívott vendégek közül ő az, aki nem veszi magára az együttműködő beszélgetőpartner szerepét, annak ellenére, hogy az interjúvezető minden lehetséges alkalmat megragad kooperatív stratégiájának bizonyítására verbális és nemverbális szinten egyaránt. A vendég tagadó mondattal kezdi megnyilatkozását, ez a politikusok többségére nem jellemző a megfigyelt beszélgetésekben. Majd példák felsorolásával magyarázza meg és terjeszti ki a fogalom érvényességi mezejét a férfi, mintegy felvilágosítva a 'tájékozatlan' női kérdezőt.

KZ: Sz...szóval a..az önkormányzat nem egy elvont fogalom. Hát ott van a munkahelye sokunknak, oda járnak a gyerekeink iskolába, ott élnek a nagyszüleink^, tehát az életünket jelenti egy önkormányzat<szemöldök felemelése>....

A **Kósa Lajos**-interjú (Hír TV, Rájátszás, 2009.01.29.) részlete mindössze kettő kijelentő mondatból álló információközlés. A második mondat kritikai hangvételű, ezzel próbálja szóra bírni partnerét a kérdező, valamint lehetőséget biztosít további kritikai megjegyzésekre. Nemverbális jelei az egyetértést, együttműködést kiépítő kommunikációs stílus eszközei. A politikus információközlése nyugtázással indul, a továbbiakban pedig a helyzet értékelését elősegítendő közelítő adatokat ad meg. Mindazonáltal, bizonytalannak tűnő megnyilatkozása a felszínen finomítani látszik a műsorvezetői információkérés hangvételét. Az interjúrészletben a genderszerepek ötvöződnek.

NK: Kettőszázkilencven forint egy euro <bólogat, mosolyog, szemkontaktus>. Megint itt tartunk. <bólogat >.

KL: Igen, tehát öö..miközben a költségvetést, ha jól emlékszem, akkor kettőszázhatvanvalahány forintos árfolyamon számoltuk ki.

A **Navracsics Tiborral** (Hír TV, Rájátszás, 2009.04.14.) folytatott beszélgetés idézett részlete többszörös információközlésből áll. A feltételes mondattal olyan szituációt vázol a műsorvezető, amelyre joggal várhatja a meghívott politikus minősítő információközlését. Az interjúvezető felvetésében egyes és többesszám harmadik személyű igeragok gondoskodnak a tényszerű kijelentésekről, csak a paralingvisztikai jegyek módosítják a neutrális információkérést. A politikus mérsékelt provokációja érhető tetten itt, hiszen a korábbiakkal ellentétes tartalmú kijelentésével látszólag a kormánypártok előnyös pozícióját hangsúlyozza a Fideszével szemben, nemverbálisan viszont mérsékelt jelét adja, hogy nem így gondolja. Az M1 és a brit Today című program női műsorvezetőinél megfigyelt árnyalt információkérés valósul meg jelen esetben is.

NK: Azért azt érdemes megfigyelni <fej oldalt billentése>, hogy közös az érvelése az MSZP-nek és az SZDSZ többségének is <bólogat, szemkontaktus>, amikor azt mondják, hogy az ország érdeke ez <bólint, szemkontaktus>, hogy legyen egy gyorsan, cselekvőképesen megalakuló új kormány. Az, hogy a haza érdeke valami <kéz érvelő mozdulata>, azt, ha ... nagyon sokszor mondják, el fogják hinni az emberek <mosoly, előredől, dallamos beszéd>, és olyan színben tűnik föl majd a Fidesz, hogy nem akarja a haza érdekét.

NT: Hát, ezt egészen pontosan el is mondta Gyurcsány Ferenc <bólint, fej oldalt billentése> a -....időnként elcsukló hangon mondott búcsúbeszédében -, amikor azt mondta, hogy <maga elé néz>, ezt a kormányt nem szabad bírálni, mert <<ironikusan, fejjel> aki ezt a kormányt bírálja^, ...az a nemzet érdekével szemben áll <bólint>.

A politikus válasza a framing-technika alkalmazásával kiemeli az interjúvezető által megfogalmazottakból az MSZP-s érvelést, s azt elsősorban a miniszterelnökre vonatkozó minősítésé változtatja. A beékelte mondatban NT ironikusan, bár a valóságnak megfelelően fogalmaz, hiszen valóban elcsuklott a miniszterelnök hangja, a minősítés a verbális elemeken túl a hangnemben és nemverbális szinten érhető tetten. Az általam elemzett beszélgetésekben az ironia megfigyelhető a két tematikus csatorna műsorában, mind a női interjúvezetők, mind a férfi politikusok megnyilatkozásaiban. Nem tűnik gender-specifikus eszköznek.

Páva Zsoltot (Hír TV, Rájátszás, 2009.10.13.) Pécs polgármesterét, a Pécsi Vízmű visszafoglalásáról interjúolja meg Nagy Katalin. Az információkérés kritikai megjegyzéssel, hivatkozással, információközléssel kezdődik, majd tagadó eldöntendő kérdéssel zárul. A két tagmondat közötti ellentétet kifejező 'de' szócska utal a kérdező által felvázolt eltérő vélekedésekre. Az interjúvezető elemzésre került beszélgetéseiben a kritikai megjegyzések jellemzően a kormánypártokra vonatkoznak, s nem a meghívott vendégekre. Itt a jobboldali politikust érte mérsékelt bírálat, amely megfogalmazásakor NK nemverbális jelei árulják el, hogy szokatlan ez a Rájátszás műsorában (2006-2009). PZS nem reagál a műsorvezető megjegyzésére, így kerül el a homlokzat körüli csatározást, s a felvetés második részére ad megerősítő választ. Feltétlenül gender-specifikus módnak tekintem, ahogy a női beszélgetésvezető finomított kritikát ad a férfi interlokutornak.

NK: Hát, huszáros volt ez a vízmű elfoglalás <előredől, lehunyja szemét, bólint>, és bár, ugye a dolgozók azt mondják, hogy ők elvileg örülnek annak <szemkontaktus>, hogy ha teljesen önkormányzati tulajdonban lesz a vízmű..., de azért ez a megoldás nem lehet, hogy szerzett ellendrukkereket is Önöknek <előredől, szemkontaktus>?

PZS: Biztos szerzett ellendrukkereket, ebben nyilván kétség nincsen <szemkontaktus>, nem szokványos megoldásról van szó <előredől, szemkontaktus>,...

Varga Mihálynak (Hír TV, Rájátszás, 2009.01.12.) telített kérdésben fogalmazza meg információkérését a műsorvezető, egy kiegészítendő és kettő eldöntendő kérdéssel. Az 'aggódó nő' sztereotípiáját alkalmazza NK, ami az adott interjúszituációban működőképesnek bizonyul. Megjegyzendő, hogy a Rájátszás interjúinak nem célja a férfi politikusok megleckéztetése. A konzervatív értékeket képviselő csatorna műsorvezetőnője a magas rangú férfi politikus homlokzatát nem fenyegeti, helyett bársonyos hangon érdeklődik.

NK: Önök mit tudtak elmondani, vagy a bizottság tagjai mit tudtak elmondani, hogy <szemkontaktus, előredől> ők hogyan látják? Biztonságosnak látják ezt a konvergencia programot?<bólint, szemkontaktus> Látják a költségvetésben azokat a számokat, amelyeket majd a gazdaságélénkítésre fordítani kell^ <felemelt szemöldök, szemkontaktus>... vagy fordítani kellene? <mosoly, szemkontaktus, fejjel>

VM: Hát, mindenképpen igyekeztünk arra fölhívni az igazgató úrnak a figyelmét <összevont szemöldök, szemkontaktus>, hogy..őö. Magyarországra oda kell figyelni, mert Magyarországon egyáltalán nincsenek rendben a gazdaság dolgai^,

Információközlésében Varga Mihály a telített kérdés adta lehetőséget kihasználva a saját véleménye alapján foglalja össze az eseményeket. Információközlésében minősítő vélekedésének ad hangot, s jövőbeni (sajnálatos módon máig érvényben lévő) feladatot is megfogalmaz. A Varga Mihály-interjúban Nagy Katalin a politikusnak kedvező interjúszituációt teremt olyan témák ajánlásával, amelyeket a politikus bátran elfogadhat. Nem

meglepő, hogy a vendég információközlései kevés háritást tartalmaznak.

4. Összegzés

A tanulmány konkrét példái azt szemléltetik, hogy a legtöbb információkérés az interjúvezető részéről információközléssel, valamint kiegészítendő és eldöntendő kérdésekkel történt. Korábbi kutatások a kiegészítendő kérdéseket említették a politikai interjúk gyakori információkérési módjának, s az eldöntendő kérdések magas számát rendkívülinek vélték (Huszár 2007). Jelen tanulmány mindkét kérdésforma szignifikanciáját hangsúlyozza, ahol nem tekinthető az egyik típus a másiknál dominánsabbnak. Mind az eldöntendő, mind a kiegészítendő kérdések nélkülözhetetlen információkérő eszközök, s a vizsgált interjúkban nem állíthatók fontossági sorrendbe. Egyaránt udvarias és hatékony kérdezési módok lehetnek, de nem minden esetben azok.

Értékelésükkor figyelembe kell vennünk, hogy a női interjúvezető szakmai genderszerep választása nem feltétlenül esik egybe a férfi interjúalany elvárásaival, s bármilyen objektív igyekszik is lenni, a kutató neme -pervazív szerep lévén- szintén befolyásolhatja megfigyelései értelmezését. További fontos szempont a társadalmi meghatározottság, itt a magyar patriarchális rendre gondolok, ahol a magas presztízsű pozíciókat leginkább férfiak töltik be, s ahol az íratlan szabályok szerint a nőknek együttműködő kommunikációt kell folytatniuk a férfakkal történő interakciók során. Ez pedig megnehezítheti a női interjúvezető helyzetét, aki egy korábban férfiak által betöltött szerepet vállal magára, s eltérő genderszerepet is játszhat az új szituációban, pl. asszertív információkérést valósít meg.. Ha ezt sztereotip nőies nemverbális eszközök segítségével nem tompítja, a férfi interjúalany rosszállását, elutasító viselkedését vagy megdöbbenését idézheti elő, amelynek eredményeként a válasz sokszor üres diplomata 'bla-bla'.

A négy interjúvezető összesen húsz beszélgetéséből idézett információkérekések részint Holmes (1984) megfigyeléseit igazolják, a nők által gyakrabban alkalmazott affektív ügyekérdést illetően, másrészt Ford (2008) eredményeit erősítik meg a telített kérdés rendszeres információkérő módjára vonatkozóan. Az utóbbi esetében többféle kérdéssel több témaajánlásra kerülhet sor, vagy ugyanannak a témának különböző részleteire, okaira kérdez a műsorvezető. Ez a kérdéstechnika választási lehetőséget kínál a beszélgetőpartnernek, aki, ha már egyet elfogad, pozitívabb színben tüntetheti fel önmagát, mivel mentesül a témaelhárítással járó kellemetlenségektől. Ez a férfi politikusnak kedvező nőies információkérekésként értelmezhető, azonban az információkérésre adott válasz, a politikus információközlése nem bizonyult pontosabbnak egy bizonyos kérdéstípus esetén.

A vizsgált interjúrészletek információkérekései a négy műsorvezetőnő eszköztárának sokféleségét, s nem hierarchiáját mutatják be. Míg Mészáros Antónia kérdéseiben a feltételezések, a vélekedések árnyalt megfogalmazása jelenik meg kiegészítendő és eldöntendő kérdésekben egyaránt, addig Krizsó Szilvia következetesen alkalmazott információkérési módja az utalásokat tartalmazó információközlés és kiegészítendő kérdés.

Finomított kritikai észrevételeit tagadó eldöntendő kérdéssel " *Nem gondolja, egyébként*" fogalmazza meg. Bár Az Este műsorvezetői mérsékeltébb minősítő megjegyzéseket tesznek az Egyenes beszéd, vagy a Rájátszás műsorvezetőinél, Krizsó Szilvia idézett interjúrészleteiben is találunk erre példát.

Kálmán Olga és Nagy Katalin személyes vagy a csatorna által elvárt vélekedésének is hangot ad információkérésében, s ez határozottabban ragadható meg mindkettőjüknél-verbális és nemverbális szinten egyaránt-, mint a köztelevízió műsorvezetőinél. Kálmán Olga célorientált kérdésfeltevése kiegészítendő és eldöntendő kérdéssel, továbbá információközléssel valósul meg, melyekkel beszélgető partnerét meglepi. Feltételezhetően itt lépnek életbe a fentiekben említett, a női műsorvezető genderszerepével kapcsolatos elvárások, illetve azok ütközései, másfelől a politikai interjú műfajának infotainment-szerű

modern jegyei, a látványos álviták, amelyekkel a nézettséget szándékozik növelni az interjúvezető. Az információszerzés többször nem sikerül maradéktalanul, hiszen a 'homlokzat-fenyegetett' politikus védekező eljárásokat alkalmaz.. Amikor viszont információszerzés vezérli a kérdezőt, a paralingvisztika nőies eszközeit aktiválva éri el célját.

Nagy Katalin gyakori eszköze az információközlést kísérő, vagy azt magában foglaló ugye-kérdés, amellyel elősegíteni szándékozik az interjú idején ellenzéki szerepben lévő jobboldali politikus férfiak információközlését. Bár támogató kérdéstechnikát és nemverbális kommunikációt alkalmaz, nem minden meghívott információközlése tartalmaz kézzelfogható információt. Amennyiben nem az információszerzés motiválja a beszélgetést, hanem a nyilvánosság biztosítása a politikusok közlésének, úgy NK sikeresen tölti be az udvarias, nőies interjúvezető szerepét

A fentiek alapján határozottan nem állítható, hogy az információkérés bármelyik módja hatékonyabbnak bizonyulna a másiknál, viszont az árnyaltabb fogalmazás feltétlenül gender-specifikusnak mutatkozott. A férfi politikusok válaszai –természetesen médiatapasztalataiktól, szándékaiktól függően – nem mutatnak szoros tartalmi összefüggést az őket meginterjúvoló nők bizonyos kérdésformáival, viszont azt megállapíthatjuk, hogy a sarokba szorító kérdések többnyire válaszkikerüléseket eredményeztek.

(Lásd erről a témáról még kötetünkben Virágh Árpád írását.)

Irodalom

- Brown, G. – Yule, G. (1983) *Discourse Analysis*. Cambridge: University Press.
- Eklics Kata – Huszár Ágnes (2010) Válaszkikerülési stratégiák médiainterjúkban. *Magyar Nyelvőr* 134(4): 390-404.
- Ford, C. E. (2008) *Women Speaking Up. Getting and Using Turns in Workplace Meetings*. New York: Palgrave Macmillan.
- Huszár Ágnes (2007) Egy politikai interjú anatómiája. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények. A Miskolci Egyetem Közleményei* 2/1: 109-118.
- Huszár Ágnes (2009) Az információkérés grammatikai megvalósulásai a beszélgetésvezető stratégiájában. In: Gecső Tamás - Sárdi Csilla (szerk.) *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 116-120.
- Harris, S. (1991) Evasive action: how politicians respond to questions in political interviews. In: *Scannel* (ed.) 76-99.
- Sacks, H. – Schegloff, E. – Jefferson, G. (1974) A symplest systematics for the organisation of turn-taking in conversation. *Language* 50: 696-735.
- Iványi Zsuzsanna (2001) A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125(1): 74–93.
- Partington, A. (2006) The Spin-doctor and the Wolf-pack: Rhetorics in Conflict at the White House. In: Nicoletta Vasta (ed.) *Forms of Promotion: Texts, Contexts and Cultures*. Bologna: Pàtron Editore. 143–166.
- Szili Katalin (2007) Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131(1): 1-17.

Női öndefiníció a férfiak tükrében: A szexista humor mint a férfiak önértékelésének eszköze A Való Világ 4 és 5 adásainak elemzése

Pethő Mária
m.petho79@t-online.hu

Producing a particular definition for reality TV is complex due to its hybrid nature. The genre has witnessed a move away from an attempt to capture a life lived to the televisual arenas of formatted environments. The relationship between reality TV and its participants is basically exploitative: the programme-makers exploit their characters through manipulation, and the participants (lack of talent and wisdom) exploit the programme in the hope of becoming a celebrity. The main interest of the paper is how editorial control sustains (less frequently dissolves) classical patriarchal norms through presenting some forms of verbal aggression. The key focus is on sexist humour and bad words. I have chosen the method of discourse analysis and sociological film interpretation to mirror the ways in which characters of a Hungarian reality show create and paint a distorted picture on the female sex. One of the key lessons of the cited discourses is that the success of 21st century television programmes lies in using aggressive verbal expressions.

Keywords: reality TV, aggression, sexist humour, bad words

Az úgynevezett valóságshow műfajának meghatározása bonyolult feladat. A valóság közvetítésének igényétől egyre inkább távolodik, és egy mesterségesen létrehozott környezet kérdésfelvetéseit tükrözi. A valóságshow és szereplőinek kapcsolata alapvetően kizsákmányoló: a szerkesztők kihasználják karaktereiket, míg az önkéntes amatőrök a hírnév reményében használják ki a műsort. A dolgozat azt vizsgálja, hogy a szerkesztői tevékenység hogyan tartja fenn (ritkább esetekben: hogyan tagadja meg) a klasszikus patriarchális szereprepertoárt a verbális agresszió különféle típusainak alkalmazása segítségével. A kutatás középpontjában a szexista humor és a trágár kifejezések állnak. A diskurzuselemzés és a szociológiai filminterpretáció módszerét alkalmazva ismertetem a magyar valóságshow szereplőinek azon nyelvi stratégiáit, melyek révén meglehetősen torz képet festenek a női nemről. A vizsgált megnyilatkozások egyik legfőbb tanulsága, hogy a huszonegyedik század televíziózásának sikere a társakra irányuló agresszív nyelvi eszközök használatában rejlik.

Kulcsszavak: valóságshow, agresszió, szexista humor, trágárság

1. Bevezető

A *Való Világ 4* és *Való Világ 5* adásait elemezve arra keresem a választ, hogy a műsor – még ha nem is tudatosan – milyen nyelvi, kommunikációs és viselkedésbeli mintát ad azoknak, akik főműsoridőben a TV elé ülnek és végignézik a körülbelül 50 perces adásokat. Azért tartom fontosnak a nyelvi kifejezés szempontjából történő értelmezést, mert, ahogy Kapitány Ágnes fogalmaz a valóságshow-król szóló szociológiai tanulmányában, a műsor „erős világkép-közvetítő szerepe, sajátos társadalomképe és emberképe, az emberi viszonyokról sugallt képe, mindezzel összefüggő szimbolikus és értékűzenetei, modell-adó és szocializációs hatásai, manipulációs eszközei és a társadalmi nyilvánosságról sugallt képe miatt szinte megkerülhetlenné válik” (Kapitány 2002, 1).

A jelenlegi írás ismerteti a műsor által felvonultatott nőtípusokat, valamint azt, hogyan jelenítődnek meg ezek a karakterek a férfiakkal való kapcsolataikban. A vizsgálat középpontjában az a jelenség áll, hogy a patriarchális szereprepertoárral való azonosulás, illetve az attól való eltérés milyen stratégiák mentén szilárdul meg a diskurzusokban.

2. A valóságshow műfaja

Meghatározni nem könnyű, mivel hibrid műfajról van szó. A televíziós vetélkedő versengésre épülő, a talk show E/1 önvallomásos jellegű, valamint a szappanopera szerkesztői tevékenységen alapuló narrativizált, karakter-centrikus eszköztárát alkalmazva, a

dokumentum műfajától (ami az eredeti műsorokat jellemezte) egyre inkább távolodni látszik, és a megfigyelésről áttevődik a hangsúly a szereplésre és a megjelenítésre. (Holmes, 2004) A huszonegyedik század úgynevezett reality műsorai rohamosan veszítenek visszatükröző funkciójukból, céljuk szinte kizárólagosan a szórakoztatás. Az 1980-as és 90-es évek óta egyre fontosabbá vált a televíziózás gazdaságossága. Míg az amerikai *Real World* 2002-es adását eredetileg szappanoperának tervezték hívatásos színészekkel, de hogy olcsóbbá tegyék, civileket vontak be helyettük. A valóságshow tipikusan az ingyenes csatornák eljárását alkalmazza: a népet a néppel kell megetetni, az embereket saját magukat csámcsognivalónak önmaguk elé vetni elvet. „A Reality-TV a **gazdasági válság tévéműsora**”, írja a TV Today: „a média megbízhatóan szállítja a legerősebb érzelmeket. Átélt vagy nem, igaz vagy hamis, szimuláció vagy eredeti: ezek a kategóriák már nem számítanak. A döntő kérdés így hangzik: alul vagy felül? **Győzelem vagy bukás?**” (Schimmeck 2010, 163).

3. A *Való Világ* bemutatása

A magyarországi *Való Világ 4* 2010. november 20-tól 2011. május 8-ig tartott. A *Való Világ 5* szeptember 12-én kezdődött, 2012 tavaszán várható a befejezése. Az RTL Klub-on közvetítik. A helyszín mindkét esetben ugyanaz, a szereplők élettere egy kis udvarral rendelkező, hatalmas falakkal elzárt mikrokozmosz. A lakók egyáltalán nem érintkeznek a külvilággal, onnan elvileg semmilyen információt nem kaphatnak. A bezártságnak köszönhetően ez az ingerszegény környezet a magánszférát helyezi a középpontba. Erre mutat rá Eva Flicker (2011) is a tanulmányában, melyben két német valóságshowt elemez. A műsor lényege a versengés: a nézők által megszavazott győztes egy lakással, egy autóval és készpénzzel távozhat a luxusbörtönből. A szerkesztők minden nap körülbelül 50 perces összeállítást készítenek a lakóközösség adott napjáról. „Mindeközben a film és televízió esetében bevált vágás és montázs eszközeit használják, amelyek „actiont”, feszültséget, plot point-okat (érdeklődést kiváltó meglepő cselekményfordulatokat), jellemábrázolást, szimpátiát stb. keltenek a nézőkben. A bemutatott valós cselekedetek és más interakciók mellett rendelkezésre áll számos technika is, amelyekkel a **szereplőket megrajzolják és megszerkesztik**” (Flicker 2011, 161). Éppen ezért nem csoda, hogy újra és újra felmerülnek az egyes személyek hitelessége körüli kérdések, illetve az, hogy vajon a versenyzők igazi jellemét ismerhetjük-e meg az adásokon keresztül, és vajon mennyire reprezentatív az a kép, amit a kiválogatott jelenetek által kapunk. Eva Flicker módszerét követve, a szociológiai filminterpretáció eljárását alkalmazom, tehát az adásokat a társadalmi kontextust figyelembe véve, a műsorokat a kor társadalmához való viszonyában elemzem.

4. A női szereplők

A *Való Világ* honlapján minden szereplőnek van egy adatlapja, melyet még a műsorba való jelentkezéskor kellett kitölteni. Mivel jelenleg már a *Való Világ 5* megy a televízióban, ezért a mostani játékosok (8 férfi és 8 női) adatlapját találhatjuk meg ott (<http://www.valovilag.hu/versenyzok/1059>). A szerkesztők által alapvető fontosságúnak ítélt 19 kérdés irányított, és meglehetősen korlátozza a válaszadási lehetőségeket. A testi igényekkel kapcsolatos felvetések a kérdések 37%-át teszik ki. A szerkesztők szélsőséges viselkedésmintákra kíváncsiak elsősorban (*legörültebb dolog, amit tettem, legidegesítőbb szokásom*). A mesterségesen létrehozott kategóriákból látható, hogy eléggé leszűkítik a bemutatatható nőtípusokat. 3-féle karaktert látok elkülönülni. Veronika, Kinga, Dya és Seherezáde a butácska, olykor nagyszájú és közönséges, ugyanakkor erőteljesen erotikus kisugárzású nőt testesíti meg. Annamária és Vera a különösebben nem dekoratív, kicsit furcsa, ugyanakkor átlagos külsejű, intelligenciájú, olykor provokatív nő figuráját vonultatja fel. Az egyedüli értelmiségi Eszter, aki a karrierista kategóriában indult. Valójában egyikük sem mondható kiemelkedő személyiségnek. Ilyenek lennének a magyar nők?...A műsor

önkéntelenül is mintát ad, és fals társadalom/nőképet nyújt azáltal, hogy kizárólag bizonyos típusokat mutat be.

5. Stratégiák a patriarchális szereprepertoár elemeinek megerősítésének szolgálatában

5.1 A nő mint aktív résztvevő

A szerkesztők többnyire olyan szituációkat teremtenek, melyben a női karakterek szerepköre kizárólag a férfiakkal kapcsolatban definiálódik. (a szerelmes nő, a meghódítandó nő, a szexuális aktusra megszerzendő nő, a csábító nő, a féltékeny nő, a hisztiző nő...stb.) A műsorok központi témája gyakorlatilag a szexualitás (az intrikán, cselszövésen kívül), ahol a nőnek többnyire az alárendelt szerep jut. A szereplők spontán (?) megnyilatkozásain, érdeklődésén túl, a műsor rendezői is olyan feladatokat adnak a villalakóknak, melyek erotikus töltetűek.

A műfaj sajátosságaiból adódóan, a versenyzők is a műsor társszerzőivé válnak. Maguk a férfi szereplők is számtalanszor teremtenek szándékosan olyan helyzeteket, ahol a nőket lealacsonyítják, csupán a szexualitással kapcsolatos funkciójukat hangsúlyozzák. Kiváló példa erre Cristofel „játéka” a villa egyedüli értelmiségijével, Eszterrel.

A jelenet a konyhában kezdődik. Eszter a hűtő előtt áll, belemegy egy évődő, viccelődő játékba Cristofellel, aki még a lány nevére sem emlékszik több heti együttlakás után sem (Verának nevezi Eszter helyett, Eszter meg csak nevetgél rajta).

Majd Cris megkérdezi „*Eszti, neked valami megtetszett bennem, ugye?*” < a megfigyelő Péter röhög, mindannyian nevetnek >

Eszter válasza: „*A mosolyod, a kedvesség.*”

Cris folytatja a játékot, majd köntörfalazás nélkül előrukkol a kérdéssel: „*Tényleg bolondnak nézel? Kezdek félni tőled. Mit gondolsz, lefeküdnél velem?*”

Eszter ahelyett, hogy kikérné magának a kérdést vagy legalább hárítana, a következő választ adja: „*Lehet.*”

Cris felbuzdulva a válaszon, tovább kérdezzgeti a lányt: „*Igen? Érdekes vagyok?*”

Eszter igenlő válaszára a következő reakció érkezik:

Cris: „*Júúú. <mindketten vigyorognak> Benne vagyok.*”

Mire Eszter részéről a következő hangzik el: „*Jó.*”

Cris válasza erre: „*De tényleg benne vagyok.*”

A dolog pikantériája, hogy Cristofel már szerelmi viszonyba keveredett egy másik játékosal, Veronikával, tehát ha bárki mással kalandba bonyolódik, az megcsalásnak számít. Eszter tisztában van a helyzettel, mégsem zavartatja magát. Ha belegondolunk, itt egy elég érdekes helyzet áll elő. Egyfelől ott van a hagyományos gondolkodás, mely szerint a nőnek tisztességesnek kell lenni, a „zavarosban való halászás” inkább a férfiak privilégiuma. Ugyanakkor a jelenlegi társadalom férfi tagjainak fejében határozottan ott él az a gondolat, hogy a nők többsége igenis bármire kapható. Eszter nyilván ezt az utóbbi sztereotípiát erősíti meg a viselkedésével. A párbeszéd így folytatódik:

Cris: „*Este mindenki alszik, fent vagyunk mi ketten.*”

Eszter: „*Kurva nagy balhé!*” <röhögve>

Cris: „*És megcsinálom.*”

Eszter: „*Ne.*” <röhög>

Cris: „*Ha elmegy Veronika, megcsinállak.*”

Eszter: „*Jó. Visszahallom, kiheréllek.*” <Eszternek csak azzal kapcsolatban vannak aggályai, hogy a többi villalakó esetleg értesülhet a megbeszéltekről. Az, hogy egy fél ország tanúja kettejük „egyezségének”, már nem hozza zavarba.>

Cristofel ezután elég megalázóan nyilatkozik a lányról a riportszobában: „*Azér valljuk be, hogy ő ő Eszter nem egy szépségسالon, de én nem azt fogom nézni, hogy ő milyen szép és mit*

fog ő csinálni. Énnekem az a fontos, hogy meglegyen a második scalp. Nem akarom Veronikát megbántani, hogyha már itt tartunk, és nem tudja meg, akkor legyen egy második scalp, és én legyek a király.”

Kirajzolódik a tipikus hímsovinisza álláspont: a férfi nem monogámiára teremtett, hanem, hogy szórja a magvait, hódítson. A nő a történetben lényegtelen, legyen okos vagy buta, szép vagy csúnya, annak az egy bizonyos célnak megfelel.

Cristofel ezt az eszmefuttatást még tovább viszi a Péterrel folytatott beszélgetésében. A két fiú a fürdőszobában nevetgél kettesben az Eszterrel folytatott dialóguson. A jelenet azért is érdekes, mert a közvélekedésben olyan sztereotípiák élnek, mint például az, hogy a nők pletykások. A valóságshowkban számtalan olyan jelenetnek lehetünk tanúi, ahol a férfiak kettesével, hármasával különvonulnak a fürdőszobába vagy a kertbe, és kibeszélik társaikat. Ez pedig pont a klasszikus gender sztereotípiák megtörésének példája.

Cris: „Megcsinálom.”

Péter: „Persze!” <röhög>

Cris: „Baszd meg.” <vihorászik, erős érzelmi állapotban van>

Péter: „Egyébként megkúrnád?”

Cris: „Komolyan. Veronika meghal.” <nevet>

Péter: „Te nem azért vagy itt egyébként? Hős szerelmes kategóriában indultál?”

Cris: „Nem.”

Péter: „Hanem?”

Cris: „Skalpvadász.”

Cris: „Megkúrom az összes nőt, te pedig az agy.”

Péter: „Persze.”

Cris: „De hallod, meg lehet úgy kúrni, hogy ne tudják meg?”

Péter: „Hogy ne tudja meg?”

Cris: „Ezt meghallaná Veronika. Ennyire kell neki is, ennek is a fasz? Egy jogász!”
<pukkadozik a nevetéstől>

A beszélgetés végülis arról szól, hogy adva van egy értelmes, egyetemet végzett nő, akiről kiderül, hogy ő csak a szexuális együttlétre használható, pontosabban neki is csak erre van igénye.

A szexuális aktusra rendkívül sokféle kifejezést használnak a műsorban, pl. *gerincre vág, meghegeszt, megdönt, megkúr, megdug, szexel, összebújik, megcsinál*...stb. Nagyon gyakori a fenti diskurzusokban hallható „megcsinál” kifejezés, amit kizárólag a férfiak használnak a nőkkel kapcsolatban E/1-ben vagy E/3-ben, ezzel azt érzékeltetve, hogy a nő passzív tárgya az aktusnak. Eszter ahelyett, hogy kikérné magának a kifejezést, csak nevetgél rajta.

További kiváló példa a szexuális aktus témakörében Alekosz, Olivér és Éva diskurzusa az újonnan beszavazott Ildikóról, akit nem igazán kedvelnek.

Olivér: „Mondtam neki, hogy szerintem muszáj lesz virítanod és szerintem szexelj Alekossal.” <Úgy gondolja, hogy az új lány egyedül azzal tudná felhívni magára a nézők figyelmét, ha valami meghökkentőt csinálna, és erre a legkézenfekvőbb lehetőség a villa nőhajhászásával, Alekossal történő együttlét, természetesen a kamerák kereszttüzeiben.>

Alekosz.: „Gondoltam. Miért volt olyan érzésem, hogy ezt akarod mondani?”

Olivér.: „Haragszol érte?” <Röhög>

Alekosz.: „Nem.” <Mosolyog>

Olivér.: „Én azt tanácsolnám Évának, hogy vigye ki őt.” <A villalakók Évát küldték párbajozni és a napokban kell magának ellenfelet választania. Olivér Ildikót javasolná.>

Éva.: „Hát erősen gondolkodom rajta. Ezt mondtam bent a Szandikának az előbb.”

Olivér.: „De nem baj...” <röhög>

Alekosz.: „Visszakeféli magát.” <Mindhárman hangosan röhögnek.>

Olivér.: „Meg fogom neki mondani. Figyelj, Ildi. Nem viccelek. Annyira még nem villantottál

és most mindent föl kell tenni egy lapra, úgyhogy...

Alekosz.: „*De geci vagy.*” <röhög>

Olivér.: „*Oda fog bújni hozzád és másnap hazamegy.*” <Nagy röhögés>

Alekosz.: „*Azt a mindenségit neki! Jesszusom! Szegény! Ott áll... Meg is lesz csinálva. És maradt... A karriernek annyi!*” <Mindhárman röhögnek>

Alekosz arra céloz az *és maradt* kifejezéssel, hogy az aktus ellenére a nézők ki fogják szavazni Ildikót. Tehát még ha hajlandó is a szexuális együttlétre, kevés esélye van a maradásra és a győzelemre, viszont a megszégyenülésre, a két szék közül a pad alá helyzetre annál nagyobb. A fenti idézetben a *szexel, kefél, odabújik és megcsinál* kifejezéseket alkalmazzák. Érdemes megfigyelni az aktív- passzív igenemek használatát. A beszélgetés során a lány képzeletbeli „cselekedetére” aktív igét használnak, majd végül a poén „csattanójában”, a végső megszégyenülés aktusaként passzív tárgy szintjére degradálják le Ildikót. A diskurzus három résztvevője közül Éva, az egyedüli nő, aktív közreműködőként vesz részt társa lejáratásában.

5.2 A nő mint „csendestárs”

Gyakran azt lehet látni, hogy a nők még a durván szexista humorizálást sem kérik ki maguknak. További jó példa erre Attila és Kinga „randevúja” a Való Világ 5-ben: Attila megkérdezi a lányt, hogy hangosan szereti-e a szexet. A lánynak szemmel láthatóan meglehetősen kellemetlen a kérdés, de ahelyett, hogy valós érzéseinek hangot adna, csak annyit felel, hogy ő csendes típus. Attila erre szeretne valami poénosat mondani, és így tükrözi vissza a lány válaszát: „*Csak fekszel, mint egy döglött hal és a végén közlöd, hogy kész vagy.*” A lány kínosan mosolyog, nem mond rá semmit. Bár Kinga stratégiája eltér Eszterétől, hiszen ő nem lesz aktív résztvevője a szexista humorizálásnak, csupán passzív részesévé válik a játszmának a válasza/reakciója által. A férfi méltán gondolja a párbeszéd végén, hogy viselkedése rendben volt, máskor is megteheti majd ezt.

Hasonló dolog történik, mikor Dya és Cristofel randevúzni mennek. Bár a riportszobában panaszkodik a fiú viselkedésére, valójában Dya partnerként viselkedik Cristofel szexista megnyilvánulásai során, sőt ő maga alakítja néha úgy az eseményeket, hogy kizárólag a testiség szintjén mozogjon a beszélgetés, és a női karakter alárendelt szerepben tűnjön fel.

Cristofel a vacsora után úgy folytatja a beszélgetést, hogy „*Bírod az arcomat akkor?*” Udvariatlan, egyben meglehetősen egocentrikus egy ilyen kérdést feltenni egy hölgynek az első találkozáson. Dya válasza erre „*Igen, de most már rólam is essen egy kis szó, jó?*” Finoman próbálná terelni a beszélgetést, de az igenlő válasszal gyakorlatilag elfogadja a helyzetet, így nem is csoda, ha a fiú továbbra is kitart saját vonalvezetése mellett. Elkezd szokásához híven össze-vissza zagyválni. „*Azt hozzá kell tennem, hogy pittman ...kuba* <nem érthető rendesen> *És a trafik mellett lakom. Kérsz egy gombócot?*” Dya nem áll ki önmagáért, fejet hajt a fiú stílusa előtt, alárendeli magát, reagál a kérdésre, ahelyett, hogy ragaszkodna saját álláspontjához és magáról beszélne, inkább ő maga tereli tovább abba a mederbe a beszélgetést, ami kizárólag a férfit helyezi a középpontba. „*Jól van. Na azt majd később. Cristofel drága, mesélj nekem.*” Cristofel: „*Miről? Miről szeretnél hallani?*” Dya: „*Mesélj nekem, önmagadról.*” Majd hamarosan Dya mégiscsak veszi a bátorságot és megkérdezi: „*Mi tetszett meg neked bennem?*” Mire a válasz a következő: „*Száz százalékosan akarlak megismerni, mert nagyon bejössz nekem. És nagyon szexis vagy és tényleg, nem tudok hozzá mit tenni szavakkal. Nagyon bejössz nekem.*” Azt láthatjuk, hogy Cristofel a külsőségen, az erotikus vonzerőn kívül semmit sem tud vagy hajlandó megnevezni a lánnyal kapcsolatban. Dya pedig ismét kacarászva fejet hajt a válasz előtt. Kéri a fiút, fejtse ki jobban: „*Mi az, ami tetszik bennem?*” Mire a válasz „*Bejön a melled, bejön az arcod, bejön a gyönyörű lábad. Akkor beszélsz, ha kell, akkor alszol, amikor kell.* <mindketten nevetnek> *És tök jól el tudunk beszélgetni dolgokról.*” Dya erre a következőt feleli: „*Ezt jól látod Cris.*” Tehát elégedett a

válással. Egy olyan nő képe jelenítődik meg a tévénezőnek, aki maximálisan beéri azzal, ha a női bájait dicsőítik (először a mellét és csak aztán az arcát), ettől már elégedettséget érez. Ráadásul tisztában van azzal is, hogy csak akkor szólalhat meg, amikor azt a férfi helyénvalónak ítéli. Cristofel később a riportszobában úgy definiálja a bók fogalmát, hogy a „*lényege az, hogy nem az igazat kell mondani, hanem amit a hölgy, a lány, az asszony hallani akar.*”

Valami hasonló történik a Való Világ 4-ben, Szandika és Olivér beszélgetése során. Olivér megkérdezi Szandikát, hogy miért csináltatott annyi plasztikai műtétet magán.

„*Meló miatt?*” <Szandika sztriptíz táncosnő>

Szandika válasza: „*Kisebbségi komplexumom van, de keményen.*”

Olivér: „*Mondjad, mivel kapcsolatban?*”

Szandi: „*Hát így a kinézettel.*”

Olivér ezután szleng nyelvezetet használva, ezáltal kicsit lealacsonyítva a női nemet, a következőképp kérdez rá magára a mellműtetre: „*És miért csináltad meg a dudáidat?*”

<dudáidat, mell helyett>

Szandi: „*Hát...*”

Olivér: „*Kicsik voltak?*”

Szandi számára nem okoz gondot a stílus, őszintén felel: „*Nem, amúgy annyira nem.*”

Ezután Olivér feltesz egy kérdést, aminek az őszinte érdeklődésen túl, valószínűleg van egy sokkal határozottabb funkciója is, a saját pozíciójának erősítése a tévénezők szemében a humorizálás által.

„*Milyen stílusú volt? Ilyen erzsébet kenyér vagy spánielfül, tudod, ami felülről lapított és akkor...*”

Szandika: „*Nem gyönyörű kerek.*”

Olivér: „*És elkúrtad?*”

Szandi: „*Hát, ő...*”

5.3 A nő teljes passzivitásban, nézőként

Akadnak olyan helyzetek is, amikor a nők teljesen visszavonulnak és passzívan a háttérből hallgatják végig a sértő megnyilvánulásokat. Ez történik a Való Világ 4 adásában, amikor vendégnek behívják a rendezők Kasza Tibort és LL Juniort. A vendégművészek riportot készítenek a versenyzőkkel, társaik alkotják a közönséget, ahonnan néha bekiabálás, kommentálás hallatszik. Kasza Tibor megkérdezi Bécit, hogy „Ha szingliként érkezted volna ide a villába, melyik lánynak volt a legnagyobb esélye, hogy közel engedd a szívedhez?” Erre Béci válasza: „*Én úgy érzem valójában, az összes lányt megcsináltam volna, hogyha a villába így kerültem volna be. Szerintem Frenki kettő lennék.*” <Hátulról csak nevetés hallatszik, a lányok vigyorognak, egy-kettőnek kicsit kikerekedik a szeme, de senki sem háborodik fel a kijelentésen>. Kasza Tibor tovább fokozza a hangulatot, szintén szeretne humorosnak látszani, és azt kérdezi: „*Végimentél volna a komplett állományon?*” A Magyar Értelmező Kéziszótár (1972) a következő meghatározást adja az állomány szóra: „valamely egységbe tartozó és ott nyilvántartott egyedek, részek összessége, teljes létszáma” (34). A kifejezés alapján nem egyéniségeknek, hanem egy halmaz jelentéktelen részeinek minősíti a villabéli nőket. Én magam első hallásra az állat-állomány kifejezésre asszociáltam. Mintha állati szintre helyeznék a szóban forgó személyeket.

6. A szexista humorizálás az agresszióelmélet felől megközelítve

Ha a fenti elemzéseket végignézzük, azt láthatjuk, hogy a férfiak mindegyik esetben olyan stratégiát választanak, amikor a saját karakterüket a szexista humorizálás által akarják érdekesebbé, izgalmasabbá tenni. (A humor forrása mindegyik esetben a nemileg specifikusnak vélt tulajdonság.) A nők pedig partnerek ebben a stratégiában, még akkor is, ha

közben látványosan sérül a homlokzatuk (Goffman). Megfontolandó Mary Crawford (1995) felvetése a „visszavágás” kérdéséről: milyen stratégiákkal kontrollálhatja egy nő az ehhez hasonló helyzeteket? Két út van előtte, vagy ugyanolyan stílusban, hasonló tartalommal visszavág, vagy menthetlenül elbukik, ahogy a valóságshow szereplői is.

Regina Barreca (1991) azt mondja, hogy a visszavágó ellenségesség egyfajta legitimált önvédelemként működhetne ilyen helyzetekben. Például a következőképp, amikor egy munkás beszél az utcán egy nőnek:

I would like to get into your pants, baby! (Szívesen a bugyidban lennék, bébi! – A szerző fordítása.)

No thanks, I've already got one asshole in there! (Köszönöm, már van benne egy segg. – A szerző fordítása.) (125).

A nők megtanulhatják az önvédelmi órákon, hogy egy utcai támadás esetén hogyan védjék meg magukat (pl. karate), viszont a nyelvhasználat terén már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Fontos, felismerni, hogy ami első pillantásra a „gyengébbik” nem korlátjának tűnik, az valójában olyan helyzeteket tükrözhet, melyben nemtől függetlenül nők vagy férfiak egyaránt bajban lennének, ha egy kellően szellemes riposztal szeretnének visszavágni. Mary Crawford saját élményével érvel, amikor több férfival tartózkodott egy liftben egyedüli nőként, és az egyikük szexuális tárgyú humort vetett be nála. Ő elvörösödött, nem tudott reagálni, de azt vette észre kiszálláskor, hogy a vele utazó többi férfi is elvörösödött és ugyanúgy kínosan érezte magát.

Charles Gruner elmélete szerint a humorizálás egy játék, szellemességi párbaj. Minden humoros szituációnak van egy nyertese és egy vesztese. A humorizáló fél a másik felett álló intellektuális képességeit próbálja demonstrálni. Helga Kotthoff (2006) is hasonló gondolatot fogalmaz meg: aki viccel, humorizál, annak pillanatnyi kontrollja van a helyzet felett (szociális dominanciát tükröz). *The Game of Humor* (2000) című munkájában Gruner külön fejezetben tárgyalja a szexuális témájú, szexista humor típusát. Prerost (1972) kutatásaira hivatkozik, akinek a felméréseiből már a hetvenes évek elején világossá vált, hogy a szexuális tartalmú humort mindig is szórakoztatónak találták az emberek, olyannyira, hogy a mai napig az egyik legnépszerűbb humorfajta, népszerűsége megelőzi az agresszív, ellenséges humort is. Érthető, hogy a villalakók is nagy előszeretettel élnek ezzel a műfajjal. Gruner szerint, amikor egy férfi szexuális tárgyú humort vet be egy nőnél, akkor egyfajta önkéntelen kísérletet is tesz arra, hogy a nővel – ha máshogy nem is, de legalább verbális síkon – intim vizekre evezzen.

Mary Crawford (1995) szerint a szexualitással kapcsolatos viccelődés lehetővé teszi a résztvevőknek, hogy a szexuális „elérhetőségüket” (sexual availability) meghatározzák, anélkül hogy valójában színt kellene vallaniuk. Gruner arra a megállapításra jut, hogy mindig van összefüggés a szexista humor és az agresszió között. A verbális agressziót Huszár Ágnes definíciója alapján értelmezem, mely szerint a jelenség: „Olyan kijelentés, amely negatív értékítéletet tartalmaz valakinek a személyével, ill. tevékenységével kapcsolatban, ill. negatív értékítélettel asszociációs kapcsolatba hozza” (Batár 2009, 54). Egyetértek Batár Levente azon megállapításával, hogy a nem szándékos verbális bántalmazást is agressziónak kell tekinteni, mivel „a beszólás hatására fektetjük a hangsúlyt, nem a szándékra” (Batár 2009, 54). Meggyőződésem, hogy példánkban a férfiak nem szándékosan bántják a női szereplőket, csupán humorizálásuknak olyan tartalmat próbálnak keresni, mely nagy eséllyel sikert arat szavazóik, azaz a nézők körében. Gruner játékelmélete alapján, győztesként akarnak kikerülni a játszából, a nőknek pedig csak a vesztes szerep marad...

A humor a szexista megnyilvánulásokon túllépve, az egyik kulcsa a műsorok, pontosabban bizonyos karakterek sikerességének. A humorizálás alapvetően a férfiak privilégiuma a műsorban. A nők inkább az elszenvedői, részei, alanyai, közönsége. A Való Világ 4-ben Alekosz erőteljes, szexista humorral próbálta felhívni magára a figyelmet, és

mivel a fődíjat is ő nyerte, és a műsor óta töretlenül foglalkoztatják a médiában, úgy tűnik nem kis sikerrel. Olyannyira, hogy egyből következett a menyasszony kereső műsor, sőt nemrég a konkurens csatorna párválasztó valóságshowjába is meghívták vendégszereplőnek. A másik nagy karakter Alekosz mellett Olivér volt, aki szintén folyamatos poénkodásával tartotta életben a műsort. A Való Világ 5-ben is gyakori a humorizálás, itt is kirajzolódnak azok a férfi karakterek, akik a humoros helyzeteket teremtik (elsősorban Attila, Cristofel, Péter). A műsorban tapasztalható megnyilvánulások alátámasztják Stephanie Schnurr (2010) megállapítását, aki szerint a humor a szolidaritás, a jó atmoszféra létrehozásán túl, a hatalmi viszonyok, erőviszonyok megteremtését szolgálja. (Elmélete egyeztethető Grunerével.)

Geoffrey Miller (2006) a *Párválasztó* agy című könyvében azt az elméletet fejti ki, mely szerint a humor az interszexuális szelekció eredményeként jött létre, és párválasztási eszközként szolgál mindkét fél számára. A humor alkalmazása, vonzó jellegén túl, egyedi genetikai rátermettséget sugall. A humor egyik fő funkciója tehát a vonzó jelleg növelése révén a párválasztás elősegítése (Tisljár 2011). Mindkét Való Világ szériában megfigyelhető a klikkesedés, ahol a csapatok vezéregyenységei a férfiak közül kerülnek ki. A patriarchális szereprepertoár feloldása mellett, tehát annak határozott megerősítése is tapasztalható. A Való Világ 4-ben a heteroszexualitáson túllépve, megjelenik az azonos neműek szexuális vonzalmának a jelensége is, viszont azt is érdemes megfigyelni, hogy kizárólag a női karakterek esetében (Gigi & Szandika, Szandika & Anikó, Eszter & Seherezádé). Míg a német és amerikai valóságshowkban szinte már kötelező jelleggel szerepeltettek egy-egy homoszexuális férfit (Az Egyesült Államok három valóságshowjának homoszexuális nyertese volt), addig a magyar verzióban a férfiassággal szemben támasztott tipikus elvárások még mindig köbe vannak vésve. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a Való Világ 5-ben a „Szűzfiú” kategóriában induló Bandit elsőként szavazzák ki mind társai, mind a nézők.

7. A női öndefiníció és a patriarchális szereprepertoártól való eltérés

Visszatérve a nőkre, rendkívül érdekes az, amikor a megnyilatkozásaikban a férfiakkal való érintkezés/kapcsolat alapján határozzák meg önmagukat. Ha csak a Való Világ 5-ben szereplő Eszter kijelentését nézzük: „*Rajtam legalább van mit fogni, és nem pattan le a kéz a műanyagról.*” Itt valószínűleg arra gondol, hogy sokkal kellemesebb egy természetes női mell tapintása, mint egy szilikoné – az esetek túlnyomó többségében a férfi számára. Ahelyett, hogy a szilikonmellű Dyával szemben párbaján az intellektuális képességeit emlegette volna fel (hogy neki legalább van egyetemi diplomája, saját ügyvédi irodája), a fizikai jellemzőit hozza fel érvként.

Idáig azt láthattuk, hogy a szerkesztői, rendezői tevékenység, valamint a férfi szereplők miként pozicionálták alárendelt, meglehetősen egysíkú szerepkörbe a női játékosokat. Ki kell emelni, hogy a nők sok esetben segítőivé, aktív vagy csak passzív résztvevőivé váltak ezeknek a játszmáknak. Talán nem lenne helyes ezeket a női karaktereket áldozatnak beállítani, hiszen ők maguk sem igazán segítik árnyalni a róluk kialakult képet. Sőt. Kiemelném a nők nyelvhasználatát erőteljesen jellemző verbális agressziót, azon belül is a trágárságot. Mintha a nyelvi tabuk által próbálnák kiegyenlíteni a férfiakkal szemben az erőviszonyokat, hangsúlyozni az egyenjogúságot. Álljon itt egy rendkívül meghökkentő példa. A Való Világ 5-ben Kinga dührohamot kap, miután barátnője, Dya kiesik a játékból és a párbajról Eszter, az ügyvédnő tér vissza nagy fölényel.

Kinga örjöngve rohan be a nyugiszobába, hogy egyedül kidühönghesse magát. Később csatlakozik hozzá Attila és Fecó.

Kinga <üvöltve, rugdalózva>: „*Baszd meg! Nem hiszem el, baszd meg, nem hiszem el. Nem hiszem el! Nem hiszem el baszd meg.*”

<Attila és Fecó az ajtó előtt suttog.>

Attila: „*Kingának igaza van.*”

Fecó: „Az jön be, akit megsajnálunk. Az jön vissza, hidd el nekem. Ha valaki nem azt csinálja, azért is visszaküldik a nézők. A Való Világok történetében mind...”

Attila: „De mondott mást is, nem csak ennyit. Hát akkor szarhatjuk le az egészet.”

Fecó: „Hiába próbálnánk bárki ellen menni.”

<A fiúk benyitnak a lányhoz.>

Kinga: „Miért jött vissza, miért jött vissza baszd meg?! Nem hiszem el. Ezt megcsinálták, ezt nem a nézők döntötték el baszd meg. Visszaküldték, hogy idegesítsen minket, direkt küldték vissza baszd meg. Igaza volt a Cristofelnek bazdki. Mindig, mindig, mindig az jön vissza, akit sajnálnak. Faszomért vagyunk itt baszd meg, engem soha a büdös életben nem fog senki megsajnálani. Úristen!”

Fecó: „Hát ezek után, ha bárkit ki akartok csinálni, az visszajön bárkivel szemben.”

Kinga: „De őt kicsinálni se akarta senki, csak nem szerette senki. Mi lesz velem nélküle???”

Attila: „Semmi nem lesz Kinguci. Minden ugyanúgy megy tovább.”

Kinga: „Neeem, nem, én senkivel sem tudtam olyan jókat beszélgetni, mint vele. Ő megértett mindig, ő soha nem használt fel ellenem semmit. Mindig megértette, ha egymásra kacsintottunk, hogy mi van. Most visszajött ez a némbor baszd meg, és hazudik baszd meg. 40-70% nem lehet baszd meg. Ki szavaz rá, a sok dagadt? Ki a faszom szavaz rá, baszd meg?”

Fecó: „Megsajnálták?”

Kinga: „Ki sajnálta meg? Ki?”

Fecó: „Mindenki, az egész ország. Higgyétek el nekem, hogy...”

Kinga: „Utálom baszd meg, belevágnám a cipőmet a fejébe baszd meg.”

Fecó: „De ez így működik.”

Attila: „Ha megsajnálták, akkor nem reálisan mennek a dolgok. Nem sajnálnak meg egy ilyen embert. Ez egy, ez egy álnok kigyó volt.”

Kinga dühkitörése láttán, elgondolkodtató annak a kutatásnak az eredménye, amit Stephens, Atkins és Kingston (2009) a trágárság és a fájdalomtűrés összefüggésével kapcsolatban végzett. A trágár kifejezések használata során valamelyest megnő az egyén fájdalomtűrő képessége. Igaz, hogy ők ezt a fizikai fájdalommal kapcsolatban vizsgálták, de logikusnak tűnik egy olyan megközelítés is, hogy a lelki fájdalom enyhítését is szolgálhatja. Viszont a fenti példa kapcsán még nagyobb a relevanciája annak, hogy a trágár kifejezések afféle töltelékszóként funkcionálnak. A rendkívül gyakori *baszd meg* használata az interaktív térben a kognitív hiány eredménye, a megnyilatkozó nem tud egyéb, megfelelő kifejezést előszedni szegényes mentális lexikonából.

Ahogy arra már Andersson és Trudgill (1990) is felhívta a figyelmet, ezeket a kifejezéseket természetesen nem szó szerinti értelmükben használják a beszélők, funkciójuk sokrétűek. Érdemes megfigyelni, hogy a két fiú nem veszi át ezt a stílust, még csak szolidaritásból sem vált regisztert. A trágár kifejezések csoportosítása és alaposabb elemzése szintén egy következő dolgozat tárgyát képezi majd. (A szexista humorizáláshoz hasonlóan, itt is érdemes az agresszió-elméletekből kiindulni.) Azt viszont fontos megemlíteni, hogy mind a Való Világ 4-ben, mind a Való Világ 5-ben a nők körülbelül ugyanolyan gyakorisággal használnak trágár kifejezéseket, mint a férfiak. Mindkét műsorban van egy olyan női karakter (a VV4-ben Éva, a VV 5-ben Kinga), aki dühroamaival, hisztériáival, rendkívül csúnya beszédével kerül a figyelem középpontjába. Szélsőséges beszédmódjukat ezek a játékosok „összintességként”, „egyenest viselkedésként”, valamint „a természetesség megnyilvánulásaként” definiálják. Elgondolkodtató, hogy a már véget ért Való Világ 4-ben Éva volt a nézők által legtovább benntartott női játékos, annak ellenére, hogy a lakótársai többször is el akarták küldeni.

Mi lehet az oka a műsor sikerének? Munkálkodhat a háttérben az emberekben lévő rejtett agresszió. Megrökönyödünk, felháborodunk a játékosok közönségességén, trágárságán, dühkitörésein, mégis odaláncol a tévé elé. Amit mi magunk nem teszünk meg, nem tehetünk

meg, azt legalább nézzük. Főlényt érezhetünk a primitívségük láttán. „Mi mennyivel különbek vagyunk.” Humorosnak találjuk a nyomorúságukat, azt, hogy 30 ezüstpénzért felvállalják közönségességüket. Ugyanakkor be kell látni, némelyik karakter valóban tud humoros és szórakoztató lenni, és a humor viszonylag széles palettáját képes felvillantani. Érdekes, hogy a különböző internetes fórumok látogatóinak bevallása szerint senki sem nézi a műsort, mégis a fórumozók késztetést éreznek, hogy hozzászóljanak a témához, kommenteljenek, kifejezzék megrökönyödésüket, felháborodásukat. És bár a TV-ből nem ismerik a szereplőket, csak lépten-nyomon beléjük akadnak az internetes hírportálokon, azért mindegyikről megvan a véleményük...A nézettségi mutatók nem erősítik meg a fórumozók bevallását.... Az index.hu cikke alapján:

(http://index.hu/kultur/media/2010/12/29/egyre_tobben_nezik_a_valo_vilagot/)

„A legnézettebb adás a 2010. december 20-i kiválasztás volt, amikor is a reklámozóknak kedves 18-49 év közötti korcsoportból 861 ezer 123 nézőt érdekelt a műsor. A legnagyobb közönségaránya pedig a december 22-ei összefoglaló adásnak volt, akkor a célcsoport éppen tévé előtt ülő részének 38,9 százaléka a Való világot választotta a Nielsen nézettségmérési adatai szerint. Aznap Éva ment párbajozni, a szavazatverseny előtti utolsó nap összefoglalója érdekelt ennyi embert.

Ehhez még hozzá kell venni az internetes elérést is, hiszen a Való Világ videóit az RTL Klub honlapján a kiválasztott héten átlagosan, naponta 161 ezren nézték meg, míg az RTL Most videósíton további 61 ezren kattintottak a valóságshow adásaira. Az interneten egyébként a legjobb teljesítményt december 13-án nyújtotta a Való világ, amikor is összesen 302 ezren nézték meg a valóságshow videót. Ennyi volt az oldalak összesített napi látogatószáma. Aznap került be a villába az utolsó pár, a kiemelkedő nézettséget ennek, és Alekosz, meg a villalakó lányok éleződő konfliktusának köszönheti az RTL Klub. A Való világ inkább a kevésbé iskolázottak műsora, de nem mondhatjuk, hogy a diplomások elkerülnek. A valóságshow-nak az általános iskolát és szakmunkásképzőt végzettek körében 31,9 százalékos a közönségaránya, az érettségizett tévénézőknek pedig 29,8 százaléka választja ezt a műsort átlagosan minden este. A diplomások körében a Való világ közönségaránya 20,7 százalék.

A műsort inkább a nők kedvelik, a közönségarány körükben 30,2 százalékos, míg a férfiak esetében ez csak 28,5 százalék. Lakóhely szerint leginkább a kisvárosban élők kattantak rá a valóságshow-ra, a közönségarány ebben a célcsoportban 32,2 százalék. A falusiak és a budapestiek körében szinte azonos a napi reality elfogadottsága, előbbiek 28,6 százaléka kapcsol az adásra, ha éppen tévézik, utóbbiak körében a közönségarány pedig 28,8 százalék.”

8. Záró gondolatok

A műsor szerkesztői és szereplői saját szempontjaik alapján modellálják, újraalkotják a valóság egy szeletét. Az adásokban elhangzó szövegek mind a közlők, mind a befogadók számára a társadalom megismerésének egyik módját jelentik, erős világgépformáló hatásuk lehet. Eddigi megfigyeléseim alapján azt mondhatom, hogy a Való Világ 4-nek és a Való Világ 5-nek is a szexista humor, az erőteljes verbális agresszió és a szélsőséges és egyben „egyszerű” karakterek felvonultatása garantálja a sikerességét. Sajnos, az is látszik, hogy a közönségesség, a trágárság egyre dominánsabb elemévé kezd válni ezeknek a műsoroknak, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy csökken az ingerküszöb. Míg Eva Flickert arról számol be, hogy a német valóságműsorokban nem volt szükség meztelenkedésre és botrányokra, ott a nézők megelégedtek pusztán azzal a ténnyel, hogy mások intim szférájának válhatnak a részesévé nap mint nap, a magyar „testvérprodukciókról” ez egyáltalán nem mondható el. Az első Big Brother-ben még újak és döbbenetesnek tűnt BB Évi szexuális aktusa, valamint Renátó nagyritkán előforduló trágársága, az ötödik valóságműsornál már

természetes, hogy a játékosok pár nap után egymásnak esnek, valamint nyelvi tabukkal juttatják kifejezésre érzéseiket. A kérdés már csak az, hogy hogyan lehet mindezt tovább fokozni a Való Világ 6-ban.

Irodalom

- Andersson, L. – Trudgill, P. (1990) *Bad Language*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Barreca, R. (1991) *They used to Call Me Snow White...but I drifted: Women's Strategic use of Humor*. New York: Penguin Books.
- Batár Levente (2009) *A verbális agresszió hatásmechanizmusa*. Doktori disszertáció. Témavezető: Dr Huszár Ágnes. Pécs.
- Clissold, B. D. (2004) Candid camera and the origins of reality TV (Contextualising a historical precedent) In: Holmes, S. – Jermyn, D. (eds.) *Understanding reality television*. New York: Routledge. 33-53.
- Crawford, M. (1995) *Talking Difference. On Gender and Language*. London: Sage Publications Ltd.
- Dunkley, C. (2001) Reality TV. *Financial Times* 10 January: 24.
- Flicker Eva (2011) Cicik és kockahas. A társadalmi nemek konstrukciói a valóságshowkban. In: Juhász Valéria – Kegyesné Szekeres Erika (szerk.) *Társadalmi nem és nyelvhasználat*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 152-171.
- Goffman, E. (2000) *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest: Pólya kiadó.
- Gruner, C. (2000) *The Game of Humor*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Hay, J. (1997) Functions of humor in the conversation of men and women. *Journal of Pragmatics* 32: 709-742.
- Holmes, S. (2004) All you have got to worry about is the task, having a cup of tea, and doing a bit of sunbathing (Approaching celebrity in Big Brother) In: Holmes, S. – Jermyn, D. (eds.) *Understanding reality television*. New York: Routledge. 111-135.
- Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználatát és kommunikációját?* Budapest: Tinta könyvkiadó.
- Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) (1972) *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kapitány Ágnes (2002) *A valóságshow szimbolikus üzenetei. Néhány szempont egy újabb médiajelenség elemzéséhez*. <http://www.socio.mta.hu/dynamic> (Letöltés: 2011. november 29.)
- Kavka, M. – West, A. (2004) Temporalities of the real. Conceptualising time in reality TV. In: Holmes, S. – Jermyn, D. (eds.) *Understanding reality television*. New York: Routledge. 136-153.
- Kegyesné Szekeres Erika (2008) Verbális agresszió és nemi sztereotípiák. In: Zimányi Árpád (szerk.) *Acta Academica Paedagogicae Agriensis*. Eger: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. 61-90.
- Kotthoff Helga (2006) Gender and Humor: The state of art. *Journal of Pragmatics* 38: 4-25.
- McCann, G. (2002) The Wannabe Celebrity Ego Has Landed. *Financial Times* 22 May: 20.
- Miller, G. (2006) *A párválasztó agy. A párválasztás szerepe az emberi agy evolúciójában*. Budapest: Typotex.
- Patterson, J. (2001) Review of Series 7. *Guardian* 9 March: 12.
- Pullen, C. (2004) *The Household, the Basement and the Real World. Gay identity in the constructed reality environment*. In: Holmes, S. – Jermyn, D. (eds.) *Understanding reality television*. New York: Routledge. 211-232.
- Séra László (1980) *A nevetés és a humor pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Schimmeck, T. (2010) *Am besten nichts Neues. Medien, Macht und Meinungsmache*. Frankfurt: Westend.
- Schnurr, S. (2010) Humour. In: Locher, M. A – Graham, S. L. (eds) *Interpersonal Pragmatics*. Berlin, New York: DE GRUYTER MOUTON.
- Stapleton, K. (2003) Gender and Swearing: A Community Practice. *Women and Language* 26 (2): 22-33.
- Stephens, R. – Atkins, J. – Kingston, A. (2009) Swearing as a response to pain. In: Health W. K. – Williams, L. – Wilkins (eds.) *School of Psychology*. Keele, Staffordshire: Keele University.
- Tincknell, E. – Raghuram, P. (2004) Big Brother, Reconfiguring the 'active' audience of cultural studies? In: Holmes, S. – Jermyn, D. (eds.) *Understanding reality television*. New York: Routledge. 252-269.
- Tisljár, Roland (2011) *A humor szerepe és szerveződése a társas kapcsolatokban. Evolúciós modellek tesztelése*. Doktori értekezés. Témavezető: Prof.Dr. Bereczkei Tamás. Pécs.

A férfiak és a nők szerepének történetéről a magyar óvodákban

Szöllősy Éva

szeval@freemail.hu

Predecessors of our present-day *kindergartens* came into existence in the first half of the 19th century. Education of small children was reserved for men. Women slowly entered the male-dominated occupation; it was only in the second half of the century that they were admitted to gain official certificates for the job. However, women gradually came to be in the majority in the profession. Finally, the force of a law of 1950 excluded men from the field, which reopened for them only about 25 years ago. (My research in 2007 found that male educators in our *kindergartens* are small in number and have to face discriminatory behavior on the part of quite a few female colleagues and parents. An *appendix to the research report* is presented below in order to show the ever-changing nature of unfair prejudice.)

Keywords: Hungarian kindergartens, male and female educators, historical review, changing attitudes

Mai óvodáink elődjai a tizenkilencedik század első felében jöttek létre. A kisgyerekek tanítását-nevelését csak férfiak végezheték. A nők lassan szivárogtak be a férfiak uralta pályára, a hivatalos képzéshez csak a század második felében szereztek jogot, lassan azonban többségbe kerültek. 1950-től a törvény kizárta a férfiakat a pályáról, amely csak negyedszázada nyílt meg újra a számukra. (A hazai óvodapedagógus férfiak helyzetével foglalkozó vizsgálatom 2007-ben azt találta, hogy kevesen vannak és nem ritkán tapasztalnak diszkriminatív viselkedést óvónők és szülők részéről. Az alábbi szöveg a kutatási beszámoló *függeléké*ként született, célja a méltánytalan előítéletek változékonyságának bemutatása.)

Kulcsszavak: magyar óvodák, óvók és óvónők, történeti áttekintés, változó attitűdök

1. Európai kezdetek

Nemzetközi viszonylatban a nők munkába állása (az ipari forradalom velejárója) teremtett komoly igényt a kisgyermek napközbeni gondozására és nevelésére. Nyugat-Európában, közelebről Angliában elsőként spontán módon létrejöttek az ún. *dame school*-ok. A magyar szemnek és fülnek tetszetős megnevezés pedagógiaiilag képzetlen, igen alacsony iskolázottságú *idős asszonyok* lakását jelentette, ahol a szegények gyerekei napközi gondozást és elemi ismereteket kaptak. Különböző nevekkkel Nyugat-Európa számos országában létrejöttek további kisgyermek-iskolák, kivételes esetekben a területi iskolarendszer részeként is. A „tanítók” *öreg vagy legalább idős asszonyok* voltak. Az elnevezésekből kitűnik, hogy Svájcban és Itáliában *férfiak is* vezethettek ilyen iskolákat. Japánban viszont egy nyugdíjba vonult *idős férfi* volt az első (1773-ban), aki környékének kisgyerekeit összegyűjtötte és gondjukat viselte. Magyarországon nem tudunk ilyen kezdeményezésekről. A következő nagy hatású lépést (az 1810-es, 1820-as években) a Robert Owen által Skóciában (majd Amerikában) alapított *infant school*-ok hozták, ezekben és a mintájukat követő európai országokban is *férfi tanítók* működtek. A gyerekek életkora tág határok között mozgott. Iskolás jellegű oktatást kaptak (már amennyit), figyelemmel arra, hogy sokan semmiféle iskolába nem fognak majd járni. A kisgyermeknevelés ügyének zászlóvivői lassan rájöttek, hogy az első években a gyerekeket nem oktatni kell, sőt az intézményeknek menteseknek kellene lenniük az iskolai módszerek hatásaitól, megszülettek az első (mai szóval) óvodák. A Habsburg monarchián belül Magyarországon volt a legerőteljesebb a mozgalom. A megkülönböztető tendencia azonban igazából csak a 19. század második felében erősödött meg (Vág 1993).

2. Magyarországi adatok

2.1 Hazai kezdetek

Magyarországon az intézményes kisgyermeknevelés szükségességét Tessedik Sámuel fogalmazta meg 1803-ban²⁹, ő a feladatot *nőpedagógusokra* akarta bízni. Az óvónőt tanítónőnek nevezte. Az igazi fellendülés az 1830-as évektől kezdődött, az ellenzéki reformpolitikusok szálltak síkra a kisgyermeknevelés mellett, megfogalmazódott az óvóképzés szükségessége is. A kisdédóvók vezetői kezdetben nálunk is többnyire tanítói képesítéssel rendelkeztek, még nem volt világos, hogy a kisgyermekkorúak életkori sajátosságaikból adódóan mást igényelnek, mint az iskoláskorúak (Bilibok – Sebestyén – Zibolen 1984; Kurucz 2002).

Az első évtizedeket a férfiak és nők szerepének igen vegyes megítélése jellemzi.

Első hazai óvodáinkat – mint ismeretes – Brunszvik Teréz alapította 1828-1829-ben. Ezeket az intézményeket pontosabban jelöli meg a korabeli *kisgyermekiskola* vagy a *kisgyermeki óvó- és képzőintézet* kifejezés. Minden óvodavezető *férfi tanító* volt,³⁰ a nők mint feleségek juthattak szerephez: néhány tárgyban vezethették a legkisebbek foglalkozásait, a nagyobb lányokat női munkákra taníthatták, az anyai szeretetet képviselték a növendékekkel szemben. Gondozónők foglalkoztatása természetes volt.

Brunszvik Teréz nem zárta ki a nőket az óvodai munkából, de erősen megkülönböztette őket. Egy gyakornoknőről írva lesújtó véleményének adott hangot: a nő a férjével a gyerekek előtt „erkölcstelenül és csúnya kölcsönös szemrehányásokkal” beszél. Ez a kritika indokolt is lehetett, az azonban már kevésbé, hogy a férfiak és a nők (tovább)képzését más-más módon írta elő. A tanítónőknek és jelöltnőknek a pedagógiai felkészítés érdekében minden vasárnap és ünnepnap délután a krisztinavárosi plébános kétórás előadását kellett meghallgatniuk, majd a tanfolyam után vizsgát kellett tenniük. A tanítók továbbképzése Brunszvik Teréz személyes vezetésével rendszeres heti értekezleteken történt. 1829 őszén az „Utasítások a kisgyermeki óvó- és képzőintézetek számára” külön paragrafusban szól a tanítónők és jelöltnők képzéséről (Zibolen 1984). Hosszú évek teltek el, míg a várbeli óvoda vezetőjének halála után az özvegye vehette át a hivatalt (Örláng 2004).

Európában közel azonos időben három óvóképző létesült (1836–37 London, Kaiserswerth, Tolna). Angliában először *egyedül álló férfiak*, illetve *házaspárok* vehettek részt a képzésben, melynek az elméleti része a tanítókkal közös volt, ezt csak kiegészítette az óvók speciális képzése. Ez az induló állapot igen rövid ideig tarthatott, mert már 1836-ban az odalátogató magyarok *csak 34 női* növendékkel találkoztak. A német intézményben 6–8 hetes tanfolyamokat tartottak *csak nőknek*, a tanfolyam gyerekápolói és kisgyermeknevelői végzettséget adott, a hallgatók *kisgyermekiskolai tanítónők* lettek. Brunszvik Teréz is tervezte a tanítókat (és a kisgyermekiskolák eszméjét terjesztő „utazó biztosokat”) képező intézmény felállítását (Zibolen 1984), de az első magyar óvóképző végül tőle függetlenül Tolnán alakult meg 1837-ben.³¹

A tolnai képzőhöz kapcsolódó és mai szóval gyakorlóóvodának nevezhető szekszárdi intézményről egyik szervezője (főnemesi hölgy) ezt írta: „... első lesz és egyidejűleg olyan szeminárium félje is a többieknek, ahol majd *tanítókat és tanítónőket* is képezhetnek”. A szekszárdi óvodát megnyitásakor már látogatta néhány növendék, akik óvóknak akarták kiképeztetni magukat, *mind férfiak*. A Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület Választmánya *csak férfi óvók* képzésére gondolt: „... a nevelőségre kijelölendő ifjak bővebb alkalmat nyerendének ... magokat valódi népnevelőkké képezhetnek.” A sajtó sokat foglalkozott a kisgyermek nevelésének ügyével, hírlapi cikkek után 1837-ben óvodapedagógiai folyóirat indult. Önálló kötetek is születtek, az elsőben dr. Borsos Márton

²⁹ Szentpétervárra küldött „Pályázati Értekezés”-ében.

³⁰ Bár a konkrét személyek körül bizonytalanságok mutatkoznak (Zibolen 1984).

³¹ 1843-ban átkerült Pestre.

orvos 1838-ban Tessedik nyomán szintén a nőkre kívánta bízni a kisgyermek nevelését. Az országos egyesület válaszmánya viszont a nőket nem tartotta elég műveltnek-képzettnek a kisdédóvókban folyó nevelőmunkára. „Csak dajkái („ápolóné”) minőségben engedélyezték a nők alkalmazását. Az egyesület fennhatósága alatt létrejött kisdédóvó intézetek közül csupán egy nő alkalmazásáról tudunk. Hédervárott ... Körmöndy Kata volt a nevelő” (Kurucz 2002, 43). A tolnai képző igazgatója, Wargha István nemcsak férfi óvójelölteket kívánt felvenni: „Ezen Egyesület tartson kisdédóvókat képző intézetet e’ mellett gyakorló iskola gyanánt egy példány óvóintézetet, melyben elsőben *férfiak és nők* taníttassanak.” Későbbi könyvében „megyei példány-kisdédóvó-intézetek” felállítását javasolja, hogy gyakorlati képzést nyújtsanak „oly szűkebb sorsú *férfiak és asszonyok*” számára, akik anyagiak hiányában az országos képzésbe nem jutnak be, de „kikből idővel szintűgy derék kisdédóvók válhatnak”.

Tolnán (1837–1843) mégis *kizárólag férfiak* végeztek. Összesen 55 növendék iratkozott be, több mint 55 százalékuk magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett: filozófiai, teológiai, jogi, orvosi, katonai akadémiai végzettség is szerepelt az első anyakönyvekben. Egy jogtudós, egy udvari káplán és 17 tanító a nyári szünetben ismerkedett a kisgyermeknevelés és elemi nevelés alapelveivel. A jól képzett kisdédóvók utóbb nem akartak tanítókként dolgozni (Kurucz 2002, 81).

Az 1843-as népoktatási törvénytervezet előírta „a *mindkét nembeli* kisdédóvókat képző országos intézet felállítását”, „az országos példány-kisdédóvó-intézet vezetését azonban *kizárólag férfiakra* kívánták bízni.” A tervezetet végül nem tárgyalták (Kurucz 2002, 49).

2.2 1843-tól a millenniumig

Nehéz pontosan kideríteni, mikortól dolgoztak magyar óvónők férfitársaikkal egyenlő beosztásban. Az 1934-ben megjelent Magyar Pedagógiai Lexikonból tudhatók a következő adatok: „Az 1848-i első egyet. tanügyi kongr. kétéves tanfolyamon kívánta képezni az *óvónőket*, úgy, hogy elemi iskolában is taníthassanak.” 1848-ban már csak 6 növendéke volt a képzőnek, és ezek is katonának mentek (tehát férfiak voltak). Nem tudni, hogy *valóban nőket* akartak képezni a férfitársaikkal, vagy csak a szerzők korának (80–90 évvel későbbi) szóhasználatára vetül vissza akaratlanul a forradalom és szabadságharc idejére, ugyanis a lexikon érdemesnek tartja kiemelni, hogy 1858-ban *két nő is* látogatta a képzőt, és csak 1865-ben mondta ki a képző szabályzata, hogy *nők is felvehetők*, „különösen a törvényes házasságban élők”. 1869-ben a Magyarországi Központi Fröbel-Nőegylet 3–4 hónapos *gyermeknevelő* tanfolyamot indít. Ebben az évben megalakul a Kisdédnevelők Országos Egyesülete, a *kisdédnevelő* férfiakat és nőket egyformán jelent(het). 1870-ben Eötvös József törvényjavaslatot nyújt be 2 éves önálló *óvodai képezde* felállítására „fiúk és nők számára”. 1873 előtt Kolozsvárott már működött *gyermeknevelő képezde*. 1873-ban Országos Kisdédvédő Egyesület alakul és *óvónőképzt* nyit a Fröbel-Nőegylet Király utcai óvodájában. Ismét homályos, hogy *kifejezetten nőket* akartak képezni, vagy csak visszavetül a későbbi szóhasználat. 1874-től egyesülések nyomán létrejön az Országos Kisdédóvó Egyesület és az általa működtetett képző. „Már ekkor csak nőnövendékei voltak a képzőnek”. Az 1891. évi Kisdédóvási törvény, a XV. tc. szerint „a felvétel kelléke” többek között leányoknál 14, fiúknál 16 éves kor, de a törvény szövege végig óvónőket emleget. 1869–1874 között tevékenykedik az Alapnevelők Országos Egyesülete (újabb kifejezés!), majd Kisdédnevelők Országos Egyesülete néven működik tovább³² (MPLex 1934, 67–69).

³² Az 1940-es évek elején megjelent Magyar Tanítók Lexikona c. kiadvány *Óvónők egyesülete* címszavából tudjuk, hogy az egyesület még akkor is élt. Jellemző, hogy a pálya teljes elnöiesedése ellenére az elnök és a 3 alelnök egyike férfi volt (MTLex 194?, 305). Ez azonban szinte egyenjogúság az Állami Tanítók és Óvónők Országos Egyesülete vezérkarához képest, ahol ugyanebben az időben az elnök, a 4 alelnök, a főtítkárs és a 2 titkárs mind férfiak voltak (MTLex 194?, 28).

2.3 A nők áttörésének bizonyítéka: a millenniumi emlékalbum

Amikor a millennium alkalmából megjelent a „Magyar tanférfiak és tanítónők ezredéves albuma”, az óvodák sem akartak elmaradni. Kis késéssel, 1897-ben Nagyváradon napvilágot látott a „Magyar Óvók és Óvónők Ezredéves Albuma”. 40 oldalon 219 életrajzot vagy emléksort, valamint 32 fénynyomatú lapon 300 portrét tartalmaz (Harcsa 2006). Mindenki szerepel benne, aki az indító felhívásra küldött magáról fényképet és/vagy rövid leírást a tanulmányairól és a pályájáról. Az Előszóban a szerkesztő Dömötör Géza „Magyar kisdédóvónők ezredéves albuma” névvel hivatkozik a kiadványra és csak óvónőkről szól, majd a Bevezetésben Vaday József az „óvónők és óvók” fordulatot használja. A kötet nagyon tanulságos. 6 férfi és mintegy 320 nő³³ került a gyűjteménybe, érthető tehát a bizonytalanokdás a cím körül. A 6 férfi közül egy „plébános, óvodaügyi író” 6 évig nevelősködött egy grófi családnál, egy csupán a *kisdéd-óvó* megjelölést adta meg magáról, kettő számol be *óvóképezdei* képesítéséről: egyikük gimnáziumi tanulmányai után rögtön ezt a pályát választotta, a másik tanítói oklevél birtokában váltott át óvodai munkára, később tett óvóképezdei magánvizsgát. A szerkesztő Dömötör Géza a millenniumkor már *óvónőképezdei* tanár, illetve igazgató.

Az album deklarált szándéka szerint a jelentkezésük sorrendjében mutatja be a hölgyeket és urakat, ám a legelső helyre bizonyosan a szerkesztői szándék állította Székely Gábornét. A róla írottak gyönyörűen mutatják a pálya elnöiesedését – a férfiak „fokozottabb szellemi erői” ellenére:

„Óvónői tanulmányait 1872-ben végezte az akkor még egyedül fennálló budapesti óvóképző intézetben. Egyike ő ama előharczosoknak, kikben világos tudattá érlelődött az edig csupán szunnyadó ösztönszerű előérzet, hogy a nők vannak természettől hivatva a kisdéd testi-lelki ápolására és bátran, mondhatnók lelkesedéssel léptek e küzdőterre, hogy e pályáról nemes verseny útján fokozatosan, de célhoz vezető biztos következetességgel leszorítsák a férfiakat, kik addig e téren egyedül szedték a jól megérdemelt elismerés babérjait. S a pálma övék lett. Győztek a rátermettség meggyőző fegyverével; a derült kedély és gyöngédség vonzó melegével, a minőt csak a női szív rejtélyes mélyébe plántált a bölcs Teremtő és mi ellen hiában küzdöttek a férfiak fokozottabb szellemi erőikkel és az ügy terjesztése érdekében kifejtett nagyobb társadalmi tevékenységükkel.” (MillAlbum 1897)

Az 1891. évi XV. törvénycikk a kisdédóvásról ugyanezt tükrözi: *a pálya már a nőké, bár a férfiak még nincsenek kitiltva*. A 2. paragrafus kimondja, hogy a kisdédóvodák „[k]épesített kisdédóvónőknek, esetleg ilyenek hiányában kisdédóvóknak” a vezetése alatt működhetnek. A 11. paragrafus szövege: „A kisdédóvodákban csakis hazai kisdédóvónő (kisdédóvó)-képző intézetben nyert okleveles kisdédóvónők (kisdédóvók) alkalmazhatók.” A törvénycikk szövegének egyéb helyein mindenütt csak a kisdédóvónő megjelölés szerepel.

2.4 Az óvó szakma további történetéből

Az 1950. évi 42. sz. törvényerejű rendelet az óvónőképzésről kimondja, hogy az óvónőképzőbe *csak lányok* vehetők fel, végzéskor *óvónői* oklevelet kapnak. A képzés középfokú, 3 éves. Ezzel a rendelettel az óvónőképzésre vonatkozó összes korábbi jogszabály hatályát veszítette. Az érintett korábbi jogszabályokat nem sikerült azonosítani, így *bizonytalan, hogy a férfiakat pontosan mikor zárták ki a pályáról* (ilyen részletek teljes körű felderítése nem is volt a jelen dolgozat célja).

³³ Egy-két óvónéni kicsit más névvel többször is szerepel a mutatóban, és feltételezhető, hogy egyesek véletlenül kimaradtak belőle. A kötet első része leírásokat tartalmaz, de nem mindenkiről, a második rész fényképeket közöl, de szintén nem mindenkiről. A szereplők száma ezért bizonytalan, a nők és férfiak aránya azonban így is beszédes.

Az 1958. évi 26. törvényerejű rendelet a tanító- és óvónőképzésről kimondja, hogy felsőfokú intézményként működő tanítóképző intézeteket, illetve óvónőképző intézeteket kell létesíteni, a végzettek *általános iskolai tanítói*, illetve *óvónői* oklevelet kapnak, az előző rendelet alapján működő képzőket fokozatosan meg kell szüntetni.

Az 1962-ben megjelenő 22. sz. törvényerejű rendelet a felsőoktatási intézményekről nem a „Főiskolák”, de a „Felsőfokú intézetek” alatt 11 *tanítóképző intézetet* sorol fel, kézési idejük 3 év, valamint 3 *óvónőképző intézetet*, ezekben a képzési idő 2 év.

A következő, 1985. évi I. törvény az oktatásról a 47. paragrafusban már „az óvoda pedagógusai” megjelölést használja. Kimondja, hogy a hatálybalépésekor (1986. szeptember 1.) működő felsőfokú intézeteket főiskolákká kell átnevezni.

Az 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról a 93. paragrafusban kimondja, hogy a megfelelő végzettséggel rendelkező személyek a *tanító*, illetve *óvodapedagógus* címet viselhetik. A főiskolák sorában *óvóképző főiskolák* szerepelnek.

A fenti törvények, ill. rendeletek az előzőket sorra hatályon kívül helyezik. 1962 és 1985 között más szinten kellett történnie a szabályozásnak. A fentiek alapján körülbelül negyedszázada lehet annak, hogy a férfiak újra választhatták az óvó pályát.

Irodalom

Bene Lajos szerk. (194?) *Magyar Tanítók Lexikona*. Budapest: A szerk. kiadása.

Bilibok Péterné – Sebestyén Istvánné – Zibolen Endre: *Első óvodáink életéből 1829–1833*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Dömötör Géza – Vaday József szerk. (1897) *Magyar Óvók és Óvónők Ezredéves Albuma*. Nagyvárad: Magyar tanférfiak és tanítónők ezredéves albuma.

Harcza Tiborné (2006) Magyar óvók és óvónők ezredéves albuma. *Óvodai Nevelés* 2006/6:207–209.

Kemény Ferenc szerk. (1934) *Magyar Pedagógiai Lexikon* II. rész. Budapest: Révai Irodalmi Intézet.

Kurucz Rózsa (2002) *Az első magyar óvóképző*. Szekszárd: Babits Kiadó.

MillAlbum (1897) → Dömötör Géza – Vaday József

MPLex (1934) → Kemény Ferenc

MTLex (194?) → Bene Lajos

Órláng (2004) *Órláng. A „Brunsztik Teréz Szellemi Hagyatéka” Alapítvány lapja*. 2004/1–2.

Vág Ottó (1993) *A kisgyermeknevelés története*. Miskolc: Magyar Óvodapedagógiai Egyesület.

Zibolen Endre (1984) Brunsztik Teréz kisgyermekiskolái. In: Bilibok Péterné – Sebestyén Istvánné – Zibolen Endre. *Első óvodáink életéből 1829–1833*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Törvények

1891. évi XV. törvénycikk a kisdédóvásról

1950. évi 42. sz. törvényerejű rendelet az óvónőképzésről

1958. évi 26. törvényerejű rendelet a tanító- és óvóképzésről

1962. évi 22. sz. törvényerejű rendelet a felsőoktatási intézményekről

1985. évi I. törvény az oktatásról

1985. évi 17. sz. törvényerejű rendelet az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény hatálybalépéséről

1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról

Nemek és sztereotípiák a mindennapi nyelvhasználatban – A *nő* és a *férfi* szavak szinonimáinak vizsgálata

Gyöngyösi Livia
horuszf@yahoo.com

Researching the connotation of nouns referring to women and men is most significant historically because the current meaning always depends on the actual era and sociological background. In my study I examined the current and everyday spoken vocabulary used to call and name women and men, as well as the factors that affect their choices of synonyms. Research on vocabulary is not only a linguistic matter. Cultural factors could also affect it, such as different ways of thinking, stereotypes and presuppositions which coincide with the approach of man made language. I was interested in whether we truly have a wider vocabulary for describing women (positive and negative as well) than men and whether these lexical items are typically used by men or even women should have a women made language. I was also interested in how positive and negative stereotypes influence our everyday speech acts, regarding the vocabulary of calling and naming women and men.

Keywords: gender-linguistics, connotation of nouns, current meaning, sociological background, everyday speech acts, affecting factors, synonyms, cultural factors, stereotypes, presuppositions, man made language, use of vocabulary for describing women and men

A nőkre és a férfiakra utaló főnevek konnotációjának vizsgálata történeti szempontból azért is jelentős, mert az elsődleges jelentésre mindig az adott kor nyomja rá bélyegét. Dolgozatomban a jelenlegi és mindennapi szóhasználatot vizsgáltam abból a szempontból, hogy mely szinonimákkal nevezik és szólítják meg egymást különböző életkorú nők és férfiak, illetve mely tényezők befolyásolják szóválasztásukat. A szóhasználat vizsgálata nem csupán nyelvészeti kérdés, olyan kulturális tényezők is hatással lehetnek rá, mint a különböző gondolkodási klisék, sztereotípiák és előítéletek. Ez egybevág a „férfiak alkotta nyelv” (man-made language) szemléletével. Az is érdekelt, valóban nagyobb magyar szókincs áll-e rendelkezésünkre a nők (negatív és pozitív) jellemzésére, mint a férfiakéra. Az is kérdésként fogalmazódott meg, kizárólag a férfiak élnek-e ezen klisékkel, vagy maguk a nők is, azaz létezik-e férfiellenes sztereotípiákkal terhelt, *nők-alkotta nyelv* is? Mennyire befolyásolják a pozitív és negatív sztereotípiák a mindennapi megnyilatkozásainkat, akár nőkről, akár férfiokról essék szó?

Kulcsszavak: gendernyelvészet, konnotáció, aktuális jelentés, szociológiai háttér, mindennapi beszédaktusok, befolyásoló tényezők, szinonimák, kulturális tényezők, sztereotípiák, előítéletek, 'man made language', nők és férfiak jellemzésére használt speciális szókincs

0. Bevezetés

Két, egymásra épülő kutatásomat szeretném bemutatni, amelyek mindegyike az említett kérdésekre keresi a választ. Az első vizsgálat módszerül kérdőíves felmérés, a másodiké interjúkészítés volt. Mindkét kutatás során ugyanazzal a célcsoporttal dolgoztam. Két szociológiai változót vettem figyelembe, a nemet és az életkort. Ugyan feltüntettem az iskolai végzettséget is, ám miután a kérdőívet kitöltők mindegyike főiskolát vagy egyetemet végzett, ezt a faktort nem vettem figyelembe. Az életkort tekintve két-két csoportot alkottam, az egyik a 20 és 35 év közötti nők és férfiak, a másik a 50 év feletti nők és férfiak csoportjai. Tehát összesen négy csoportról van szó. (N1= 20-35 év között nő, F1= 20-35 év közötti férfiak, N2= 50 év feletti nők, F2= 50 év feletti férfiak).

A kérdőíves felmérés során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy nők és férfiak (tehát nők-nőket, nők-férfiakat, férfiak-férfiakat, férfiak-nőket) a *nő* és a *férfi* szavak mely szinonimáival nevezik és szólítják meg egymást és milyen különbségek léteznek a korosztályok szóhasználatában adott szituációkban, különböző attitűdök, érzelmi viszonyulások szerint. Kíváncsi voltam arra, hogy mennyire tér el a két vizsgált nem és korosztály szóhasználatában, melyek a ma leggyakrabban használt szinonimák, és vajon ugyanannak a szónak van-e eltérő jelentésárnyalata attól függően, hogy melyik

nem/korosztály használja melyik nemmel/korosztállyal kapcsolatban.

Az interjú alkalmával ugyanazon célcsoportok véleményét kérdeztem meg nőket és férfiakat ábrázoló fotókról. Az interjúalanyok szabadon fejthették ki véleményüket a látott nőről vagy férfiről, ezzel spontán, gazdag és aránylag hiteles mintát szolgáltatottak a mindennapi szóhasználatról, mintegy alátámasztva vagy megcáfolva az első, kérdőíves felmérés eredményeit is.

1. A kérdőíves felmérés

1.1 Elméleti kérdésfelvetés

Kérdőíves felméréssel a következő két hipotézis helyességét próbáltam megvizsgálni. Előzetes véleményem szerint

1. A korosztályok szerinti szóhasználat különbsége nagyobb, mint a nemek szerinti különbség, azaz a fiatalabb és az idősebb nők illetve férfiak között nagyobb lesz a szókincsbeli különbség, mint az azonos korosztályba tartozó nők és férfiak között.
2. Léteznek olyan szinonimák, amelyeket kizárólag, vagy inkább csak az egyik nem használnak és ezek a szavak az ellentétes nemre vonatkoznak.

1.2 Adatgyűjtés

A kérdőív tizennégy kérdésköre közül tizenegy közvetlen válaszokat vár, konkrét kérdésre konkrét szavakat (*pl.: Mely szavakkal szólítana meg egy nőt, aki önnél fiatalabb és akit jól ismer és kedvel?*), három pedig megadott szókincs osztályozását, minősítését kéri. Ehhez a három feladathoz igyekeztem minél szélesebb stílusrétegekből példákat gyűjteni és egyben olyanokat is, amelyek jelentése megváltozhat attól függően, hogy melyik nem használja melyik nemmel kapcsolatban. (A szavak gyűjtésében a *Magyar szókincstár 2005* és a *Szinonimaszótár diákoknak 1998* segített.) A kiválasztott szavak a következők:

A nő szinonimái: lány, lányka, kisasszony, asszony, öreglány, pipi, tyúk, liba, bombázó, nőszemély, csaj, csajszi, csinibaba, cicababa, cica, nőci, vadmacska, hölgyike, hölgy.

A férfi szinonimái: fiú, fiúcska, pasas, tag, vén szivar, ürge, férfiállat, pasi, pasas, macsó, fiatalember, srác, ipse, hapsi, bika.

1.3 A kérdőív elkészítése

Az első négy kérdés konkrét válaszokat vár arra a kérdésre, hogy mely szavakkal nevez meg egy nőt/férfit, aki fiatalabb/idősebb és akit jól ismer/nem ismer jól és kedvel/nem tart szimpatikusnak. A következő négy kérdés ugyanez, csupán a kérdés arra vonatkozik, hogy milyen megszólításokat használnak. A 9-10. kérdés szintén konkrét válaszokat vár azokra a kérdésekre, hogy mely szavakkal illetnek egy nőt/férfit, akit feltűnően csinosnak/jóképűnek, értelmesnek, barátságosnak, rámenősnak és tolakodónak, kissé butának, butának, ám csinosnak/jóképűnek, nagyon butának és idegesítőnek tartanak. A következő két pontban a *nő* és a *férfi* szavak szinonimáit kell egy skálán rangsorolni, a legdurvább jelentéstől a legpozitívabbig. A rangsorolást számozás is segíti 1-10-ig, így lehetséges az egyes szavak átlag-értékét kiszámolni. Az utolsó előtti feladat táblázatban vizsgálja azt, hogy egy-egy szóelőfordulást csak nők, csak férfiak vagy mindkét nem használ-e. Az utolsó feladat egy rövid kérdés: *Ön a nő/férfi szó szinonimái közül mely szavakat hallaná szívesen mások szájából saját magáról?* Véleményem szerint ennél a kérdésnél pontosan megtudhatjuk, melyek azok a szinonimák, amelyek adott korosztály számára a legelfogadottabbak.

1.4 Feldolgozás és értékelés

Dolgozatomban csak a végső összesítéseket, táblázatokat mutatom be. Az első tíz kérdés nem megadott szavak osztályozását kérte, hanem a konkrét szóhasználatot célozta meg.

Az első négy kérdéskör attitűdök szerint vizsgálja a szavak használatát (ld. 1. táblázat). A

kapott eredmény alapján elmondható, hogy a fiatalabb korosztály általánosabban, szélesebb körben használja a *csaj*, *csajszi*, *lány* alakokat, míg az idősebb korosztálynál ez már csak elvétve figyelhető meg. Az 50 év felettiek sajátja az, hogy gyakran a névvel nevezik meg az adott illetőt, nem pedig a vizsgált szavak szinonimáival. Keresztnévvel, ha számára szimpatikus az illető, családi névvel, ha kevésbé. Ez a jelenség a fiatalabb korosztálynál fel sem merült.

1. Mely szavakkal nevezne meg egy nőt , aki önnél fiatalabb és aki				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>lány</i> <i>csaj(szi)</i>	<i>lány</i> <i>csaj</i>	<i>nőci</i>	<i>keresztnevén</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>csaj</i> <i>kiscsaj</i>	<i>csaj</i> , <i>csajszi</i>	<i>keresztnevén</i> <i>kisasszony</i> <i>asszony</i> <i>csajszi</i>	<i>csaj</i> <i>nő</i> <i>vezetéknévén</i> <i>nőci</i> <i>asszony</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>lány</i> <i>csaj</i>	<i>csaj</i> , <i>lány</i>	<i>lány</i> <i>csajszi</i> <i>nő</i> <i>hölgy</i> <i>kisasszony</i>	<i>hölgy</i> <i>keresztnevén</i> <i>kisasszony</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>csaj</i>	<i>csaj</i> , <i>csajszi</i> <i>picsa</i>	<i>csitri</i> <i>picsa</i> <i>nőszemély</i> <i>öreglány</i> <i>hölgyike</i>	<i>hülye picca</i> <i>hülye tyúk</i> <i>nő</i> <i>vezetéknévén</i> <i>csaj</i>

1. táblázat

A fiatalabb és szimpatikus férfi megnevezésére a *srác* szó használata tűnt ki a kérdőívből (ld. 2. táblázat). Míg a *csaj* szót az idősebb korosztály nem használja olyan mértékben, mint a fiatalabbak, a *srác* szó már elterjedtebb mindkét nem körében. Az is kitűnik, hogy a *csávó* szót a fiatalabb csoportok mondják, az idősebbek közül egy példát sem találtam rá. Az is megfigyelhető, hogy jelentése inkább negatív. Tehát ebben a felmérésben a fiatalabbak körében a *srác* és a *fiú* a leggyakoribb pozitív és a *csávó* a leggyakoribb negatív szavak. Az idősebb korosztály szóhasználata itt nem érhető tetten, kivéve a fiatalember szó használata az N2 csoport esetében, amely egyöntetűen olyan fiatalabb férfi megnevezésére szolgál, akit szimpatikusnak találnak.

Az idősebb nőkre vonatkozó kérdés esetében az N1-F1 csoportoknál a *nő* és a *hölgy* szavak tűnnek ki mind pozitív, mind negatív használatban (ez utóbbi esetben nyilván az udvariasság kritériuma miatt), míg N2-F2 csoportoknál az *öreglány* szignifikáns, illetve az *asszony*, *öregasszony* (ld. 3. táblázat). Érdekesnek tartom, hogy az idősebb korosztály kedveli ezeket az alakokat. Nyilván mindenki saját életkorához viszonyít, így a 20-35 év közöttiek számára az idősebb nő a *nő* és a *hölgy*, míg az 50 év felettiek számára már az *öreglány* és az *asszony* szavak a legmegfelelőbbek.

2. Mely szavakkal nevezne meg egy férfit , aki önnél fiatalabb és akit				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>fiú</i> <i>pasi</i>	<i>srác</i> <i>gyerek</i>	<i>keresztnevén</i> <i>hapsikám</i> <i>fiú</i> <i>pasas</i> <i>srác</i>	<i>srác</i> <i>fiú</i> <i>keresztnevén</i> <i>nevén</i> <i>jó pasi</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>fickó</i> <i>hülyegyerek</i> <i>kissrác</i> <i>gyerek</i> <i>faszi</i>	<i>csávó</i> <i>kissrác</i> <i>hapsi</i>	<i>hapsi</i> <i>ürge</i>	<i>pali</i> <i>ipse</i> <i>vezetéknévén</i> <i>tag</i> <i>macsó</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>srác</i> <i>fiú</i>	<i>srác</i> <i>fiú</i>	<i>fiatalember</i>	<i>férfi</i> <i>srác</i> <i>keresztnevén</i> <i>fiatalember</i> <i>Jófej</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>csávó</i> <i>gyerek</i>	<i>csávó</i> <i>hapsi</i>	<i>gyerek</i> <i>nyikhaj</i> <i>ipse</i>	<i>bunkó</i>

2. táblázat

3. Mely szavakkal nevezne meg egy nőt , aki önnél idősebb és akit				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>nő</i> <i>lány</i>	<i>hölg</i> <i>nő</i>	<i>Hölg</i>	<i>Keresztnevén</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>nő</i> <i>asszony</i> <i>nyanya</i> <i>banya</i> <i>némber</i>	<i>nő</i>	<i>öreglány</i> <i>nőszemély</i>	<i>Öreglány</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>hölg</i> <i>nő</i>	<i>hölg</i> <i>nő</i>	<i>asszony</i> <i>Nő</i>	<i>(öreg) hölg</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>hölg</i> <i>nő</i>	<i>nő</i> <i>nyanya</i> <i>vén spiné</i> <i>Öregcsaj</i>	<i>öreglány</i> <i>öregasszony</i> <i>Nyanya</i>	<i>öreglány</i> <i>Vénasszony</i>

3. táblázat

Meglepőnek tartom, hogy a *pasi* és a *fickó* szavak idősebb férfiak jellemzésére szolgálnak (ld. 4. táblázat). A *fickó* szavunkkal szimpátiát fejeztek ki az adatközlők, míg a *pasi* inkább negatív értelműnek tűnik ebből az elemzésből. Szerepel még a *főszer* a fiatalabb korosztálynál és a *trotli*, *trotlyi* az idősebeknél. Tehát ennél a csoportnál is jól elkülönül a két korosztály szóhasználata, míg az azonos korú két nemé alig mutat különbséget.

4. Mely szavakkal nevezne meg egy férfit , aki önnél idősebb és akit				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>fickó</i>	<i>férfi</i>	<i>papa</i> <i>úr</i>	<i>nevén nevezi</i> <i>meg</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>pasi</i> <i>csávó</i>	<i>pasi</i> <i>hapsi</i> <i>főszer</i>	<i>tata</i> <i>öreg</i> <i>pasas</i>	<i>vezetéknevén</i> <i>vénember</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>pasi</i>	<i>fickó</i> <i>pasi</i>	<i>úr</i> <i>öregúr</i>	<i>úr</i> <i>úriember</i> <i>öregúr</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>pasi</i>	<i>pasi</i> <i>főszer</i> <i>ipse</i>	<i>vénember</i> <i>trotli</i> <i>pasi</i> <i>vén szivar</i> <i>ürge</i>	<i>hapsi</i> <i>pasi</i> <i>trotyli</i>

4. táblázat

A következő négy kérdéscsoportban a feladat ugyanaz, a kérdés azonban arra irányul, hogy milyen megszólításokat alkalmaznának.

A megszólításoknál nem annyira a korosztályok, mint inkább a nemek között található különbség. A nők hajlamosabban *drágámnak*, *kedvesemnek* szólítani fiatalabb nőismerőseket, mint a férfiak. Az is érdekes, hogy ha valakit a nevén szólítunk, azzal kikerülhet az ellenszenv kimutatása, illetve a magyar nyelv lehetővé teszi a megszólítás kikerülését, amely még inkább formálissá teszi a beszédaktust, semlegességet biztosít, ugyanakkor világossá teszi az interakció résztvevőinek formálisabb kapcsolatát (ld. 5. táblázat). Ugyanez vonatkozik a férfiak megszólítására is (ld. 6. táblázat).

Nyilván, minél idősebb személyt kell megszólítani, annál formálisabbá válik a nyelvezet. Ezt figyelhetjük meg a 7-8. kérdéseknél (ld. 7-8. táblázat). A magázódás, az *uram* és a *bácsi* megszólítás egyre gyakrabban fordulnak elő az idősebb férfiak megszólításakor, míg az idősebb nők esetében ugyanez a helyzet, csak nyilván *asszonyom*, *hölgyem* és *néni* a megszólításokkal.

5. Mely szavakkal szólítana meg egy nőt , aki önnél fiatalabb és akit				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>a nevén</i> <i>drágám</i>	<i>a nevén</i>	<i>a nevén</i> <i>Kedvesem</i>	<i>a nevén</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>a nevén</i>	<i>a nevén</i>	<i>a nevén</i>	<i>a nevén</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>a nevén</i>	<i>a nevén</i> <i>kislány</i>	<i>hölgyem</i> <i>kikerüli a</i> <i>megszólítást</i>	<i>kisasszony</i> <i>Hölgyem</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>a nevén</i> <i>magázva</i>	<i>kikerüli a</i> <i>megszólítást</i>	<i>kikerüli a</i> <i>megszólítást</i>	<i>kikerüli a</i> <i>megszólítást</i> <i>Kisasszony</i>

5. táblázat

6. Mely szavakkal szólítana meg egy férfit , aki önnél fiatalabb és akit				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>a nevén</i>	<i>a nevén</i>	<i>a nevén fiatalember</i>	<i>a nevén</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>a nevén</i>	<i>kikerüli a megszólítást</i>	<i>a nevén fiatalember</i>	<i>a nevén</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>a nevén fiatalember</i>	<i>kikerüli a megszólítást</i>	<i>fiatalember</i>	<i>a nevén</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>a nevén</i>	<i>kikerüli a megszólítást</i>	<i>kikerüli a megszólítást</i>	<i>kikerüli a megszólítást</i>

6. táblázat

7. Mely szavakkal szólítana meg egy nőt , aki önnél idősebb és akit				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>a nevén</i>	<i>hölgyem</i>	<i>a nevén</i>	<i>a nevén</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>magázva</i>	<i>a nevén asszonyom</i>	<i>a nevén</i>	<i>a nevén hölgyem</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>magázva hölgyem</i>	<i>hölgyem</i>	<i>a nevén magázva</i>	<i>hölgyem asszonyom</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>magázva hölgyem</i>	<i>asszonyom</i>	<i>a nevén kikerüli a megszólítást</i>	<i>hölgyem asszonyom kikerüli a megszólítást</i>

7. táblázat

8. Mely szavakkal szólítana meg egy férfit , aki önnél idősebb és akit				
	N1	F1	N2	F2
jól ismer és kedvel	<i>magázva bácsi</i>	<i>uram</i>	<i>a nevén</i>	<i>bátyám bácsi</i>
jól ismer, de nem kedvel	<i>a nevén magázva</i>	<i>a nevén</i>	<i>a nevén uram</i>	<i>a nevén uram</i>
nem ismer jól, de szimpatikus	<i>magázva bácsi</i>	<i>uram</i>	<i>a nevén uram</i>	<i>a nevén uram</i>
nem ismer jól és nem is tart szimpatikusnak	<i>magázva</i>	<i>uram</i>	<i>uram kikerüli a megszólítást</i>	<i>uram kikerüli a megszólítást</i>

8. táblázat

A 9-10. kérdések különböző attitűdökön keresztül vizsgálják a szóalakokat. Ez volt a legváltozatosabb eredményeket produkáló kérdés. Kevés azonos szót használtak az adatközlők, így a szavak hangulati tartalma alapján vonhatunk le következtetéseket csupán. Ezeknek a kérdéseknek az érdekessége számomra az, hogy léteznek olyan kifejezések is, amelyeket egyértelműen használ mindkét nem és mindkét korosztály. Ilyen például a *csinibaba*, a *bombázó* és az *okos nő*. A *csaj(szi)* szavunkat úgy tűnik, akkor használjuk, ha egy számunkra kedvesnek tartott nőről beszélünk, míg *nőszemélynek* nevezzük a tolakodó, rámenős hölgyeket. A 'buta nő' kategóriájában a *szőke* jelző a leggyakoribb, illetve a *tyúk* és a *liba* szavakhoz kapcsolódó kifejezések. Az 'idegesítő nő' kategóriában pedig a fiatalabb

korosztály egyértelműen a *picsa* szót használta, míg az idősebb korosztály beírta a *hisztérika* és a *nőszemély* szavakkal (ld. 9. táblázat).

9. Mely szavakkal illetne egy nőt , akit ...tart?				
	N1	F1	N2	F2
feltűnően csinosnak	<i>bombázó</i> <i>jó nő</i> <i>csinibaba</i> <i>szépség</i> <i>csajszi</i>	<i>jó bige,</i> <i>csinibaba</i> <i>bombázó</i> <i>lány</i> <i>pipi</i>	<i>dögös</i> <i>csinibaba</i> <i>hölgy</i> <i>bombázó</i> <i>dáma</i>	<i>szép hölgy</i> <i>jó nő</i> <i>csinibaba</i> <i>bombázó</i>
értelmesnek	<i>csaj</i> <i>szimpatikus</i> <i>nő</i> <i>okos nő</i> <i>ész</i>	<i>okos csajszi</i> <i>értelmes nő</i> <i>tök okos csaj</i> <i>lány</i> <i>csaj</i>	<i>(művelt)</i> <i>hölgy</i>	<i>okos nő</i> <i>hölgy</i>
barátságosnak	<i>nőci</i> <i>csaj, nő</i> <i>kedves nő</i> <i>tündér</i> <i>csajszi, lány</i>	<i>kedves csaj</i> <i>nő</i> <i>csajszi</i>	<i>Kedves</i> <i>lányka</i> <i>lány</i> <i>csajszi</i>	<i>Aranyoskám</i> <i>kedves nő</i> <i>Kedves</i> <i>nevén</i>
rámenősnek, tolakodónak	<i>nőszemély</i> <i>erőszakos</i> <i>banya</i> <i>bestia</i>	<i>bunkó nő</i> <i>picsa</i> <i>rámenős csaj</i> <i>liba</i>	<i>Duracell</i> <i>nőszemély</i> <i>vadmacska</i> <i>nőci</i>	<i>hárpia</i> <i>tank</i> <i>nőszemély</i>
kissé butának	<i>hülye</i> <i>kiscsaj/nő</i> <i>buta tyúk</i> <i>szőke nő</i> <i>hölgyike</i>	<i>libuska,</i> <i>libácska</i> <i>kiscsaj</i> <i>buta csaj</i> <i>liba</i> <i>csaj</i>	<i>Negro</i> <i>szőke</i> <i>csinoska</i> <i>csaj</i> <i>pipi</i>	<i>liba</i> <i>butuska</i> <i>szőke</i> <i>csaj</i>
butának, ám csinosnak	<i>szőke cica</i> <i>plázacica</i> <i>cicababa</i> <i>szőke nő</i> <i>lány, csaj</i>	<i>buta bombázó</i> <i>cicababa</i> <i>liba</i>	<i>cicababa</i> <i>szőke</i> <i>csinos</i> <i>csinibaba</i> <i>liba</i>	<i>szőke</i> <i>Barbi baba</i> <i>dögösmaca</i> <i>pipi</i>
nagyon butának	<i>nagyon sötét</i> <i>nő</i> <i>sötét csaj</i> <i>tyúk</i> <i>liba</i>	<i>seggfej</i> <i>plázacica</i> <i>hülye picsa</i> <i>sötét liba</i> <i>picsa</i>	<i>buta tyúk</i> <i>buta</i> <i>csinoska</i> <i>pipi</i> <i>liba</i> <i>tyúk</i>	<i>buta liba</i> <i>ostoba liba</i> <i>sötét csajszi</i>
idegesítőnek	<i>idegesítő</i> <i>picsa</i> <i>rémálom</i>	<i>seggfej nő</i> <i>picsa</i>	<i>liba</i> <i>incifinci</i> <i>öreglány</i> <i>pipi</i> <i>nőszemély</i>	<i>hisztérika</i> <i>tyúk</i> <i>nőszemély</i>

9. táblázat

A férfiak jellemzésében is akadnak hasonlóságok. Úgy tűnik, hogy a *pasi* szavunkhoz járulnak a jóképű, barátságos és értelmes jelzők. A *barom*, *tag*, *ipse*, *ürge*, *csávó* szavak kifejezetten negatívnak számítanak. A buta férfit *csávónak* nevezték a legtöbben. Minél negatívabb tulajdonságot jelöltem meg, annál agresszívabb a szóhasználat a fiatalabb korosztály körében. Ez az idősebb korosztályra nem volt jellemző (ld. 10. táblázat).

10. Mely szavakkal illette egy férfit , akit ...tart?				
	N1	F1	N2	F2
jóképűnek	<i>jó pasi</i> <i>jó hapi</i>	<i>helyes</i> <i>pasi</i> <i>jóképzű srác</i> <i>faszi</i>	<i>dögös</i> <i>görögös arcélú</i> <i>úr</i> <i>pasi</i> <i>sármos</i>	<i>macsó</i> <i>jóvágású</i> <i>fiatalember</i>
értelmesnek	<i>fazon</i> <i>hapi</i> <i>okos pasi</i> <i>nagyagy</i> <i>pasi</i>	<i>okos gyerek</i> <i>értelmes</i> <i>ember</i> <i>srác</i> <i>úr</i> <i>faszi</i>	<i>intelligens</i> <i>fiatalember</i> <i>úr</i>	<i>jófej</i> <i>ember</i> <i>fiatalember</i>
barátságosnak	<i>hapsi</i> <i>kedves hapi</i> <i>kedves pasi</i> <i>fickó</i>	<i>kedves férfi</i> <i>rendes</i> <i>hapsi</i> <i>srác</i> <i>úr</i> <i>Figura, apa</i>	<i>sármos</i> <i>fiatalember</i> <i>úr</i> <i>srác</i>	<i>hapsi</i> <i>pasi</i> <i>srác</i> <i>fiatalember</i>
rámenősnek, tolakodónak	<i>tag</i> <i>rámenős</i> <i>egy hapi</i> <i>barom</i> <i>bulldózer</i> <i>fasz, faszi</i>	<i>bunkó</i> <i>macsó</i> <i>faszfej</i> <i>pöcs</i> <i>fasz, farok,</i> <i>barom</i>	<i>nyomulós bika</i> <i>macsó</i> <i>pasi</i> <i>férfiállat</i> <i>ipse</i>	<i>faszi</i> <i>ürge</i> <i>pasi</i>
kissé butának	<i>hülye férfi</i> <i>egyszerű</i> <i>krapek</i> <i>Nem egy</i> <i>Einstein</i> <i>csávó</i>	<i>bugyuta</i> <i>kiscsávó</i> <i>nagyokos</i> <i>csávó</i>	<i>Csekély értelmű</i> <i>medvebocs</i> <i>ipse</i> <i>tag</i>	<i>ipse</i> <i>fafej</i> <i>Belsőzseb</i> <i>János</i> <i>pasi</i>
butának, ám jóképűnek	<i>macsó</i> <i>Jól néz ki,</i> <i>de nem</i> <i>szimpatikus</i> <i>szívtipró</i> <i>izomagy</i> <i>fickó</i>	<i>buta szépfü</i> <i>macsó</i> <i>szépfü</i> <i>bárgyú fas</i> <i>nyálgép</i>	<i>macsó</i> <i>A biztosítékot</i> <i>nem vágja ki</i> <i>az esze</i> <i>pasas</i> <i>macsó</i>	<i>dzsigoló</i> <i>macsó</i> <i>ürge</i>
nagyon butának	<i>faszi</i> <i>sötét egy alak</i> <i>sötét ürge</i> <i>agyilag zokni</i> <i>bunkó</i>	<i>seggfej</i> <i>segg</i> <i>kretén</i> <i>buta fas</i> <i>barom</i>	<i>belsőzseb</i> <i>tök hülye</i> <i>ürge</i> <i>pasas</i> <i>marha</i>	<i>bunkó</i> <i>fafej</i> <i>hapsi</i> <i>ürge</i>
idegesítőnek	<i>ürge</i>	<i>seggfej</i>	<i>férfiállat</i>	<i>pacák</i>

	<i>idegesítő alak hülye csávó agyrém seggfej</i>	<i>barom kispöcs köcsög</i>	<i>genyó vén szivar ipse ürge</i>	<i>undok vén szivar</i>
--	--	-------------------------------------	---	-----------------------------

10. táblázat

Ebből is látszik, hogy jelen esetben a korosztályok között nagyobb a szóhasználati különbség, mint a nemek között, így tehát az első 10 kérdéskör összevetésével belátható, hogy az első hipotézisemet ez a felmérés igazolta. Tehát **a korosztályok szerint nagyobb a szóhasználatban megnyilvánuló különbség, mint a nemek között. A fiatalabb és az idősebb nők illetve férfiak között nagyobb a szókincsbeli különbség, mint az azonos korosztályba tartozó nők és férfiak között.**

A 11-12. feladat a megadott szavak skálán való sorba rendezését kérték a legdurvább formától a legpozitívabb jelentéstartalmúig. Egy 1-10-es skálán kellett elhelyezni a megadott szavakat. Mindegyik szó pontot kapott és a csoportonkénti átlag alapján állapítottam meg a sorrendet. Lássuk az összesítést (ld. 11-12. táblázat)!

	N1		F1		N2		F2	
1.	pipi	18%	pipi	30%	pipi	24%	pipi	22%
2.	nőszemély	22%	öreglány	38%	öreglány	34%	vadmacska	22%
3.	öreglány	30%	csinibaba	42%	csinibaba	40%	öreglány	28%
4.	hölgyike	34%	nőszemély	44%	nőszemély	40%	hölgyike	30%
5.	vadmacska	38%	nőci	46%	nőci	44%	nőci	36%
6.	nőci	46%	hölgyike	48%	csajszi	46%	csinibaba	46%
7.	csinibaba	50%	bombázó	60%	vadmacska	48%	nőszemély	48%
8.	bombázó	56%	csajszi	61%	bombázó	58%	csajszi	52%
9.	lányka	62%	kisasszony	64%	hölgyike	60%	bombázó	54%
10.	csajszi	76%	lányka	70%	lányka	86%	lányka	84%
11.	kisasszony	90%	vadmacska	72%	kisasszony	90%	kisasszony	94%
12.	hölgy	90%	hölgy	96%	hölgy	100%	hölgy	96%

11. táblázat

Mindkét nem és korosztály egyetértett a legdurvább és a legpozitívabb szó megállapításában. Ezek szerint a *pipi* a legdurvább a megadott listán és a *hölgy* a legpozitívabb. Durvának számít még az *öreglány*, a *nőszemély*, a *csinibaba* és a *hölgyike*. A *kisasszony* szót a második legpozitívabbnak értékelték, ide tartozik még a *lányka* és a *csajszi* szavunk is jelen felmérés szerint. Érdekes jelenség, hogy a *vadmacska* szót a 20 és 35 év közötti férfiak kiemelkedően pozitívan értékelték (72%), míg az 50 év feletti férfiak csupán 22%-ra. A nők 38-48%-ot adtak ennek a szónak, amely nem számít túl pozitívnak, de a legdurvábbnak sem.

A férfiakat megnevező szavak esetében is hasonló eredmények születtek. A legnegatívabb jelentésárnyalatot a *vén szivar*, *férfiállat*, *tag* és *ürge* szavaknak tulajdonították, míg a legpozitívabbat a *fiatalember*, *srác*, *fiúcska*, *pasi*, *hapsi* kapták. A kapott eredmények egybecsengnek az előző feladatok eredményeivel is.

	N1		F1		N2		F2	
1.	vén szivar	20%	vén szivar	22%	vén szivar	14%	vén szivar	12%
2.	férfiállat	26%	férfiállat	24%	férfiállat	18%	férfiállat	14%
3.	ürge	30%	ürge	30%	ürge	32%	tag	28%
4.	tag	36%	macsó	30%	tag	40%	ürge	42%
5.	macsó	38%	ipse	46%	ipse	44%	pasi	42%
6.	ipse	44%	pasas	48%	macsó	48%	pasas	44%
7.	fiúcska	56%	tag	52%	pasas	56%	macsó	44%
8.	hapsi	58%	fiúcska	54%	hapsi	60%	ipse	64%
9.	pasas	60%	hapsi	58%	pasi	72%	hapsi	68%
10.	pasi	72%	pasi	66%	srác	84%	srác	82%
11.	srác	86%	fiatalember	78%	fiúcska	92%	fiúcska	88%
12.	fiatalember	90%	srác	90%	fiatalember	100%	fiatalember	100%

12. táblázat

A 13. feladat azt mérte, hogy, az adott szavakat férfiak, nők vagy mindkét nem használja-e általában. Íme az eredmény (ld. 13. táblázat). (F= többségben férfiak, N= többségben nők, M= többségben mindkettő, többségben= 60%, azaz 5/3 válasz)

	N 1	F1	N2	F2
kisasszony	F	F	F	F
csaj	M	F	M	F
pasi	N	N	N	N
srác	M	M	M	M
hölgy	M	F	F	F
nőci	N	F	F	F
fiatalember	N	N	M	N
cicababa	M	F	F	F
macsó	N	N	N	N
férfiállat	N	N	N	N
tyúk	F	F	F	F
fiú	M	M	M	M
pasas	N	M	N	N
bombázó	F	F	F	F
cica	F	F	F	F
liba	M	M	F	M
ipse	M	M	N	M
öreglány	F	M	M	M
bika	N	N	N	N
hapsi	M	M	M	M

13. táblázat

Ennél a pontnál megvizsgálhatom a második hipotézisem igazolódását, azaz:

Léteznek olyan szinonimák, amelyeket kizárólag vagy nagyobb arányban a nők, illetve a férfiak használnak és ezek a szavak az ellentétes nemre vonatkoznak.

Az összesítésből jól látszik, hogy a megkérdezett csoportok egyetértettek abban, hogy jórészt nők által használt szavak a *pasi*, *macsó*, *férfiállat* és a *bika*, jórészt férfiak használják a *kisasszony*, *tyúk*, *bombázó* és *cica* szavakat és mindkét nem szókincsében megtalálható a *srác*,

hapsi és a *fiú*. Érdekes még megállapítani, hogy a *csaj* szót a férfiak szerint csak a férfiak használják, míg a nők azon a véleményen vannak, hogy mindkét nem használja.

Második hipotézisem tehát igazolódott, és valóban az ellenkező nemre vonatkozó szinonimákat jelöltek meg a megkérdezettek.

Az utolsó kérdés arra irányult, hogy ki milyen nemére utaló szinonimának örülne, ha mások szájából hallaná. A válaszok az eddigi eredmények alapján nem meglepőek (ld. 14. táblázat).

N1	F1	N2	F2
<i>csaj</i> <i>hölgy</i> <i>csajsz</i> <i>lány, nő, nőci</i>	<i>srác, fiú,</i> <i>fiatalember</i> <i>pasi, férfi</i> <i>figura</i>	<i>asszony</i> <i>hölgy</i>	<i>úr</i> <i>uram</i>

14. táblázat

Ebből a táblázatból látszik, hogy az idősebb korosztály a formálisabb *asszony, hölgy, úr* szavakat tartja optimálisnak, ha saját magát kellene megneveznie, míg a fiatalabbak a *csaj(szi), hölgy, lány, nő(ci), srác, fiú, fiatalember* szavakat szeretné hallani, amely szintén igazolja az első hipotézist, miszerint a korosztályok között nagyobb a különbség, mint a nemek között.

1.5 A kérdőíves felmérés összevetése az MNSz adatbázisával

Felmérésem eredményeit összevettem az Magyar Nemzeti Szövegtár adatbázisának statisztikájával. Kíváncsi voltam ugyanis arra, hogy az általam használt és kapott szóalakok előfordulási gyakorisága mutat-e hasonlóságot az adatbázissal, annak ellenére, hogy nem beszélt nyelvi adatokon alapszik. A keresés eredményeképp az *asszony* szavunk bizonyul a leggyakrabban használt alaknak, amely 148,54 db/millió előfordulással található meg az adatbázisba felvitt szövegekben. Ezt követi a *lány* szavunk, amely 109,06 db/milliószor fordul elő, ill. a *nő, hölgy, kisasszony* alakok fordulnak elő nagyobb számban, de a felmérésben oly divatos *csaj*, továbbá *lányka, nőszemély, öreglány, nőci* és *csinibaba* szavak is megtalálhatók nagyobb számban. (ld. 15. táblázat).

	szó	db.	db/millió
1.	asszony	27 873	148,54 db/millió
2.	lány	20 464	109,06 db/millió
3.	nő	19 957	106,36 db/millió
4.	hölgy	5768	30,74 db/millió
5.	kisasszony	2143	11,42 db/millió
6.	csaj	891	4,75 db/millió
7.	lányka	290	1,55 db/millió
8.	nőszemély	154	0,82 db/millió
9.	öreglány	83	0,44 db/millió
10.	nőci, csinibaba	61	0,33 db/millió

15. táblázat

A férfi-szavak esetében sem ért meglepetés. A *férfi, fiú, fiatalember, srác* szavaink tűntek a leggyakoribbnak, de szintén gyakran számítanak a *pasi, pasas, fiúcska, csávó, ürge* és az *ipse* is (ld. 16. táblázat).

	szó	db.	db/millió
1.	férfi	37 875	201,84 db/millió
2.	fiú	18 152	96,74 db/millió
3.	fiatalember	6705	57,73 db/millió
4.	srác	1527	8,14 db/millió
5.	pasi	591	3,15 db/millió
6.	pasas	487	2,6 db/millió
7.	fiúcska	421	2,24 db/millió
8.	csávó	281	1,5 db/millió
9.	ürge	272	1,45 db/millió
10.	ipse	114	0,61 db/millió

16. táblázat

Természetesen érdemes lenne megvizsgálni az említett szavakat eltérő kontextusban, azaz, milyen szöveggörnyezetben fordulnak elő, milyen jelentésárnyalattal, van-e több jelentésük, kik és milyen beszédhelyzetben használják, stb. Ez azonban egy külön vizsgálat témája lehetne.

Második kutatásom menetét és eredményeit a következő pontban mutatom be.

2. Az interjú

2.1 Elméleti kérdésfelvetés

Leszűkítve a kérdéskört a következő két kérdésre kerestem a választ.

- 1 Milyen tényezőket mérlegelnek a nemek és a korosztályok, amikor spontán véleményt alkotnak egy embertársukról? Van-e különbség a szempontok felállításában, a végső vélemény kialakításában és ez mennyire tükröződik a szóhasználatukban?
- 2 A korosztályok szerinti szóhasználat különbsége nagyobb-e, mint a nemek szerinti különbség, azaz a fiatalabb és az idősebb nők illetve férfiak között nagyobb lesz-e a szókincsbeli különbség, mint az azonos korosztályba tartozó nők és férfiak között?

2.2 Adatgyűjtés, az interjú előkészítése és lebonyolítása

Az interjút személyesen végeztem el mind a húsz alannal. Az interjú első részében férfiakat és nőket ábrázoló képeket mutattam véletlenszerű sorrendben, és arra kértem az interjúalanyokat, hogy jellemezzék a látott férfiakat/nőket úgy, ahogyan azt bármikor tennék a mindennapi nyelvhasználatban. A véleményekről hangfelvételt készítettem és később jegyeztem le azokat szó szerint, semmit ki nem hagyva az elmondottakból. A képeket magazinokból, szaklapokból gyűjtöttem, ügyelve arra, hogy ismert személy ne kerüljön a jellemzett fotók közé, hiszen az befolyásolta volna a véleményt. Az is szempont volt a válogatásnál, hogy minél szélesebb életkori- és stílus-skálán mozogjanak a jellemzésre kínált képek. Az így kapott rögzített hanganyag biztosította a korpuszt, amely írott verzióját elemeztem a továbbiakban. (A felhasznált képek a mellékletben megtalálhatók.)

2.3 Mi alapján hozunk ítéletet másokról?

Első kérdésem a vélemények tényezőinek megállapítására vonatkozott, azaz arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mi alapján hozunk ítéletet első látásra, csupán a külső tulajdonságok láttán, általunk nem ismert emberekről. Az nem kérdéses, hogy mindenkinek van véleménye,

az már érdekesebb kérdés, hogy pontosan milyen tényezők alapján ítéljük meg egymást. Az említett szempontokat táblázatban összesítettem százalékos arányban. Minden egyes megkérdezett 23 képről mondott véleményt, azaz az egyes csoportokon belül öt-öt véleményt tudtam elemezni, így csoportonként 115 jellemzésből vontam le következtetést. A táblázatban az a százalék szerepel, amekkora arányban említést tettek a csoportok az alábbi szempontokról.

	Nő-képek				Férfi-képek			
	N1	F1	N2	F2	N1	F1	N2	F2
1. életkor	44%	45%	27%	40%	20%	35%	23%	18%
2. ruházat	22%	20%	14%	9%	7%	17%	13%	3%
3. megjelenés, ápoltság	27%	31%	31%	36%	17%	34%	30%	12%
4. viselkedés	18%	24%	24%	27%	27%	38%	22%	36%
5. csoporthoz tartozás	33%	25%	42%	18%	32%	35%	48%	32%
6. személyes szimpátia	14%	18%	20%	25%	10%	10%	34%	25%
7. társadalmi különbségek	-	2%	8%	7%	-	2%	-	3%

17. táblázat: A jellemzés során megemlített szempontok

A kapott eredmények elemzése előtt a szempontok pontosítására van szükség.

- α. életkor: életkorra történő bármilyen utalás, főképp jelzőkkel (*fiatal, öreg, életes, stb.*)
- β. ruházat: ruházat említése (*sárga nyakkendőt visel, stb.*)
- χ. megjelenés, ápoltság: a leírt személy külsejére tett utalások (*szép a foga, jól karban tartott, stb.*)
- δ. viselkedés: a képen látható élethelyzet jellemzése (*éppen mit csinál a képen az illető*)
- ε. csoporthoz tartozás: kategorizálás stílushoz, foglalkozáshoz, sztereotípiák (*üzletember, emós csaj*)
- φ. személyes szimpátia: a jellemzésen túl tett személyes megjegyzések (*nekem szimpatikus, nem tetszik nekem ez a férfi, stb.*)
- γ. társadalmi különbségek: társadalmi, szociális, nemzetiségi különbségek (*az öreg főnöke lehet a fiatalabbnak, ez egy bevándorló néni, stb.*)

A táblázatból megállapítható, hogy az említett szempontok fontossági sorrendje attól is függ, hogy nő- vagy férfi-képet jellemeztek a megkérdezettek. A nő-képek esetén az első három legtöbbet említett szempont az életkor volt (39%), utána következett a megjelenés (31,5%), majd a stílusra, foglalkozásra tett utalás (29,5%). Férfi-képek esetén a csoportra való utalás hangzott el legtöbbször (37%), majd a képen látható viselkedést (31%) írták le és harmadsorban az életkort (24%).

Lényeges különbségek születtek az egyes csoportok között. Nők jellemzésekor az N1, F1 és F2 csoportok az életkort említették leggyakrabban, míg az N2 csoport stílusra, foglalkozásra való utalást tett legnagyobb számban. Az N1 csoport sorrendje ebben az esetben az életkor (44%), csoporthoz való tartozás (33%) és megjelenés (27%) jellemzése volt. Az F1 csoport ez utóbbi kettőt felcserélte, és számára a megjelenés (31%) leírása fontosabbnak látszott, mint a stílus vagy a foglalkozás beazonosítása (25%). Az N2 csoportnak a stílus megfejtése (42%) után a megjelenés (31%), majd csak harmadsorban az életkor (27%) volt a legfontosabb. Az F2 csoportnál pedig az életkor (40%) és a megjelenés (36%) után a személyes szimpátia kifejezése (25%) kapott helyet.

Tehát a nő-képek jellemzése során elmondható, hogy a legfontosabb megemlített szempontok az életkor, megjelenés, stílus és a személyes szimpátia kifejezése volt.

A férfi-képek jellemzésekor érdekes módon a női csoportok a csoporthoz való tartozást

említették a legtöbbször, míg a férfiak a képen látható viselkedést. A fiatal nők számára a bekategorizálás (32%) után a viselkedés (27%), majd az életkorra történő utalás (20%) volt a leggyakoribb. Ez a sorrend megegyezik az F1 csoport esetében is, ám ők a megjelenést (34%) is fontos kritériumnak tartották, csupán 1%-kal maradt le a harmadik helyről. Az N2 csoport egészen másképpen gondolkodott. Ugyan a legfontosabb a csoporthoz való tartozás (48%) volt számukra is, a következő szempont a személyes szimpátia kifejezése (34%), majd a megjelenés (30%) volt. Az F2 csoport esetében pedig a viselkedés (36%) után következett a stílusbeli vagy foglalkozásbeli kategorizálás (32%), majd a személyes szimpátia (25%).

2.4 A korpusz részletes elemzése

A korpusz elemzése során, az előző pontban megállapított tényezők alapján azokat a szavakat, kifejezéseket emeltem ki, amelyek leginkább jellemzik az adott nőket/férfiakat, azaz a **megnevezéseket** vagy **szinonimákat**, a **jelzőket** és **jellemzéseket**, és a **személyes szimpátia** százalékos arányát. A három tényezőt ugyanabban a táblázatban tüntetem fel, hiszen a megnevezések és a jelzők szorosan összetartoznak, továbbá ezek nyilvánvaló összefüggésben állnak a kialakított szimpátiával is. A képek sorszámmal ellátva, illetve az interjúk teljes szövege a mellékletben megtalálható.

Külön táblázatban mutatom be a nő- és a férfi-képek eredményeit. A nő-képekkel kezdem (ld. 18. táblázat).

2.4.1 A nő-képekről alkotott vélemények elemzése

Képszám	N1	F1	N2	F2
1.	<i>Mai fiatalság Furcsa emberek vannak. alternatív, hülye picsa Pinkes, vagány csaj borzasztó, lilahajú tinilány rózsaszín, hajú,színes, „tömeg”</i>	<i>Nagyon durva! tinilány csúnya színű hajjal hülye picsa punkszerű lény fiatal csaj tinédzser lány hülye punk emósnek tűnik gáz van nála metroszexi csajszi</i>	<i>Extravagány nő Ízléstelen csaj elvarázsolt, hippis csaj feltűnési viszketegségben szenved bohóctípus Férfi... nem, bocsánat, nő.</i>	<i>Szeret kitűnni kimondottan csúnya, aránytalan nem megnyerő, unszimpatikus tinédzser Ez férfi vagy nő? Fiatal, alternatíván öltözködő csajszi várakozik. Elvont csaj</i>
	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹
2.	<i>Fiatalok tobzódása, lányok, furcsán vannak öltözve Bulizós tinik Koncertes lufkák, nyafkák, jányok Bulizó csajok</i>	<i>Csajok, ilyen picsák, bulizós csajok, vidámak, csinosak, szépek Két csaj, Sziget ördögei Bulizós cicák HP (hisztis p.), mai fiatalok</i>	<i>Nők, akik kidugják a nyelvüket. Idétlen tinilány Valami szipózók, agyonszőkített, kidekorált punkok Lányok, magamutogató, butácskák</i>	<i>Bulizó lányok Ezek a hölgyek elégge be vannak csiccsentve. Órült csajok, egy kicsit spiccesen a</i>

	<i>Ilyen vagányok libák</i>	<i>Két picca, sok értelmet nem nézek ki belőlük</i>	<i>Vad csajok</i>	<i>koncerten. Őrült csajok, egy kicsit spiccesen a koncerten. Fiatal csajszi tombolós korban</i>
	100% - ☹	20% - ☺ 80% - ☹	100% - ☹	100% - ☺
3.	<i>Csajszi, hülye liba, party-girl, zsebkendőnyi ruhájával, magas sarkú cipőjével Topmodell, szőke, vékony, kicsit butácska topmodell csaj modell maca manöken, hosszú láb, kis ész cicababa undorító cipőben</i>	<i>Cicababa, csinibaba, modellalkatú csaj, nagyon szép, nagyon szép haja van, kicsit művi Szőszibaba Lány Plázacica, liba Modell csaj, ad a megjelenésére, mindig divatos, csinos, szép</i>	<i>Szexbomba Hülye cicababa, idéttlen cipő Manöken, nagyon tetszik a szandija Manöken vadmacska</i>	<i>Ez egy idióta! Démon, hölgy Önmagától eltelt, a divatnak élő vadmacska. csinibaba</i>
	100% - ☹	60% - ☺ 40% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☹
4.	<i>Helyes lány, fiatalasszony, nagyon csinos Tanuló lány Csinos, középkorú, modellalkatú lány Természetesnek tűnő nő Harmonikus, mosolygós, életteli teli nő</i>	<i>Csinos negyvenes nő Vigyorgó néni Ez a csaj jól néz ki Aranyos egy nő Nagyon szimpatikus, mosolygó lány Széparcú lány, telitalálat</i>	<i>Mosolygós lány Kedves, vidám, csinos 30-as nő, barátságos teremtés Roppant kedves, kis csodálatos családanya Ad magára Kitanult típus, helyes, szimpatikus Széles mosolyú, csinos nő</i>	<i>Konszolidált, középkorú nő Középkorú hölgy, szépen megcsinálták az új fogsorát Nagyon rendezett Kiegyensúlyozott, kedves, mosolygó, vidám nő. Bombázó, tökéletes</i>
	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
5.	<i>Ledér hölgyemény, ki van téve mindene Titkos alkoholistá,</i>	<i>Ennek a lánynak kint vannak a mellei Ez a csaj sem rossz, ez a nő sem rossz Mélyen dekoltált hölgy, jó lábai</i>	<i>Vedelő nő Közönséges tyúknak látszik Szexi, fiatal csaj Valamilyen színésznő,</i>	<i>Színésznő lehet forgatás közben Züllött nő Erősen flörtölő,</i>

	<i>üzletasszony Könnyűvérű topmodell Dögös maca Elegáns, de romlottnak tűnik</i>	<i>vannak Nem rossz, nem rossz, kíváncsivá tett ez a hölgyemény</i>	<i>Madonna jut róla eszembe Butácska, szeret feltűnni</i>	<i>férfiakat vadító pipi. Más világban élő nőci</i>
	100% - ☺	100% - ☺	20% - ☺ 80% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹
6.	<i>Szingli, drága és giccses, jó frizura, frusztrált nőszemély Titkár-nő- szerűség, csinibaba miniszoknyában, kifestve, betéve a haja Érettebb nő Szép, jól öltözött nő Kis csinibaba, tökéletes alakkal, undorító cipővel</i>	<i>Mű nő Táskás csaj, hülye cipőben Csinos csaj, jó a lába, jó a haja Ad a divatra ez a hölgyemény Modell nő, még ma is nagyon jól mutat, nagyon csinos, nagyon szép hölgy, minden stimmel</i>	<i>Manöken-típus Cicababa-típus Nem izléstelen, jó alakja van, jó lábai vannak Szép alakú, szép arcú. Mutogatós típusú nő Csinibaba, cicababa, most jött a fodrásztól</i>	<i>Izléstelen nő Középkorú hölgy, nagyon rendezett Modern életvitelű csinibaba. Csinos, érett nő, szexi</i>
	20% - ☺ 80% - ☹	60% - ☺ 40% - ☹	60% - ☺ 40% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹
7.	<i>Idős üzletasszony, nem idős hölgy, mert még dolgozik Kiöregedett vezető Politikusnőre emlékeztet Középkorú, komoly üzletasszony Politikus asszonynak gondolom, kedves arcú hölgy</i>	<i>Konzolidált nénike Középkorú nő, visszafogott, semmi különös, egy nő Idősödő nő, aki már majdnem idős Nagyon kedves, középkorú asszony lehet, kedves mosolya van, olyan arca van, hogy ebből bármi lehet, lehet egy gonosz hölgy</i>	<i>Középkorú hölgy, mosolyogva néz a világra Ötvenes hölgy, nagyon ad magára, elegáns, derűs Furán festett haj, nagy mama-korú, üzletasszony lehet, látszik, hogy ad magára, butácskának tűnik Markáns arcú nő Anyukás hölgy, lehet, hogy tanárnő volt, kedves arcú hölgy</i>	<i>Ódivatú néni Idős hölgy, nagyon ad magára, a korához nem illően van kikészítve Középkorú, szolid családasszony. Egyszerű, idősödő nő, átlagos, dolgos életvitelű</i>
	100% - ☺	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹
8.	<i>Háziasszony, megasszonyosod ott, biztos férjnél</i>	<i>Valami kisebbséghez tartozó nő Mókusos néni</i>	<i>Nő izléstelen pulcsiban Mama, szakácsnő,</i>	<i>Dagadt néni Ennek a hölgynek ez</i>

	van és sok-sok gyereke van <i>Elhízott</i> kisebbségi, aki nem túl intelligens, otthon maradt családanya <i>Titkár</i>nő alkatú néni Husi, jó a stílusa, takarító nének nézem Vicces asszonyka	Nem egy szépség, elég csúnyácska nő, kicsit dagi, ő is tudja, hogy csúnya Meg nem mondja az átlagember, hogy melyik nemhez tartozik, öreg, kövér nőnek tűnik, lehet, hogy ez a Terry Black Nagyon kedves nagymama, igazi tündibüdi matróna, konyhatündér, kedves hölgy, kellemes társaság lehet, egyszerű hölgy, imádnék vele beszélgetni	enyhén elhízott Nő, kisebbség Dél-amerikai bevándorló, aranyos Mint egy debil ez a nő, valami nem kerek nála	nem az eredeti arca, intelligens ember Otthon unatkozó, butuska asszonyosság. Elhanyagolt, eltunyult asszony, akit a külseje nem érdekel, rossz körülmények között él
	60% - ☺ 40% - ☹	20% - ☺ 80% - ☹	20% - ☺ 80% - ☹	20% - ☺ 80% - ☹
9.	<i>Elrontott</i> hollywoodi celeb, tipikus celeb Drogos vénkisasszony Idősebb divatdiktátor, jelmeztervezőnek nézem Borzasztó, időszódó vénlány Undorító, nem a kora szerint öltözködő hányás némbér	Időszódó nő, jól karbantartott nő, aki már nem az, de az akar lenni Vén szatyor tinilányt játszik Idősebb hölgy, aki fiatalabbnak akar látszani, de nem sikerült Identitászavar, fiatalabbnak akar látszani a koránál ez a nő Vén kurvát látni a képen, 70 éves nő	Vén kurva Nyanya, aki 20 évesnek szeretne látszani Nem illő, egy középkorú nő így öltözve, mint egy 12 éves, szerintem ízléstelen, úgy áll, mint egy majom Középkorú nő, nem dolgozott soha Egy igazi vén banya, nagyon ijesztő, szörnyű	Olyan nő, aki szépnak hiszi magát, de nem az Középkorú hölgy, a haja abszolút nem áll jól neki Érett, koránál fiatalabbnak tűnni akaró nőszemély Leccsúszott hölgyike
	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹
10.	Idős néni Vidéki nagymama Öreg nénike aranyos arccal Jókedvű, mediterrán öreglány Táncoló, idegen asszony, kicsit idős	Fiatalos néni Spanyol öreg hölgy Öreg nénike, táncikál, jól érzi magát Vagy egy sokat látott öregasszony, vagy egyszerűen egy szentfázék Öregasszony, mediterrán típusú idős hölgy, gondtalan, jókedvű,	Táncoló mamóka Nagyon kedves, ápolónő is lehetne Valami nem kerek itt, nem jó benyomású ez a kép, az öltözete nincs szinkronban a korával Ez egy nő, cigány, de szeret táncolni Úgy néz ki, mint	Külföldi idős néni, boldog öregkor Idős hölgy, nem illő ruhában Mediterrán népcsoporthoz tartozó, karakteres asszony. Idős hölgy,

		<i>boldognak tűnik</i>	<i>egy indiai öregasszony, aki transzba esett</i>	<i>próbál csinosan élni</i>
	100% - ☺	100% - ☺	60% - ☺ 40% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹
11.	<i>Mediterrán helyen lakó néni, mindig feketében vannak, borzasztó szomorú az arcuk Unatkozó, pletykáló, vidéki mamóka Öreganyó vidékről Öreglány Falusi néni, nem túl jókedvű, belefáradt az életbe</i>	<i>Nénike a fűben Idős hölgy, nagyon idős Öreg néni, kicsit mogorva, de lehet, hogy csak öreg Nagyon a temető felé kacsingat, kriptaszökevény kategória Idős hölgy, goromba típus lehet, gonosz, megkeseredett vénasszony, aki mindenkit utál és irigyel, mindenkinek rosszat kíván</i>	<i>Szegény néni, biztosan gyászol, falusi néni lehet, szomorú Szemüveges anyóka Kis gonoszka ez a kis öreglány, boszorkány Öreg néni, sokat dolgozott Öreg anyóka, megvénült, ráncos, aranyos mamika</i>	<i>Kedves, öreg néni Öreg hölgy, egyszerű ember A múlton merengő nyugdíjas idős hölgy. Idős, megfáradt asszony, az öregek nyugalomával éli mindennapjait</i>
	40% - ☺ 60% - ☹	40% - ☺ 60% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺

18. táblázat: Nő-képek jellemzése

2.4.2 A szimpátia foka és jelentősége

A szimpátia összegzését tekintem váznak, hiszen a megkérdezettek hozzáállása határozza meg a használt szókinccset. A szimpátia kérdése szubjektív, ám érdekes látni a tendenciákat, amelyek létrejöttek a nemek és a korcsoportok között, ehhez pedig a használt szókinccs és kifejezőkészlet ad alapot. A következő táblázatban a szimpátia-arányokat mutatom be, jelölve azokat a csoportokat, amelyek eltérést mutattak a többitől.

Három képet tartott egyformán szimpatikusnak a négy csoport. Ezek a 4, 7 és a 10. képek. A 4. képet az N1 és az F1 csoportok *helyes lánynak, fiatalasszonynak, harmonikus, mosolygós, aranyos nőnek* találták, míg az idősebb korosztály *barátságos teremtésnek és középkorú, nagyon rendezett hölgynek* vélte, *aki ad magára és csodálatos családanya*. A 7. kép is semleges hatott a nemekre és a korcsoportokra, egyformán *üzletasszonynak, kedves hölgynek, visszafogott nőnek* nevezték. A 10. kép megítélésében is egyetértés tapasztalható, *idős néniként, boldog, táncoló hölgyként* jellemezték általánosan. Tehát szókinccsbeli, nyelvhasználati különbséget nem tapasztaltam ezekben az esetekben.

Ellenben nagyon is tetten érhető a nyelvhasználatbeli különbség a negatív vélemények kifejezésekor. Az 1. és a 9. kép 100%-os elutasítást kapott, ám megfigyelhető a korcsoportok közötti kifejezések különbsége. Míg az 1. képet a fiatalabb korosztály, nők és férfiak egyaránt, *hülye picsának, vagány csajnak, gáznak és durvának* jellemezték, az idősebb korosztály óvakodott a durva jelzőktől és szóhasználatától. Ők inkább *ízléstelen csajnak, bohóctípusnak* vagy egyszerűen *tinédzsernek* nevezték a képen látható *extravagány lányt*, illetve azon tanakodtak, hogy *férfi-e vagy nő*. A 9. kép szintén 100%-os elutasítást kapott, ám míg az N1,F1 csoportok *drogos vénkisasszonynak, vén szatyornak, hányás néembernek* írták le, az N2, F2 csoportok ismét finomabban fejezték ki magukat. Bár meg kell jegyezni, hogy különbség vehető észre az N2 és F2 csoportok között is, a középkorú férfiak nyelvhasználatukban sokkal

nagyobb tiszteletet mutattak, mint nőtársaik. Míg az F2 csoport a *hölgy, nőszemély* szavakat használta, az N2 csoport *vén nyanyának, kurvának, vén banyának* és *ízléstelen majomnak* nevezte a képen látható, *fiatalabbnak tűnni vágyó* nőt.

	N1	F1	N2	F2
1. kép	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹
2. kép	100% - ☹	20% - ☹ 80% - ☹	100% - ☹	100% - ☹
3. kép	100% - ☹	60% - ☹ 40% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☹
4. kép	80% - ☹ 20% - ☹	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹
5. kép	100% - ☹	100% - ☹	20% - ☹ 80% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹
6. kép	20% - ☹ 80% - ☹	60% - ☹ 40% - ☹	60% - ☹ 40% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹
7. kép	100% - ☹	100% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹
8. kép	60% - ☹ 40% - ☹	20% - ☹ 80% - ☹	20% - ☹ 80% - ☹	20% - ☹ 80% - ☹
9. kép	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹	100% - ☹
10. kép	100% - ☹	100% - ☹	60% - ☹ 40% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹
11. kép	40% - ☹ 60% - ☹	40% - ☹ 60% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹	100% - ☹

19. táblázat: Szimpátia összegzése/nő-képek

2.4.3 Nemek szerinti eltérés

A továbbiakban azokat a véleményeket mutatom be, amelyek nemek szerint eltérőek voltak. Ilyen volt, például az 5. kép, amelyen egy *ledér hölgyemény* látható, akivel az F1, F2 csoport szimpatizált, 100%, illetve 80% arányban, ellenben az N1, N2 csoportokkal, akik ugyanilyen arányban utasították el a *szexi, fiatal csajt*. Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy a társadalmi nyelvhasználatban működő negatív sztereotípiák (*könnyűvérű topmodell, aki egyben butácska is, vedelő nő*), kollokációk (*dögös maca, közönséges tyúk*), szexista kifejezések jórészt nők szájából hangzottak el, míg a férfiak szintén éltek sztereotípiák használatával és előfeltevésekkel, mégis tisztelettel fejezték ki tetszésüket és érdeklődésüket a *fiatal hölgy* iránt.³⁴ Hasonló eredményre jutottam a 6. képen látható *manöken-típussal* is, ám ez a *hölgy* idősebb az előbbinél. Valószínűnek tartom, hogy ez az oka annak, hogy egyedül az N1-csoport utasította el 80%-ban, *frusztrált nőszemélynek, titkár-nő-szerűségnek, kis csinibabának* nevezve *tökéletes alakkal*. Felfedezhetünk itt is sztereotip vonásokat a szóhasználatban. Érdekes, hogy az N2-csoport már inkább *szép alakú, szép arcú csinibabának* tartotta. A csinibaba szót, megfigyelésem szerint, ez a korosztály pozitívan használta, elismeréssel méregette a *csinos nőt*. Az F1, F2 csoportoknak úgy tűnik, hogy nem számított a nők kora, amennyiben csinosak voltak, mindkét csoport megcsodálta a *hölgy csinos lábait* és *nagyon szép hölgynek* nevezte, *akivel minden stimmel*.

A 3. kép további meglepetéseket tartogatott, míg az N1 és az F2 csoport maximálisan elutasította, az F1 és az N2 csoportok 60-80%-ban szimpatizáltak a *szexbombával*.

³⁴ Felvetődött bennem a kérdés, hogy ez nem azért történt-e így, mert az interjú vezetője, azaz én, az N1 csoportba tartozom, és a férfi-csoportok egyszerűen a kérdező felé is kifejezték tiszteletüket. Érdekes lenne ugyanezt a kísérletet elvégezni úgy, hogy az interjú vezetője férfi.

Az előző három példa alapján úgy tűnhet, hogy a fiatal nők csoportja egyértelműen elutasítja a hasonló korú, feltűnően csinos és kihívóan öltözködő nőkről készült képeket.

Ezzel fordított tendenciát mutat a 8. kép, amelyen a *vicces asszonykát* 60%-ban csak a fiatal nők tartották szimpatikusnak, míg a fiatal férfiak és a középkorú nők csoportja 80-80%-ban elutasította a *nőt, ízléstelen pulcsiban*. Az F2-csoport szintén elnézőbben fejezte ki magát, *unatkozó asszonyságnak, kövér néninek* nevezve a hölgyet. Tehát ismét az N1-csoport az, amelyik eltérően ítélkezett.

2.4.4 Életkor szerinti eltérések

Érdekesnek találtam, hogy a 12. képen látható *öregasszony* a középkorú nők és férfiak számára *kedves, öreg hölgy, anyóka* volt, a fiatalabb korosztály inkább *vidéki öreglánynak, kriptaszökevénynek* nevezte. A szimpátia nyilván abból fakadt, hogy a középkorú csoportok közelebbinek érezték az idős korosztályt.

A 2. kép jellemzését egyedülállónak találom. Az F1, N1 és N2 csoportok által *koncertes lufkáknak, idétlen tinilányoknak, hisztis picsáknak, butáknak* titulált lányokat az F2-csoport meglepő udvariassággal, és ismét elnézéssel jellemezte, pl.: *Ezek a hölgyek eléggé be vannak csiccsentve*.

A női képek jellemzéseinek összegzéseként tehát a következő észrevételeket tudom kiemelni.

1. Nem tapasztaltam nyelvhasználatbeli különbséget a csoportok között abban az esetben, amikor mind szimpatikusnak találták a jellemzett női képet.
2. Azokban az esetekben, amelyek során mind a négy csoport negatívan ítélte meg a képen szereplő nőt azonban jelentős szókincsbeli különbség fedezhető fel életkorok szerint. Az idősebb korosztályok finomabban, kevésbé durván és kevésbé direkt módon fejezték ki véleményüket.
3. Különösen az idősebb korosztályú férfiak beszéltek tisztelettel a nőkről, életkortól, öltözködéstől, stílustól függetlenül. Ők mutatták a legnagyobb elfogadást. A fiatalabb férfi-csoportra is jellemző ez a hozzáállás, ám nem olyan széles mértékben, mint az F2 csoportra.
4. Míg a legliberálisabb véleményeket az F2 csoporttól hallottam, az F1 csoport mutatkozott a legérzékenyebbnek. Egyértelműen és szinte kivétel nélkül elutasította a hozzá életkorban közel álló, feltűnően csinos, ám kihívó hölgyeket. Ez pedig a nyelvhasználatukban is tetten érhető, ők használták a legtöbb negatív sztereotípiát, előfeltevést és szexista megjegyzést (saját nőtársaikra). Ugyanakkor ez az egyetlen csoport tartotta szimpatikusnak a nála idősebb, *csúnyácska nénit*.

2.5 A férfi-képekről alkotott vélemények elemzése

A következő táblázatban a férfi-képekről alkotott véleményeket gyűjtöttem össze.

képszám	N1	F1	N2	F2
1.	<i>Self-made man, harmóniában él a természettel, imádja a kihívásokat, Tarzan-boy Sportoló férfi, nincsenek akadályok Hegymászó fiú</i>	<i>Srác, jóképű gyerek, fiatal, vidám, vicces és sportos Fiatal férfi Pasi Sportos, vagány, kisportolt valaki Vidám fiatalember, egyetemista,</i>	<i>Ez édes! Aranyos srác, beleváló, sportos Félelmet nem ismerő, fiatal férfi Férfi, alpinista, tornatanár, jóindulatú, rendes kis 20-30-as fiatal srác Férfi, sportoló,</i>	<i>Kalandos srác Férfi, hegymászó Veszélyeket kedvelő, vidám egyetemista srác. Bevállalós csávó</i>

	<i>Sportoló, sportos hapi Sportos fiú, jókedvű</i>	<i>sportos srác, bátor gyerek, szembenéz a kihívásokkal</i>	<i>egyetemet végzett Izompacsirta, fiatalember, aranyos, kalandvágó</i>	
	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
2.	<i>Pornósztrár, testépítő, a fitness- teremben a lányok szívét hódítja, a saját egóját építi Kigyúrt macsó, napszemüvegben próbálja elcsábítani a nőket Nagyon gáz, napbarnított macsó Gusztustalan izompacsirta, üres agy</i>	<i>Fiatal srác, csajozós, divatozós, mosolygós srác Madártestű fiú, egyetemista Izompacsirta gyerek zümi szemüvegben, azt hiszi, hogy nagy csávó, de egy köcsög Izmos srác, teszi- szakos, kisportolt, izmos srác Nagyon sportos férfi, tudja magáról, hogy jól néz ki, az a napszemüveg nem túl férfias, lehet, hogy a pasikat szereti, de szerintem inkább csajozik ez</i>	<i>Ez nem az esetem, kigyúrt izompacsirta, igazi kigyúrt férfi Öntelt hapsi Nekem ezek a srácok nem tetszenek, nagy a duma, de nincs mögötte tartalom, kisportolt, felturbózott test Kisportolt, helyes, szimpatikus férfi, művelt Macsó napszemüveggel, nagyon izmos, kigyúrt, jó felsőteste van, lehet, hogy playboy</i>	<i>Szerintem ez egy buzi Hú, ez a fiú! Nem elég kigyúrt ahhoz, hogy mutogatni lehessen, a szemüveg meg irritál Önimádó fiatal dzsigoló csávó. Önimádó, hiú, trendinek látszani szerető srác, saját stílusa nincs, sablonos</i>
	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☺	80% - ☺ 20% - ☺	100% - ☺
3.	<i>Tipikus party-arc, el van szállva magától, felsőtest, kocsikulcs, minden, ami a buta nőknek kell Bulis, szórakozós hülyegyerek Laza srác, macsónak tűnik Macsó, mediterrán szépfíú Fiú, zselés a haja, nem szeretem, ha ilyen mélyen ki van gombolva az inge</i>	<i>Szépfíú, dzsigoló, aktív, jóképű és táncol, izmos, biztos a lányok kedvence Macsó Fiatalabb férfi Tipikus mai fiatalember, nem biztos, hogy teljesen józan Nagy macsó, tipikus női kedvenc, igazi látványelem a nők számára</i>	<i>Tök laza fiatalember, kicsit szőrös majom Őrült, kockás férfi Mint John Travolta, ugrabugra hapsi, nagyon tetszeni akar Magamutogató, beképzelt alak, ez egy tipikus macsó, és el is hiszi magáról, hát azért nem néz ki rosszul</i>	<i>Rocksztár Valami macsó fiú lehet Nagyon megjátszós, nem egy korrekt ember, csak hivalkodik Laza, kicsit őrült, mulatós pasi. Középpontban lenni szerető pali, egyedi stílusa van</i>
	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
4.	<i>Tipikus újjgazdag fickó, macsó,</i>	<i>Tengerész macsó Iszonyatosan</i>	<i>Sportember, szörmók, nem visszataszító a</i>	<i>Srác, kaland Macsónak</i>

	<i>nőszédítő pasi, macsó színész, jóképű, borostás férfi Sportman, deltás, tisztá egészség-férfi</i>	<i>jóképű srác, hapsi, jóképű hapsi Dzsigoló férfi Vagány csávó, vagány gyerek Szívtipró pasas, 100 nőből 95-nek biztos bejön, tipikus férfi, középkorú, , igazi sármőr, sportos</i>	<i>külseje, Középkorú, sportos férfi Nőfaló hapsi-típus, megfontolt férfi, sportos, helyes pacák Minden nő álma, színész-figura, jóképű hapsi, nagyon jó hapsi</i>	<i>kinéző, elég nagy sikerei vannak, sikeres férfi, kiegyensúlyoz ott, látszik az arcán Vadászni induló, mediterrán macsó. Az igazi férfi, férfias külsejű, sportos, a szabadság szerelmese</i>
	40% - ☺ 60% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺	100% - ☺
5.	<i>Világmegváltó, elmélázik a világ nagy dolgain, neki minden sikerül, vagy lehet, hogy csak egy turista Izmos, sportoló Nature-man, természetember Túrázó, sportos srác Turista fiú, kiránduló, jófej barátnak tűnik</i>	<i>Hegymászó férfi 30-as férfi Korrekt úriember, komolynak tűnő férfi Sármos gyerek Fiatal fickó, turista, nyugodt típus lehet, társasági ember</i>	<i>Kedves turista, nagyon szimpatikus Férfi Szimpatikus férfi Férfi, sportoló Hegymászós pasi</i>	<i>Kiránduló egyetemista Úriember fönt az Alpokban, igazi hegymászó vagy turista, középatlagú férfi Természetjáró, túrázó fickó. Magának való pali, a saját útján jár</i>
	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
6.	<i>Fiatal, hivatástudattal rendelkező rendőr lehet, olyan fickós Idősödő topmodell, aki éppen megcsalja a feleségét Macsó, középkorú szépfü Mosolygó, viszonylag szimpi férfi</i>	<i>Cseles férfi Fiatal családapa, karriert futott be, nagyon boldognak tűnik, egészséges, harmonikus, sportos átlagos hapsi korrekt, komolynak tűnő férfi, már komolyodik, érezni rajta, hogy 10 éve még nem ilyen volt jobb képű hapsi, izmos karja van, karakteres hapsi</i>	<i>Férfi Jó karban lévő, középkorú családapa, még mindig jó pasi, jó hapsi Szimpatikus férfi Sportos alkatú férfi, olyan macsó kinézetű, futószalagon fogyasztja a nőket, nem komoly, a pénzre hajjt, szeret jól élni Helyes, kedves hapsi, sportos alkatú, kellemesen izmos, nem kigyúrt, férfias</i>	<i>Sportoló, motorversenyz ő lehet, macsó kinézése van, nagyon egyszerű ember, tisztességes Jóképű fickó Délutáni mozgás után lazító férfi. Egyenes, őszinte férfi, határozott, de szerény, normál,</i>

				<i>egyszerű, átlagos</i>
	40% - ☺ 60% - ☹	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺
7.	<i>Ügyvéd, tipikus üzletember, menedzser, korábban rabszolgatartó, márkás óra, szemüveg, önelégült mosoly, öltöny, nyakkendő Üzletember, gazdag kis kurafi Politikus pali Komoly, férfias, őszülő halántékú üzletember Üzletember,, okos kinézetű</i>	<i>Üzletember, komoly férfi Divatos üzletember-típus, divatra adó férfi, fiatal férfi Középkorú, jól szituált férfi Fehérgalléros bűnözőnek tűnik elsőre, szeme sem áll jól, mindenhájjal megkent üzletember, a bűnöző határát súrolja Nagyon elegánsan felöltözött úriember, értelmiségi, főnök lehet, komoly férfi, aki tud humorizálni is, ha akar</i>	<i>Barátságos, csinos, elegánsan öltözött úr, üzletember szerűség, nekem tetszik Elegáns úriember Ő az a típus, aki nekem nagyon szimpatikus, roppant egyszerű, kedves, jó családapa, bár, lehet, hogy hamiskás, olyan bankban dolgozó lehet, politikus vagy diplomata Középkorú, fiatalos biznizsman, üzletember-figura</i>	<i>Üzletember Középkorú férfi, sikeres üzletember, a tekintete hamis Eredményes tárgyalás után, saját sikerében fürdőző hapsi. Komoly pali, tudást, magabiztosságot, komolyságot sugároz</i>
	60% - ☺ 40% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☹
8.	<i>Ez az úriember elégedett a világgal és önmagával is Kockafejű poétafiú Velem egykorú srác, bankban dolgozhat Fiatal, mosolygós jófiú Fiú, férfi, jókedvű, nyitottnak tűnik</i>	<i>Tök mindennapi férfi Vigyorgó fiú Vicces fiú, viccelődős fiatalember, szeret humorkodni Fura emberkének tűnik Ebédszünetet tartó fiatalember, vidám, jó kedélyű ember</i>	<i>Barátságos fiatalember, átlagos külsejű Legényke, aki mosolyog a világra Nem szeretem az ilyen kis cingár férfiakat, jószágos, kis mókamiki feje van, nagyon rendes kis srác lehet, nem olyan igazi férfi, olyan számítástechnikus Férfi, ilyen építész, nem kisportolt Belvárosi fiatalember</i>	<i>Fiatal, középiskolás srác Sikeres férfi, kiegyensúlyozott, jó beosztásban dolgozik Randevúra várakozó vidám pali. Hányaveti, nemtörődöm ürge, felszínes típus</i>
	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☹
9.	<i>Tipikus figura, buzi fiú Buta, bárgyú</i>	<i>Nem éppen szimpatikus fiatalember</i>	<i>Ennek a srácnak valahogy nagyon furcsa a tekintete,</i>	<i>Unatkozó srác Fiú, szomorú pózban van,</i>

	rosszfiú Nagyon nem tetszik ez a pali Jóképű, fiatal macsó Minden lány által jóképűnek tartott, de nekem nem tetsző férfi	Macsó Félvérszerű srác, próbál komoly lenni, de a szeme nem áll úgy ennek a srácnak Fiatal fiú, a kislányoknak a kedvence, nagyon jóképű, jóarcú pasi, beképzelt ember lehet	buta tekintet, vagy kifejezéstarten Nekem az ilyenek nem tetszenek Valami manöken hapsi, a tekintete undorító, a beállítás nonszensz, nekem nem szimpi ez az ürge Enyém-a-világ című hapsi Iskolát végzett, helyes férfi	nem igazán őszinte Álmodozó, hős szerelmes pasi. Komoly, macsó külsejű férfi, komolyságába n is zsvány a tekintete
	80% - ☹ 20% - ☺	100% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹	100% - ☹
10.	Aranyos bácsik, nagyon aranyosak, idősebb bácsik Gyári dolgozók, munkás emberek Munkás bácsikák Dolgozó, középkorú munkásemberek	A Munka Hősei Szocialista Brigád emlékülésén két öreg Két hapsi, ilyen melósok, jóindulatúnak látszó férfiak Idős szakik Két autószerelő, munkásemberek Szakmunkás, dolgozó férfi, szorgalmas emberek lehetnek, kedves, rendes, normális emberek, szimpatikus társaság, lehet, hogyan nem annyira műveltek	Két szimpatikus munkásember, bácsi, szemüveges hapsi kellemes benyomást kelt Dolgozó emberek Egyszerű kis munkás emberek, szocializmus jut róla eszembe, munkásemberek, kis egyszerűek Két férfi, gyári munkások, sokat dolgozott emberek Igazi munkás szakik	Tisztességes munkásembere k Szakik, idősebb ember, nagyon szimpatikusak ebben a műhelyben Öreg főszere és középkorú férfi tanítványa, elmélkedik a munkaasztal mellett. Idős, kétkezi munkát végző férfiak
	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
11.	Nyugdíjas üzletember, megfáradt Idősödő úriember, talán politikus Öregember Idősödő, jól szituált férfi Aranyos bácsi, elegáns, kicsit hajlott, sajnálat van bennem	Idősebb úr, aki elegáns, kicsit rozzant, már kezd öreg lenni, nyugdíjas úr Öreg, öltönyös bácsi, idős, feltehetően igazgató úr, vezető beosztású úriember, büszke ember lehet Elegáns úriember, öregedő, nem tűnik	Megfáradt úriember Külgyminiszter lehet, ő már mehetne nyugdíjba, kis hajlott, sárga nyakkendő, nagyon nem szimpatikus Férfi, tanult, tudós alkat, meggondolt Kis öreg úriember, nagyon szimpatikus feje van	Idősebb korú úr Komoly úriember Nyugdíjas úr nosztalgizál, a régi idők szépségén. Sokat tapasztalt, nyugodt úr, nyugdíjas korú

		<i>derűsnek</i>		
	100% - ☺	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺
12.	<i>Hazánkfia biciklizik a maga kis népviseletében Bringázó nagypapi, aranyos Ilyen bácsika, vadász Bicikliző papa Talán erdész bácsi, nagypapa, természetbarát</i>	<i>Öregúr, jó kedélyű, sportos Idős vadász Öreg bácsi Komoly, sokat látott öregúr, mintha az 1900-as évekből szalajtották volna, komoly élettapasztalattal bíró öregember Csinosan, elegánsan felöltözött úriember, úriember mindenképpen a bajuszviselete alapján, komoly ember lehet, biztos jó ember lehet</i>	<i>Jaj, de édes! Aranyos nagypapa, vadász, szép ősz, nagybajuszos, kalapos, egyenruhás nagypapa, nagyon kedves Nagyon aranyos, bácsika a biciklin Engem megsimogat ez a kép!, jóságos, környezetvédő bácsi, valami őr, egyenruhája van, jóságos öreg bácsika, Ferenc Jóska is eszembe jut a bajszáról Férfi, erdész, természetbarát Stüsi vadász az Alpokban biciklizik, papika, aranyos</i>	<i>Bicikliző vadász Öregúr, vadőrnek, halőrnek látom, becsületes embernek néz ki, szimpatikus, hogy ebben a korban még biciklizik Energikus, szép korú úr, kerékpározik a természet lágy ölén. Természet szer ető, rendezett, kiegyensúlyoz ott idős úr, aktív</i>
	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺

20. táblázat: Férfi-képek jellemzése

Kiindulási pontnak ismét a szimpátia összegzését tekintettem. A 21. táblázat színezett eredményei ismét a többi csoporttól való eltérést jelzik.

A férfi-képek jellemzése során több férfitípust tartott szimpatikusnak mind a négy csoport, mint a nők jellemzésekor. 100%-os szimpátiával jellemezték az 1, 5, 8, 10, 11 és 12. képeket. 60-80%-os szimpátiát élvezett a 7. kép. Kíváncsi voltam, hogy nyelvhasználatában ugyancsak hasonló-e a négy csoport.

Az 1. képet az összes csoport *kalandos, belevaló srácnak, vidám fiatalembernek, sportos fiúnak* nevezte. Nem fedeztem fel jelentős szóhasználatbeli különbséget a csoportok között. Az 5. képen látható hegymászó férfit *sportos srácként, turista fiúként* jellemezték. A 8. képen látható *vicces fiút sikeres férfiként, fiatal, mosolygó jófiúként, belvárosi fiatalemberként* említették. A 10. kép *munkásait, aranyos bácsiknak, szakiknak, tisztességes munkásembereknek* nevezték. A 11. kép sajnálatot és tiszteletet váltott ki minden megkérdezettből, *idősödő, jól szituált férfiként, elegáns, megfáradt úriemberként* jellemezték. A 12. képen látható *bácsi a biciklin* osztatlan sikert aratott mind a négy csoport körében. *Aranyos nagypapa, papika, öregúr, úriember* voltak a leggyakoribb kifejezések. A 10 és a 12. képnél némi különbséget vettem észre a férfi és a női szóhasználatban. A nők, különösen az N2-csoport hajlamosabb volt becézni, érzelmeket kifejezni.

	N1	F1	N2	F2
1. kép	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
2. kép	100% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	80% - ☹ 20% - ☹	100% - ☹
3. kép	100% - ☹	100% - ☺	100% - ☹	100% - ☹
4. kép	40% - ☺ 60% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺	100% - ☺
5. kép	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
6. kép	40% - ☺ 60% - ☹	100% - ☺	60% - ☺ 40% - ☹	100% - ☺
7. kép	60% - ☺ 40% - ☹	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☹
8. kép	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
9. kép	20% - ☺ 80% - ☹	100% - ☹	20% - ☺ 80% - ☹	100% - ☹
10. kép	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺
11. kép	100% - ☺	100% - ☺	80% - ☺ 20% - ☹	100% - ☺
12. kép	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺	100% - ☺

21. táblázat: Szimpátia összegzése/férfi-képek

A 7. képet pozitívan ítélte meg mind a négy csoport, ám nem teljes egyetértésben. Ismét a fiatalabb nők csoportja volt a legkritikusabb, akik *önelégült mosollyal rendelkező üzletembernek, gazdag kis kurafinak* tartották a képen látható jól öltözött úriembert. Érdekes, hogy ugyanakkor az idősebb nők csoportja kifejezetten szimpatikusnak találta, és ezt a jól öltözöttségére alapozta (*csinos, elegánsan öltözött úr*). Az F2 csoport nem mutatott nagy érdeklődést, tényszerűen megállapította, hogy valószínűleg ő egy *üzletember, eredményes tárgyalás után*.

Az N1 csoport eltérést produkált még további két kép esetében, ezek a 4 és a 6. kép. Mind a két képre igaz, hogy a többi csoport szimpatikusnak találta, ellentétben a fiatalabb nők csoportjával, akik inkább nemtetszésüket fejezték ki 60-40% arányban a képen látható férfiakkal kapcsolatban. Ez azért is érdekes, mert a nő-képeknél megfigyelt női rivalizálás a hasonló korú, csinos nőkkel szemben nem figyelhető meg az F1 csoportnál a hasonló korú helyes férfiakkal. A 4. kép *újgazdag, nőszédítő fickóját* az F1 csoport *jóképzű hapsinak, vagány csávónak* tartotta, aki *100 nőből 95-nek bejön*. Az N2 csoport is nagy érdeklődést mutatott és *minden nő álmának* nevezte, az F2-csoport pedig *vadászni induló macsónak*.

A 6. képről az N1 csoport azt állította, hogy *középkorú szépfiú, aki éppen megcsalja a feleségét*, míg az F1 csoport szerint *fiatal családapa, korrekt, komolynak tűnő férfi*. Az N2 csoport ismét őszintén lelkesedett és *férfias, szimpatikus férfinak, jó hapsinak* tartotta a férfit, és az F2 csoport is pozitívan nyilatkozott, *jóképzű fickónak, sportolónak, motorversenyzőnek* nevezte.

Az N1 csoport negatív hozzáállását és bizalmatlanságát pedig még tovább fokozza az a két példa, amely során egyedül az F1 csoport nyilatkozott 80-100%-os elfogadással, szemben az összes többi csoport 80-100%-os elutasításával. Rendkívül érdekesnek tartom ezt a jelenséget, amely alátámasztani látszik a már említett megállapítást, mely szerint a fiatalabb férfiak nem rivalizálnak társaikkal, még az idősebb férfiak által is elutasított fiatalemberekről is pozitívan nyilatkoznak. Erre példa a 2 és a 3. kép. A 2. kép izompacsirtáját az F1 csoport *nagyon*

sportos férfinak, macsónak, madártestű fiúnak, tesi-szakos egyetemistának nevezte, míg a többi csoport *öntelt hapsinak, buzinak, playboynak, gusztustalan, üres agyú izompacsirtának*. Itt is megjegyzem a negatív előítéletek és sztereotípiák meglétét, azonban nemcsak az N1, hanem az N2 és az F2 csoportoknál is. A 3. kép esetében is ugyanez az eredmény, az F1 csoport 100%-ban fogadta el, míg a többi csoport 100%-ban utasította el a *tipikus party-arcot*. *Bulis hülyegyerek, mediterrán szépfű, magamutogató, beképzelt alak, megjátszós, nem korrekt ember* voltak a leggyakoribb jellemzők a kritizálók körében. Ellenben az F1 csoport *tipikus női kedvencnek, jóképű dzsigolónak, tipikus mai fiatalembernek* tartotta. Az N2-csoport kritikái ellenére hozzátette, hogy *azért nem néz ki rosszul*.

A férfi-képek jellemzésének összegzéseként a következő megállapításokra tudtam következtetni.

1. A mindenki által szimpatikusnak tartott férfi-képek jellemzése során a csoportok nyelvhasználata nem sokban tér el egymástól. Az N2 csoport hajlamosabb a becéző formákra és az érzelmek kifejezésére, pl. felkiáltó mondatok formájában.
2. A fiatalabb nők csoportja a férfiak megítélésénél is a legkritikusabb és a legbizalmatlanabb, egyúttal leginkább hajlamos sztereotípiák, előfeltevések használatára. Ezt a tendenciát az N2 csoport egyáltalán nem produkálta.
3. Míg a nő-képek megítélésében az idősebb férfiak nyilatkoztak a legliberálisabban, a férfi-képek megítélésében a fiatal férfiak csoportja tűnt a legelfogadóbbnak.
4. A fiatalabb nők csoportjára jellemző egyedül az angol szavak beékelődése, pl.: *self-made man, nature man, playboy, party-arc, Tarzan-boy*. Ezek, mint a tömörítést segítő képek jelentek meg beszédükben, azaz típusokat fogalmaztak meg, sztereotípiákat.
5. Általában a nők a *macsó* kifejezést negatívan értelmezték, míg a férfiak pozitívan.

3. Összegzés

Dolgozatom végén összefoglalom a feltett kérdéseimre született válaszokat. Az első kérdésem a következő volt.

1. Milyen tényezőket mérlegelnek a nemek és a korosztályok, amikor spontán véleményt alkotnak egy embertársukról? Van-e különbség a szempontok felállításában, a végső vélemény kialakításában és ez mennyire tükröződik a szóhasználatukban?

A véleményalkotás tényezői nagyban függenek a jellemzett személy nemétől és életkorától. Míg a nők jellemzése során az életkor, megjelenés, a csoporthoz való tartozás voltak a legfőbb komponensek, a férfiak megítélésében a csoport-kategorizáció, a pillanatnyi viselkedés és a megjelenés számított. Tehát igen nagy különbség van a mérlegelt tényezők között, ez a különbség pedig felfedezhető a nyelvhasználatban is.

Különösen nagy igényt mutatott mind a négy csoport a típusba-, csoportba sorolásra. Ez a kategória a nyelvhasználatban pozitív és negatív sztereotípiák gyakori alkalmazását jelenti. Úgy tűnik, szeretjük egymást beskatulyázni, valamilyen stílushoz, csoporthoz, típushoz kötni. A fiatalabb nőkre különösen jellemző volt ez a magatartás, elsősorban a férfiak megítélésekor, miközben a férfiak inkább hölgytársaik megjelenését méregették és életkorát találgatták. Az N1 csoport azonban nemcsak a férfiakkal kapcsolatban fogalmazott kritikusan, ugyanúgy a nőkkel, kifejezetten a fiatalabb nőkkel szemben léptek fel szigorúan. A nyelvhasználatban ez a jelenség negatív sztereotípiák gyakoriságát jelentette. Ezzel szemben a középkorú férfiak csoportja példás elfogadást mutatott az esetek többségében, nyelvileg pedig a legudvariasabb, legvisszafogottabb jelentésárnyalatú szó- és kifejezőkészletet használták.

A második kérdésem:

2. A korosztályok szerinti szóhasználat különbsége nagyobb-e, mint a nemek szerinti különbség, azaz a fiatalabb és az idősebb nők illetve férfiak között nagyobb lesz-e a szókincsbeli különbség, mint az azonos korosztályba tartozó nők és férfiak között?

Ez a problémafelvetés is több tényezőtől függ. A felmérés tapasztalata szerint abban az esetben, amikor mind a négy csoport egyértelműen szimpatikusnak talált akár nőt, akár férfit, nem volt jelentős nyelvhasználatbeli különbség a nemek vagy a korcsoportok között. Véleményem szerint ez azért lehetséges, mert vagy semleges volt a kép, nem volt az ábrázolni kívánt személyen semmi kihívó, semmi szokatlan, vagy olyan típust ábrázolt, aki mindenki számára valamilyen értéket képvisel (mosolygó, helyes nő vagy boldogan bicikliző nagypapa).

Azokban az esetekben viszont, amelyekben szimpátia-eltérés volt, nagyon is tetten érhető a nyelvhasználatbeli különbség, különösen a korcsoportok között. Az idősebb korosztály nagyobb elfogadást tanúsított általában a jellemzések során. Tehát ebben az esetben a válasz az, hogy a korosztályok szerinti szóhasználat különbsége nagyobb, mint a nemek szerinti.

Befejezés

Mindkét kutatás során csak két változót vettem figyelembe: az adatközlők életkorát és nemét. Érdekes lenne további faktorokat hozzáadva is elvégezni a vizsgálatot, például lakóhely vagy iskolai végzettség szerint is, illetve újabb életkor-csoportokat bevonva. Több képet is érdemes lenne megvizsgálni és természetesen több résztvevővel. Továbbá érdemes lenne megvizsgálni azt is, hogy a nő- és a férfi-szavak szinonimáit **életkorok szerint** hogyan osztályozzák a csoportok, így az eredmények összesítésével egy skálán lehetne ábrázolni életkor és nem szerint a használt szinonimákat. Erre vonatkozóan készítettem felmérést, ám az elemzés terjedelme miatt, ez egy újabb dolgozat vizsgálati témája lehetne.

Irodalom

Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kiss Jenő (2002) *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 268-278.

Magyar Nemzeti Szövegtár adatbázisa: www.mnsz.hu

Szűts László (2002) A fiatalok nyelvéről. In: A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.) *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Tinta Kiadó. 100-105.

Wardhaugh, R. (2005) *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó. 281-294.

Szóhasználati különbségek főiskolás lányok és fiúk között

Csányi Eszter
csanyieszti@gmail.com

The differences of linguistic usage between men and women are attributed to the social expectations of genders and the differences of education. Women are thought to be more empathetic, and in their communication it is not only what they say that is important but also that they attempt to sustain communication. Men tend to behave dominantly, and in their communication they endeavor to be factual. Women use many kind expressions, while men's communication is characterized by rude and obscene language. However, these theories are disproved by the results of a study conducted among young people. Due to the changes that have occurred in society, the linguistic usage of men and women became quite similar to each other and this can be traced in their vocabulary, behavior and also in the role they play during the communication activities.

Keywords: gender studies, young people's word usage, language coarseness

A férfi / női nyelvhasználati különbségek a nemek iránt megnyilvánuló társadalmi elvárások és a nevelés különbségeire vezethetők vissza. Az általános feltételezés szerint a nők empatikusabbak, kommunikációjuk során nem csak véleményük közlésére, hanem a beszédpartnerekkel való kapcsolat fenntartására is nagyon figyelnek. A férfiak dominánsan viselkednek, a beszélgetésekben a tényyszerűsége törekednek. A nők számos kedveskedő kifejezéseket használnak, míg a férfiak beszédére a durvaság, a trágárság jellemzőbb. Mindezeket a fiatalok körében elvégzett kutatás eredményei egyértelműen cáfolják. A társadalomban bekövetkezett változásoknak köszönhetően a fiatal nők és férfiak nyelvhasználati szokásai hasonlóvá váltak egymáshoz, ez szóhasználatukban, viselkedésükben és a kommunikációs aktus során betöltött szerepükben is megfigyelhető.

Kulcsszavak: gendernyelvészet, fiatalok szóhasználat, nyelvi durvaság

0. Bevezetés

A gendernyelvészet mint az alkalmazott nyelvészet részterülete az 1970-as évektől kezdve önállósodott. „Gendernyelvészetnek az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát nevezzük, amely a férfiak és a nők nyelvhasználatának a biológiai nem (szexus) és a társadalmi nem (gender) által létrejött különbözőségét teszi meg kutatása tárgyául” (Huszár 2009, 276).

A férfi / női nyelvhasználati különbségek okát a kutatók a fiúk és a lányok korai szocializációjában látják. Már gyermekkorban máshogy kezelik a fiúkat és a lányokat, akik különböző tapasztalatokat gyűjtenek, a felnőttek eltérő elvárásokat támasztanak nyelvhasználatukkal kapcsolatban.

Összefoglalva: a férfiak és a nők mást tartanak fontosnak és sokszor céljaik is mások a kommunikáció során. A nők e feltételezés alapján empatikusan kommunikálnak, fontos számukra a partnerrel való kapcsolat fenntartása. Beszédpartnerüknek döntési lehetőségeket, alternatívákat kínálnak fel. A férfiak ezzel szemben dominánsan kommunikálnak, eredményorientáltak, számukra az információ közlése, a probléma konkrét megoldása, a tényyszerűség a lényeg, a döntéseiknél számukra nem a másik érdekei a fontosak (Hullmann 2003, Cseresnyési 2004).

Robin Lakoff (1973) korai, de nagy jelentőségű művében a férfi és a női nyelvhasználat különbségeiről ír. Szerinte a nők beszédére többek között a kedveskedő illetve túlzó kifejezések / melléknevek használata (pl. *édi, cuki, isteni, gyönyörű*), a bizonytalanságot kifejező visszakérdezések (tag-questions pl. *Nem baj, ha ezt megeszem, ugye?*), az eltúlzott udvarias formák, a feltételes igealakok jellemzők (pl. *Megtennéd, hogy...? Nem bánnád, ha...? Ha nem túl nagy kérés...*). A férfiak ezzel szemben gyakrabban használnak durva, trágár és szitkozódó kifejezéseket, amivel a verbális fölényüket kívánják érvényre juttatni. A

nők egy beszélgetés során többször kérnek elnézést, kevesebb durva, trágár szót alkalmaznak, kéréseiket inkább közvetett módon nyilvánítják ki (pl. *Hú! Olyan szomjas vagyok! Jaj, de meleg van itt!*).

Egyes vélemények szerint a nők inkább több (pozitív) emocionális, míg a férfiak inkább több szitkozódó illetve trágár kifejezést alkalmaznak. Cseresnyési (2004) szerint a nők ritkábban használnak nem sztenderd nyelvi elemeket, illetve „durva” kifejezéseket. Ez magyarázható a nőkkel szemben megnyilvánuló társadalmi elvárással. Empirikus kutatások igazolták, hogy a nők kevesebb „helytelen”, stigmatizált formát használnak mint a férfiak. A férfiak bizonyos szituációban a csoporthoz való tartozás jeleként választják az alacsony presztízsű formákat, mivel ezek számukra a színtelennek és szagtalannak érzett sztenderddel szemben rejtett presztízzsel rendelkeznek.

1. A kutatás célja, hipotézisek

A kutatás fő célja a férfi / női nyelvhasználatban mutatkozó eltérések feltérképezése fiatal felnőttek körében. A társadalomban bekövetkezett változások (pl. nők munkába állása, a klasszikus női-férfi szerepek egymáshoz való közeledése) miatt manapság kisebbek a különbségek a fiatal férfiak és nők nyelvi megnyilvánulásaiban. A fiatalok nyelvi viselkedésében megfigyelhető uniszex tendenciát szeretném kutatásommal bizonyítani. Vizsgálatommal az alábbi hipotéziseket kívántam ellenőrizni:

1. a nők bizonyos szituációkban agresszívebben reagálnak, mint a férfiak
2. a nőkre a férfiak választékosabb kifejezéseket használnak, mint a nők a férfiakra
3. más megítélésben részesül a női, mint a férfi hivalkodó magatartás,
4. a férfiakra inkább jellemző a durva, trágár kifejezések használata, mint a nőkre,
5. a nők kevesebb idegen eredetű szót használnak beszédükben, mint a férfiak.

2. A vizsgálat és módszerei

2.1 A minta

A Budapesti Gazdasági Főiskola, Pénzügyi Számviteli Karán tanuló főiskolai hallgatók körében töltöttem ki egy általam összeállított kérdőívet a férfi / női nyelvhasználattal kapcsolatban. A válaszadók (20 lány és 20 fiú), valamennyien a 20-22 éves korosztályból származnak. Az említett paraméterek alapján a minta homogénnek tekinthető, ami az válaszok kiértékelésekor játszik fontos szerepet.

2.2 Az eljárás

A kérdőív 10 kérdésből tevődik össze (ld. melléklet). Az első két kérdésnél konkrét szituációkban tanúsított viselkedésre és az ehhez kapcsolódó nyelvi megnyilvánulásra kérdeztem rá. Itt négy, illetve két alpont alatt, az idősebb és a fiatalabb korosztállyal, és a nőkkel / férfiakkal szemben alkalmazott szóhasználatot elkülönítve tüntettem fel.

A következőkben az ellenkező, illetve saját nemmel kapcsolatos jelzők, a „jó” szó szinonimáinak, végül a trágár, a becéző és az idegen eredetű kifejezések használatát térképeztem fel.

A felmérésben sehol sem kínáltam fel zárt választási lehetőségeket, mivel a válaszadók által használt kifejezésekre voltam kíváncsi. Az válaszok kiértékelésekor 20 választ tekintettem 100%-nak.

2.3 A kutatás eredményei

Az empirikus vizsgálat segítségével betekintést kaptam a fiatalok nyelvhasználatába. Megfigyelhettem a lányok és a fiúk eltérő kifejezésmódjait, a „tipikus” fiú / lány szófordulatokat és néhány egyedi szóhasználatra is találtam példát. Az első kérdésnél, mind a

nőknél, mind a férfiaknál igen magas a magázási arány (ld. 1/a. táblázat).

20 = 100%	fiatal nőt	fiatal férfit	idős nőt	idős férfit
NŐK	90%	75%	100%	100%
FÉRFIAK	70%	50%	95%	85%

1/a. táblázat Magázások aránya nemek szerint

Ez azt jelzi, hogy a megkérdezett fiatalok még a kényes szituációban sem tegezik az ismeretlen embereket, igyekeznek udvariasan közelíteni a másik félhez (pl. „*Bocs, de én is 10 perce várok.*”, „*Elnézést, álljon a sor végére!*”, „*Elnézést, de kérem, álljon ki a sorból!*”). Azok viszont, akik tegezést használtak, elég durván reagáltak az adott szituációban (pl. „*Férfit ilyet ne csináljon, mégha idősebb is!*”, „*Hé! Nem látsz, vagy csak olyan bunkó vagy, ahogy kinézel?*”, „*Állj sorba, haver!*”). Legtöbb esetben azonban még az azonos nemű fiatalok esetében sem volt tapasztalható a lekezelő, haverkodó megszólításmód. Ez persze nem tükrözi feltétlenül a tényleges viselkedésüket, inkább az elvárható normákra reflektál.

Ugyanakkor a viselkedés (elengedi-e a tolakodót) terén már nem tapasztalható ilyen fokú udvariasság (ld. 1/b. táblázat). A megkérdezett nők igen kis hányada enged be bárkit maga elé sorban álláskor, bár ők az idősebb emberekkel elnézőbbek.

Érdekes, hogy a férfiak jóval többen engedik be maguk elé a tolakodót, a legmagasabb arány (50%) a fiatal nők előre engedésénél tapasztalható, ez egy gendertipikus viselkedés. Bár ez a szempont nem a nyelvészeti kutatások területéhez tartozik, azonban szorosan összefüggésben áll a válaszokban rejlő hangulat érzékeltetésével, amiért szükségesnek tartottam a válaszok ilyen irányú elemzését is.

20 = 100%	fiatal nőt	fiatal férfit	idős nőt	idős férfit
NŐK	10%	5%	20%	15%
FÉRFIAK	50%	30%	40%	35%

1/b. táblázat Elengedi-e a sorban Ön elé állót?

A második kérdésnél, amely egy forgalmi helyzetre vonatkozott sem a nők (65%), sem a férfiak (70%) nem tettek szóhasználatukban, reakciójukban különbséget attól függően, hogy a másik fél férfi volt-e vagy nő. A káromkodás, durva kifejezések aránya is nagyjából megegyezett (nők: 40% - férfiak: 30%). Udvarias megnyilvánulást pedig mindkét nemnél 25%-ban tapasztaltam. Megemlíteném, hogy a női válaszadók körében két esetben is előfordult olyan válasz, hogy „*Biztosan látta, hogy nő vagyok, ezért hajtott ki elém.*” Ez megfelel a társadalom által képviselt előítéletnek, miszerint a nők rosszabb vezetők, sőt azt tükrözi, hogy ezek a válaszadók már elfogadták a rájuk ruházott sztereotípiát.

A harmadik és a hetedik kérdés egyaránt a jó, tetszetős dolgok szinonimájára irányult. Mindkét válasz nagyon sok különböző kifejezést tartalmazott. A jó megfelelőjeként a lányok használtak több eltérő szót (21 db), míg a tetszetős szinonimájára fiúk adtak meg több variánst (29 db). Trágár kifejezés (pl.: *fasza*) csak a fiúknál fordult elő (10 % ill. 20% arányban) és idegen szavakat is csak ők használtak (pl.: *cool*) 15% ill. 10%-ban. Megjegyzendő a fiúknál két esetben (10%) használt *lájkolom* kifejezés (az internetes közösségi oldalon így jelzik, ha valami valakinek tetszik), ami a jelenlegi fiatal generáció szóhasználatának megfelelő. A 10 leggyakoribb kifejezést a nemek arányában a 2. táblázat mutatja.

20 = 100%	király	nagyon jó	szuper	remek	megfelelő	klassz	príma	tök jó	kiváló	cuki
NŐK	25%	45%	60%	15%	45%	5%	5%	20%	10%	10%
FÉRFIAK	30%	20%	15%	40%	20%	5%	5%	15%	5%	0%

2. táblázat Milyen kifejezéseket használ a jó / kedvelem szinonimájaként?

Látható, hogy míg a lányoknál a *szuper* kifejezést a válaszadók 60% használja, a fiúknál ez az arány csak 15%, náluk a *remek* áll az első helyen 40%-kal. A *király* szó nagyjából ugyanolyan magas gyakorisággal fordul elő (nők 25% - férfiak 30%), de a többi kifejezés is megtalálható mindkét nemnél, mégha néhol az arányokban eltérés mutatkozik. A fiúknál a *zsír*, *bejövős*, *frankó* a lányoknál pedig *cuki*, *helyes*, *hipi-szupi*, *isteni* szavak fordultak még többször elő. A lányoknál megtalálhatók becéző (*cuki*, *hipi-szupi*), és túlzó (*isteni*, *fantasztikus*, *imádnivaló*) kifejezések. A fiúk szóhasználatára inkább a hétköznapi szavak előfordulása jellemző.

Az ellenkező nemre használt kifejezéseknél mindkét nemnél 13 variánst jelöltek meg a válaszadók. Három leggyakrabban előforduló megnevezés a lányoknál a *férfi*, *pasi*, *srác/fiú*, a fiúknál *nő*, *csaj*, *lány* több, mint 60%-kal állnak az élen. Előfordultak még a lányoknál a *csávó*, *hapsi*, *pali*, *pasas*, *faszi*, *ember*, *manus*, *krapek*, *kölyök* szavak a fiúknál pedig a *hölgy* (60%!), *néni*, *kislány*, *csajszi*, *csitri*, *ribanc*, *művésznő*, *mama*, *nőszemély*, *gida* és érdekességgént a *góré* kifejezés egy személynél. Ez alapján megállapítható, hogy mindkét nem meglehetősen sok lexémát használ az ellenkező nemre vonatkozólag.

Az ötödik kérdés is az ellenkező nemre vonatkozott („Milyen jelzőket használ egy buta nőre / férfira?). Erre a válasz mindkét nemhez tartozó válaszadók esetén közel azonos volt, így ezek összehasonlítása is könnyebb feladat volt. A 10 leggyakoribb választ nemekre lebontva 3/a. táblázat (nők véleménye szerint besorolva) illetve a 3/b. táblázat (férfiak véleménye szerint besorolva) mutatja meg.

20 = 100%	szőke	idióta	hülye	ostoba	hülye liba/tyúk	műveletlen	buta	nem normális	sötét	primitív
NŐK	65%	30%	25%	20%	15%	10%	5%	5%	5%	5%
FÉRFIAK	20%	30%	20%	45%	5%	0%	10%	5%	20%	0%

3/a. táblázat Milyen jelzőket használ egy buta nőre?

20 = 100%	hülye	idióta	barom	ostoba	sötét	egyszerű	nem normális	béna	bunkó	seggfej
FÉRFIAK	35%	30%	30%	30%	20%	15%	15%	15%	10%	10%
NŐK	20%	50%	5%	15%	5%	0%	10%	0%	15%	0%

3/b. táblázat Milyen jelzőket használ egy buta férfira?

Lényegi különbségek fiúk és a lányok jelzői között nem voltak megfigyelhetők, mindkét nemnél szerepeltek egyszer előforduló, sajátos kifejezések. A lányoknál a buta nőre alkalmazott *Jenő* (hülyenő) és a férfiakra használt pl. a *láma* és a *csontagy*, míg a fiúknál a *crisofel* (újkeletű megnevezés, a Való Világ című valóságshow egyik szereplője után), a *tatamo*, az *IQ harcos* és a *diló* volt újdonság. A fiúk válaszai között egy esetben az „*Azt sem tudja, milyen rendezvényen van*” mondat is felírásra került.

A következő kérdések a nőies nőkre és a macsó férfiakra vonatkoztak. Mindkét válaszadói kör nagyjából azonos számú variánst adott meg, az egyes kifejezések előfordulásában azonban mutatkoztak eltérések. Érdekes volt, hogy a nőies nőre mindkét nem tagjai inkább negatív jelzőket adtak meg (ld. 4/a. táblázat), ebből az ezzel a viselkedéssel szemben megfigyelhető ellenszenv olvasható ki. A „*Mindent megtesz a célért*” mondattal (1 férfi válaszadó) szintén a nemtetszés jutott kifejezésre. A lányoknál néhány esetben ez a viselkedés pozitív elbírálásban részesült (*igazi nő*, *díva*, *cica / macska*, *nőies*).

A macsó férfiakat a válaszok alapján inkább férfiasnak, menőnek tartják a fiatalok (ld. 4/b. táblázat). Kevesebb negatív jelzőt alkalmaznak az ő megnevezésükre (*öntelt*, *egoista*, *bunkó*, *májér*). A fiúknál itt is megfigyelhető volt néhány egyedi szóhasználat pl. *Marlboro man*, *HVCS* (helyi vagány csávó), *Casanova típus*, a lányok között a férfiakkal szembeni pozitív hozzáállás is kifejezésre jutott pl. *cuki*, *jó pasi*, *jóképű*.

Mindez a társadalomban megszokott gender-felfogásnak tudható be, hisz a férfiktól szinte elvárjuk, hogy „férfiként” viselkedjenek, férfiú mivoltukat fitogtassák. A nőket viszont,

ha kirívóan viselkednek, inkább elítéljük.

20 = 100%	ribanc	kurva	picsa	könnyűvérű	plázacica	ribi	céda	kacér	alattomos	nagyképű
NŐK	40%	20%	15%	0%	10%	10%	5%	0%	0%	0%
FÉRFIAK	60%	35%	20%	20%	5%	0%	0%	5%	5%	5%

4/a. táblázat Milyen jelzőket használ egy nőiességgel visszaélő nőre?

20 = 100%	alfahím	menő	magabiztos	sármos	szépfíú	csődör	laza	páva	tökös	cool
NŐK	15%	5%	0%	15%	15%	5%	5%	0%	0%	0%
FÉRFIAK	0%	20%	10%	0%	5%	0%	5%	10%	5%	5%

4/b. táblázat Milyen jelzőket használ egy macho férfira?

A nyolcadik kérdésnél a trágár kifejezések használatára voltam kíváncsi. Nemcsak igen / nem válaszokat, hanem az alkalmazási szituációkat is kértem. Mindkét nemnél igen magas százalékat adott a válaszok értékelése. Azonban az eredmény meglepő volt, ugyanis a női válaszadóknál magasabb használati arány (80%) jött ki, mint a férfiaknál (70%), igaz, nem túl jelentős különbséggel. Az alkalmazási okként többségében idegeskedést, mérgelődést, buta embereket, váratlan helyzeteket és megszokást adtak meg („Észre sem veszem, csak megszokott a társaságban.”). Használt kifejezések voltak pl. *baszd meg*, *basszus*, *fasza*, *faszfej*, *picsába*, *picsa*, *francba*, *hülye*, ezek mindkét nemnél közel azonos arányban fordultak elő.

A becéző kifejezések használatára vonatkozott a következő kérdés. Az elemzés eredménye beigazolta feltevésemet. A nők 80%-a, a férfiak 50%-a nyilatkozott igennel, ami jelentős különbséget mutat. Leginkább a barátokra / barátnőre (pl. *drágám*, *szépségem*, *kicsim*, *nyuszi*, *cica*), az állatokra (pl. *cica*, *buki*, *tyutyu*, *csibész*) a kisgyerekekre (pl. *kismanó*, *manócska*, *kicsi*) és az ételekre / éttermekre (pl. *palacsinta* – *paller*, *uborka saláta* – *ubi sali*, *McDonald's* – *Meki*) alkalmazott szavakban volt azonosság. A lányoknál hétköznapi tárgyak elnevezésében is megfigyelhető a becéző, kicsinyítő mód használata (pl. *puszi* – *puszcsi*, *macska/cicanadrág* – *cicanaci*, *kabát* – *kabi*, *édi*, *cuki*, *szupi*). A fiúk közül ketten (10%) a becéző szavak mellőzését azzal indokolták, hogy az *túl nyálás*, *nem kedvelik*.

A kérdőív utolsó kérdésével az idegen eredetű szavak használatát vizsgáltam. Mindkét nem válaszadóinak több mint 50%-a (nők 55% - férfiak 65%) alkalmaz ilyen kifejezéseket. Valószínűleg a megkérdezettek szakmájából adódóan elsősorban a gazdaság és az informatika területét jelölték meg (pl. *fluktuáció*, *konvergál*, *infláció*, *asszimilálódik*, *egzakt*). Sokan használnak már a magyarban meghonosodott kifejezéseket (pl. *Internet*, *empátia*). Többen a választékosság miatt vagy ironikusan is alkalmazzák ezeket az elnevezéseket. A fiatalok nyelvére jellemző szavak, mint pl. *cool*, *LOL*, *fun*, *thanks* egyaránt megtalálhatóak voltak a fiúk és a lányok válaszai között is. Egy lány feljegyezte a *diabetes* ill. *inzulin* kifejezéseket, amelyeket betegségéből adódóan használ. Látható, hogy főként az angol nyelvből vett idegen szavak honosodtak meg a megkérdezettek nyelvén.

3. Összegzés

A kérdőív kiértékelése után az alábbi következtetések vonhatók le a főiskolás fiúk és lányok szóhasználati szokásairól.

Jelentős különbség nem állapítható meg a két nem nyelvi kifejezései, szóhasználati szokásai között, ez igazolta feltevésemet. A fiatalok lányok és fiúk körében nem mutatható ki éles eltérés a nyelvhasználatban. Mindez magyarázható a társadalom átalakulásával, egyre elmosódottabb a határvonal a női-férfi szerepek és az ezekhez kapcsolódó elvárások között is. A fiatal lányok és fiúk az élet minden területén egyformán vannak jelen, ma már nincs csak az egyik nem képviselői által végezhető munka, kevés az olyan hely, ahol csak a nők vagy csak a

férfiak vannak jelen. A társalgás szereplői egyenrangú félnek számítanak az esetek többségében, és a témák között sem nagyon találunk olyat, amelyet az egyik vagy a másik nem képviselői nem érintenének. Meglehet, a felmérésben kimutatott homogenitást befolyásolta a kiválasztott csoport tagjai hasonló érdeklődése, de valószínűleg hasonló eredményt kapnánk a fiatalok más csoportja körében végzett kutatásban is.

A nők agresszívabb viselkedésével kapcsolatban felállított hipotézis igazolódott. Meg kell azonban mindenképpen jegyezni, hogy a nyelvi megnyilvánulás, még egy kényes/bosszantó helyzet esetén is az udvariasabb, kulturáltabb hangvételi.

Azon feltételezés, miszerint a férfiak illetik választékosabb jelzőkkel a nőket, szintén nem igazolódott be. Mindkét nem 13 variánst használ az ellenkező nemre, igaz egy-két egyedi megjelölés is előfordult.

A nőiességükkel visszaélő nőket a megkérdezettek negatívan ítélik meg, míg a macsó férfiakat pozitív jelzőkkel illették. Ez tükrözi a társadalom általános felfogását a „magabiztos” nőkről, illetve férfiokról, mely szerint ami egy férfitől elfogadott, sőt kíváncsított viselkedés, azt egy nőnél nem nézik jó szemmel, náluk visszataszítónak tartják. Ez a hipotézisem is igazolódott.

Teljes mértékben megdőlt visom az a hipotézisem, miszerint a trágár/durva kifejezések használata inkább a férfiakra jellemző. Igaz, mindkét nemnél igen magas volt ezen szavak alkalmazásának aránya (80% ill. 70%), azonban a magasabb százalék a nők körében volt tapasztalható.

Az idegen eredetű szavak használatára vonatkozó hipotézisem is igazolódott, hisz a nők valóban kevesebb ilyen kifejezést alkalmaznak (nők 55% - férfiak 65%). A Gazdasági Főiskolán folytatott tanulmányukkal, az internet állandó használatával magyarázhatók elsősorban az adott kifejezések.

A kutatás betekintést nyújtott a fiatal férfiak és nők szóhasználati szokásaiba. A vizsgálat eredményei nem általánosíthatók a minta viszonylag kis mérete és a kevésbé részletes kérdések miatt. Izgalmas eredményeket hozhatna egy nagyobb és a társadalom különböző rétegeit érintő minta elemzése.

(Lásd erről a témáról még kötetünkben Gyöngyösi Livia írását)

Irodalom

Hullmann, B. (2003) *Zur unterschiedlichen Verwendung von Sprache in Frauen- und Männerzeitschriften am Beispiel von AMICA und MensHealth*. Essen: Universität Duisburg-Essen.

http://www.linse.uni-due.de/linse/esel/pdf/amica_menshealth.pdf (Letöltés: 2011. október 24.)

Cseresnyési László (2004) A genolektus (genderlect) elméletéhez. In: Uő. *Nyelvek és stratégiák (avagy a nyelv antropológiája)*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 78-88.

Huszár Ágnes (2009) Női nyelv? Férfi nyelv? Gendernyelvészet Magyarországon. *Magyar Tudomány* 2009/3: 276-285. <http://epa.oszk.hu/00600/00691/00063/pdf/276-285.pdf>. (Letöltés: 2011. október 10.)

Lakoff, T. R. (1973) Language and woman's place. *Language in Society* 2(1): 45-80.

Melléklet

Kérdőív:

Az alábbiakban a kutatás során feltett kérdéseket és az ezekre adott válaszokat tekinthetjük át bővebben 20 főiskolás lány és 20 fiú esetében.

1. a. Sorban áll a pénztárnál már 10 perce, pedig sietnie kell. Ekkor jön egy fiatal nő és beáll Ön elé, mondván csak 2 kiflit vesz. Mit tesz / mond Ön?

1. <u>Lányok:</u>	elengedi: 2 fő	tegezi: 2 fő	magázza: 18 fő
2. <u>Fiúk:</u>	elengedi: 10 fő	tegezi: 4 fő	magázza: 14 fő

1. b. Sorban áll a pénztárnál már 10 perce, pedig sietnie kell. Ekkor jön egy fiatal férfi és beáll Ön elé, mondván csak 2 kiflit vesz. Mit tesz / mond Ön?

1. <u>Lányok:</u>	elengedi: 1 fő	tegezi: 5 fő	magázza: 15 fő
2. <u>Fiúk:</u>	elengedi: 6 fő	tegezi: 8 fő	magázza: 10 fő
3. <u>Ugyanúgy reagál a / b esetben:</u>	Lányok: 5 fő	Fiúk: 3 fő	

1. c. Mennyiben változik szóhasználata, ha a másik vásárló egy idősebb nő?

1. <u>Lányok:</u>	elengedi: 8 fő	tegezi: 0 fő	magázza: 20 fő
2. <u>Fiúk:</u>	elengedi: 8 fő	tegezi: 0 fő	magázza: 19 fő

1. d. Mennyiben változik szóhasználata, ha a másik vásárló egy idősebb férfi?

1. <u>Lányok:</u>	elengedi: 3 fő	tegezi: 0 fő	magázza: 20 fő
2. <u>Fiúk:</u>	elengedi: 7 fő	tegezi: 0 fő	magázza: 17 fő
3. <u>Ugyanúgy reagál c / d esetben:</u>	Lányok: 11 fő	Fiúk: 13 fő	
4. <u>Ugyanúgy reagál a / b / c / d esetben:</u>	Lányok: 8 fő	Fiúk: 3 fő	

2. a / b. Szabályosan halad autójával a főúton, mikor egy alárendelt utcából bevág Ön elé egy női / férfi vezető. Az ütközést csak az Ön hirtelen fékezésével tudták elkerülni.

1. Válaszaikban nem tesznek különbséget a női / férfi vezető között:

Lányok: 13 fő	Fiúk: 14 fő
2. <u>Udvariasan reagálnak:</u>	Lányok: 5 fő Fiúk: 5 fő
3. <u>Káromkodnak:</u>	Lányok: 8 fő Fiúk: 6 fő

Előforduló trágár kifejezések: Lányok: *bunkó* (3 fő), *barom*, *balfék*, *hülye* (1-1 fő)
Fiúk: *hülye*, *hülye állat*, *bunkó*, *bolond*, *örült* (1-1 fő),
baszd meg (2 fő)

3. Milyen kifejezéseket használ a „jó” szinonimájaként?

1. Lányok: *szuper* (12 fő), *megfelelő* (8 fő), *király* (5 fő), *remek* (3 fő), *kellemes* (3 fő), *kiváló* (2 fő), *helyes* (2 fő), *tök jó* (2 fő), *klassz* (1 fő), *tökéletes* (1 fő), *tuti* (1 fő), *csúcs* (1 fő), *cuki* (1 fő), *imádnivaló* (1 fő), *nagyszerű* (1 fő), *fantasztikus* (1 fő), *prima* (1 fő), *sirály* (1 fő), *igazi* (1 fő), *rendben van* (1 fő), *igazi* (1 fő)
2. Fiúk: *remek* (8 fő), *király* (6 fő), *szuper* (6 fő), *megfelelő* (4 fő), *frankó* (3 fő), *kitűnő* (2 fő), *rendben* (2 fő), *zsír* (2 fő), *ideális* (1 fő), *kellemes* (1 fő), *nagyszerű* (1 fő), *klassz* (1 fő), *pazar* (1 fő), *pompás* (1 fő), *tuti* (1 fő)

trágár kifejezés: *fasza* (2 fő)

idegen szó: *cool* (2 fő), *patent* (2 fő)

4. Milyen kifejezéseket használ az ellenkező nemre?

1. Lányok: *férfi* (17 fő), *pasi* (17 fő), *srác / fiú* (13 fő), *csávó* (5 fő), *hapsi* (4 fő), *pali* (3 fő), *faszi* (2 fő), *pasas* (2 fő), *ember* (2 fő), *kölyök* (1 fő), *manus* (1 fő), *krapek* (1 fő)
2. Fiúk: *nő* (16 fő), *csaj* (14 fő), *lány* (13 fő), *hölgy* (12 fő), *néni* (3 fő), *kislány* (2 fő), *csajsz* (1 fő), *gida* (1 fő), *csitri* (1 fő), *ribanc* (1 fő), *művésznő* (1 fő), *mama* (1 fő), *nőszemély* (1 fő), *gór* (1 fő)

5. a. Milyen jelzőket használ egy buta nőre?

1. Lányok: *szőke* (13 fő), *idióta* (6 fő), *hülye* (5 fő), *ostoba* (4 fő), *hülye liba* (3 fő), *műveletlen* (2 fő), *buta* (1 fő), *nem normális* (1 fő), *sötét* (1 fő), *primitív* (1 fő), *tanulatlan* (1 fő), *alulművelt* (1 fő), *tökfej* (1 fő), *szerencsétlen* (1 fő), *agyalágyult* (1 fő), *Jenő / hülyenő* (1 fő)
2. Fiúk: *ostoba* (9 fő), *idióta* (6 fő), *picsa* (4 fő), *sötét* (4 fő), *picsa* (4 fő), *szőke* (4 fő), *egyszerű* (4 fő), *hülye* (4 fő), *buta* (2 fő), *plaza cica* (2 fő), *csirke* (2 fő), *hülye tyúk* (1 fő), *agyatlan* (1 fő), *eszement* (1 fő), *analfabéta* (1 fő), *nem normális* (1 fő)

5. b. Milyen jelzőket használ egy buta férfira?

1. Lányok: *idióta* (10 fő), *hülye* (4 fő), *bunkó* (3 fő), *ostoba* (3 fő), *műveletlen* (2 fő), *nem normális* (2 fő), *tuskó* (2 fő), *sötét* (1 fő), *barom* (1 fő), *sík hülye* (1 fő), *csontagy* (1 fő), *elmebeteg* (1 fő), *bolond* (1 fő), *paraszt* (1 fő), *láma* (1 fő), *tahó* (1 fő), *degenerált* (1 fő), *szerencsétlen* (1 fő)
2. Fiúk: *hülye* (7 fő), *idióta* (6 fő), *barom* (1 fő), *sötét* (4 fő), *egyszerű* (3 fő), *béna* (3 fő), *nem normális* (3 fő), *bunkó* (2 fő), *majom* (2 fő), *gyökér* (2 fő), *seggfej* (2 fő), *IQ harcos* (2 fő), *diló* (1 fő), *cristofel* (1 fő), *tatamó* (1 fő), *hibás* (1 fő), *agyatlan* (1 fő), *bamba* (1 fő), *balfék* (1 fő), *suttyó* (1 fő), *gyík* (1 fő), *hal* (1 fő), *hibás* (1 fő), *Azt sem tudja milyen rendezvényen van* (1 fő)

6. a. Milyen jelzőket használ egy nőiességével visszaélő nőre?

1. Lányok: negatív kifejezések: *ribanc* (8 fő), *kurva* (4 fő), *picsa* (3 fő), *plaza cica* (2 fő), *ribi* (2 fő), *feltűnési kényszere van* (1 fő), *kirívó* (1 fő), *kihívó* (1 fő), *ostoba* (1 fő), *lotyó* (1 fő), *céda* (1 fő), *kurvinca* (1 fő)

pozitív kifejezések: *igazi nő* (1 fő), *díva* (1 fő), *cica / macska* (1 fő), *nőies* (1 fő)

Mindent megtesz a célért (1 fő)

2. Fiúk: *ribanc* (12 fő), *kurva* (7 fő), *picsa* (4 fő), *könnyűvérű* (4 fő), *kéjenc* (2 fő), *hülye picsa* (2 fő), *kacér* (1 fő), *alattomos* (1 fő), *mocskos* (1 fő), *szűzkurva* (1 fő), *prostituált* (1 fő), *nagyképzű* (1 fő), *törekvő* (1 fő), *sznób* (1 fő), *beképzelt* (1 fő), *akaratos* (1 fő),

céltudatos (1 fő)

6. b. Milyen jelzőket használ egy „macho” férfira?

1. Lányok: *alfahím (3 fő), sármos (3 fő), egoista (2 fő), szépfüü (2 fő), nagymenő (1 fő), hímringyó (1 fő), önimádó (1 fő), jóképű (1 fő), öntelt (1 fő), izompacsirta (1 fő), szoknyapecér (1 fő), szoknyavadász (1 fő), csődör (1 fő), jó pasi (1 fő), cuki (1 fő), menő (1 fő), férfias (1 fő), nőcsábász (1 fő), beképzelt (1 fő)*
2. Fiúk: *menő (3 fő), magabiztos (2 fő), páva (2 fő), szépfüü (1 fő), rámenős (1 fő), laza (1 fő), tökös (1 fő), nőfaló (1 fő), izmos (1 fő), májer (1 fő), csíra (1 fő), rajcsávó (1 fő), HVCS /helyi menő csávó/ (1 fő), Marlboro man (1 fő), cool (1 fő), nőkkal játszó (1 fő), nőcsábász (1 fő)*

7. Hogyan jellemez valakit, ami nagyon tetszik Önnek?

1. Lányok: *nagyon jó (9 fő), szuper (7 fő), tök jó (4 fő), király (3 fő), szép / nagyon szép (2 fő), cuki (2 fő), nagyon csúcs (1 fő), rendkívül jó (1 fő), csodálatos (1 fő), hipi-szupi (1 fő), klassz (1 fő), imádnivaló (1 fő), kell nekem (1 fő), nagyon bejön (1 fő), fantasztikus (1 fő), nagyszerű (1 fő), isteni (1 fő), kiváló (1 fő)*
2. Fiúk: *szép (5 fő), király (4 fő), fasza (4 fő), nagyon jó (4 fő), tök jó (3 fő), tetszik (3 fő), szuper (3 fő), remek (2 fő), csodálatos (2 fő), nagyszerű (2 fő), bejövős (2 fő), frankó (2 fő), hihetetlen (2 fő), óriási (2 fő), zsír (1 fő), kiváló (1 fő), felemelő (1 fő), fenomenális (1 fő), fantasztikus (1 fő), gyönyörű (1 fő), elképesztő (1 fő), érdekel (1 fő), tökéletes (1 fő), lájkolom (1 fő), nem semmi (1 fő), überkirály (1 fő), tetszetős (1 fő), cool (1 fő), prima (1 fő)*

8. Használ-e trágár kifejezéseket? Ha igen, mire vonatkoznak és melyek ezek?

1. Lányok: igen: 16 fő nem: 4 fő

használat oka: idegeskedés, felbosszantja valaki, ha valami nem működik, váratlan eseménykor, hiba elkövetésekor

alkalmazott kifejezések: *basszus (3 fő), francba (2 fő), baszd meg (2 fő), hülye (2 fő), picca (2 fő), kurva (1 fő), faszfej (1 fő)*

2. Fiúk: igen: 14 fő nem: 6 fő

használat oka: idegeskedés, közlekedési helyzet, ha valami nem sikerül, néha csak úgy, csodálkozásakor, ostoba emberek, Észre sem veszi, csak megszokott a társaságban

alkalmazott kifejezések: *baszd meg (3 fő), basszus (2 fő), idióta (2 fő), francba (2 fő), barom (1 fő), lófasz a seggedbe (1 fő)*

9. Használ-e becéző kifejezéseket valamire? Ha igen, mire vonatkoznak és melyek ezek?

1. Lányok: igen: 16 fő nem: 4 fő

kit / mit becéz: barátot, gyerekeket, állatokat, szeretteit, ételeket, hétköznapi dolgokat, köszönési formát

alkalmazott kifejezések: *cukika (3 fő), édi (3 fő), drágám (2 fő), szépségem (2 fő), kismanó (2 fő), ari (2 fő), szupi (2 fő), ubi sali (1 fő), pulcsika (1 fő), cicanaci (1 fő), paller /palacsinta/ (1 fő), puszcsi (1 fő), mizu (1 fő)*

2. Fiúk: igen: 10 fő nem: 10 fő

kit / mit becéz: barátnőt, állatot, barátot, akit kedvel, tárgyakat (csak a vicc kedvéért), ételt, éttermet

miért nem használja: *túl nyálas, nem kedvelem (2 fő)*

alkalmazott kifejezések: *cica* (3 fő), *nyuszi* (2 fő), *édes* (2 fő), *kicsim* (2 fő), *tyutyu* (1 fő), *buki* (1 fő), *csibész* (1 fő), *teló* (1 fő), *manócska* (1 fő), *kismanó* (1 fő), *szendó* (1 fő), *meki* (1 fő)

10. Használ-e idegen eredetű szavakat hétköznapi beszédében? Ha igen, mire vonatkoznak és melyek ezek?

1. Lányok: igen: 11 fő nem: 9 fő

használat oka: választékosság, ironia, magyar nyelvben meghonosodott szak-kifejezések
alkalmazott kifejezések: *cool* (2 fő), *LOL* (2 fő), *egzakt* (2 fő), *thanks* (1 fő), *Let's go* (1 fő), *old scholl* (1 fő), *misztifikál* (1 fő), *brossúra* (1 fő), *maybe* (1 fő), *diabetes* (1 fő), *inzulin* (1 fő), *fun* (1 fő)

2. Fiúk: igen: 13 fő nem: 4 fő nem válaszolt: 3 fő

használat oka: magyar nyelvben meghonosodott szakkifejezések, egyszerűbb, mint a magyar, nem jut eszébe a magyar, öröm / bánat esetén, közlekedési helyzet, ha valami nem sikerül, néha csak úgy, csodálkozáskor, ostoba emberek, észre sem veszi, csak megszokott a társaságban

alkalmazott kifejezések: *cool* (3 fő), *fluktuáció* (2 fő), *egzakt* (2 fő), *infláció* (2 fő), *party* (2 fő), *LOL* (2 fő), *chat* (1 fő), *mail* (1 fő), *Internet* (1 fő), *like* (1 fő), *fun* (1 fő), *thanks* (1 fő), *konvergál* (1 fő), *asszimilálódik* (1 fő)

Kétnyelvű környezetben élő szerb és magyar anyanyelvű fiatalok mentális lexikonának elemzése gendernyelvészeti szempontból

Takács Izabella

bella.takacs@magister.uns.ac.rs

The present research aims to investigate the mental lexicon of bilingual children. The examination of the Serbian-Hungarian bilingualism proves to be crucial for the reason that these two languages are typologically and originally very different from each other. The analysis aims to find out whether the same semantic-syntactic equivalents – lemmas – are triggered from the mental lexicon by pupils of Hungarian mother tongue in comparison with pupils of Serbian mother tongue. Can any difference be detected in the thinking process of children of varying mother tongues? Following the analysis of approximately 3,000 responses, it can be concluded that the mental lexicon of Hungarian children is more unified, it shows more coincidence in comparison to the children of Serbian mother tongue. Significant difference can be noticed between the male and female groups. The results are in accordance with the literature of women's greater "verbal fluency" in relation to that of men's.

Keywords: gender linguistics, bilingualism, mental lexicon

A kutatás arra keresi a választ, hogyan alakul a kétnyelvű gyermekek mentális lexikona. A szerb és magyar kétnyelvűség vizsgálata azért tűnik érdekesnek, mert két nyelvtípológiailag és eredet szempontjából is eltérő nyelvről van szó. A vizsgálat arra vonatkozik, hogy ugyanazokat a szemantikai-szintaktikai ekvivalenseket – lemmákat – hívja-e elő mentális lexikonjából a magyar anyanyelvű tanuló, mint a szerb anyanyelvű, illetve kimutatható-e eltérés a különböző anyanyelvűek gondolkodásában. A körülbelül háromezer válaszcsoport feldolgozása után az a következtetés vonható le, hogy a vizsgálatban részt vevő magyar gyerekek mentális lexikona lényegesen egységesebb, sokkal több megegyezést mutat egymással, mint a szerb nyelvű gyerekéké. Szignifikáns különbség figyelhető meg a fiúk és a lányok csoportjai között. Az eredmények összhangban vannak a szakirodalomban a nők nagyobb „verbális fluenciájára” vonatkozó megállapításokkal.

Kulcsszavak: gendernyelvészet, kétnyelvűség, mentális lexikon

1. A kutatás előzménye és alanyai

A magyarországi pszicholingvisztika a hetvenes években elsősorban a szövegalkotás és -értés pszichológiájával, a szemantikai emlékezet kutatásával foglalkozott (Pléh 1980). Az utóbbi két évtizedben számos fontos közlemény jelent meg a beszédproduktió kutatásáról (Huszár 2005). Lengyel Zsolt és munkatársai számos külföldi és magyar példa alapján kidolgozták a magyar szavak asszociációs enciklopédiáját (Lengyel 2008, 9). Navracsics Judit kutatásai a kétnyelvű gyermek mentális lexikonának vizsgálatára irányultak (Navracsics 2007). Ismeretesek olyan kutatások is, amelyek a mentális lexikon szaknyelvi allexikonját célozták meg (Kovács-Osvold 2010). Az a módszer, amely vizuális stimulust alkalmaz a szóelőhívás kiváltására, jelentősen meggyorsíthatja a folyamatot, másrészt viszont az adatközlők nagyon eltérő tapasztalatai miatt nehezen összehasonlítható eredményeket közöl.

Jelen kutatás a többválaszos szóasszociáció technikán alapul. A vizsgálat során a válaszadóknak egy percen belül kell (jelen esetben írásban) a hívószóra (HSZ) minél több válaszcsoportot (VSZ) lejegyezniük. Az így nyert szólisták képezik a további vizsgálat korpuszát.

2010 decemberében készült felmérés a szerb és magyar anyanyelvű tanulók mentális lexikonjának szókészletét vizsgálja. A vizsgálat a szabadkai Széchenyi István Általános Iskola egy magyar és egy szerb nyelvű 8. osztályában készült.

A felmérés alanyai a 8. a (magyar tagozat) és 8/1 (szerb tagozat) osztály tanulói voltak, összesen 44 fő, ebből 18 fiú és 26 lány. Mindannyian 14 éves szabadkai lakosok. 13 magyar és 13 szerb anyanyelvű lány és 9 magyar, illetve 9 szerb anyanyelvű fiú.

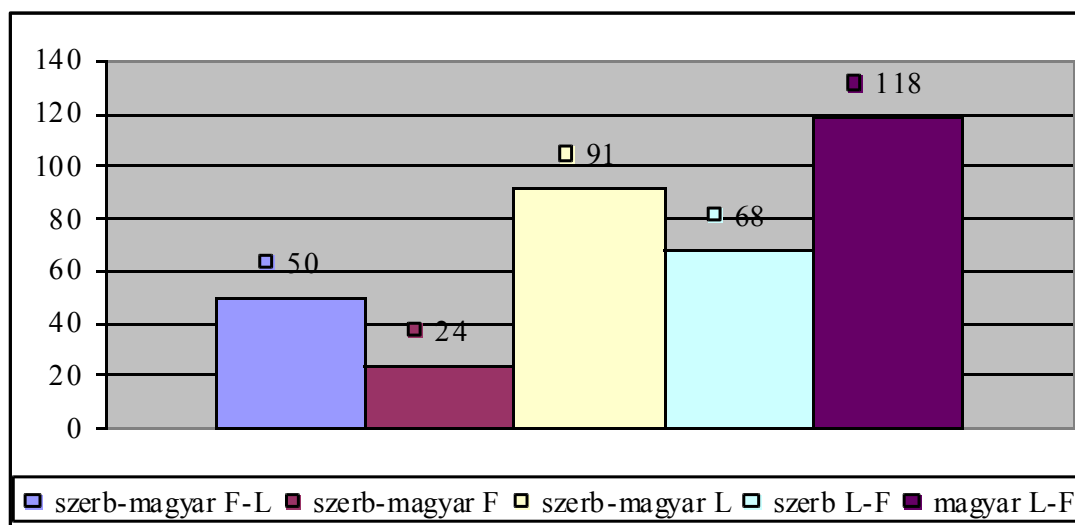
2. A kutatás módszere

Az adatgyűjtés kérdőív segítségével történt, melyet az említett két 8. osztály tanulói töltöttek ki 2010 decemberében. A kérdőív kitöltése előtt anyanyelvükön megismertettük őket a feladat menetével és módszerével. Egy-egy hívószó elhangzása után egy percük van asszociációik lejegyzésére. Példaként a *tavas*, (*proleće*) szóra kerestünk asszociációkat. Kértük őket, legyenek konstruktívak, biztosítottuk őket a kérdőív névtelenségéről, valamint arról, hogy minden válasz helyes, nem lexikai tudásuk a kutatás tárgya.

A kitöltött kérdőívek adatainak bevitele során a 10 hívószóra 1797 válaszszó született. A szerb szavak magyarra fordítva kerültek a korpuszba, a könnyebb összehasonlítás végett. Szófajlag mind a tíz hívószó főnév volt.

2.1 Elsődleges eredmények³⁵

A felmérés eredményeit összegezve nem lehet messzemenő következtetéseket levonnunk, viszont néhány különbség elgondolkodtató. Összeadva számbelileg a tíz szóra érkező VSZ³⁶-ak megegyezéseit, a következő eredmény született:

1. ábra. Különböző nyelvet beszélő diákok mentális szótárkészletének átfedési arányai

A felmérés eredményei azt igazolják, hogy legmélyebb kulturális különbségek a mentális szótár eredményeinek függvényében a különböző nyelvet beszélő fiúk esetében van. A lányok esetében kimagaslóan magas arányú a megfelelés. Leginkább homogénnek tűnő csoport a mentális szótár tekintetében a magyar gyerekek közössége.

A magyar gyerekek mentális lexikonja sokkal több megegyezést mutat, mint a szerb nyelvű gyerekéké, akiknek válaszaiban csak fele annyi megegyezés van, mint magyar nyelvű társaik válaszaiban. Szignifikáns különbség a szerb és magyar anyanyelvű gyerekek nemek szerinti eloszlásában mutatkozik meg, hiszen a lányok magyarul és szerbül leírt szavai közül 91 azonos a 10 HSZ-ra, míg a fiúk esetében ez mindössze 24 szó. Összeadva számbelileg a tíz hívószóra érkező válaszsavak megegyezéseinek eseteit (ugyanazon szavakat jegyezték le az asszociációs sorba) a következő eredmény született:

³⁵ Az elsődleges eredmények ismertetése elhangzott: A délvidéki magyarság múltja, jelene és jövője c. nemzetközi tudományos konferencián. *Kétnyelvű környezetben élő diákok (szerb és magyar anyanyelvűek) mentális lexikona*. MTA védnöksége alatt. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság szervezésében. Újvidék. 2011.11.12. Teljes szöveg IN PRINT.

³⁶ VSZ = továbbiakban a válaszsavó így jelölve; HSZ = hívószavó, továbbiakban így jelölve.

szerb-magyar F-L	szerb-magyar F	szerb-magyar L	szerb L-F	magyar L-F
50	24	91	68	118

Érdekes következtetések vonhatók le a válaszokban leggyakrabban előforduló lemmák 10-es listája, ahol a következő arányban találhatóak megegyezések szám szerint (egy HSZ-ra mind a négy csoportban van VSZ):

Galamb 7
Család 6
Mosoly 5
Futball 5
Könyv 5
Kenyer 4
Számítógép 4
Imádság 3
Kerékpár 3
Rubik-kocka 2

Mivel az említett kutatás eredményei további kérdéseket vetnek fel, elemzési és kutatási lehetőségeket tárnak fel, jelen cikkben csak a vizsgált korpusz gender alapú sajátosságaiával foglalkozunk részletesebben.

3. Vizsgálati szempontok

Gender szempontú – a fiúk és a lányok csoportjának teljesítményét összehasonlító – vizsgálatomat a hívószavakra adott válaszok kvalitatív és kvantitatív értékelésével folytatom. Kvalitatív jelenségekként értékelem a paradigmatis sajátosságokat, a homonímiát, szinonímiát, antonímiát és poliszémiát. Mivel azonban a poliszémia és homonímia jelenségét két különböző nyelv rendszerében kellene elvégezni, ezért erre ebben a dolgozatban nem térek ki. Kvantitatív eltéréseket pedig a lexémák és jelentések számának, valamint a magyar és szerb anyanyelvű fiúk és lányok által adott válaszcikkek mennyiségének összehasonlításával mutatom ki.

3.1 Kvalitatív eltérések

3.1.1 A társadalmi nemek nyelvhasználatának paradigmatis és szófaji sajátosságai

Paradigmatikus szemantikai kapcsolatoknak nevezem az olyan elemek közötti kapcsolatokat, amelyek egymást helyettesíthetik (szinonimák, antonimák). Ezek per definitionem csak főnevek lehetnek. Vizsgálatuk lehetővé teszi a nyelv szókészletének ismeretét. Mivel mind a tíz hívószó főnév, ezért megfigyelhetjük, hogy a kézenfekvő főnévi ekvivalenciák mellett milyen más szófajok jelennek meg még a válaszokban.

Magyar anyanyelvű válaszadók

	Főnév	Melléknév	Határozószó	Számnév	Ige	Főnévi igenév	Összesen
Lányok	918	116	4	8	2	4	1052
Fiúk	633	108	0	0	0	2	743
Összesen	1551	224	4	8	2	6	1795

1. táblázat. A magyar anyanyelvű válaszadók lexémáinak szófaji eloszlása

Szerb anyanyelvű válaszadók

	Főnév	Melléknév	Határozószó	Számnév	Ige	Főnévi igenév	Összesen
Lányok	607	37	1	0	2	1	648
Fiúk	414	78	0	0	0	0	492
Összesen	1021	115	1	0	2	1	1140

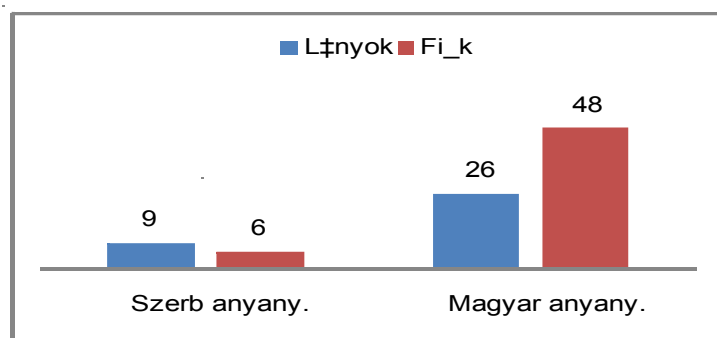
2. táblázat. A szerb anyanyelvű válaszadók lexémáinak szófaji eloszlása

A kimutatásból látható, hogy minkét nyelv használói elsősorban főnévi ekvivalenseket használnak válaszszóként. A többi szófaj közül a melléknévek emelkednek ki jelentősen, kivételt a szerb anyanyelvű lányok képeznek, akik mindössze 37 esetben használnak melléknévet. Láthatjuk, hogy a többi szófaj jelenléte elenyésző, főként a szerb nyelvhasználók körében (itt a fiúk az adott 492 jelentés mindegyikét kizárólag főnévi és melléknévi szófajú lexémával fejezték ki).

Eltérést figyelhetünk meg a két nyelv használói között abban is, hogy a szerb anyanyelvűek annak ellenére, hogy kevesebb szót hívnak elő mentális szótárukból, mégis több esetben használnak szókapcsolatokat (6 szerb anyanyelvű fiú, 10 szerb anyanyelvű lány) pl.: *játékosok vétele (kupovina igrača)*, *Isten szeretete (ljubav Boga)*, *közlekedési eszköz (prevozno sredstvo)*, *meghosszabbítja az életet (produžuje život)*, *jó osztályzat (dobra ocena)*, *anyagi nehézségek (materijalne poteškoće)*, *szárnya van (ima krila)*, *több rész (više delova)*, *legjobb barát (najbolji drug)* stb. A magyar anyanyelvű diákok a jelzős szerkezeteket részesítik előnyben (4 magyar fiú, 6 magyar lány) pl.: *lyukas labda*, *jó érzés*, *szép gondolatok*, *tiszta levegő*, *új kiadás*, *új szavak* stb. A domináns asszociációt az ismertetett esetekben a szerkezeti típusú összefüggés eredményezi. „A kollokáció viszonylag gyakori stratégia, a folyamatos beszédben rendszeresen egymás mellett, egymást követően előforduló szavak (a magyarban ezek többnyire jelzős szókapcsolatok, illetőleg szó szerkezetek) megjelenése” (Gósy–Kovács 2001, 338)

Láthatjuk, hogy ezekkel a kollokációkkal a szerb anyanyelvű adatközlők gyakrabban élnek.

A magyar anyanyelvű fiúk gyakran használnak reáliákat (kulturális, földrajzi, irodalmi, politikai stb.) kifejezőeszközként, de a magyar lányok is jelentősebb arányban, mint a szerb anyanyelvű kortársaik.

1. ábra. Reáliák számbeli eloszlása

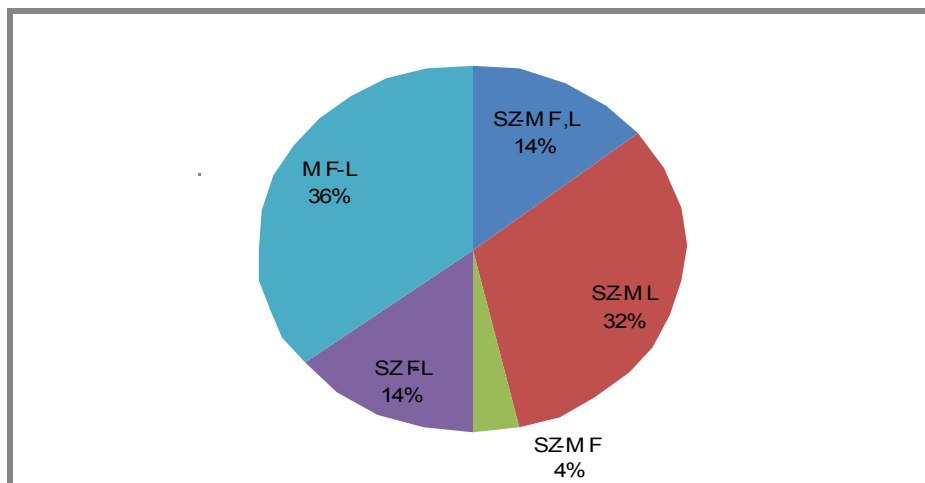
A szerb anyanyelvű fiúk a következő reáliákat hívták elő mentális szótárukból: *Magyarország (Mađarska)*, *Facebook (2x)*, *Youtube*, *Biblia*, *Gyanús alak (Sumnjivo lice)*; a magyar anyanyelvű fiúk pedig többek között a következőket: *Bácska*, *Crvena Zvezda*, *FIFA*, *Spartak*, *Szent Péter*, *Biblia*, *Capriolo*, *Shimano*, *Rubik Ernő*, *Counter Strike*, *Az öreg halász és a tenger*, *Robinson Crouso* stb.

3.1.2 A társadalmi nemek nyelvhasználatának paradigmatiságai

Másik nagy tárgyköre a paradigmatiságok nyelvvel a szinonímia, antonímia és a színnevek kérdésköre. Ezeket HSZ-ként fogjuk kiemelni, majd összegzésként összehasonlítom a nemek nyelvvel sajátosságainak kimutatásával. A HSZ szerinti ismertetésben egyéb szociális, társadalmi vagy nyelvvel jellemzőkre is felhívom a figyelmet.

1.) **futball** – olyan sport (vagy korcsoportához szölvő érdeklödési kör) került az asszociációs sor elejére, hogy a nyolcadik osztályos fiúk is motiváltak legyenek, kedvük legyen az együttműködésre. Ez a feltevés beigazolódott; hiszen az addig visszafogott, vagy elhatárolódó diákok is feloldódtak, lelkesedéssel üdvözölték a hívószót. Találhatunk példákat antonímiára: *erősebb – gyengébb, ellenfél – barátkozás, egyetértés – harc*. Ami még megállapítható, hogy a HSZ-ra a fiúk (M és SZ) 264 szóval válaszoltak, míg a lányok (M és SZ) 185-tel. Ez jelentős eltérés, hiszen összességében a lány tanulók VSZ-ainak száma magasan meghaladják a fiúkét. A HSZ feltűnően sok negatív jelentésű szót eredményez a diákok körében pl. lányoknál: *agresszív, durvaság, gáncsolni, goromba, huligán (2x), kegyetlen, őrvöngés, rendőr (3x), tömegverekedés, verekedés (10x), veszekedés, vita*; fiúknál: *káromkodás, nigger, örültek, rendőr, tökönszedés, verekedés (3x), veszekedés*. Az asszociációk azt mutatják, hogy a lányoknál 24 esetben is negatív reflexiókat vált ki a futball, míg a fiúk esetében 9-et, és azok között pejoratív kifejezések is előfordulnak.

2.) **imádság/ima** – a fohászkozás, ima jelen van minden vallás szertartásai között. Azért nem került a vallás, mint hívószó a listára, mert akkor egyenesen sugalltuk volna a katolikus ill. a pravoszláv hit kérdéskörét. Imádságként viszont áttételesen ugyan, de sikerült a kultúrköröket elválasztó fogalmat beilleszteni a kérdőívbe. Feltételezésemet igazolja a következő diagram:

2. ábra. Szerb és magyar anyanyelvű diákok megegyező VSZ-ai az imádság hívószóra

Mint láthatjuk, a vallás az egyik olyan tényező, amely távolságot teremt a különböző nyelvvel beszélők között. Az *imádság* szöva egy szinonim megfelelés érkezett: a *Miatyánk* (1MF). A *szent* előtagú szavak, szókapcsolatok is megjelennek: *Szent hegy (Sveta gora)* (1 SZL), *Szent Péter* (1 MF), *Szent Száva (Sveti Sava)* (1 SZL), *szenteltvíz* (1 ML), *szenteste* (1 MF), *szentlélek* (2 ML), *szentmise* (2ML). Ugyanakkor megjelenik a *nemzetiség* szö is (1–1 SZ F és L-nál). A lexémák többsége az ünnep – család – hit kérdésköréhez kapcsolódik, de egyedi sajátosságként megjelenik a *félelem, keserűség* és *szomorúság* is egy magyar anyanyelvű lány válaszádonál.

3.) **család** – úgy vélem, minden európai ember/nemzet szótárában hasonló jelentéseket, érzelmeket, gondolatokat vonz jelentésmezejébe a hívószö, mint az itt végzett felmérésben. A fogalom az egyike a legtöbb párhuzamot tartalmazó szavaknak különböző neműek és

nyelvűek körében. A pozitív mellett negatív tartalmak is megjelennek: *idegesítő, anyagi nehézségek, külön, nézeteltérések, sírás, szomorúság, pénz*. Ezeknek megjelenése nem kötődik egyik nemhez és egyik anyanyelvhez sem. Frazeológiával nagyon kevés esetben találkozunk, hiszen szavak lejegyzését kértük, itt azonban megjelenik kettő: *tető a fejem felett (krov iznad glave)* és az *otthon melege*. Antonímia két adatközlőnél jelenik meg, ugyanaz: *kis (mala) – nagy (velika)* és kettőnél az: *egyedül – együtt*. Metaforikus jelentéssel bír a *kéesség* VSZ.

4.) **kerékpár** – a hipotézis az volt, hogy összekapcsolja nemtől és nyelvtől függetlenül a válaszadókat, azonban nem várt eredmények születtek. Számos téri és idővel kapcsolatos asszociáció jelent meg egymással szorosan nem egyeztethető mintázatban: *naplemente, hegyek, falu, város, hétvége, homok, levegő, napsütés, nyár, pajta, pálya, park, pocsolya, por, sár, szél, tavasz, természet, udvar, út, utazás, utca, víz, ház, bolt* stb. Az antonímiára itt több példa van az eddig ismertektől: *kemény – puha, lassú – gyors, nagy – kicsi, hideg – meleg*. A színek sokasága is megjelenik: *fehér, kék, lila, piros, rózsaszín, szürke, zöld*. A szinonímiára is találhatunk példákat a VSZ-k között: *aszfalt – beton, zebra – átkelőhely, vezetés – hajtani*.

5.) ☺ – a jel: *boldogságként* lett megnevezve, feltételezve, hogy jó záró HSZ egy „szmájli”/ egy mosoly. A választás azért nem volt helyes, mert ez a képzett szó magában hordozza alapjelentését, a melléknévi *boldogot*, és nehezen tudtak a válaszadók elvonatkoztatni ettől. Arra viszont jó példa volt, hogy a többi HSZ-val ellentétben itt több szinonimája is született: *vigyor, szmájli, röhögés, nevetés, mosoly*. Antonímiára példa az: *ellenség – barátság*. Az ige szófaji kategóriájából mindössze négyet találhatunk a VSZ-k között, ebből három ige is boldogság hívószóra érkezett.

6.) **galamb** – a tíz HSZ közé egy állatnevet is illesztettünk. A *kutya, macska* túl konkrétak tűnt (van akinek van, és ha arról írna, nem lenne objektív). A *galamb* szimbólumhordozó szó, pl. *békegalamb*. Szocialista szimbólumként az idősebb korosztály számára konkretizálható. Válaszadóink már nem tudnak erről a *Titó – szocializmus – testvériség – egység – galamb* szimbólumcsokorról. Számukra a *galamb* a szabadság, a szárnyalás szimbóluma, és szinte esküvői kellék a szabadkai lakosoknak a városközpontot ellepő madarak miatt. A felsorolt szavak között antonim párokat találhatunk: *házi – vad (SZL), kicsi – nagy (MF), fehér – fekete (ML), sovány – kövér (MF) (tömött, túllakott), piszkos – tiszta(ság)(ML)*. Tartalmát tekintve egy ML válaszadónál a vallást szimbolizálja a *galamb* a *szív, tisztaság, megváltás, menny* VSZ-kal. Több szín is előfordul a VSZ-ak között: *barna, fehér, fekete, szőke (metaforikus), szürke*.

7.) **Rubik-kocka** – a szó a tárgy feltalálója miatt inkább a magyar nyelvű gyerekek számára ismert, s valóban a szerb nyelvű gyerekek némelyike számára az is kérdés volt, mi a szó jelentése (ezt nem feltételeztem; feltételezésem szerint minden itt élő gyerek találkozott ezzel a játékkal). Ez az eredményeken is látszik: kevés közös jelentést hordoz a szerb és magyar anyanyelvű beszélők/adatközlők számára. Derivációval megjelenő szavak a *kocka* (2 MF, 6 ML, 1 SZF), *kockacukor* (1 MF), *kockás* (1 MF, 1 SZF), *pici kockák* (3 ML). Itt jelenik meg egyedül a sorszámnév különböző kapcsolatokban: *első, 2 másodperc, 3 perc, 6 lépés, 6 szín, 7 másodperc, 9 kiskocka*. A kerékpár mellett itt is sok szín jelenik meg a VSZ-ak között: *barna, fehér, kék, lila, narancssárga, piros, rózsaszín, sárga, zöld*. A színek közül egy SZF említi a *kék* színt egyszer, a többi megjelenítés, minden esetben magyar adatközlőtől származik, ez is igazolja a fenti állítást, hogy a szerb anyanyelvű adatközlők számára nincs „képi” megjelenítése a HSZ-nak. Reáliaként pedig *Rubik Ernő* megnevezésével találkozhatunk egy MF válaszadó esetében.

Valószínű, hogy egy válaszadó *hullámos* VSZ-a az ún. „nyelvemen van”-jelenség (*tip of the tongue, TOT phenomenon*), amely „a mentális lexikonban való sikertelen keresés következménye” (Huszár 2005: 41). Ez abban tér el a nyelvbotlástól, hogy „míg a nyelvbotlás esetében két vagy több nyelvi elem hat egymásra, a „nyelvemen van”-jelenség esetében egy

nyelvi elem keresése marad teljesen vagy részlegesen sikertelen” (Huszár 2005: 41).

8.) **számítógép** – az asszociációkból kiderül, hogy mire használják az adatközlők a számítógépet: *ismerkedés, Facebook, kutatás, csevegés, játék, zene, internet* stb. Antonímia is előfordul a válaszsavak között: *fehér – fekete* (ML), *erősebb – gyengébb* (SZF). Egy magyar lány leírásában pedig a következő negatív asszociációk jelennek meg: *hülyeség, rabság, fertőzés, veszély, szemfájás, rosszullét, félelem, fejfájás*.

9.) **könyv** – a könyv HSZ-ait összegezve megállapítható, hogy a fiú adatközlők jelentősen több pejoratív meghatározást jegyeztek le, mint a lány adatközlők. A fiúk 17 negatív asszociációt jegyeztek le, míg a lányok mindössze hármat. Könyvcímek is megjelennek: *Anne Frank naplója, Az öreg halász és a tenger, Biblia, Gyanús alak, Robinson Crouso*. Antonim szópárokat is lejegyeznek: *kicsi – nagy, hosszú – rövid, jó – rossz, gyengébb – erősebb, érdekes – unalmas, vastag – vékony*. Meg kell jegyeznünk, hogy a VSZ-ak nagyobb része az iskolai olvasmányélményekre utal, a kötelező olvasmányokra és eléggé felületesek az asszociációk, erre engednek következtetni az antonímiák típusai is és a könyvcímek is.

10.) **kenyér** – alapvető létszükséglet mindkét nyelvbeszélő számára. A gyerekek az iskola városperemi jellege miatt zömében földműves családokból származnak. Az asszociációk elsősorban az étkezéshez, táplálkozáshoz kapcsolódnak értelemszerűen, de távolabbi jelentéssíkokat is bevon: *lekvár, margarin, meggy, barack, zselé, lepke, Vajdaság, paraszt. A malom, aratás, munkagépek, mezőgazdaság* szavak magyar fiú adatközlőktől hangzik el, tehát azoktól, akik közvetlenül kapcsolódnak a mezőgazdasághoz. A lányok körében pedig a külsőségekre, nőiességre utaló asszociációk jelennek meg: *elhízás, alultápláltság, hizlaló*. Színek: *sárga, sárgás, fekete, fehér, arany, barna*.

3.1.3 A társadalmi nemek nyelvhasználati paradigmatiszájának áttekintése

A VSZ-akat minden HSZ-ra adott válaszokból összegeztem, ezért fordulhat elő, hogy egyes párok, vagy színek többször is előfordulnak egy-egy csoportnál (pl. *fehér – fekete* szókapcsolatot egy MF használja a *Rubik-kockára* és a *galamb* HSZ-ra is).

Szinonímia			
ML <i>aszfalt – beton</i> <i>átkelőhely – zebra</i> <i>vezetés – hajtani</i> ☺ – vigyor ☺ – röhögés ☺ – mosoly ☺ – nevetés	MF <i>Miatyánk</i> ☺ – vigyor ☺ – röhögés ☺ – mosoly	SZL ☺ – nevetés	SZF ☺ – szmájli ☺ – mosoly

3. táblázat. A HSZ-ra leírt szinonim-párok

Antonímia			
ML <i>egyedül – együtt</i> <i>kemény – puha</i> <i>lassú – gyors</i> <i>ellenség – barátság</i> <i>fehér – fekete</i> <i>piszkos – tiszta(ság)</i> <i>fehér – fekete</i> <i>érdekes – unalmas</i> <i>fekete – fehér</i>	MF <i>lassú – gyors</i> <i>hideg – meleg</i> <i>kicsi – nagy</i> <i>sovány – kövér</i> <i>hosszú – rövid</i> <i>jó – rossz</i> <i>érdekes – unalmas</i> <i>fekete – fehér</i>	SZL <i>nagy – kicsi</i> <i>házi – vad</i>	SZF <i>erősebb – gyengébb</i> <i>ellenfél – barátkozás</i> <i>egyvetértés – harc</i> <i>kis (mala) – nagy (velika)</i> <i>lassú – gyors</i> <i>nagy – kicsi</i> <i>erősebb – gyengébb</i> <i>kicsi – nagy</i> <i>érdekes – unalmas</i> <i>fekete – fehér</i>

4. táblázat. A HSZ-ra leírt antonim-párok

Színek			
ML <i>kékesség</i> <i>fehér</i> <i>kék</i> <i>lila</i> <i>piros</i> <i>rózsaszín</i> <i>szürke</i> <i>zöld</i> <i>fehér</i> <i>fekete</i> <i>szőke</i> <i>szürke</i> <i>fehér</i> <i>kék</i> <i>piros</i> <i>sárga</i> <i>zöld</i>	MF <i>lila</i> <i>szürke</i> <i>barna</i> <i>fehér</i> <i>kék</i> <i>lila</i> <i>narancssárga</i> <i>piros</i> <i>rózsaszín</i> <i>sárga</i> <i>zöld</i>	SZL <i>kék</i> <i>piros</i> <i>fehér</i> <i>szürke</i> <i>szürke</i>	SZF <i>kék</i> <i>barna</i> <i>fehér</i> <i>szürke</i> <i>kék</i>

5. táblázat. A HSZ-ra leírt színek

Úgy a HSZ-ra lejegyzett szinonima-párok, mint a VSZ-ak között is szembeűnő, hogy a magyar nyelvű válaszadók sokkal több szinonimát használnak, ebből a szempontból homogénnek nevezhető ez a csoport. A SZF-k produkálták asszociációs szótárukban a legtöbb antonim-párt. A homogenitás itt is a magyar nyelvet beszélő adatközlők között jellemző. Antonímiák használatát vizsgálva tartalmi egyezés a fiúk (szerb és magyar nyelvűek) körében van, habár tartalmilag ez (is) ambivalens, hiszen a megegyező antonim-párok mellett a MF az: *egyedül – együtt*, *kemény – puha*, *piszkos – tiszta* ellentétpárokat nevezi meg, míg a SZF-k pedig az *erősebb – gyengébb* (2x), *egyetértés – harc*, *kis (kicsi) – nagy* (3x) ellentétpárokat. A színek gyakorisága is nyelvi közösségenként egységes. A magyar nyelvű adatközlők több szín-megnevezést használnak, habár a főnévi szófajú *kékesség* mellett összetettebb színárnyalatok hiányoznak pl.: *tengerkék*, *türkizkék*, *rozsdavörös*, *olajzöld* stb.

3.2 Kvantitatív eltérések

3.2.1 Szógyakoriság

A lexikai állomány változó része a nyelvi rendszernek. Eltérő az egyes emberek szókinccse, függ ez attól, hány nyelvet beszél az ember, vannak különbségek a társadalmi nagycsoportok képviselői, mint a nők és a férfiak esetében is (Huszár 2006: 21). Kimutatható, hogy a nők jobban teljesítenek a verbális fluenciát követelő feladatokban, valamint az esszéírásban. A Brit Nemzeti Szövegkorpusz eredményei a nők bőbeszédűségéről szóló feltételezéseket is alátámasztották (Huszár 2009). A mi vizsgálatunk ezekkel a megállapításokkal összhangban van: a lányok lényegesen több szót hívnak elő mentális szótárukból, mint a fiúk: és ez jellemző mindkét nyelvközösségre.

A **nemek** között jelentős különbség mutatható ki:

fiúk	jelentés	758
	szavak	1235

lányok	jelentés	1039
	szavak	1700

A szavak és jelentések használatában is jelentős különbségeket mutatnak a két nyelv használói:

	magyar anyanyelvűek		Össz
<i>Különböző jelentés</i>	Fiúk	lányok	
	457	657	1114
<i>Összesen leírt szavak száma</i>	fiúk	lányok	
	743	1052	1795

	szerb anyanyelvűek		Össz
<i>Különböző jelentés</i>	fiúk	lányok	
	301	382	683
<i>Összesen leírt szavak száma</i>	fiúk	lányok	
	492	648	1140

4. Záró gondolatok

A vizsgálat során láthatjuk, miként szerveződnek kvantitatív és kvalitatív nyelvi sajátosságok csoportosításával az adatközlők a mentális szótárak anyagát aktiválva. Mint az első ábrán is látható alaphipotézis mutatja, a válaszsavak számának megegyezéseit figyelve leírhatjuk egy-egy csoport (nyelvhasználó) egységességét. Homogenitásuk sorrendje a következő:

- a) magyar anyanyelvű lányok és fiúk közössége;
- b) szerb és magyar anyanyelvű lányok közössége;
- c) szerb anyanyelvű lányok és fiúk közössége;
- d) az összes adatközlő közössége;
- e) szerb és magyar anyanyelvű fiúk közössége.

Láthatjuk, hogy a nyelvi közösségek mellett jelentős mértékű a megfelelés (meg nem felelés) a nemek nyelvhasználatában.

A szófaji sajátosságok vizsgálatával kimutatható (L. 3.1.1.), hogy a mentális szótár főnévi szófajú HSZ-aira legjellemzőbb a főnévi megfeleltetés; más szófajok tekintetében a szerb nyelvű fiúk közössége már közelebb áll a magyar fiúk melléknév-használatának gyakoriságához, de ezen felül más szófajt nem hív elő szótárából. Reáliák használatában nem a gender sajátosságok az elsődlegesek, hanem a nyelvközösség: a magyar anyanyelvű adatközlők lényegesen több reáliát hívnak elő mentális szótárukból, mint szerb anyanyelvű társaik.

A homonímiára és poliszémiára nem kerestünk példákat, hiszen nem relevánsak a szerb anyanyelvű válaszadók szempontjából, ezeket csak szerb nyelven tudnánk értékelni. A szinonimák, antonimák tekintetében a legnagyobb távolság – az eddigiekkel szemben – a magyar és a szerb nyelvű lányoknál mutatkozik. Hiszen míg a magyar nyelvű adatközlő lányok közössége használja ezeket a paradigmatiszus sajátosságokat, addig a szerb anyanyelvű adatközlő lányok jelentéktelen arányban.

Megállapíthatjuk, hogy legjelentősebb különbséget (a felsorakoztatott – parciális – értékek mellett: tartalmi, szófaji, paradigmabeli) a két nem felhasználói között a kvantitatív felmérések mutatnak ki; természetesen jelen értékelés nem zár ki más megközelítési lehetőségeket.

Irodalom

- Gósy Mária – Kovács Magdolna (2001) A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 125(3): 330-354.
<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1253/125306.htm> (Letöltés: 2011. december 13.)
- Huszár Ágnes (2005) *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Huszár Ágnes (2006) Hogyan (nem) érdemes kutatni a női és férfi kommunikáció közötti különbségeket? In: Kegyesné Szekeres Erika – Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás.* Miskolc: Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke. 15–38.
- Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe.* Budapest: Tinta Kiadó.
- Kovács László – Osvald Mária (2010) A mentális lexikon szakmai szerveződése. *Modern Nyelvoktatás* 16(2-3): 38-47.
- Lengyel Zsolt (2008) *Magyar asszociációs normák enciklopédiája.* Budapest: Tinta Kiadó.
- Navracsics Judit (2007) *A kétnyelvű mentális lexikon.* Budapest: Balassi Kiadó.
- Pléh Csaba (1980) *A pszicholingvisztika horizontja.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Az androgünitás jellemzése az egyiptomi és az európai társadalmakban

Kovács Renáta
kovacsrena@gmail.com

The present paper, based on a linguistic and cross-cultural study, after summarizing the history of the notion of gender in the western culture, shows the variety of the sexual identity. The study analyzes the linguistic repertoire related to the concept of gender. The concept of gender in the Islamic culture of the Middle East shows a stricter development than in the Western cultures. Islamic culture knows of transition between the male and female but it is surrounded by taboos. This study attempts to demonstrate that the notion of androgyny has its place in the paradigm. Through an empirical investigation the paper researches the perception of androgyny and the general behavior towards it in an Islamic (Egyptian) and in European society.

Keywords: gender linguistics, gender, gender identity, androgyny, Egypt, Islam and gender

A nyelvészeti és kultúráközi kutatás metszéspontján készült tanulmány a nyugati kultúrában használatos *társadalmi nem* fogalom történetének összefoglalása után bemutatja a nemi identitás lehetséges változatait. Elemzi a társadalmi nemhez kapcsolódó nyelvi repertoárt is. A társadalmi nem fogalma a közel-keleti iszlám kultúrában sokkal rigidebb módon alakult, mint a nyugati típusúban. Az iszlám kultúra is ismeri a női és a férfi kategóriák közötti átmeneteket, de ezeket tiltásokkal veszi körül. A dolgozat kísérletet tesz az androgünitás létjogosultságának bebizonyítására a paradigmában, valamint egy empirikus kutatáson keresztül vizsgálja annak érzékelését és a hozzá való viszonyt az egyiptomi és az európai társadalomban.

Kulcsszavak: gendernyelvészet, gender, nemi identitás, androgünitás, Egyiptom, iszlám és gender

0. Bevezetés

Tanulmányom a társadalmi nem mentén elindulva megpróbál közelebb kerülni az androgünitás jelenségéhez, nyelvi és kultúráközi szempontból megközelítve azt. A probléma azért releváns, mert a társadalmi folyamatokból kifolyólag az egyénnek egyre szélesebb spektrumon kell érzékelnie és tudomásul vennie a társadalmi nemnek a szokványostól eltérő formáit, pl. *transzvesztita*, *transzszexuális*, *interszexuális*, *hermafrodita*, *androgün*. Ez a nyelvi diskurzusokban is szükségszerűen lecsapódik. Az úgynevezett „nyugati” társadalmakban a probléma megközelítése meglehetősen előrehaladt: egyes országokban már léteznek olyan emberjogi mozgalmak, amelyek morálisan megkérdőjelezzik a hermafrodita gyerekek biológiai nemét megváltoztató műveleteket. Azok, akik nem tudják vagy nem akarják magukat besorolni a hagyományos férfi vagy női kategóriába, törekszenek saját identitásuk megkonstruálására és kifejezésére. Ez az identifikáció nyelvi szinten is megnyilvánul.

Az androgünitás érzékelése, megkülönböztetése és az arról való beszéd lényegesen és tartósan befolyásolja a nyelvhasználóknak a gondolkodását.

1. Nem, nemek és nyelv fogalma a nyugati társadalmak szempontjából

1.1 Társadalmi és biológiai nem(ek)

A társadalmi és a biológiai nem megkülönböztetésének biológiai és társadalmi alapjai vannak. Margaret Mead először 1935-ben megjelent, később gyakran idézett és kritizált *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* című könyve számol be arról, hogy három új-guineai törzsben a nyugati kultúrában bevett nőhöz és férfihoz kötődő szerep-szereotípiától (férfiasság-agresszió, nőiesség-gondoskodás) eltérő struktúrák alapozzák meg az adott társadalom egész felépítését. A Mead könyvei körül kibontakozó viták és újabb kutatások

alapozták meg a társadalmi és a biológiai nem megkülönböztetésének szükségességét.

A biológiai és a társadalmi nem létjogosultságát a különböző irányzatok eltérő módon magyarázták. Az esszencializmus szerint a női vagy a férfi mivolt minden egyes személy lényegi meghatározója, amelyből a rájuk jellemző viselkedés is ered. A biologisztikus érvelés a nemi hormonok hatásával és az eltérő fizikai testfelépítéssel, valamint a társadalmi munkamegosztással alapozza meg a nemi szerepek elkülönülését. A funkcionalizmus irányzata azt sugallta, hogy a nők és a férfiak a szocializáció útján tanulnak bele a nemhez köthető szerepeikbe, amelyek elengedhetetlenek a társadalom stabil működéséhez. Ennek feltétele ugyanis, hogy a nemek egymást kiegészítsék, és a munkát is egymás között, nemhez kötődően osszák fel. Simone de Beauvoir *A második nem* (1949) című könyvének egyik leghíresebb kijelentése: „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik”, jelölte ki a gender studies vagy women' studies új irányát, amelynek követői alapjaiban kérdőjelezték meg a funkcionalizmus álláspontját és létjogosultságát (Joó). Amellett álltak ki, hogy a társadalmi nem több férfiaknak és nőknek kijelölt szerepeknél (Lorber 1984). Arra is rámutattak, hogy szocializáció mellett a szerepek értelmezése és a köztük való egyezkedés is szerepet játszik az éppen aktuális gender-identitás kialakulásában.

A konstruktivisták szerint a nemi különbségek nem determináltak, hanem azok az egyén cselekvései folyamán illetve a társadalom más tagjaival folytatott kommunikációban jönnek létre. Ennek a vonalnak egyik legradikálisabb követője Judith Butler (1990) még a biológiai és a társadalmi nem csupán két kategóriára való leszűkítését is megkérdőjelezi. A nyelvészeti performativitás fogalmát felhasználva a feminitást normatív, a maszkulinitást pedig regulatív viselkedési formaként határozza meg (Huszár 2009).

Azon csoportok nemiségét, amelyek kívül esnek a bevett szociokulturális kategóriákon, harmadik nemként (*third gender*) is szokás titulálni. A harmadik neműként leírható csoportok korántsem olyan ritkák a nyugati kultúrán kívül: ilyenek a nigériai igbók, az ománi xanitok, a berdachek Amerikában, a mahuk Tahiti szigetén vagy a középkori gyökerű hidzsrák Indiában. Ezen legutóbbi csoportban végzett antropológiai kutatások azt bizonyítják, hogy az említett társadalmak ténylegesen három neműként rendezkednek be, aminek következtében a harmadik nemű vagy transzszexuális személyek kevésbé marginalizáltak, mint a nyugati társadalmakban (Zimman-Hall 2009).

Szigorúan a nem biológiai megjelenésére koncentrálva még tovább lehet árnyalni a képet, a férfi és női pólusok között még legalább három különböző nem található: a *herms*, azaz a valódi hermafroditák, akik női és férfi nemi szervvel egyaránt rendelkeznek; a *merms*, a fejlettebb maszkulin nemi jelleggel bíró hímnemű pszeudohermafroditák és a *ferms*, a nőnemű megfelelőjük (Fausto-Sterling 1993).

1.2 A társadalmi nem nyelvi megjelenése

A szociolingvisztika már a gender-fogalom megjelenése előtt foglalkozni kezdett a női és a férfi beszédmód különbségeinek kutatásával. A tanulmányok sorát Otto Jespersen 1922-es *Language: Its Nature, Development and Origin* című könyvének egy fejezete indította el. A kutatások ezen időszakában a nőből mint alsóbb rendű lényből kiindulva próbálja meg leírni a női lét- és gondolkodásformát, nyelvhasználatot, képességeket, stb. A 1970-es években Robert Lakoff nyomán kezdtek megjelenni a valóban a női és a férfi nyelvhasználat eltéréseiről és annak miértjeiről szóló tanulmányok (Huszár 2009, 15-17). Bebizonyítható, hogy a nők és a férfiak más társalgási stratégiákkal rendelkeznek, más jellegű szókincset használnak, eltérőek a szintaktikai szerkezeteik, stb., nem hagyva figyelmen kívül a tényt, hogy csoporton belül is jelentős egyéni eltérések lehetnek (Huszár 2009, 23).

A társadalmi nemi identitásnak is kell, hogy legyen nyelvi megvalósulása, ha minden beszédaktus egyben az identitásépítés aktusa is. 2008-ban Zimman vizsgálta empirikusan egy angol transzszexuális csoport on-line kommunikációját. Az online fórum fő témái a

transzszexualitás, az azzal kapcsolatos információk, egymás érzelmi támogatása, illetve maga a test volt, ami a transzszexualitás fiziológiai problémáinak/következményeinek fontosságával magyarázható. A kutató azt találta, hogy a saját, új biológiai nemükhöz tartozó szervek megnevezésére a csoport tagjai vagy általuk alkotott neologizmusokat használtak, mint például *bonus hole* vagy *front hole* a vaginára referálva, vagy pedig az általában a férfi nemi szervet megnevező *dick* vagy *cock* kifejezéssel utaltak saját, immár megváltozott nemi szervükre. Ez utóbbi azzal magyarázható, hogy a tesztoszteronkezelés a klitoris meghosszabbodását okozhatja, és ez a meghosszabbodott forma ébreszt a pénisszel kapcsolatos asszociációkat. Szintén jellemzőek voltak az olyan oximoron jellegű összetételek, mint *boycunt*, *man-pussy* vagy *mangina* (Zimman-Hall).

Egy másik példa a társadalmi nem nyelvi leképeződésére a tongai társadalom *fakaleiti*-jei vagy *leiti*-jei: nőként viselkedő férfiak. A két megjelölés párhuzamossága is a csoport nemi identitásának kifejeződése a körülvevő társadalom szempontjából, illetve sajátjukból. A *fakaleiti* szó, amelyet a nem *fakaleiti* tongaiak alkalmaznak, *faka* prefixuma tongaiul „valamilyen módon”-t jelent. A *leiti* az angol „lady” kifejezésből származik egy specifikus jelentéstöbblettel kiegészülve: csak megváltozott nemű személyek leírására használatos. A tongai transzszexuálisok az utóbbi változatot részesítik előnyben, hiszen ők nőknek tekintik önmagukat, és nem csupán „olyannak, mintha”.

A *fakaleit*iket a társadalom többi tagja olyan személyekként írja le, akik női ruhát viselnek és sminkelik magukat; szabadidejüket általában „tipikusan női” dolgokkal töltik el (szépségápolás, beszélgetés, stb.) és csak nőiesnek tartott sportokat űznek. Szexuális kapcsolatba csak férfiakkal lépnek, vagyis nem *fakaleiti* férfiakkal, és sokszor kötik hozzájuk a szexuális agresszor szerepét.

Az angol nyelv a *leiti* identitás szimbóluma lett a szigeteken, az angolnak ugyanis a kozmopolitaizmushoz, a modernitáshoz és a kívülálláshoz kapcsolódó konnotációja van. A *leiti* angolja általában nem tökéletes, sokkal jellemzőbb, hogy anyanyelvüket és az angolt párhuzamosan használják, akár egy mondaton belül is. Az ok erre nemcsak a kívülállás kifejezésre juttatásának szándéka, hanem az is, hogy bizonyos tongai szavaknak csak a tongai társadalomra illeszthető jelentéstartalma van, ezért az angol kifejezés használata célszerűbb. A *leiti*ket beszédmódjuk alapján is fel lehet ismerni. A társadalom többi tagja szerint a *leiti* magas hangon és gyorsan beszélnek, mindezt harsány és színpadias megnyilvánulásokkal kísérve (Besnier 2003).

2. A muszlim társadalom viszonya a nemekhez

Egy olyan társadalom esetében, ahol a muzulmán vallás a többség hite, nem lehet nem figyelmen kívül hagyni a vallás kérdését és befolyását, ugyanis az az élet minden pillanatára és eseményére hatással van, sőt mi több, az egész társadalom gondolkodásmódját meghatározza.

A nemiség, a nemi identitás, a másság tabutémák a muzulmán társadalom legnagyobb része számára. Nagy hányaduk úgy gondolja, hogy a biológiai és a társadalmi nem egy és ugyanaz: mindenkitől a nemének megfelelő öltözködés és viselkedés az elvárt. Olyannyira, hogy egy hosszú hajú férfi vagy egy rövid hajú lány feltűnést kelt az utcán, egy fülbevalót viselő férfi pedig egyenesen a nevetség tárgya. A homoszexualitás minden megnyilvánulását tiltja a Korán (Dobrovits). Ugyanakkor az arab-muzulmán világban a nyugati kultúrából érkező utazó meglepve tapasztalja, hogy a férfiak közötti intimitás mértékét. Az utcán egymást átölelő férfiak, a barátok közötti állandó érintések (egymás combjának simogatása, a másik kezének szorongatása és cirógatása), a férfiak mozgáskultúrája tánc közben (csípőringatás, feltűnő vállmozgatás) a nyugati számára a homoszexualitás sztereotípiáival kapcsolódik össze.

A Korán, a muzulmánok mindenben utat mutató szent könyve a hagyományos férfi-nő és

az ezekhez kötődő nem kevésbé hagyományos szereposztást betonozza be. Éppen ezért a feminista és reformista mozgalmak a Korán tradicionális értelmezésétől való eltávolodást részesítenék előnyben. Véleményük szerint egy korszerűbb társadalmi nem és szexualitás értelmezés válhatna lehetővé, ha a shariát³⁷ saját történelmi és szocio-kulturális kontextusába helyeznék, és nem alkalmaznák a megváltozott, XXI. századi társadalomra (Safra Project).

A társadalmi nem mint fogalom az iszlám kultúrában először az 1994-ben Kairóban tartott Conference on Population and Development című konferencián hangzott el, ezek után az egy évvel későbbi pekingi Conference on Women kongresszuson szükség volt egy külön komité létrehozására a gender szó pontos jelentésének megállapítására, ugyanis az az üléseken a legkülönbözőbb tartalommal volt használatos. 1995. július 7-én a kijelölt komité határozatot hozott arról, hogy a terminust a két említett konferenciát megelőző ENSZ-konferenciákon használt értelemben kell interpretálni. A kifejezésnek több arab változata van, amelyek többé-kevésbé megközelítik a valódi tartalmat. Az „al-naw‘ al-ijtima‘i” verzió a „társadalmi milyenség” jelentéshez áll közel, az „al-jins al-ijtima‘i” jelenthetné a társadalmi nemet, de ez sem fedti a pontos jelentést, a „khasa’is al-jinsayn” pedig a két nem specifikus tulajdonságait jelenti. Több szerző megmaradt a gender szó közvetlen átvételénél (Al-Khayyat 2008).

Az iszlámban négy kategóriára osztják fel a társadalmi nemet. A férfi és a nő az alapkategóriák, ezeket egészítik ki a khunsák (hermafroditák), és a mukhannisok vagy mukhannasok (férfiak, akik nőként viselkednek). A mukhannisok és a mukhannasok között az a különbség, hogy az előzőek nemüket is igyekeznek megváltoztatni, az utóbbiak pedig csak elnőiesedett módon viselkednek. A khunsák esetében megengedett a biológiai nem művi úton történő megváltoztatása, „eldöntése”, míg a mukhannisok számára ez tiltott. Ugyanakkor mivel Allah teljes mértékben tiltja a másik nem viselkedése bármely elemének átvételét, a mukhannasok sem viselhetnek női ruhát vagy sminkelhetik magukat. Ezek a szabályok annyira erősek, hogy Malajziában 1983 óta a nemüket megváltoztatókra kirótták a fatwát, a transzvesztitákat és a transzszexuálisokat vallási bíróság elé lehet citálni női ruha viselésének bűnéért (Misra-Chandiramani 2005, 101).

3. Androgünitás, kultúra, társadalom

Az androgün szó görög szóösszetétel: az első tagja az anér- (ανήρ – férfi) and a második pedig a gyné (γυνή - nő) szóból származik és a két nem fizikai, pszichológiai és viselkedésbeli tulajdonságainak keveredésére utal.

Az androgünitás talán első irodalmi leírása az Ovidius *Átváltozások*ájában olvasható Teiresziász-legenda. Teiresziászt először nővé majd férfivá változtatják az istenek, így próbálja ki mindkét létezési formát. Maga a férfi és női lét közötti vándorlás, határsértés tabunak számít az európai gondolkodásban. Ugyanakkor későbbiekben íródott irodalmi művek sora – többek között Virginia Wolf: Orlando, Zinajda Gippiusz: A kör, Christa Wolf: A kettészelt ég – értelmezi újra a nemek közötti határelmény, a kétneműség, az androgünitás témáját (Huszár 2011, 19-20). Ugyanakkor a gyerek-, a sci-fi-, a fantasy- vagy a mangairodalomban is bővelkedik ilyen figurákban, elég csak Micimackóra vagy akár Lázár Ervin figuráira gondolni.

A két nem közöttiség a művészet más területein is fontos: A reneszánsz gondolkodás úgy tartotta, hogy csak egy nem létezik, és hogy a nők befelé fordult péniszű, „gyári hibás” férfiak. Ez Michelangelónál a női és a férfi test anatómiájának megegyezésében képeződik le. A preraffaelitáknál az androgün test szimbolizálta a tökéletességet, hiszen az magába foglal minden tapasztalatot és tudást (Nagy 2007).

Egyes kultúrákban bizonyos hangszerekhez is kapcsolódhat az androgünitás képzete, még akkor is, ha maga a kultúra ezt tudatosan nem is ismeri fel. A keleti zene egyik tipikus hangszere az ujjcintányér, arabul „sagat”. Az ujjcintányérral táncoló női táncosok első

³⁷ A Korán diktátumai alapján megalkotott törvénykezés.

ábrázolásai az ókori egyiptomi kultúra időszakából származnak és a hangszer ma is fontos eleme a hastáncos produkcióknak. Egyes elméletek szerint az ujjcintányér egyike (a táncos vagy a zenész mindkét kezén visel egy párat belőlük) a női örömet, a másik pedig a szomorúságot szimbolizálja. Manapság az egyiptomi népzeneben jellemzőbb, hogy férfiak játszanak ezen a hangszeren, azt kimondottan lágy és nőies koreográfiával kísérve, női szereplőket megtestesítve. Az ujjcintányéron játszó zenész tehát maga is egy androgün figurává lesz a produkció folyamán.

A mai nyugati kultúrában az androgünitás a populáris kultúra és a divat világában jelenik meg legkézzelfoghatóbban. Dawid Bowie, Prince vagy Annie Lennox ennek az irányzatnak a megtestesítői. Az androgün figurák előzményének tekinthető a metroszexualitás. A metroszexuális tartalom fiatal, jól kereső, városban élő, dolgozó és legfőképpen fogyasztó férfit jelent, pont olyat, aki a nyolcvanas években csak divatmagazinok címlapjain szerepelt (Simpson 1994). A metroszexuális ideál szimbóluma a populáris kultúra egyik figurája: David Beckham (Simpson 2002). A divat és a reklám világa metroszexuális alakok sorát használja fel a fogyasztás ösztönzésére, női és férfi fogyasztókat egyaránt megcélozva velük.

4. A kutatás

Az előzőekben felvázoltak alapján jól látható, hogy a nyugati és az iszlám társadalomban eltérő a társadalmi nem fogalmának evolúciója. Kutatásom fő kérdése, hogy egy közel-keleti, jelen esetben az egyiptomi társadalom a másság tabuja ellenére érzékeli-e az androgünitást és hogyan viszonyul ahhoz. Nyelvészeti szempontból érdekes kérdésnek tartom, hogy nőként vagy férfiként képeződnek-e le az androgün személyiségek. A kutatás kiterjed egy európai csoportra is, lehetőséget adva ezzel a két társadalmi berendezkedés közötti összehasonlításra.

4.1 Előzetes feltevés

A kutatást megelőző hipotéziseim az egyiptomi társadalom a nyugatinál konzervatívabb gondolkodásából kiindulva az alábbiak voltak:

1. Az egyiptomi válaszadók a biológiai nemre közvetlenül vonatkozó kérdésre válaszolva igyekeznek mindig eldönteni az egyén nemét, a nehezen eldönthetőség szinte kizárható esetükben, ezzel ellentétben az európai válaszadók nagyobb mértékben használják ezt a kategóriát.
2. Az androgün kinézetű, vagyis nehezen eldönthető biológiai nemű személyek általában negatív megítélés alá esnek: az egyiptomi társadalomban erősebben, míg a nyugatban kevésbé vagy egyáltalán nem.
3. Az egyiptomi válaszolók kevesebb példát ismernek, illetve érzékelnek hasonló személyiségekre saját és más kultúrákból, mivel a társadalmi nemről kialakult fogalmaik kevésbé árnyaltak. Ezzel ellentétben a nyugati társadalom képviselői több példával tudnak szolgálni.

4.2 A minta

A minta felvételére 2011 decemberében került sor összesen 22 alany megkérdezésével. A tizenkét egyiptomi válaszoló egy egyetemi hallgató, más része pedig már dolgozó, egyetemet végzett felnőtt. Életkorukat tekintve 18-33 év közé esnek. A teszt kipróbálása után a mintafelvételnél minden esetben jelen voltam.

Európai válaszoló összesen 15 volt, 22-63 évesek, ők emailben kapták meg a kérdőívet és azt elektronikus úton küldték is vissza.

A kérdőív eredetileg rákérdez a válaszoló nemére, azonban mivel a kutatásban egy egész társadalom általános megnyilatkozásait és nem annak női-férfi különbségeit szándékoztam elemezni, ezeket az adatokat nem vettem figyelembe.

4.3 Adatgyűjtés

Az adatokat egy három részből álló kétnyelvű (angol-magyar) kérdőív és a hozzátartozó fényképek segítségével gyűjtöttem össze. A válaszolóknak tíz, férfiakat, nőket és androgün személyeket ábrázoló képek megtekintése után kellett kitölteniük a kérdőívet. A 2-es, 7-es és 9-es képeken voltak láthatók az androgün figurák: a 2-es képen a napjainkban nagy feltűnést keltő modell Andrej Pejč, a 7-esen az olasz androgün modell, Roger Gart, a 9-en pedig Bill Kaulitz, a német Tokio Hotel együttes énekese. Az elemzés során elsősorban a képekre leadott válaszokra koncentrálok, illetve vetem össze a nem androgün személyekre adott válaszokkal. Az első feladat két részből áll egy zárt és egy nyílt kérdéstípust kombinálva: a válaszadónak el kell döntenie, hogy férfit (M), nőt (F) vagy pedig nehezen eldönthető nemű személyiséget (N) látnak a képen, majd pedig három jelzővel kell illetniük azt. A feladat első részének célja megtudni, hogy az androgünitás érzékelése nehezzé teszi-e az egyén nemének felismerését; a második pedig azt igyekszik lemérni, hogy a nemiség homályossága milyen megítélést vált ki.

A második feladat zárt kérdés jellegű: a felsorolt melléknevek közül legalább hárommal kell jellemezniük a képen látható személyiségeket. A személyiségjegyek kiválasztásakor Sandra L. Bem elsősorban androgünitás- és genderkutatásairól ismert amerikai pszichológus Sex Role Inventory-jában (BSRI) feltüntetett mellékneveket vettem alapul.

Sandra L. Bem munkásságának egyik kiemelkedő pontja a feminin és maszkulin kategóriák biológiai nemtől független pontosítása. Pszichológiai szempontból szerinte femininnek az a személy tekinthető, aki magas nőiesség és alacsony férfiasság faktorral rendelkezik: a maszkulin személy ennek pont a fordítottja. Azok, akik mindkét kategóriában magas értéket mutatnak androgünnek tekinthetők, akik pedig alacsonyat azok a „meghatározhatatlan” csoportba kerülnek. A kategóriák mérésére készítette el a pszichológus a Sex Role Inventory-t. A teszt újdonsága, hogy egymástól független kategóriaként és nem egy skála két végeként kezeli a férfiasságot és a nőiességet, ezen kívül feltételezi, hogy bizonyos személyek androgünök, vagyis hordozhatják magukban a két nem jegyeit.

A BSRI a maszkulinitás és a feminitás leírására szolgáló 20-20 személyiségjegyeit egy 200-as, a szerző és néhány diákja által összeírt listából választották ki. A 200-as lista elkészítésénél a két meghatározó szempont az volt, hogy a tulajdonság a társadalmi elvárások szempontjából pozitív tartalmat hordozzon és hogy tipikusan férfira vagy nőre vonatkoztatható legyen. Emellett felállítottak egy másik 200 semleges, felerészben negatív, másik felében pedig pozitív jelzőt tartalmazó listát is. A háromszor húszas felsorolás végül úgy készült el, hogy 100 válaszolónak egy hétfokú skálán kellett eldöntenie, hogy az adott tulajdonság milyen mértékben kívánatos társadalmilag egy nőre és egy férfira nézve. Minden válaszolónak csak az egyik nemre kellett koncentrálnia. A semleges lista melléknevei közé pedig azokat vették fel, amelyeket a legtöbben úgy jelöltek be, hogy nem elvárhatóbb egyik nemtől mint a másiktól. A teszt eredetileg a tesztet kitöltő egyén maszkulinitásáról, feminitásáról, androgünitásáról vagy semlegességéről közöl információt (Bem 1974).

Az én felmérésemben a BSRI módosulva kerül alkalmazásra: nem a kitöltő személyről, hanem a kitöltők a képen látható személyek nemiségéről kialakított véleményéről ad képet.

A BSRI csak a feminitást és maszkulinitást mérő személyiségjegyeit használtam fel a kérdőívemhez olyan módon, hogy a második kérdés táblázatában páratlan számokhoz a maszkulinitást, a párosakhoz pedig a feminitást indikáló jegyeket rendeltem. A semlegességet mérő melléknevek nem kerültek bele a kérdőívbe. Ennek magyarázata, hogy elsősorban az érdekelt, hogy a külső jegyek alapján eldöntött nemhez nőies vagy férfias attribútumokat társítanak-e a válaszolók.

A válaszadók csak az első két kérdés megválaszolása után kapják meg az információt, miszerint a 2., a 7. és a 9. képen látható személyiségek férfinevet viselnek. A kérdőív ezen része hét nyílt alkérdésre tagolódik, amelyek a témához való viszonyulást és kapcsolódó

ismereteket mérik fel.

A teszt kérdéseinek megfogalmazásakor lényeges szempont volt, hogy azok ne befolyásolják a válaszolók a képek személyiségeinek nemiségéről kialakítandó véleményét. Ennek betudható az is, hogy a harmadik kérdés kitöltése előtt elolvasandó információ sem beszél nemekről, csak az adott személyek nevét adja meg: a válaszadónak ebből kell levonnia következtetéseit.

4.4 Értékelési módszerek

Az eredmények elemzésekor az első kérdés első része és a második kérdés az első számú hipotézisre keresi a választ.

Az első kérdés második része és a harmadik feladat „A” pontja azt a feltételezést célozzák meg, hogy vajon valóban negatívan ítélik-e meg az egyiptomiak az androgün személyeket.

A harmadik kérdés B-G alpontjai a harmadik számú hipotézist hivatottak alátámasztani.

Az adatokat az egyiptomi és az európai csoportot egyidejűleg és egymással szembe helyezve elemzem.

5. Eredmények

5.1 Az androgün külsejű személyiségek nemének érzékelése egyiptomi és európai válaszadók körében

Az 1-es és a 2-es számú táblázat jól mutatja, hogy a külső jegyek alapján nyilvánvalónak tekinthető személyek nemének eldöntésekor sem az egyiptomi, sem pedig az európai csoport nem mutatott kétségeket. Ezzel szemben az androgün egyének több kétséget váltanak ki, elsősorban az európai csoportban. Az egyiptomi válaszolók szinte mindegyike nőnek sorolja be a 2-es és a 7-es képen látható személyeket, mindkét képnél csak egy válaszadó (vagyis az összes válaszadó 8 %-a) érzi úgy, hogy kérdéses a biológiai nem. A 9-es fotó az egyiptomi csoportban több bizonytalanságot okoz: a válaszadók többsége nőnek érzékeli (58 %), csak egyvalaki gondolja, hogy férfi (8 %), négyen (36 %) ugyanakkor nem tudják pontosan meghatározni, hogy nőről vagy férfiről van-e szó. Az európai válaszadók többször használják a „nehéz eldönteni a nemiséget” lehetőséget: a 2-es számú kép esetében 6-an (azaz 40 %-uk), a 7-esnél 3-an (20 %), a 9-esnél pedig szintén hatan (40 %) gondolják így. Ugyanakkor az androgün személyeket a válaszolók többsége nőnek érzékeli, de kisebb arányban, mint az egyiptomiak.

Az adatok azt bizonyítják, hogy az egyiptomi válaszadók számára kevésbé elképzelhető, hogy egy személy neme nem egyértelmű. Ennek oka a társadalomilag érvényes hidelemrendszerben keresendő. Az egyiptomi társadalomra számos tabu nehezedik a nemi identitással és a szexuális irányultsággal kapcsolatban. Bár ismert a fentebb elemzett mukhannisok és mukhannasok figurája, ők kívül esnek a társadalmon, másságukról nem esik szó. A képlet egyszerű: aki fiú, az fiú, aki lány, az lány. Az, hogy az androgün figurákat miért jelölték meg nőként, annak oka valószínűleg hosszú hajuk és sminkjük, ezeket a válaszadók egyértelműen a női attribútumokként azonosították.

A nyugati kultúrában, a médiában egyre több szó esik a másságról, sőt, a hétköznapiakba is beszűrődött a jelenség, nem lehet nem tudomást venni róla. Ezzel a háttérrel az európai válaszadó könnyebben mondja ki azt, hogy valakinek nehezen eldönthető a neme.

4. számú táblázat: Az 1. feladat első felének eredményei egyiptomi válaszadók körében: a képen látható személyek nemének meghatározása.

Kép	Férfi	Nő	Nehéz eldönteni
1.	12	0	0
2.	0	11 (92 %)	1 (8 %)
3.	12	0	0
4.	0	12	0
5.	12	0	0
6.	12	0	0
7.	0	11 (92 %)	1 (8 %)
8.	0	12	0
9.	1 (8 %)	7 (58 %)	4 (36 %)
10.	12	0	0

5. számú táblázat: Az 1. feladat első felének eredményei európai válaszadók körében: a képen látható személyek nemének meghatározása.

Kép	Férfi	Nő	Nehéz eldönteni
1.	15	0	0
2.	2 (14 %)	7 (46 %)	6 (40 %)
3.	15	0	0
4.	0	15	0
5.	15	0	0
6.	15	0	0
7.	1 (7 %)	11 (73 %)	3 (20 %)
8.	0	15	0
9.	3 (20 %)	6 (40 %)	6 (40 %)
10.	15	0	0

5.2 Az androgün személyek megítélése

A 3. és 4. táblázat számszerű adataiban is bizonyítja azt a feltételezést, hogy az androgün személyek általában negatív megítélés alá esnek, de legalábbis ellenérzést váltanak ki. Ez a következtetés világosabban levonható az egyiptomi eredményekből. Az ő esetükben csak az androgün figurák kerülnek negatív megítélés alá, a 2. és a 9. fotó személyiségei kiugróbban: a válaszolók 83 és 91 %-a vélekedik elutasítóan róluk, miközben a 7-es fotó esetében egyenlő arányban gondolják pozitív vagy negatív személyiségnek. Az egyiptomiak által használt leggyakoribb jelzők a három személyre együtt a *hideg*, *dühös*, *szigorú*, *vad*, *drogfüggő*, *szűklátókörű* és *agresszív* voltak; a kevés pozitív jelző közül a *gyakorlatias*, *praktikus* és a *beszédes* ismétlődött többször.

Az európai csoport változatosabb véleményt alkotott a fotók szereplőiről. Az androgünöket ábrázoló képeket mind negatívan ítélték meg, bár kisebb mértékben, mint az egyiptomiak (87, 73 és 73 %-ban), ugyanakkor színesebb képet mutat a többi személyiségről alkotott vélemény: nem mindenki gyakorol egyértelműen jó benyomást az európaiakra, mint ahogy azt a 3., 4., és 5. képek eredményei is mutatják. Az európai válaszadók legtöbbször az *arrogáns*, *agresszív*, *labilis*, *ideges*, *felszínes*, *önző*, *beképzelt*, *dicsekvő* jelzőkkel írták le a három androgün alakot, a nem negatív jelzők között az *érzékeny*, *sebezhető*, *ártatlan*, *álmodozó* szerepelt a legtöbbször.

6. számú táblázat: Az 1. feladat második felének eredményei egyiptomi válaszadók körében: a képeken látható személyek megítélése, róluk alkotott benyomás.

Kép	Pozitív megítélésű	Negatív megítélésű
1.	12	0
2.	2 (17 %)	10 (83 %)
3.	11	1
4.	10	2
5.	11	1
6.	11	1
7.	6 (50 %)	6 (50 %)
8.	12	0
9.	1 (9 %)	11 (91 %)
10.	11	1

7. számú táblázat: Az 1. feladat első felének eredményei európai válaszadók körében: a képeken látható személyek megítélése, róluk alkotott benyomás.

Kép	Pozitív megítélésű	Negatív megítélésű
1.	13	2
2.	2 (13 %)	13 (87 %)
3.	7	8
4.	7	8
5.	11	4
6.	6	9
7.	4 (17 %)	11 (73 %)
8.	12	3
9.	4 (17 %)	11 (73 %)
10.	11	4

A szóban forgó személyek bemutatása után a 3. kérdés „A” pontjára adott válaszok megerősítik a két válaszadó csoport között már tapasztalt különbségeket. Az egyiptomiak részéről teljes az elutasítás: „Nagyon furcsa emberek”, „Nem normálisak.”, „Rossz emberek.”, „Betegek.”, „Nem olyanok, mint mások.”, „Homoszexuálisok.”, ezek mellett egyetlen kedvező megnyilvánulást sem lehet olvasni a kérdőíveken. Az európai csoportból többen meglepetéssel konstatálják, hogy biológiai nemük szerint férfiakról van szó: „Meglep, hogy Roger férfi, és a 9. képen is inkább lánykát látnék ... Véleményem igazából nincs róluk, tudomásul vettem, hogy férfiak”. A véleményt alkotó válaszok között egyenlő arányban találhatók háritó és kedvező beállítottságúak: „Nem gondoltam volna, hogy nem azok, akiknek látszanak, de érdekes módon kezdettől ellenszenvesek voltak”, „Magukból kifordult betegek.”; „Erős független személyiségek, nagy önbizalommal.”, „Tetszik, hogy felvállalják magukat.”

Az eredmények azt tanúsítják, hogy az egyiptomi és az európai társadalom nem tudatosan megközelítőleg hasonló mértékű elutasító pozíciót vesz fel az androgünitással szemben. A személyiségekről szóló információ birtokában, miszerint nőies külsejük ellenére férfi nevük van, viszont az európaiak nagyobb szimpátiát és toleranciát tanúsítanak, mint az egyiptomi csoport, amelyben a jelenség abszolút ellenzést vált ki.

5.3 A BSRI-teszt eredményei, vagyis a maszkulin és feminin személyiségjegyek társítása a vizsgált képekhez

Az 5-ös és a 6-os számú táblázat eredményeinek kielemezésekor a kérdéses 2-es, 7-es és 9-es fotók mellett figyelembe veszem mintegy kontrollcsoportként a nem androgün alakokra adott válaszokat is. Az egyiptomi válaszok esetében a válaszadók számát figyelembe véve úgy ítélem, hogy csak a legalább ötször, az európaiak esetében pedig csak a legalább hétszer megjelölt tulajdonságokat veszem figyelembe. Az eredmények pontosításában nagy segítségemre volt, hogy a kérdőívben kért minimum három tulajdonságnál a válaszadók lényegesen többet választottak ki.

Az összes fényképet együttesen elemezve jól látszik, hogy mindkét csoport érzékel különbséget az egyes arcok és alakok között a belőlük sugárzó maszkulinitás és/vagy feminitás szempontjából. Az európaiak és az egyiptomiak egyaránt erősen maszkulinnak érzékelik a 6-os fotó férfiját, szinte csak páratlan számú, azaz maszkulinitáshoz kötődő jelzőkkel látták el. Ezzel analóg módon, mind az egyiptomiak mind pedig az európaiak nagyon femininnek érzékelik az 1-es számú fotón látható nőt, majdnem minden feminin tulajdonságnál magasra értékelték.

A 3-as és 5-ös kép férfi alakjait annak ellenére, hogy a nemek meghatározásánál minden válaszadó egyértelműen férfiként jelölte meg őket, egyik csoport sem érzékeli kiemelkedően maszkulinnak: az ő esetükben a maszkulin tulajdonságokat sokkal kevesebbszer jelölték meg, mint a 6-os képnél, sőt ezek száma érzékelhetően közelít a feminin tulajdonságokra leadott jegyekéhez. Ők a BSRI szerint a semleges kategóriához esnek közel.

Az egyiptomi válaszadóktól az általam az androgüinitásuk miatt felhasznált arcok esetében meglehetősen homogén válaszokat kaptam. Egyértelműen férfias attribútumokkal látták el őket, holott ezen személyeket a nemükre vonatkozó kérdésnél nagy arányban nőként határozták meg. A megjelölt feminin vonások száma minimális. Az „*férfi*” és „*nőies*” jelzőt elenyésző számban használták a válaszadók: a férfiasnak a 2-es, 7-es és a 9-es képet megfelelő sorrendben 1, 0, 1, nőiesnek pedig 2, 3, 2 válaszadó ítélte. Explicite tehát nem gondolják, hogy kimondottan férfiasak vagy nőiesek lennének, valahol a kettő között helyezkednek el.

Az európai csoportban árnyaltabb képet mutatnak a válaszok. A három arc közül a 2-es kép modelljéhez társították a legnagyobb mértékben a maszkulin személyiségjegyeket. Itt is figyelemre méltó, hogy a korábban válaszadók többsége nőként vagy nehezen eldönthető nemüként osztályozta ezt az arcot és csak 14%-uk érzékelte férfinak. A 7-es és a 9-es kép esetében nem olyan kiugróan szembetűnő a maszkulin tulajdonságok hozzárendeltsége, de ezeknél is ezek a jegyek dominálnak. Ennél az eredménynél szintén hozzá kell tenni, hogy a 7-es kép esetében állították legnagyobb biztonsággal a válaszolók, hogy nőről van szó, míg a 9-es esetében merült fel a legtöbb kétely a nemével kapcsolatban.

8. számú táblázat: A BSRI teszt személyiségjegyeinek társítása a képekhez az egyiptomi válaszadók körében.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
3. Acts as a leader. / Vezetőként viselkedik.		5	2		1	9	4		2	6
4. Affectionate / gyengéd, szerető	8		2	5	6		2	8	9	5
5. Aggressive / agresszív		11	1	1	1	7	5		9	
6. Cheerful / derűs, vidám	9			10	6	1	0	1 1	2	3
7. Ambitious / ambíciózus	2	2	5	5	7	4	3	5		4
8. Childlike / gyerekded, gyerekes	5		2	3	2	1	1	8	1	2
9. Analytical / analitikus	1	3	2	1	3	5	5	2	1	6
10. Compassionate / könyörületes	6		1	3	5	1	1	5		4
11. Assertive / rámenős, bizonygató	1	3	3	5	4	7	3	2		3
12. Does not use harsh language / Nem használ trágár kifejezéseket	6		4	3	6	1		8		5
13. Athletic / kisportolt	2	3	8	4	4	2		1		
14. Eager to soothe hurt feelings / Igyekszik mások lelki fájdalmait enyhíteni	3		1	3	3		1	5	1	5
15. Competitive / versenyszellemmel bír	1	7	5	2	5	4	3	1	2	5
16. Feminine / nőies	4	2	1	7	1	1	3	5	2	
17. Defends own beliefs / Kiáll a saját meggyőződéséért	2	7	5	3	3	4	4	1	4	3
18. Flatterable / könnyen bedől a hízeltésnek	3		2	5	5				7	2
19. Dominant / uralkodó, elnyomó típus		9	2	4	1	11	5		5	2
20. Gentle / gyengéd	6		6	6	5	4		8		4
21. Forceful / energikus, erős	2	6	2	3	2	9	5		5	1
22. Gullible / hiszékeny	2		2	2	1			7	1	2
23. Has leadership abilities / Vannak vezetői képességei		4	2	3	2	9	5	1		3
24. Loves children / Szereti a gyerekeket	5		2	4	4			7		4
25. Independent / Független		6	7	5	4	8	4	2	5	3
26. Loyal / hűséges	5	1	4	4	3	3		5	1	4

27. Individualistic / individualista	1	7	2	2	2	3	5		5	
28. Sensitive to the needs of others / Érzékeny mások szükségleteire	4	1	2	8	5			6		4
29. Makes decisions easily / Könnyen hoz döntéseket	3	1	2	3	3	4	4	3		2
30. Shy / félénk, szégyenlős	4		1	2	4	1	3	5		
31. Masculine / férfias	1	1	3	1	4	7			1	5
32. Soft spoken / barátságos	5		2	5	4	2	1	6		3
33. Self-reliant / magabiztos	1	6	4	4	6	6	6	1		4
34. Sympathetic / együttérző	4		2	7	3	1	1	4		4
35. Self sufficient / önelégült	2	3	3	4	1	4	4		3	3
36. Tender / gyengéd, gondos	6		1	5	4		3	5		1
37. Strong personality / Erős személyiséggel rendelkezik	1	8	3	2	3	7	6		3	5
38. Understanding / megértő	3		2	5	6	2	2	4		3
39. Willing to take a stand / véleményalkotó	1	4	1	3	2	5	5	2	1	2
40. Warm / szívélyes	5	1	2	6	5	1	2	4		3
41. Willing to take risks / kockázatvállaló		6	4	2	2	7	5		5	3
42. Yielding / engedékeny	3		5	3	5		1	4		3

9. számú táblázat: A BSRI teszt személyiségjegyeinek társítása a képekhez az európai válaszadók körében.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
3. Acts as a leader. / Vezetőként viselkedik.		7	5	3	1	1 1	3	2	2	6
4. Affectionate / gyengéd, szerető	9	2	6	4	6	1	3	7	1	1
5. Aggressive / agresszív		1 0	3			8	5	2	8	
6. Cheerful / derűs, vidám	1 1	1	5	6	8	1		1 2		5
7. Ambitious / ambíciózus	2	7	5	9	3	1 0	5	5	6	7
8. Childlike / gyerekded, gyerekes	3	1	4	3	5		4	3	4	
9. Analytical / analitikus	1	3				7	6	4	3	10
10. Compassionate / könyörületes	5		2	2	9		1	2		2
11. Assertive / rámenős, bizonygató	2	4	2	4	1	4	4	2	5	2

12. Does not use harsh language / Nem használ trágár kifejezéseket	9		1	4	3	2		8		4
13. Athletic / kisportolt	1	2	9	3	3	8	5	4		
14. Eager to soothe hurt feelings / Igyekszik mások lelki fájdalmait enyhíteni	6		3	2	4			3		1
15. Competitive / versenyszellemmel bír	2	10	4	7	4	11	7	3	9	7
16. Feminine / nőies	7	2	1	14	2		7	10	3	
17. Defends own beliefs / Kiáll a saját meggyőződéséért	7	7	2	7	1	9	9	2	6	7
18. Flatterable / könnyen bedől a hízeltetésnek	3	2	6	4	4	1	1	4	3	2
19. Dominant / uralkodó, elnyomó típus	2	8	2	5	2	7	5	2	5	2
20. Gentle /gyengéd	9	1	4	5	8	2	1	7	1	1
21. Forceful / energikus, erős	4	6	4			7	4	4	1	3
22. Gullible / hiszékeny	3		2	4	3	2	2	3	2	2
23. Has leadership abilities / Vannak vezetői képességei	3	3	1	2	2	8	3	4	2	7
24. Loves children / Szereti a gyerekeket	7	2	5	5	5	1		8	1	4
25. Independent / Független	3	8	1	1	4	9	6	5	4	2
26. Loyal / hűséges	6		1	2	6	1		6		6
27. Individualistic / individualista	1	7	1	1	1	5	9	6	7	2
28. Sensitive to the needs of others / Érzékeny mások szükségleteire	9		3	2	7		1	5		1
29. Makes decisions easily / Könnyen hoz döntéseket	2	3	2	2		9	3	4	1	7
30. Shy / félénk, szégyenlős		1	2	1	7		3	2		2
31. Masculine / férfias		5	3			10		1	1	1
32. Soft spoken / barátságos	5	1	3	6	3	3		9		3
33. Self-reliant / magabiztos	4	8	3	7	4	8	4	4	1	5
34. Sympathetic / együttérző	7	2	4	4	3	1		5	1	3
35. Self sufficient / önelégült	1	4	2	1	2	6	3	1	4	3
36. Tender / gyengéd, gondos	7		3	4	4			5		1
37. Strong personality / Erős személyiséggel rendelkezik	2	9	1	1	1	10	6	3	3	5
38. Understanding / megértő	6		4	4	6		2	6		3

39. Willing to take a stand / véleményalkotó	3	6	2	4	3	8	5	5	3	8
40. Warm / szívélyes	7		4	6	4			7		2
41. Willing to take risks / kockázatvállaló		5	5	4		9	5	3	5	2
42. Yielding / engedékeny	2		3	4	5			4		5

5.4 Az androgunitásról alkotott általános kép

Az androgün személyiségekhez való viszony, elfogadásuk és ismertségük fokának vizsgálatában a harmadik kérdés B-G pontjaira érkezett válaszok adtak támaszpontot.

Nem mindennapiságukat a nekik tulajdonított foglalkozások is jelzik. Az egyiptomi és az európai válaszadók nagy többsége úgy gondolja, hogy modellekről, dizájnerekről, művészekről vagy – főleg Bill Kaulitz esetében – énekesekről, rocksztárokról van szó. A 7-es kép volt az egyetlen, amelynek hétköznapi foglalkozást is tulajdonítottak: tanárnak gondolták, erre mindkét csoportban volt példa. Itt a lehetséges magyarázat az lehet, hogy ezt a személyt gondolta a legtöbb válaszadó nőnek, és sztereotipikusan a nőkhöz kapcsolódó egyik foglalkozás pedig a tanár. Szintén hozzá kapcsolódik az egy európaítól származó gondolat, amely szerint egy multinacionális cégnél dolgozik vezető beosztásban. Ebben az esetben valószínűleg a metroszexualitásról és az androgunitásról kialakított kép összecsúszásáról van szó. A legagresszívebb megnyilatkozás a foglalkozást tekintve a 2-es képhez kapcsolódott és egyiptomi válaszadótól származott: egy esetben homoszexuális prostituáltként, egy másikban pedig bűnözőnek titulálták a fotón látható modellt. Két egyiptomi válaszadó szerint ezeknek az embereknek nincs munkájuk, mert nem kell dolgozniuk, hiszen már most is elég gazdagok.

A vizsgált személyek nőiességének, illetve elnőiesedtségének okairól tíz egyiptomi azt nyilatkozta, hogy valamilyen pszichológiai problémából kifolyólag (depresszió, kisebbségi érzés, stb.) érzik ennek szükségességét. Ketten azt válaszolták, hogy azért néznek így ki, mert erősnek és felsőbbrendűnek akarnak tűnni.

Az európai kultúrkörhöz tartozó magyar válaszadók három táborra oszthatók válaszaik szerint. Nagy részük véleménye is az, hogy pszichológiai probléma állhat a háttérben, ami miatt elítélendők: „*Elégedetlenek önmagukkal, ebben az értelemben gyengék, és/vagy homoszexuális beállítottsággal rendelkeznek*”, vagy egy másik megnyilvánulás szerint „*Valószínűleg nem tudtak azonosulni a korábbi (férfi) önmagukkal. Bár az arcukat szemlélve ez most sem lehet másképp. Legalábbis a boldogságnak egy szikrája sem látszódik rajtuk*”. Mások nagyobb együttérzéssel viszonyultak a kérdéshez, „*Mert valami miatt, szimpatikusabbnak találják a női nemet, jobban érzik magukat női kinézettel, talán azt gondolják, hogy nőként jobban elfogadják tőlük, ha gyengédek, és ők is gyengédségre vágnak*”, „*Nyilván így érzik jobban magukat a bőrükben. Valószínűleg úgy élik meg a férfinak születettséget, mint végzetes tévedést*”. A harmadik véleménycsoport szerint pusztán anyagi okok állnak a háttérben: a médiában jól meglehet élni az extravagáns kinézetből: „*A divatszakmában kifizetődő a trendek követése, diktálása, a »bevállalás« (...)*”.

A tizenkét egyiptomi válaszolóból kilenc határozottan elutasította, hogy a kultúrájában létezne az androgunitás jelensége, ebből kifolyólag nem is ismer senkit, aki ilyen lenne. Három ember válaszolta azt, hogy már hallott a jelenségről, de személyes kapcsolatba nem került senkivel. Ugyanakkor az egyiptomiak 100 %-ban állították, hogy más kultúrákban igenis jelen vannak ezek a „*lények*”. Az európaiak gyökeresen ellentétes eredményt produkáltak: mindenki számára ismert volt a jelenség saját kultúrájában és másokéban, nyugat-európai válaszolók pedig teljesen hétköznapi módon kezelték a témát. Nagy részük személyesen is ismer hasonló típusú embereket, viszont a válaszok azt mutatják, hogy Andrej, Roger és Bill „*kategorizálása*” nehézségeket okoz: „*Ismerek a divatszakmában dolgozó melegeket, metroszexuálisokat, és divatörülteket is (...)*”, „*Nem tudom pontosan, milyen*

»típusúak« ezek az emberek, de leszbikusokat, transzvesztitákat és homoszexuálisokat személyesen is ismerek”. A toleráns hangvétel általában jellemző volt a válaszokra, kivéve egyet: „Homoszexuálisokat igen (ismerek), ennyire kifordultakat nem.”

A harmadik kérdés G pontja a válaszolók a kérdéses személyek neméről kialakított végleges véleményét célozta meg. Kilenc egyiptomi válaszadónál a végső álláspont az lett, hogy a két nem között helyezkednek el, közülük csak egy személy finomította úgy a véleményét, hogy pszichésen a két nem között vannak, de biológiailag mindenképpen férfiak.

A fennmaradó három válaszoló szerint, ha férfinak születtek, akkor férfiak. Az egyiptomiak tehát meglehetősen „taníthatóknak” tűntek ebben a felmérésben, hiszen a kezdeti állásponthoz képest többségük módosított véleményén. Az európai válaszadók is hasonló módon vélekedtek. A tizenöt válaszadóból egy mondta azt, hogy férfiakról van szó, mert annak születtek (szinte szó szerint ugyanazt nyilatkozta, mint a fentebb idézett egyiptomiak), és egy másik, hogy ezek az emberek nőknek tekintendők. A megkérdezettek fele az egyes személyek nemi önmeghatározásától tette függővé a kérdést, másik fele pedig amellet foglalt állást, hogy férfi testben létező női lelkekről van szó.

Elmondható tehát, hogy az egyiptomi válaszok nagyobb elutasításról és negációról tanúskodnak, de az európai válaszok sem egységesen elfogadóak. Az eredmények arra utalnak, hogy mindkét csoport különlegesként, nem megszokottként kezeli a jelenséget.

6. Összegzés

Az eredmények elemzése alapján elmondható, hogy mindhárom feltevésem igaznak bizonyult. Az egyiptomiak, hasonlóan az európaiakhoz, érzékelik az androgunitást. Ez abban érhető tetten, hogy maszkulin tulajdonságokkal ruházzák fel azt az embert, akit egyébként nőnek, vagy nehezen meghatározható nemű egyénnek definiáltak korábban. Általában jellemző, hogy a nem mindennapisággal kapcsolják össze az androgün személyiségeket.

Az egyiptomiak számára nehezebben befogadható az androgünitás létezése, negatívan ítélik meg azt tudatosan és nem tudatosan egyaránt. Saját társadalmukban egyértelműen kizárják az androgün személyek létezését, más társadalmakra vonatkoztatva nem. Az európai eredmények azt mutatják, hogy zavart kelt a válaszolóknál az androgünitás érzékelése, de az információ birtokában, hogy hová is sorolják ezt a személyt, a hozzáállás megváltozik. Az európaiak mindegyike tud a másság valamilyen formájának létezéséről saját kultúrájában és más kultúrában is.

7. Befejezés

Dolgozatom témája az androgünitás érzékelése és az ahhoz való viszony vizsgálata volt egy közel-keleti, iszlám berendezkedésű és az európai társadalomban. A biológiai és a társadalmi nem definíciója körüli viták rövid áttekintése és a meghatározás evolúciójának bemutatása után kitértem a muszlim társadalom társadalmi nemhez való viszonyulására és az androgünitás elemzésére.

Az androgünitás érzékelésével, nyelvi leképeződésével és az ahhoz való viszonytal kapcsolatos empirikus kutatásaim bemutatására a dolgozat második felében került sor. Az egyiptomiakkal és európaiakkal kitöltetett kérdőívek eredményei igazolták feltevéseimet.

Irodalom

- Al-Khayyat, M. H.(2008) *Islam and Gender*. In: FIMA Federation of Islamic Medical Associations) Year Book 2008. Women's Issues: Islamic Perspectives. pp.1-32. Jordan Society For Islamic Medical Sciences In Collaboration With Federation Of Islamic Medical Associations (FIMA)
- Bem, S. L. (1974) The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42(2): 155-162.
- Besnier, N. (2003) Crossing Genders, Mixing Languages: The Linguistic Construction of Transgenderism in Tonga. In: Holmes, J. – Meyerhoff, M. (eds.) *The Handbook of Language and Gender*. Cornwall: Blackwell Publishing Ltd.
- Butler, J. (1990) *Gender trouble: Feminism and subversion of identity*. New York: Routledge.
- Dobrovits Mihály. *Szex és iszlám*. <http://terebess.hu/keletkultinfo/dobrovits.html> (Letöltés 2011. december 15.)
- Fausto-Sterling, A. (1993) The Five Sexes: Why Male and Female Are Not Enough? *The Sciences* 1993/3-4: 20-24.
- Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Huszár Ágnes (2011) *A nő terei*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó.
- Joó Mária. *Simone de Beauvoir filozófiája és A második nem*.
<http://www.c3.hu/~prophil/profi033/joo.html> (Letöltés: 2011.december 3.)
- Lorber, J. (1984) *Paradoxes of Gender*. New Haven: Yale University Press.
- Mead, M. (1935) *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: William Monroe.
- Misra, G. – Chandiramani, R. (2005) *Sex, Gender and Rights*. London: Sage Publications Ltd.
- Nagy Boldizsár (2007) *A társadalmi nem és a szexuális identitás ábrázolásának változása a gyerekirodalomban*. <http://kritikusvagyok.sfblogs.net/2007/08/20/a-tarsadalmi-nem-es-a-szexualitas-valtozasa-a-gyerekirodalomban-2-resz/> (Letöltés: 2011. december 3.)
- Ovidus (1982) *Átváltozások*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Safra Project: <http://www.safraproject.org/cgi-progressiveislam.htm> (Letöltés: 2011. december 12.)
- Simpson, M. (1994) *Here Come The Mirror Men*.
http://www.marksimpson.com/pages/journalism/mirror_men.html (Letöltés: 2011. december 6.) (a cikk eredetileg a The Independent 1994. november 15-i számában jelent meg.)
- Simpson, M. (2002) *Meet the metrosexual*. <http://www.salon.com/2002/07/22/metrosexual/> (Letöltés: 2011. december 6.)
- West, C. – Zimmerman, H. (1987) Doing gender. *Gender and Society* 1(2): 125-51.
- Zimman, L. – Hall, K. (2009) Language, Embodiment and the 'Third Sex'. In: Watt, D. – Llamas, C. (eds.) *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
http://www.colorado.edu/linguistics/faculty/kira_hall/articles/Z&H2009.pdf (Letöltés: 2011. december 3.)

Mellékletek

1-es számú melléklet. A felméréshez használt képek leírása

A képek szerzői jogok miatt nem jelenhetnek meg a füzetben, ezért azok leírásával igyekszem bemutatni a kutatásban felhasznált anyagot. Ha bárki úgy gondolja, hogy a leírások nem elég érzékletesek és szeretné a képeket is látni, az alábbi e-mail címen fordulhat hozzám:

kovacsrena@gmail.com.

1-es kép: A képen látható barna, hosszú hajú fiatal lány (csak a felsőtest látható) zöld kannából növényeket öntöz. Szalmakalapot és sárga trikót visel, csak a felsőteste látható.

2-es kép: A képen Andrej Pejić horvát származású androgün fotómodell látható. Ezen a képen fekete blúzt visel. Platinaszőke, egyenes haját kibontva hordja. Kezében cigarettát tart. A kép egy divatbemutatón készült.

3-as kép: A képen egy 18-20 éves fiatalember szerepel. Rövid sötét haja van, kék „Italia” feliratú pólót és napszemüveget visel. Jellegzetesen macsós benyomást kelt.

4-es kép: A kép egy 18-20 éves hosszú, barna hajú lányt ábrázol. Fekete-fehér mintás spagetti pántos blúzt visel és napszemüveget.

5-ös kép: Szőkésbarna hajú, kék szemű, világos bőrű, szerényen mosolygó fiatal férfi látható a képen. Fekete zakót és alatta fehér pólóinget visel.

6-os kép: Egy amerikai színészt ábrázol a 30-as évek stílusában felöltözve. Világosbarna kalapot és hasonló színű öltönyt visel nyakkendővel. Markánsként jellemezhető az arca.

7-es kép: Roger Garth androgün modell portréja látható a fekete-fehér képen. A modell szőkésbarna haja kissé belelóg arcába.

8-as kép: Szőke hajú, kék szemű, haját egy fonatban viselő fiatal lányt ábrázol, valószínűleg a strandon heverészve (csak az arca, válla, illetve fürdőruhájának pántja látszik). Fehér, horgolt kalapot visel és vidáman mosolyog.

9-es kép: Bill Kaulitzot, a Tokyo Hotel nevű német könnyűzenei együttes énekését ábrázolja. Az énekes khaki színű hosszú ujjú pólót visel, nyakában több vastag, fekete lánc lóg. Hosszú, fekete, rasztásodó haja ki van engedve. Szeme fekete szemfestékekkel erősen ki van emelve.

10-es kép: Bill Gates portréja látható a képen. Homlokát erősen ráncolja, szája elgondolkodást kifejezően lefelé görbül. Visszafogott, négyzet alakú szemüveget visel.

2-es számú melléklet. A kérdőív

Kérdőív egy gender nyelvészet témájú kutatáshoz / Questionnaire for a research at the topic „Gender linguistics”

Kovács Renáta, PhD hallgató / PhD candidate

Pécsi Egyetem / University of Pécs

1. Nationality / Az ön nemzetisége:

2. Age / Az ön kora:

3. Sex / Az ön neme:

4. Look at the next pictures and mark (M) if the person is a man, (F) if it is a woman and (N) if it is difficult to decide the sex of it. Please, describe by using at least three adjectives what kind of person do you think he/she is. / Nézze meg az alábbi képeket jelölje meg, ha képen látható személy férfi (M), nő (F) vagy ha ez nehezen eldönthető, akkor (N). Írja le három jelzővel, hogy ön szerint milyen belső tulajdonsággal

rendelkeznek ezek az emberek!

Picture 1. / 1. kép **M / F / N:**

Picture 2. / 2. kép **M / F / N:**

Picture 3. / 3. kép **M / F / N:**

Picture 4. / 4. kép **M / F / N:**

Picture 5. / 5. kép **M / F / N:**

Picture 6. / 6. kép **M / F / N:**

Picture 7. / 7. kép: **M / F / N**

Picture 8. / 8. kép **M / F / N:**

Picture 9. / 9. kép **M / F / N:**

Picture 10. / 10. kép **M / F / N:**

5. You will find a list of adjectives in the next table. Please, mark which of them match up with people from the pictures. To every person you should choose at least three adjectives. Some adjectives maybe do not fix to any people. / Az alábbi táblázatban egy sor melléknevet talál. Kérem, jelöljön meg legalább hármat, amely az ön véleménye szerint illik a képen látható személyekre. Előfordulhat, hogy ön szerint egy adott melléknév egy személyre sem jellemző.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10
Acts as a leader. / Vezetőként viselkedik.										
Affectionate / gyengéd, szerető										
Aggressive / agresszív										
Cheerful / derűs, vidám										
Ambitious / ambíciózus										
Childlike / gyerekded, gyerekes										
Analytical / analitikus										
Compassionate / könyörületes										
Assertive / rámenős, bizonygató										
Does not use harsh language / Nem használ trágár kifejezéseket										
Athletic / kisportolt										
Eager to soothe hurt feelings / Igyekszik mások lelki fájdalmait enyhíteni										
Competitive / versenyszellemmel bír										
Feminine / nőies										

Defends own beliefs / Kiáll a saját meggyőződéséért										
Flatterable / könnyen bedől a hízélgésnek										
Dominant / uralkodó, elnyomó típus										
Gentle /gyengéd										
Forceful / energikus, erős										
Gullible / hiszékeny										
Has leadership abilities / Vannak vezetői képességei										
Loves children / Szereti a gyerekeket										
Independent / Független										
Loyal / hűséges										
Individualistic / individualista										
Sensitive to the needs of others / Érzékeny mások szükségleteire										
Makes decisions easily / Könnyen hoz döntéseket										
Shy / félénk, szégyenlős										
Masculine / férfias										
Soft spoken / barátságos										
Self-reliant / magabiztos										
Sympathetic / együttérző										
Self sufficient / önelégült										
Tender / gyengéd, gondos										
Strong personality / Erős személyiséggel rendelkezik										
Understanding / megértő										
Willing to take a stand / véleményalkotó										
Warm / szívélyes										
Willing to take risks / kockázatvállaló										

[illegible]

6. Before answering, pay attention to the statement below. Answer this questions indepently on what you commented in the previous parts of the questionnaire. / Kérem, először olvassa el az alábbi kijelentést, majd válaszoljon az alábbi kérdésekre az előző részekben adott válaszaitól függetlenül.

The person on the second picture is called Andrej, on the seventh Roger and on the ninth one Bill. / Az 2., 7. és 9. képen látható személyek neve sorrendben Andrej, Roger és Bill.

7. What do you think about these people? / Mi a véleménye ezekről a személyekről?

8. What do you think these people's job is? / Mit gondol, mi a foglalkozása ezeknek a személyeknek?

9. Why do you think these people seem or want to seem effeminate? / Mit gondol, miért tűnnek (vagy miért akarnak tűnni) ezek a személyek nőiesnek-el nőiesedettnek?

10. Does exist examples about this kind of personalities in your culture? / Az ön kultúrájában van ilyen személyekre példa?

11. Do you know somebody personally? Why do you think that he/she is this kind of person?/ Ismer esetleg személyesen is valakit? Miért gondolja, hogy ő is ilyen típusú ember?

12. Do you know similar cases in other cultures? / Ismer hasonló példákat más kultúrákból?

13. In your opinion are these people male, female or they are in between? / Az ön véleménye szerint ezek a személyek nők vagy férfiak, vagy esetleg a két nem között helyezkednek el?

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszecenytterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.